रघुवंश

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీకాళిదాసమహాకవిప్రణీతమ్.

రఘువంశాఖ్యంమహాకావ్యమ్.

ప్రథమాదిదశమసర్గపర్యంతం

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితయా

సంజీవిన్యాఖ్యయావ్యాఖ్యయాసహ

పండితజనైః

సమ్యక్పరిష్కృత్య

యనమదల,

వకుళాభరణమ్ - వేంకటాచార్యైః

బెంగుళూరు,

వాజపేయం - కృష్ణశాస్త్రిణాచ

వివేకకళానిధిముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రితోవిజయతేతరామ్.

1883 సంవత్సరము.

ప్ర క ట న.

ఇందువలన నెల్లరకు తెలియచేయుట యేమనగా వైద్యనాథీయ
ను ధర్మశాస్త్రమునందలి వర్ణాశ్రమధర్మకాండము ఆచారకాండము ఆ
చకాండము శ్రాద్ధకాండము కాలనిర్ణయకాండము ప్రాయశ్చిత్తకాం
ననుషట్కాండములలో ఆశౌచకాండమునుముద్రించి ప్రతి-౧-అణాలు
వంతున విక్రయించుచున్నాము. ఆచారకాండము శ్రాద్ధకాండము అ
డుచున్నవి. ఈరీతిని తక్కిన కాండములును ఒకటొకటిగా ముద్రించి
కాండమును తీరగానే సులభక్రయమునకు విక్రయింపబడును గానవల
వారలు చెన్నపట్టణము గోవిందప్పనాయనివీధి ౯౪ నెంబరుయింట వి
శానిధి ముద్రాక్షరశాలాధికారికిగాని బెంగుళూరు పెద్దపేట చౌకం
కముల షాపు బ్రహ్మశ్రీ-వాజపేయం-కృష్ణశాస్త్రులవారికిగాని, శ్రీరం
లో శ్రీమన్నాథమునులుసన్నిధికి ప్రక్కన పుస్తకములషాపు కనతం-నా
యణసామినాయనికి గాని వ్రాయించి తెప్పించుకొనవచ్చును. మరిన్ని
రుకాండలు కోరువారులిఖితమూలనుగా తెలియచేసినపక్షమునకు
డమును తీరుమానముగా అచ్చువేసికాగానే అట్టిప్రతి తెలియచేసి
తెలియచేయబడును వారునిర్ణీతమైన క్రయమునుపంపి తెప్పించు
ను. గ్రంథాక్షరములలోను పైరీతిగాముద్రించుచున్నాము. [illegible]

வி ள ம் ப ர ம்.

இதனால் யாவருக்கும் தெரியப்படுத்துவ தேதெனில், வை
நாதீயமென்கிற தர்மசாஸ்த்ரத்தில் வர்ணாஸ்ரமகாண்டம், ஆசார
டம், ஆசௌசகாண்டம், ஸ்ராத்தகாண்டம், காலநிர்ணயகாண்
ப்ராயஸ்சித்தகாண்டமென்கிற ஷட்காண்டங்களில் ஆசௌசகாண
அச்சிட்டு (௧) அணுவுக்கு விற்றுககொண்டுவருகிறோம். ஆசாரகா
மும், ஸ்ராத்தகாண்டமும், பதிப்பிலிருக்கின்றன. இப்படியே மற
காண்டங்களும் ஒவ்வொன்றாக அச்சிட்டு முடிந்ததே சுல்பகிரயத்து
க்கு விற்கப்படும். வேண்டியவர்கள் சென்னப்பட்டணம் கோவிந்தப்ப
நாயக்கன் தெருவில் - ௯௪ - ம் நெம்பர் கதவிலக்கமுள்ள வீட்டில்
விவேககளாநிதி முத்திராக்ஷரசாலை அதிகாரிக்காவது; பெங்குளூர்
த்தபேட்டை சௌகம் புஸ்தகஷாப்பு பிரம்மஸ்ரீ- கிருஷ்ணசா
களுக்காவது; ஸ்ரீரங்கத்தில் - ஸ்ரீமந்நாதமுனிகள் ஸந்நிதிக்கி அ
புஸ்தகஷாப்பு கனதம்-நாராயணஸாமி நாயுடுக்காவது தெரியப்ப
வரவமைத்துக்கொள்ளலாம். மேலும் ஷ காண்டங்களை அபேக
மவர்கள் கடிதமூலமாய்த் தெரியப்படுத்தும் பக்ஷத்தில் பிரதிகாண்
அச்சிட்டுமுடிந்ததே மேல்படியாருக்குத் தெரியப்படுத்தினபின்பு
யத்தை அனுப்பி புஸ்தகங்களைத் தருவித்துக்கொள்ளலாம். கிரந்தா
ரத்திலும் அச்சிட்டுக்கொண்டுவருகுரோம்.

నం ౧

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

రఘువంశకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-ప్రథమసర్గః

మూలమ్॥౧॥ వాగర్థావివసంపృక్తౌవాగర్థప్రతిపత్తయే।
జగతఃపితరౌ వందే పార్వతీపరమేశ్వరౌ॥........ *

వ్యాఖ్యానపీఠికా.

శ్లో॥ ౧॥ మాతాపితృభ్యాంజగతోనమోవామార్ధజానయే। సద్యోదక్షిణదృక్పాతసంకుచద్వామదృష్టయే॥౨॥ అంతరాయతిమిరోపశాంతయేశాంతపావనమచింత్యవైభవమ్। తంనరంవపుషికుంజరంముఖేమన్మహేకిమ పితుర్మహః॥౩॥ శరణంకరవాణిశర్మదం తేచరణంవాణిచరాచరోపజీవ్యమ్। కరుణామసృణైఃకటాక్షపాతైఃకురుమామంబకృతార్థసార్థవాహం॥ వాణీంకాణభుజీమజీగణదవాసాసీచ్చవైయాసికీమంతస్తంత్రమరంస్తపన్నగగవీగుంఫేషుచాజాగరీత్। వాచామాచకలద్రహస్యమఖిలం యశ్చాక్షపాదస్ఫురాం లోకేభూద్యదుపజ్ఞమేవవిదుషాంసౌజన్యజన్యంయశః॥౫॥ మల్లినాథకవిస్సోయం మందాత్మానుజిఘృక్షయా। వ్యాచష్టే కాళిదాసీయంకావ్యత్రయమనాకులం॥౬॥ కాళిదాసగిరాంసారంకాళిదాసస్సరస్వతీ। చతుర్ముఖోథవాసాక్షాద్విదుర్నాన్యేతుమాదృశాః॥తథాపిదక్షిణావర్తనాథాద్యైఃక్షుణ్ణవర్త్మసు। వయంచకాళిదాసోక్తిష్వవకాశంలభేమహి॥ ౮॥ భారతీకాళిదాసస్య దుర్వ్యాఖ్యావిషమూర్ఛితా।ఏషాసంజీవినీటీకాతామద్యోజ్జీవయిష్యతి॥౯॥ ఇహాన్వయముఖేనైవసర్వంవ్యాఖ్యాయతేమయా । నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షితముచ్యతే॥ఇహఖలుసకలకవికులశిరోమణిఃకాళిదాసః॥శ్లో॥ కావ్యంయశసేర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే।సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే॥ ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్ కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం- కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితినిషేధశాస్త్రస్యాసత్కావ్యరూపకాదంబర్యాదివిషయతాంచపశ్యన్ రఘువంశాఖ్యం మహాకావ్యంచికీర్షుః చికీర్షితార్థావిఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనభూతవిశిష్టేష్టదేవతానమస్కారస్యశిష్టాచారప్రాప్తత్వాత్॥ ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపి తన్ముఖమిత్యాశీ...

అ॥ క్వసూర్యప్రభవోవంశః క్వచాల్పవిషయామతిః తితీర్షుర్దుస్తరం మోహాదు...

ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చ కావ్యనిర్మాణస్యవిశిష్టశబ్దార్థప్రతిపత్తిమూల నవిశిష్టశబ్దార్థయోశ్చ॥ శ్లో॥ శబ్దజాతమశేషంతుధత్తే శర్వస్యవల్లభా। అర్థ రూపమఖిలంధత్తేముగ్ధేందుశేఖరః॥ ఇతివాయుసంహితావచనబలేనపా ర్వతీపరమేశ్వరాయత్తత్వదర్శనాత్తత్ప్రతిపిపత్సయాతావేవాభివాదయతే॥

——✽ వ్యాఖ్యానప్రారంభః. ✽——

౧॥ వాగర్థావివేతి॥ వాగర్థావివేత్యేకంపదం॥ ఇవేనసహసమాసేవిభక్తి లోపశ్చపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివక్తవ్యాత్-ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం యద్యప్యేతచ్ఛాస్త్రస్యవిభాషాధికారాత్పూర్వంపఠితత్వాన్నిత్యతావ సీయతే-తథాపి- సహసుపేత్యేవసిద్ధే-పునర్వచనసామర్థ్యాద్వావికల్ప ఆశ్రీయతే-తేన- ఉద్బాహురివవామనఇత్యాదావ్యస్తప్రయోగోపిసాధు రేవ-ప్రకృతేతుభిన్నపదత్వేపినకశ్చనదోషఇత్యాస్తాంతావత్॥ వాగర్థావివ శబ్దార్థావివ- సంపృక్తౌ నిత్యసంబద్ధావిత్యర్థః - నిత్య సంబద్ధయోః శబ్దార్థ యోరుపమానత్వేనోపపాదనాత్- నిత్యశ్శబ్దార్థసంబంధఇతిమీమాంసకా జగతఃలోకస్య- పితరౌ- మాతాచపితాచపితరౌ॥ సూ॥ పితామాత్రేతిద్వం ద్వైకశేషః॥ ని॥ మాతాపితరౌపితరౌమాతరపితరౌప్రసూజ్జనయితారా విత్యమరః॥ ఏతేనశివయోః [illegible] వైశిష్ట్యం-ఇష్టార్థప్రదానశ పరమకారుణికత్వంచసూచితం-పర్వతస్యాపత్యం(స్త్రీ)పార్వతీ॥ సూ॥ తస్యా పత్యమిత్యణ్ప్రత్యయః॥ సూ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్-యద్వా॥ సూ॥ అతఇఞ్ ఇఞ్- ఇతోమనుష్యజాతావితిఙీష్- పార్వతీచపరమేశ్వరశ్చపార్వతీపరమే శ్వరౌ- పరమశబ్దస్సర్వోత్తమత్వద్యోతనార్థః-మాతురభ్యర్హితత్వాదల్పా క్షరత్వాచ్చపార్వతీశబ్దస్య పూర్వనిపాతః- వాగర్థప్రతిపత్తయే- శబ్దార్థయో స్సమ్యక్జ్ఞానార్థం-వందే అభివాదయే-అత్రోపమాలంకారఃస్ఫుటఏవ-తదు క్తం॥ శ్లో॥ స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేనసమ్మతేనచధర్మతః। సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవా చ్యంచేదేకదోపమేతి- ప్రాయికశ్చాయమలంకారఃకాళిదాసోక్తిషు- ఆద్య భూదేవతాకస్యసర్వగురోర్మగణస్యప్రయోగాత్శుభలాభస్సూచ్యతే-తదు క్తం॥ శ్లో॥ శుభదోమోభూమిమయ ఇతి- తత్రాద్యపకారస్యామృతబీజతా తాత్పర్యస్యాచం[illegible] ...

అ॥ సం॥ పతికపిఃస్వాపహంకారంపరిహరతి॥ క్వసూర్యేత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥

పేనాస్మిసాగరమ్॥ ౩॥ మన్దఃకవియశఃప్రార్థీగమిష్యామ్యుపహాస్యతామ్।ప్రాం
శులభ్యేఫలేలోభాదుద్బాహురివవామనః॥ ౪॥ అథవాకృతవాగ్ద్వారేవంశేస్మి
న్పూర్వసూరిభిః। మణౌవజ్రసముత్కీర్ణేసూత్రస్యేవాస్తిమేగతిః॥ ౫॥ సోహ
మాజన్మశుద్ధానామాఫలోదయకర్మణామ్।ఆసముద్రక్షితీశానామానాకరథ

భవత్యస్మాదితిప్రభవఃకారణం॥సూ॥రోరప్ - అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయా
మితిసాధుః-సూర్యఏవప్రభవోయస్యసఃసూర్యప్రభవః-వంశఃక్వ- అల్పావి
షయోజ్ఞేయార్థోయస్యాస్సా-మే-మతిః ప్రజ్ఞాచ-క్వ- ద్వౌక్వశబ్దౌమహదంత
రంసూచయతః-సూర్యవంశంజ్ఞాతుంనశక్నోమీత్యర్థః- తథాచ-తద్విషయ
ప్రబంధనిర్మాణంతుదూరాపాస్తమితిభావః-తథాపి-దుస్తరంతరితుమశక్యం॥
సూ॥ఈషదిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః-సాగరం మోహాదజ్ఞానాత్- ఉడుపేన
ప్లవేన॥ ని॥ ఉడుపంతుప్లవఃకోలఇత్యమరః॥ అథవా-చర్మావనద్ధేనయానపా
త్రేణ॥ని॥చర్మావనద్ధముడుపంప్లవఃకాష్ఠకరండకఇతిసజ్జనః-తితీర్షుః-తరితుమి
చ్ఛుః-అస్మితరతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-అల్పసాధనైరధికారంభోనసుకర
ఇతిభావః-ఇదంవర్ణ్యోత్కర్షకథనంస్వప్రబంధమహత్త్వకథనార్థమేవ-
తదుక్తం॥శ్లో॥ప్రతిపాద్యమహిమ్నాచప్రబంధోపిమహత్తరఇతికావ్యాదర్శే॥
౩॥ మందశ్చేత్తర్హిత్యాజ్యతామయముద్యోగఇత్యత్రాహ॥ మందఇతి॥కించ-
మందఃమూఢః॥ని॥ మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్యామందాఇత్యమరః॥తథాపి-క
వియశఃప్రార్థీ-కవీనాం- యద్యశఃకావ్యనిర్మాణేన- తత్ప్రార్థనాశీలః- అ
హంప్రాంశునాఉన్నతపురుషేణ-లభ్యేప్రాప్యే- ఫలేఫలవిషయే-లోభాత్-
ఉద్బాహుః-ఫలగ్రహణోచ్ఛ్రితహస్తః- వామనోహ్రస్వఇవ॥ ని॥ ఖర్వో
హ్రస్వశ్చవామనఇత్యమరః॥ అపహాస్యతాంఅపహాసవిషయతాం ॥ సూ॥
ఋహలోర్ణ్యఇతిణ్యత్ప్రత్యయః- గమిష్యామి - ప్రాప్స్యామి॥
౪॥ అథేతి॥ అథవా- పక్షాంతరే- పూర్వైస్సూరిభిర్వాల్మీకిప్రముఖైఃకృత
వాగ్ద్వారే-కృతా-రామాయణాదిప్రబంధరూపాయావాక్-సైవద్వారం-ప్ర
వేశోపాయోయస్యతస్మిన్-సూర్యప్రభవే- వంశేకులే-జన్మనైకలక్షణస్సం
తానోవంశః-వజ్రేణమణివేధకసూచీవిశేషేణ॥ని॥ వజ్రంత్వస్త్రీకులిశశస్త్రి
యోః॥మణివేధేరత్నభేదఇతికేశవః-సముత్కీర్ణేవిద్ధే-మణౌరత్నే- సూత్రస్యే
వ-మే-గతిఃసంచారోస్తి-వర్ణనీయేరఘువంశేమమవాక్ప్రసారోస్తీత్యర్థః॥
౫॥ ఏవంరఘువంశేబుద్ధిప్రవేశోస్తీత్యుక్త్వా[illegible]సోహమిత్యాదిభిః
పంచభిఃకులకేన॥సోహం-రఘూణామన్వయంవక్ష్యఇత్యుత్తరత్రసంబంధః-
[illegible]

వర్త్మనాం॥ ౬.॥యథావిధిహుతాగ్నీనాం యథాకామార్చితార్థినాం। యథాపరాధదండానాం యథాకాలప్రబోధినాం ॥ ౭ ॥ త్యాగాయసంభృతార్థానాం సత్యాయమితభాషిణాం। యశసేవిజిగీషూణాం ప్రజాయైగృహమేధినాం॥౮॥ శైశవేభ్యస్తవిద్యానాం యౌవనేవిషయైషిణాం। వార్ధకేమునివృత్తీనాం

కింవిధానాం రఘూణామిత్యత్రోత్తరాణివిశేషణానియోజ్యాని- ఆజన్మనః జన్మారభ్యేత్యర్థః- ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః- తస్యశుద్ధానామిత్యనేనసహసుప్సుపేతిసమాసః - ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం- ఆజన్మశుద్ధానాంనిషేకాదిసర్వసంస్కారసంపన్నానామిత్యర్థః- ఆఫలోదయంఆఫలోదయసిద్ధేః-కర్మయేషాం తేతథోక్తాః- తేషాంప్రారబ్ధాంతగామినామిత్యర్థః- ఆసముద్రక్షితీశానాం సార్వభౌమానామిత్యర్థః-ఆనాకంరథవర్త్మయేషాం తేషాం-ఇంద్రసహకారిణామిత్యర్థః-అత్రసర్వత్ర-ఆఙోభివిధ్యర్థత్వంద్రష్టవ్యంఅన్యథామర్యాదార్థత్వేజన్మాదిషుశుద్ధ్యభావప్రసంగాత్॥ *

౬॥ యథావిధీతి॥విధిమనతిక్రమ్యయథావిధి॥సూ॥యథాసాదృశ్యఇత్యవ్యయీభావః-తతోహుతశబ్దేనసుప్సుపేతిసమాసః- ఏవంయథాకామార్చితార్థినామిత్యాదీనామపిద్రష్టవ్యం యథావిధిహుతా అగ్నయోయైస్తేషాంయథాకామంఅభిలాషమనతిక్రమ్య -అర్చితార్థినాంసత్కృతార్థినాం- యథాపరాధదండానాం- అపరాధమనతి క్రమ్యదండోయేషాం తేషాంయథాకాలప్రబోధినాంకాలమనతిక్రమ్యప్రబోధశీలానాం చతుర్భిర్విశేషణైర్దేవతాయజనాతిథిసత్కారయథార్హదండధరత్వప్రజాపాలనసమయజాగరూకత్వానివివక్షితాని॥ ... ... *

౭॥ త్యాగాయేతి॥ త్యాగాయసత్పాత్రవినియోగాయ-సంభృతార్థానాం-సంచితధనానాం-నతుదుర్వ్యయాయ-సత్యాయ - మితభాషిణాంమితభాషణశీలానాం-నతుప్రాభవాయ-యశసే- విజిగీషూణాంవిజేతుమిచ్ఛూనాం నత్వర్థసంగ్రహాయ-ప్రజాయైసంతానాయగృహమేధినాందారపరిగ్రహిణాం-నతుకామోపభోగాయ- అత్రత్యాగాయేత్యాదిషు- తాదర్థ్యేచతుర్థీత్యాదినాతదర్థచతుర్థీ సమాసవిధానజ్ఞాపకాచ్చతుర్థీ- గృహైఃదారైఃమేధంతెసంగచ్ఛంతఇతిగృహమేధినః॥సి॥జాయాచగృహిణీగృహాఇతిహలాయుధః॥ మేధృసంగమఇతిధాతోరినిః ఏభిర్విశేషణైః పరోపకార[illegible]వచనతాత్[illegible]ం-యశఃపరత్వం- పితౄణామానృణ్యశ్రద్ధాచవివక్షితా॥ ... *

నాంయోగేనాన్తేతనుత్యజాం॥౯॥రఘూణామన్వయంవక్ష్యేతనువాగ్విభవో
పిసన్।తద్గుణైఃకర్ణమాగత్యచాపలాయప్రచోదితః॥౧౦॥తంసన్తశ్శ్రోతుమ
ర్హంతిసదసద్వ్యక్తిహేతవః।హేమ్నస్సంలక్ష్యతేహ్యగ్నౌవిశుద్ధిశ్శ్యామికా
పివా॥౧౧॥వైవస్వతోమనుర్నామమాననీయోమనీషిణాం।ఆసీన్మహీక్షి

౮॥ శైశవ ఇతి॥శిశోర్భావశ్శైశవంబాల్యం॥ని॥శిశుత్వంశైశవంబాల్యమిత్య
మరః॥సూ॥ప్రాణభృజ్జాతివచనేత్యాదినాఅణ్ప్రత్యయః॥ తస్మిన్వయసి- అ
భ్యస్తవిద్యానాం- ఏతేనబ్రహ్మచర్యాశ్రమోవివక్షితః- యూనోభావఃయౌ
వనం- యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః-తస్మిన్వయసి విషయైషిణాంసంభోగే
చ్ఛూనాం॥ని॥విషయాభిలాషిణాం-ఏతేనగృహస్థాశ్రమోవివక్షితః- వృద్ధస్యభావఃవార్ధకం- వృద్ధ
త్వం॥సూ॥ద్వంద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చేతివుఞ్ప్రత్యయః॥సి॥వార్ధకంవృద్ధసంఘా
తేవృద్ధత్వేవృద్ధకర్మణీతివిశ్వప్రకాశః॥సంఘాతార్థేతు।సూ॥వృద్ధాచ్చఇతివ
క్తవ్యత్వాత్సామూహికోవుఞ్॥ తస్మిన్వార్ధకేవయసిమునీనాంవృత్తిరివ
వృత్తిర్యేషాంతేషాం- ఏతేనవానప్రస్థాశ్రమోవివక్షితః॥అంతేశరీరత్యాగ
కాలే-యోగేనపరమాత్మధ్యానేన॥ని॥యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగ
తియుక్తిష్వి త్యమరః॥తనుంత్యజంతీతితనుత్యజః- అన్యేభ్యోపిదృశ్యత ఇతిక్వి
ప్- తేషాందేహత్యాగినాం-ఏతేనమోక్షభావోవివక్షితః॥ ... ... *

౯॥ రఘూణామితి॥సోహంలబ్ధప్రవేశోహం-తనువాగ్విభవోల్పవాణీప్రసా
రోపిసన్-తద్గుణైః- తేషాంరఘూణాంగుణైఃఆజన్మశుద్ధ్యాదిభిఃకర్తృభిః- కర్ణం
మమశ్రోత్రంఆగత్య-చాపలాయ-యువాదిత్వాత్కర్మణ్యణ్ చాపలంచపలకర్మ-
అవిమృశ్యకరణరూపంకర్మకర్తుం॥సూ॥క్రియార్థోపపదేత్యాదినాచతుర్థీ॥ప్ర
చోదితఃప్రేరితస్సన్-రఘూణాం అన్వయం అన్వయవిషయప్రబన్ధంవక్ష్యే॥౧౦॥

౧౦॥సంప్రతిస్వప్రబంధపరీక్షార్థంసతఃప్రార్థయతే॥తమితి॥ తంరఘువంశా
ఖ్యంప్రబంధం-సదసతోఃగుణదోషయోః- వ్యక్తేర్హేతవఃకర్తారః- సంతః-
శ్రోతుమర్హంతి-తథాహి- హేమ్నఃవిశుద్ధిర్నిర్దోషస్వరూపం - శ్యామికా
పివా-లోహాంతరసంసర్గాదిదోషోవా-అగ్నౌ- సంలక్ష్యతే- నాన్యత్రతద్వద
త్రాపిసంతఏవగుణదోషవివేకాధికారిణః-నాన్యఇతిభావః॥ ... *

౧౧॥ వర్ణ్యంవస్తూపక్షిపతి॥వైవస్వత ఇతి॥ మనసిఈషిణోమనీషిణః-ధీరాః
విద్వాంసఇత్యర్థః ... తేషాంమాననీయఃపూ
జ్యః-ఛందసాంవేదానాం॥సి॥ ఛందఃపద్యేచవదేచేతివిశ్వః॥

తామాద్యః ప్రణవశ్ఛన్దసామివ॥ ౧౨ ॥ తదన్వయే శుద్ధిమతి ప్రసూతశ్శుద్ధిమత్త
రః। దిలీప ఇతి రాజేన్దురిందుః క్షీరనిధావివ॥ ౧౩॥ వ్యూఢోరస్కో వృషస్క
న్ధస్సాలప్రాంశుర్మహాభుజః। ఆత్మకర్మక్షమం దేహం క్షాత్రో ధర్మ ఇవాశ్రితః॥
౧౪॥ సర్వాతిరిక్తసారేణ సర్వతేజోభిభావినా। స్థితస్సర్వోన్నతేనోర్వీం క్రా
న్త్వా మేరురివాత్మనా॥ ౧౫ ॥ ఆకారసదృశప్రజ్ఞః ప్రజ్ఞయా సదృశాగమః ఆగ

కారఇవ-మహీం క్షియంతి ఈశంత ఇతి మహీక్షితః క్షితీశ్వరాః- క్షీధాతో రై
శ్వర్యార్థాత్ క్విప్ -తుగాగమశ్చ- తేషామాద్యః ఆదిభూతః- వివస్వతస్సూర్య
స్యాపత్యం పుమాన్ వైవస్వతో నామ వైవస్వత ఇతి ప్రసిద్ధః- మనుః ఆసీత్॥
౧౨॥ తదన్వయ ఇతి॥ శుద్ధిరస్యాస్తీతి శుద్ధిమాన్ తస్మిన్ శుద్ధిమతి నిర్దోషే తత తదన్వ
యే తస్య మనోః అన్వయే కులే॥ ని॥ అన్వవాయోన్వయో వంశో గోత్రం చాభిజనం
కులమితి హలాయుధః॥ అతిశయేన శుద్ధిమాన్ శుద్ధిమత్తరః॥ సూ॥ ద్వివచనవిభ
జ్యేత్యాదినా తరచ్-దిలీప ఇతి ప్రసిద్ధః-రాజా- ఇన్దురివ రాజేన్దుః రాజశ్రేష్ఠః- ఉ
పమితం వ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినా సమాసః- క్షీరనిధౌ-ఇన్దురివ ప్రసూతో జాతః॥
౧౩॥ వ్యూఢేత్యాదిభిః త్రిభిః శ్లోకైః దిలీపం విశినష్టి॥ వ్యూఢం విపులం ఉరో య
స్య సః వ్యూఢోరస్కః॥ సూ॥ ఉరః ప్రభృతిభ్యః కబితి కప్॥ ని॥ వ్యూఢం విపులం భ
ద్రం స్ఫా[illegible] వరిష్ఠం చేతి యాదవః ॥ వృషస్య స్కంధ ఇవ స్కంధో యస్య
సః వృషస్కంధః॥ సూ ॥ సప్తమ్యుపమానేత్యాదినా ఉత్తరపదలోపీ బహువ్రీ
హిః॥ సాలో వృక్ష ఇవ ప్రాంశురున్నతస్సాలప్రాంశుః॥ ని॥ ప్రాకారవృక్షయో
స్సాలస్సాలస్సర్జతరుః స్మృత ఇతి యాదవః॥ మహాభుజో మహాబాహుః- ఆత్మక
ర్మక్షమం స్వవ్యాపారానురూపం- దేహం- ఆశ్రితః ప్రాప్తః క్షాత్రః క్షత్రసం
బంధీ- ధర్మ ఇవ- స్థితః మూర్తిమాన్ పరాక్రమ ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా॥
౧౪॥ సర్వాతిరిక్తేతి॥ సర్వాతిరిక్తసారేణ- సర్వేభ్యో భూతేభ్యో ధికబలేన స
ర్వాణి భూతాని తేజసా అభిభవతీతి సర్వతేజోభిభావీ- తేన- సర్వేభ్య ఉన్నతేన
ఆత్మనా శరీరేణ॥ ని॥ ఆత్మా జీవే ధృతౌ దేహే స్వభావే పరమాత్మనీతి విశ్వః మేరు
రివ- ఉర్వీం- క్రాన్త్వా ఆక్రమ్య- స్థితః- మేరావపి విశేషణాని తుల్యాని॥ శ్లో॥ అష్టా
భిశ్చ సురేన్ద్రాణాం మాత్రాభిర్నిర్మితో నృపః। తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూ
తాని తేజసేతి మనువచనాత్ [illegible] సర్వతేజోభిభావిత్వం విశేషణం॥

ర్త్యా- సదృశీ ప్రజ్ఞా యస్య సః- ప్రజ్ఞయా- సదృశా

మైస్సదృశారమ్భ ఆరమ్భసదృశోదయః॥౧౫॥ భీమకాంతైర్నృపగుణైస్స బభూవోపజీవినాం। అధృష్యశ్చాభిగమ్యశ్చ యాదోరత్నైరివార్ణవః॥౧౬॥ రేఖామాత్రమపి క్షుణ్ణాదామనోర్వర్త్మనః పరం। న వ్యతీయుః ప్రజాస్తస్య నియన్తుర్నేమివృత్తయః॥౧౭॥ ప్రజానామేవ భూత్యర్థం స తాభ్యో బలిమగ్రహీ

గమః ప్రజ్ఞానురూపశాస్త్రపరిశ్రమః. ఆగమైః సదృశః ఆరమ్భః కర్మ యస్య సతథోక్తః. ప్రారభ్యత ఇతి ప్రారమ్భః కర్మ తత్సదృశ ఉదయః ఫలసిద్ధిర్యస్య సతథోక్తః॥ ... ... *

౧౬॥ భీమేతి॥ భీమైశ్చ కాంతైశ్చ నృపగుణైః రాజగుణైః తేజః ప్రతాపప్రభావాదిభిః కులశీలదాక్షిణ్యాదిభిశ్చ సదిలీపః. ఉపజీవినామాశ్రితానాం యాదోభిః జలగ్రాహైః॥ ని॥ యాదాంసి జలజంతవ ఇత్యమరః॥ రత్నైశ్చ అర్ణవ ఇవ అధృష్యశ్చ అభిభవనీయశ్చ అభిగమ్యశ్చ ఆశ్రయణీయశ్చ బభూవ॥ *

౧౭॥ రేఖామాత్రమితి॥ నియంతుః శిక్షకస్య సారథేశ్చ. తస్య దిలీపస్య సంబన్ధిన్యః నేమీనాం చక్రధారాణాం వృత్తిరివ వృత్తిర్వ్యాపారో [illegible]॥ చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరిత్యు... ...పవః॥ ని॥ చక్రం రథాంగం తస్యాంతే నేమిః స్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమానిత్యమరశ్చ. ప్రజాః. ఆమనోః మనుమారభ్యేత్యభివిధిః పదద్వయం చైతత్. సమాసస్య వైభాషికత్వాత్. క్షుణ్ణాదభ్యస్తాత్ ప్రహతాచ్చ. వర్త్మనః. ఆచారపద్ధతేః. అధ్వనశ్చ. పరం అధికం. ఇతస్తత ఇత్యర్థః. రేఖాప్రమాణమస్యేతి రేఖామాత్రం. రేఖాప్రమాణం. ఈషదపీత్యర్థః. ప్రమాణే ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ ఇత్యాదినా మాత్రచ్ప్రత్యయః. పరశబ్దవిశేషణం చైతత్. న వ్యతీయుః నాతిక్రాంతవత్యః. కుశలసారథిప్రేషితా రథనేమయ ఇవ తస్య ప్రజాః పూర్వక్షుణ్ణమార్గం న జహురిత్యర్థః॥ ... *

౧౮॥ ప్రజానామితి॥ స రాజా ప్రజానాం భూత్యర్థం వృద్ధ్యర్థమేవ. అర్థేన సహ నిత్యసమాసస్సర్వలింగతా చేతి వక్తవ్యేతి వక్తవ్యాత్. గ్రహణక్రియావిశేషణం చైతత్. తాభ్యః ప్రజాభ్యః. బలిం షష్ఠాంశరూపం కరం. అగ్రహీత్॥ భాగధేయః కరో బలిరిత్యమరః॥ తథాహి. రవిః సూర్యః. సహస్రం గుణాః యస్మిన్కర్మణి తద్యథా భవతి తథా. సహస్రగుణం ఉత్సర్జనక్రియావిశేషణం తత్. ఉత్స్రష్టుం. హాతుం. రసం. అంబు. ఆదత్తే గృహ్ణాతి॥ ని॥ రసో గంధేర

త్। సహస్రగుణముత్స్రష్టుమాదత్తేహిరసంరవిః॥౧౯॥ సేనాపరిచ్ఛద స్తస్య
ద్వయమేవార్థసాధనం। శాస్త్రేష్వవ్యాహతాబుద్ధిర్మౌర్వీధనుషిచాతతా॥
౨౦ ॥ తస్యసంవృతమంత్రస్యగూఢాకారేంగితస్యచ।ఫలానుమేయాఃప్రా
రంభాస్సంస్కారాఃప్రాక్తనాఇవ॥ ౨౧॥జుగోపాత్మానమత్రస్తోభేజేధర్మ

సాస్వాదేతిక్తాదావిషరాగయోః। శృంగారాదౌద్రవేవీర్యేదేహధాత్వంబు
పారదఇతివిశ్వః॥ ... ...

౧౯ ॥ సంప్రతిబుద్ధిశౌర్య సంపన్నస్యతస్య అర్థసాధనేషు-పరానపేక్షత్వ
మాహ॥ సేనేతి॥ తస్యరాజ్ఞః-సేనాచతురంగబలం - పరిచ్ఛాద్యతేనేనేతిపరి
చ్ఛదఃఉపకరణం-బభూవ-ఛత్రచామరాదితుల్యమభూదిత్యర్థః- పుంసిసంజ్ఞా
యాంఘః ప్రాయేణేతిఘప్రత్యయః-చాద్దీర్ఘేప్యుపసర్గస్యేత్యుపధాహ్రస్వః
అర్థస్యప్రయోజనస్య - సాధనంతు - ద్వయమేవ- శాస్త్రేష్వవ్యాహతా
అకుంఠితా- బుద్ధిః- అవ్యాపృతేత్యపిపాఠః - ధనుషి- ఆతతా ఆరోపితా
మౌర్వీచ॥ ని॥ మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణ ఇత్యమరః॥ నీతిపురస్సరమేవశాలి ష్ఠ
స్యాభూదితిభావః॥ ... ...

౨౦ ॥ [illegible]మంత్ర[illegible]మపితస్యాస్తీత్యాహ॥తస్యేతి॥సంవృత
మంత్రస్యగుప్తవిచారస్య॥వేదభేదేగుప్తవాదేమంత్రఇత్యమరః॥ శోకహర్షా
దిసూచకోభృకుటీముఖరాగాదిరాకారః- ఇంగితంచేష్టితం - హృద్గతవికా
రోవా॥ని॥ఇంగితంహృద్గతోభావోబహిరాకారఆకృతిరితిసజ్జనః - గూఢే
కారేంగితేయస్యతస్య- స్వవాక్చాపలాదాప్తపరంపరయాముఖరాగాదిలి
ంగైర్వా - అతృతీయగామిమంత్రస్యతస్య - ప్రారభ్యంతఇతిప్రారంభాఃస
మాద్యుపాయప్రయోగాః - ప్రాగిత్యవ్యయేనపూర్వజన్మోచ్యతే- తత్ర
వాఃప్రాక్తనాః- సాయంచిరేత్యాదినాట్యుప్రత్యయః-సంస్కారాఃపూర్వ
జన్మవాసనాఇవ- ఫలేనకార్యేణ- అనుమేయాః అనుమాతుంయోగ్యాః-
సర్వ- అత్రయాజ్ఞవల్క్యః॥శ్లో॥మంత్రమూలంయతోరాజ్యమతోమంత్రంసు
రక్షితం। కుర్యాద్యథాస్యనవిదుః కర్మణామాఫలోదయాదితి॥

౨౧॥ సంప్రతిత్రాసాద్యుపాధీన్వినైవఆత్మరక్షణాదికంకృతవానిత్యాహ
జుగోపేతి॥ సః- అత్రస్తః అభీతస్సన్ త్రాసోపాధిమంతరేణైవ- త్రివర్గసిద్ధేః
ప్రథమసాధనత్వాదేవ- ఆత్మానంశరీరం- జుగోపసంరక్షితవాన్- అనాతు
రః అరుగ్ణఏవ- ధర్మం సుకృతం [illegible] అగృధ్నుః అగర్ధనశీలః

[illegible]॥ [illegible]ప్రాజ్ఞాయ[illegible]

మనాతురః। అగృధ్నురాదదే సోఽర్థమసక్తస్సుఖమన్వభూత్॥ ౨౧॥ జ్ఞానే మౌ-
నం క్షమా శక్తౌ త్యాగే శ్లాఘావిపర్యయః। గుణా గుణానుబన్ధిత్వాత్తస్య సప్ర-
సవా ఇవ॥ ౨౨॥ అనాకృష్టస్య విషయైర్విద్యానాం పారదృశ్వనః। తస్య ధర్మ-
రతేరాసీద్వృద్ధత్వం జరసా వినా॥ ౨౩॥ ప్రజానాం వినయాధానాద్రక్షణాద్భ-

---

కాంక్షారహిత ఏవేత్యర్థః. అర్థమాదదే స్వీకృతవాన్. త్రసిగృధిధృషిక్షిపేః
క్నురితి క్నుప్రత్యయః. అసక్తః ఆసక్తిరహిత ఏవ సుఖమన్వభూత్॥ *
౨౧॥ పరస్పరవిరుద్ధానామపి గుణానాం తత్ర సాహచర్యమాసీదిత్యాహ జ్ఞా-
న ఇతి॥ జ్ఞానే పరవృత్తాన్తపరిజ్ఞానే సత్యపి మౌనం వాఙ్నియమనం. యథా-
హ కామన్దకః॥ శ్లో॥ నాన్యోపతాపివచనం మౌనవ్రతమిహోచ్యత ఇతి॥ శక్తౌ
ప్రతీకారసామర్థ్యే సత్యపి. క్షమా అపకారసహనం. అత్ర చాణక్యః॥ శక్తా-
నాం భూషణం క్షమేతి. త్యాగే వితరణే సతి. శ్లాఘాయాః వికత్థనస్య. విపర్య-
యః అభావః. తత్ర మనుః॥ న దత్త్వా పరికీర్తయేదితి. ఇత్థం తస్య గుణాః జ్ఞా-
నాదయః. గుణైర్విరుద్ధైః మౌనాదిభిః. అనుబన్ధిత్వాత్. సహచారిత్వాత్.
సహ ప్రసవో జన్మ యేషాం తే సప్రసవాః. సోదరా ఇవ. అభూవన్. సక్ మహా
అపి గుణాస్తస్మిన్నవిరోధేనైవ స్థితా ఇత్యర్థః॥ ... ... *
౨౩॥ ద్వివిధం వృద్ధత్వం జ్ఞానతో వయసా చ. తత్ర తస్య రాజ్ఞః జ్ఞానవృద్ధత్వ-
మాహ॥ అనాకృష్టస్యేతి॥ విషయైః శబ్దాదిభిః అనాకృష్టస్య అవశీకృతస్య. వి-
ద్యానాం వేదవేదాఙ్గాదీనాం. పారదృశ్వనః పారమన్తం దృష్టవతః. దృశేః
క్వనిప్. ధర్మే రతిర్యస్య తస్య రాజ్ఞః జరసా జరయా వినా॥ సి॥ పలితం జరసా శౌ-
క్ల్యం కేశాదౌ విస్రసా జరేత్యమరః॥ షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్ ప్రత్యయః. జరాయా
జరసన్యతరస్యామితి జరసాదేశః. వృద్ధత్వం వార్ధకం. ఆసీత్. తస్య యూ-
నోఽపి విషయవైరాగ్యాదిజ్ఞానసంపత్త్యా జ్ఞానతో వృద్ధత్వమాసీదిత్యర్థః. నాథ-
స్తు చతుర్విధం వృద్ధత్వమితి కృత్వా తత్ర అనాకృష్టస్యేత్యాదినా విశేషణత్రయే-
ణ వైరాగ్యవిద్యాజ్ఞానవృద్ధత్వాన్యుక్తానీత్యవోచత్॥ ... *
౨౪॥ ప్రజానామితి॥ ప్రజాయన్త ఇతి ప్రజాః జనాః. ఉపసర్గే చ సంజ్ఞాయామి-
తి డప్రత్యయః. తాసాం వినయస్య శిక్షాయాః. ఆధానాత్ కరణాత్. సన్మా-
ర్గప్రవర్తనాదితి యావత్. రక్షణాత్. భయహేతుభ్యస్త్రాణాదాపన్నివార-
ణాదితి యావత్. భరణాత్. అన్నపానాదిభిః పోషణాత్. అపిస్సముచ్చ-
యే. స రాజా పితా [illegible] జన్మహేతవః జ-
న్మమాత్రకర్తారః. కేవలముత్పాదకా ఏవ. అభూవన్ జననమాత్రమేవ పితౄ-

త్.

గాదపి। సపితాపితరస్తాసాం కేవలంజన్మహేతవః॥ ౨౫॥ స్థిత్యైదండయతోదణ్డ్యాన్పరిణేతుఃప్రసూతయే। అప్యర్థకామౌతస్యాస్తాంధర్మ ఏవమనీషిణః॥ ౨౬॥ దుదోహగాంసయజ్ఞాయసస్యాయమఘవాదివం। సమ్పద్వినిమయేనోభౌ దధతుర్భువనద్వయం॥ ౨౭॥ నకిలానుయయుస్తస్యరాజానోరక్షితుర్యశః। వ్యావృత్తాయత్పరస్వేభ్యః శ్రుతౌతస్కరతాస్థితా॥ ౨౮॥ ద్వేష్యోఽపిసమ్మత

ణాంవ్యాపారః- శిక్షారక్షణాదికంతుసఏవకరోతీతితస్మిన్పితృత్వవ్యపదేశః- ఆహుశ్చ-సపితాయస్తుపోషకఇతి॥ ... ... *

౨౫॥ స్థిత్యాఇతి॥ దండమర్హంతీతిదండ్యాః- దండాదిభ్యోయదితియత్ప్రత్యయః॥ శ్లో॥ అదణ్డ్యాన్దణ్డయన్రాజాదణ్డ్యాంశ్చైవాప్యదణ్డయన్। అయశోమహదాప్నోతినరకంచైవగచ్ఛతీతిశాస్త్రవచనాత్-దండ్యానేవ-స్థిత్యైలోకప్రతిష్ఠాయై-దండయతశ్శిక్షయతః- ప్రసూతయేసంతానాయ-పరిణేతుఃదారాన్పరిగృహ్ణతః- మనీషిణఃవిదుషః-తస్య- అర్థకామావపి-ధర్మఏవాస్తాంజాతౌ. అస్తేర్లఙ్- అర్థకామసాధనయోఃదండవివాహయోః- లోకస్థాప్యాభ్యుదయాదిత్యాపాదనరూపధర్మార్థత్వేనానుష్ఠానాత్- అర్థకామయోరపిధర్మవిశేషతాపాదయన్- సరాజాధర్మోత్తరోభూదిత్యర్థః-ఆహచగౌతమః॥ యథాశక్తిధర్మార్థకామేష్వభ్యస్తేషుధర్మోత్తరస్యాదితి॥ ... *

౨౬॥ దుదోహేతి॥ సరాజా-యజ్ఞాయయజ్ఞంకర్తుం- గాంభువం-దుదోహ- కరగ్రహణేనైవరిక్తాంచకారేత్యర్థః-మఘవాశక్రః-సస్యాయసస్యంవర్ధయితుం-దివంస్వర్గం-దుదోహ- ద్యులోకాద్భూలోకేవృష్టిముత్పాదయామాసేత్యర్థః- క్రియార్థోపపదస్యకర్మణీత్యాదినాయజ్ఞసస్యశబ్దాభ్యాంచతుర్థీ- ఏవముభౌసంపదోర్వినిమయేన పరస్పరమాదాన ప్రతిదానాభ్యాం భువనద్వయం-దధతుఃపుపుషతుః-రాజాయజ్ఞైరిన్ద్రలోకమిన్ద్రశ్చ వృష్ట్యాభూలోకమ్పుపోషేత్యర్థః- ఉక్తంచదండనీతౌ॥ శ్లో॥ రాజాత్వర్థాంత్సమాహృత్యాకుర్యాదింద్రమహోత్సవం। ప్రణీతోమేఘవాహస్తుమహతీంవృష్టిమావహేదితి॥ *

౨౭॥ నకిలేతి॥ రాజానఃఅన్యనృపాః- రక్షితుః భయేభ్యస్త్రాతుఃతస్యరాజ్ఞః యశోనానుయయుఃకిలనానుచక్రుఃఖలు- కుతఃయద్యస్మాత్కారణాత్- తస్కరతాచౌర్యం- పరస్వేభ్యఃపరధనేభ్యః-స్వవిషయభూతేభ్యః- వ్యావృత్తానివృత్తాసతిశ్రుతౌ వాచకశబ్దే- స్థితాప్రవృత్తా-అపహార్యాంతరాభావాత్-తస్కరశబ్దఏవాపహృతఇత్యర్థః- అథవా- అత్యంతాసత్యపిప్రతీతిర్జ్ఞానం శబ్దఃకరోతీతిన్యాయేనశబ్దస్థితాస్థితా- నస్వరూపతఇత్యర్థః॥ *

శిష్టస్తస్యార్తస్య యథౌషధం। త్యాజ్యో దుష్టః ప్రియోఽప్యాసీదఙ్గుళీవోరగక్షతా॥ ౨౮ ॥ తం వేధా విదధే నూనం మహాభూతసమాధినా। తథా హి సర్వే తస్యాసన్ పరార్థైకఫలా గుణాః॥ ౨౯ ॥ స వేలావప్రవలయాం పరిఖీకృతసాగరాం। అనన్యశాసనాముర్వీం శశాసైకపురీమివ॥ ౩౦ ॥ తస్య దాక్షిణ్యరూఢేన నామ్నా మగధవంశజా। పత్నీ సుదక్షిణేత్యాసీదధ్వరస్యేవ దక్షిణా॥ ౩౧ ॥ కళ

---

౨౮ ॥ ద్వేష్య ఇతి॥ శిష్టో జనో ద్వేష్యశ్శత్రురపి- ఆర్తస్య రోగిణః - ఔషధం యథా ఔషధమివ- తస్య- సమ్మతోఽనుమతః-ఆసీత్-దుష్టో జనః ప్రియోఽపి ప్రేమాస్పదీభూతోఽపి- ఉరగక్షతా సర్పదష్టా- అంగుళీవ-త్యాజ్యః-ఆసీత్- తస్య శిష్ట ఏవ బన్ధుః దుష్ట ఏవ శత్రురిత్యర్థః॥ ... ... ✻

౨౯॥ తస్య పరోపకారిత్వమాహ॥ తమితి॥ వేధాః స్రష్టా॥ ని॥ స్రష్టా ప్రజాపతిర్వేధా ఇత్యమరః-తం దిలీపం-సమాధీయత ఇతి సమాధిః కారణసామగ్రీ మహాభూతానాం యస్సమాధిస్తేన విదధే ససర్జ- నూనం ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షా- తథాహి- తస్య రాజ్ఞః-సర్వే గుణాః- రూపరసాదిమహాభూతగుణవదేవ పరార్థం పరప్రయోజనమేవ- ఏకం ముఖ్యం ఫలం యేషాం తే తథోక్తాః. ఆసన్ మహాభూతగుణోపమానేన కారణగుణాః కార్యే సంక్రామన్తీతి న్యాయస్సూచితః

౩౦॥ స ఇతి॥ వేలాస్సముద్రకూలాని॥ వేలాకూలేపి వారిధేరితి విశ్వః-తా ఏవ వప్రవలయాః ప్రాకారవేష్టా యస్యాస్తాం॥ స్యాచ్చయో వప్రమస్త్రియాం। ప్రాకారో వరణస్సాలః ప్రాచీనం ప్రాన్తతో వృతిరిత్యమరః॥ పరితః ఖాతాః పరిఖాః దుర్గవేష్టనఖాతం॥ ని॥ ఖేయం తు పరిఖేత్యమరః॥ అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇత్యపి శబ్దాత్ఖనతేర్డప్రత్యయః అపరిఖాః పరిఖాస్సంపద్యమానాః కృతాః పరిఖీకృతాః సాగరాః యస్యాస్తాం- అభూతతద్భావే చ్విః- అవిద్యమానం అన్యస్య రాజ్ఞశ్శాసనం యస్యాస్తాం- అనన్యశాసనాముర్వీం ఏకపురీమివ శశాస అనాయాసేన శాసితవానిత్యర్థః॥ ... ... ✻

౩౧ ॥ తస్యేతి॥ తస్య రాజ్ఞః మగధవంశే జాతా మగధవంశజా- సప్తమ్యాం జనేర్డ ఇతి డప్రత్యయః- ఏతేనాభిజాత్యముక్తం- దాక్షిణ్యం-పరచ్ఛన్దానువర్తనం॥ ని॥ దక్షిణస్సరళోదారపరచ్ఛన్దానువర్తిష్వితి శాశ్వతః- తేన-రూఢం ప్రసిద్ధం- తేన నామ్నా సుదక్షిణేతి ప్రసిద్ధా- పత్నీ- అధ్వరస్య యజ్ఞస్య- దక్షిణా దక్షిణాఖ్యా పత్నీవాసీత్॥ అత్ర శ్రుతిః। యజ్ఞో గన్ధర్వస్తస్య దక్షిణా అప్సరస ఇతి - దక్షిణా యా దాక్షిణ్యం నామ బుద్ధిపూర్వకం దక్షిణాద్వా ప్రాపకత్వం॥ తేదక్షుం తద్దక్షిణాం ప్రతిగృహ్యేతి శ్రుతేః॥ ... ... ✻

త్రవ న్తమాత్మానమవరోధేమహత్యపి। తయామేనేమనస్విన్యాలక్ష్మ్యాచవ
సుధాధిపః॥ ౩౨॥ తస్యామాత్మానురూపాయామాత్మజన్మసముత్సుకః। విల
మ్బితఫలైః కాలంసనినాయమనోరథైః॥ ౩౩॥ సంతానార్థాయవిధయేస్వభు
జాదవతారితా। తేనధూర్జగతోగుర్వీసచివేషునిచిక్షిపే॥ ౩౪॥ అథాభ్యర్చ్యవి
ధాతారంప్రయతౌపుత్రకామ్యయా। తౌదమ్పతీవసిష్ఠస్యగురోర్జగ్మతురాశ్ర
మం॥ ౩౫॥ స్నిగ్ధగంభీరనిర్ఘోషమేకస్యందనమాస్థితౌ। ప్రావృషేణ్యంపయో

---

౩౨ ॥ కళత్రవంతమితి॥ వసుధాధిపః-అవరోధేఅంతఃపురే-మహతిసత్యపి-
మనస్విన్యాదృఢచిత్తయా- పతిచిత్తానువృత్త్యాదినిర్బంధక్షమయేత్యర్థః-
తయాసుదక్షిణయా-లక్ష్మ్యాచ-ఆత్మానం-కళత్రవంతంభార్యావంతం- మే
నే॥ని॥ కళత్రంశ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః॥ వసుధాధిపఇత్యనేన-వసుధయా
చేతిగమ్యతే॥ ... ... *

౩౩॥ తస్యామితి॥ సదిలీపః-ఆత్మానురూపాయాం-తస్యాం-ఆత్మనోజన్మయ
స్యసఃఆత్మజన్మాపుత్రఃతస్మిన్ సముత్సుకః- యద్వా- ఆత్మనఃజన్మనిపుత్రరూ
పేణోత్పత్తౌసముత్సుకస్సన్॥ శ్రు॥ ఆత్మావైపుత్రనామాసీతిశ్రుతేః- విలంబి
తంఫలంపుత్రప్రాప్తిరూపంయేషాంతైః- మనోరథైః- కదామేపుత్రోభవేది
త్యాశాభిః- కాలం-నినాయయాపయామాస॥ ... ... *

౩౪ ॥ సంతానేతి॥ తేనదిలీపేన-సంతానమర్థఃప్రయోజనంయస్యతస్మైసం
తానార్థాయ-విధయేఅనుష్ఠానాయ-స్వభుజాత్- అవతారితాఅవరోపితా
జగతః-గుర్వీ-ధూర్భారః-సచివేషుమంత్రిషునిచిక్షిపేనిక్షిప్తా॥ ... *

౩౫ ॥ అథేతి॥ అథజగద్భారావతరణానంతరం-పుత్రకామ్యయాఆత్మనఃపు
త్రేచ్ఛయా- కామ్యచ్చేతిపుత్రశబ్దాత్ కామ్యచ్ప్రత్యయః- అప్రత్యయాదితి
పుత్రకామ్యశబ్దాదకారప్రత్యయః- తతష్టాప్- తయా- తౌదంపతీజాయా
పతీ-రాజదంతాదిషుజాయాశబ్దస్యదంభావనిపాతనాత్సాధుః - ప్రయతౌ
నియతౌభూతౌ- విధాతారంబ్రహ్మాణంఅభ్యర్చ్య- సఖలుపుత్రార్థిభిరుపా
స్యతఇతిమాంత్రికాః- గురోఃకులగురోః వసిష్ఠస్య- ఆశ్రమం- జగ్మతుః- పు
త్రప్రాప్త్యుపాయాపేక్షయేతిశేషః॥ ... ... *

౩౬ ॥ స్నిగ్ధగంభీరేతి॥ స్నిగ్ధోమధురః- గంభీరోనిర్ఘోషోయస్యతం-ఏకమేవ
స్యందనంరథం-ప్రావృషిభవః ప్రావృషేణ్యః ప్రావృషఏణ్యఇతిఏణ్యప్రత్య
యః- తంప్రావృ[illegible]తావివ - ఆస్థి
తౌఆరూఢౌ- జగ్మతురిత్యుత్తరేణసంబంధః ఇరాఃఆపః॥ని॥ ఇరాభూవాక్సు

వాహం విద్యుదైరావతావివ॥ ౩౭॥ మాభూదాశ్రమపీడేతి పరిమేయపురస్సరౌ। అనుభావవిశేషాత్తు సేనాపరివృతావివ॥ ౩౮॥ సేవ్యమానౌ సుఖస్పర్శైస్సాలనిర్యాసగంధిభిః। పుష్పరేణూత్కిరైర్వాతైరాధూతవనరాజిభిః॥ ౩౯॥ మనోభిరామాశ్శృణ్వంతౌ రథనేమిస్వనోన్ముఖైః। షడ్జసంవాదినీః కేకాద్విధా

రావుస్స్యాదిత్యమరః॥ ఇరావాంత్సముద్రః తత్రభవః ఐరావతః॥ ని॥ ఐరావతోఽభ్రమాతంగైరావణాభ్రముమవల్లభా ఇత్యమరః॥ అభ్రమాతంగత్వంచాస్య అభ్రస్థితత్వాదభ్రరూపత్వాద్వేతి క్షీరస్వామీ- అతఏవ మేఘారోహణం విద్యుత్సాహచర్యంచఘటతేకించ-విద్యుతః ఐరావతసాహచర్యాదేవ-ఐరావతీసంజ్ఞాపి-ఐరావతస్య స్త్రీ ఐరావతీతి క్షీరస్వామీ-తస్మాత్సుష్ఠూక్తం-విద్యుదైరావతావివేతి-ఏకరథారోహణోక్త్యా కార్యసిద్ధేర్బీజం-దంపత్యోరత్యంతసౌమనస్యంచ సూచయతి॥ ... ...

౩౭॥ మేతి॥ పునః కథంభూతౌ దంపతీ-ఆశ్రమపీడా-మాభూత్ మాస్త్వితిహేతోః-మాఙిలుఙిత్యాశీరర్థేలుఙ్-నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః - పరిమేయపురస్సరౌ పరిమిత పరివారౌ- అనుభావవిశేషాత్తు తేజోవిశేషాత్ సేనాభిః పరివృతావివస్థితౌ॥ ... ...

౩౮॥ సేవ్యమానావితి॥ పునః కథంభూతౌ- సుఖః శీతలత్వాత్ప్రియః స్పర్శో యేషాం తైః-సాలని[illegible]సగంధిభిః సర్జతరునిష్యందగంధవద్భిః॥ ని॥ సాలస్సర్జ[illegible]రుస్స్మృత ఇతిశాశ్వతః- ఉత్కిరంతి విక్షిపంతీత్యుత్కిరాః- ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః ప్రత్యయః- పుష్పరేణూనాముత్కిరాస్తైః-ఆధూతాః-మ[illegible]ద్వ్యాదీషత్కంపితాః-వనరాజయోయైస్తైః-వాతైస్సేవ్యమానౌ॥

౩౯॥ మనఇతి॥ రథనేమిస్వనోన్ముఖైః-మేఘధ్వనిశంకయా ఉన్నమితముఖైః-శిఖండిభిర్మయూరైః-ద్విధా-భిన్నాః-శుద్ధవికృతభేదేనవా- వికృతస్థాయి మేవచ్యుతాచ్యుతభేదేనవా షడ్జోద్విధః- తత్సాదృశ్యాత్కేకా ద్విధాభిన్నా ఇత్యుచ్యంతే-అతఏవాహ షడ్జసంవాదనీరితి- షడ్భ్యఃస్థానేభ్యో జాతష్షడ్జః-తదుక్తం॥ శ్లో॥ నాసాకంఠమురస్తాలుజిహ్వాదంతాంశ్చసంస్పృశన్। షడ్భ్యస్సంజాయతే యస్మాత్తస్మాత్ షడ్జ ఇతిస్మృత ఇతి॥ సచతంత్రీకంఠోత్థస్వరవిశేషః॥ ని॥ నిషాదర్షభగాంధారషడ్జమధ్యమధైవతాః। పంచమశ్చేత్యమీసప్తతంత్రీకంఠోత్థితాస్స్వరా ఇత్యమరః॥ షడ్జేనసంవాదినీః సదృశీః-

దుక్తం [illegible] మనసః ప్రియా

మూర్ధ్నికాయ [illegible] తీర్థ్వసన్తీతి కేకాః మయూరవాణ్యః॥ ని॥ కేకావాణీ మయూరస్య

భిన్నాశ్శిఖండిభిః॥ ౪౦ ॥పరస్పరాక్షిసాదృశ్యమదూరోజ్ఝితవర్త్మసు। వృ

స్త్యేస్యమరః- తాః కేకాః శృణ్వంతావితిశ్లోకార్థః- ఇతఃపరమపరిచితస్వర
తత్త్వానామనుగ్రహాయ కించిదుచ్యతే-ప్రథమం తావత్స్వరాణాంస్వరూప
ముచ్యతే శ్రుత్యాగర్భమనురణనంస్వరః-తదుక్తంరత్నాకరే॥శ్లో॥శ్రుత్యనంత
రభావీయస్స్నిగ్ధోనురణనాత్మకః। స్వతోరంజయతిశ్రోతుశ్చిత్తంసస్వరఉచ్య
తఇతి॥ తేద్వివిధాః-శుద్ధావికృతాశ్చేతి-తత్రనియతశ్రుతిసంపన్నాశ్శుద్ధాః-
అవికృతాఇత్యర్థః-శ్రుత్యన్తరోత్కృష్టాపకృష్టాస్తువికృతాః-శ్రుతినియమశ్చో
క్తోదత్తిలేన॥చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవషడ్జమధ్యమపంచమాః। ద్వేద్వేనిషాదగాం
ధారౌత్రి(స్త్రి)ఋషభధైవతావితి-తత్రశుద్ధాస్సప్తైవ-తదుక్తం॥శ్లో॥శ్రుతి
భ్యస్స్యుస్స్వరాష్షడ్జర్షభగాంధారమధ్యమాః। పంచమోధైవతశ్చాథని
షాదశ్చేతిసప్తతే। తేషాంసంజ్ఞాస్సరిగమపధనీత్యపరామతా ఇతివివేక్తవ్యం।
వికృతాస్తుద్వాదశ-తదుక్తం॥శ్లో॥తఏవవికృతావస్థాద్వాదశప్రతిపాదితా
ఇతి- తదేవంశుద్ధవికృతభేదేనసర్వస్వరద్వైవిధ్యేషడ్జస్యాపిద్వైవిధ్యం-తత్స
దృశత్వాత్- కేకాఅపిద్వివిధాఇతిద్విధాభిన్నాఇత్యుక్తం-అథవా-వికృతష్ష
డ్జశ్చ్యుతాచ్యుతభేదేనద్వివిధః-సహిద్విశ్రుతిః-యదానిషాదోద్విశ్రుతిశ్చ
తుశ్శ్రుతేష్షడ్జస్యశ్రుతిద్వయమాశ్రిత్యకాకలీత్వమాపద్యతే-తదాషడ్జోద్విశ్రు
తిర్వికృతోభవన్స్వస్థానాచ్చతుర్థశ్రుతేరచ్యుతత్వాదచ్యుతఇత్యుచ్యతే-యదాష
డ్జః పూర్వోత్తరయోర్నిషాదర్షభయోరాద్యంతశ్రుతిదానేనస్వయంసా
ధారణ్యమాపద్యతే- త్రిశ్రుతిఋషభశ్చతుశ్శ్రుతిర్భవతి- తదాస్వస్థానచ్యు
తశ్చ్యుతఇత్యుచ్యతే-తదప్యుక్తం॥శ్లో॥చ్యుతోచ్యుతోద్విధాషడ్జోద్విశ్రుతిర్వికృ
తోభవేత్।సాధారణేకాకలీత్వేనిషాదస్యచదృశ్యతే॥సాధారణీంశ్రుతింష
డ్జీమృషభస్సంశ్రితోయదా।చతుశ్శ్రుతిత్వమాయాతితదైకోవికృతోభవేది
త్యేతద్వైవిధ్యంసాదృశ్యాత్కేకాస్వప్యాహ- ద్విధాభిన్నాఇతిషడ్జసం
వాదినీరిత్యత్రాపిసంవాదినీశబ్దస్సాదృశ్యమాచష్టేనతుసంవాదినీస్వరం- స్వనా
న్యాస్వరంప్రతిసంవాదినీభవతి- కేకాతునస్వరఃకర్హి॥శ్లో॥మయూరచాతక
ఛాగక్రౌంచకోకిలదర్దురాః। గజశ్చసప్తషడ్జాదీన్క్రమాదుచ్చారయంత్య
మీ షడ్జంమయూరోవదతీత్యాదేఃకోర్థః- షడ్జాదిసదృశంస్వరంమయూరాదయోవ
దంతీత్యర్థః- అథకేకాపిస్వరః- తథాపి- తస్యషడ్జత్వాత్కథంషడ్జసంవా
దిత్వం - నహిస్వయమేవస్వస్యసంవాదీత్యలమతివిస్తరేణ
ముఖ్యాపరమ్యత్॥ ... ... లఘుటీకా అస్తి ... శ్రుస్స

గద్వన్ద్వేషు పశ్యంతౌ స్యందనాబద్ధదృష్టిషు॥ ౪౧॥ శ్రేణీబన్ధాద్వితన్వద్భిరస్తం
భాం తోరణస్రజం। సారసైః కలనిర్హ్రాదైః క్వచిదున్నమితాననౌ॥ ౪౨॥ పవన
స్యానుకూలత్వాత్ప్రార్థనాసిద్ధిశంసినః। రజోభిస్తురగోత్కీర్ణైరస్పృష్టాల
కవేష్టనౌ॥ ౪౩॥ సరసీష్వరవిన్దానాం వీచివిక్షోభశీతల। ఆమోదముపజిఘ్రం
తౌ స్వనిశ్వాసానుకారిణం॥ ౪౪॥ గ్రామేష్వాత్మవిసృష్టేషు యూపచిహ్నేషు

---

౪౦ ॥ పరస్పరేతి॥ విస్రంభాద్విశ్వాసాత్- అదూరం సమీపం యథాభవతి తథా ఉజ్ఝితం వర్త్మ యైస్తేషు స్యందనాబద్ధదృష్టిషు- స్యందనే రథే-ఆబద్ధా ఆసజితా దృష్టయో యైస్తాని॥ని॥ దృగ్దృష్టిర్నేత్రలోచనచక్షుర్నయనాంబకేక్షణాక్షీణీతి హలాయుధః- కౌతుకవశాత్- రథాసక్తదృష్టిషు మృగ్యశ్చ మృగాశ్చ మృగాః॥ పుమాంస్త్రియేత్యేకశేషః- తేషాం- ద్వంద్వేషు మిథునేషు॥ ని॥ స్త్రీపుంసౌ మిథునం ద్వంద్వమిత్యమరః॥ పరస్పరాక్షిసాదృశ్యం-పశ్యంతౌ- ద్వంద్వశబ్దసామర్థ్యాత్ మృగీషు సుదక్షిణాక్షిసాదృశ్యం దిలీపః - దిలీపాక్షిసాదృశ్యం చ మృగేషు సుదక్షిణేత్యేవం పివేక్తవ్యం॥ ... ... *

౪౧॥ శ్రేణీతి॥ శ్రేణీబన్ధాత్పఙ్క్తిబన్ధనాద్ధేతోః-అస్తంభాం ఆధారస్తమ్భరహితాం-తోరణం బహిర్ద్వారం॥ని॥ తోరణోస్త్రీ బహిర్ద్వారమిత్యమరః॥ యా త్రా.. తత్ర తయా స్రగ్విరచ్యతే- తాం తోరణస్రజం-వితన్వద్భిః కుర్వద్భిరివేత్యర్థః-ఉత్ప్రేక్షావ్యఞ్జకేవాదిశబ్దప్రయోగాభావేపి-గమ్యోత్ప్రేక్షేయం- కలనిర్హ్రాదైః-అవ్యక్తమధురధ్వనిభిః- సారసైః-పక్షివిశేషైః- కరణైః-క్వచిదున్నమితాననౌ॥ని॥ సారసో మైథునీ కామీ గోనర్దః పుష్కరాహ్వయ ఇతి యాదవః॥

౪౨ ॥ పవనస్యేతి॥ ప్రార్థనాసిద్ధిశంసినః-అనుకూలత్వాదేవ మనోరథసిద్ధిసూచకస్య-పవనస్య-అనుకూలత్వాత్ గంతవ్యదిగభిముఖత్వాత్- తురగోత్కీర్ణైః రజోభిః- అస్పృష్టాని-అలకాదేవ్యాః- వేష్టనం ఉష్ణీషో రాజ్ఞశ్చైతాని యయోస్తౌ- శిరసా వేష్టనశోభనాన్నృప ఇతి వ్యుత్పత్తిశ్చ॥ ... *

౪౩ ॥ సరసీష్వితి॥ సరసీషు-వీచివిక్షోభశీతలం-ఊర్మిసంఘాటనశీతలం-స్వనిశ్వాసమనుకర్తుంశీలమస్యేతి స్వనిశ్వాసానుకారిణం- ఏతేన తయోరుత్కృష్టస్త్రీపుంజాతిత్వముక్తం- అరవిందానాం-ఆమోదం పరిమళం - ఉపజిఘ్రన్తౌ ఘ్రాణేన గృహ్ణన్తౌ॥ ... ... *

౪౪ ॥ గ్రామేష్వితి॥ ఆత్మవిసృష్టేషు స్వదత్తేషు-యూపో నామ యజ్ఞీయపశుబన్ధనదారువిశేషః- యూపాః ఏవ చిహ్నాని యేషాం తేషు-గ్రామేషు-అమోఘాః

నిషాదిభిః। మృగైర్వర్తితరోమన్థముటజాఙ్గణభూమిషు॥ ౫౩॥ అభ్యుత్థితా
గ్నిపిశునైరతిథీనాశ్రమోన్ముఖాన్। పునానం పవనోద్ధూతైర్ధూమైరాహుతి
గన్ధిభిః॥ ౫౪॥ అథయన్తారమాదిశ్య ధుర్యాన్విశ్రామయేతి సః। తామవారో
హయత్పత్నీం రథాదవతతారచ॥ ౫౫॥ తస్మై సభ్యాస్సభార్యాయ గోప్త్రే గుప్త
తమేన్ద్రియాః। అర్హణామర్హతే చక్రుర్మునయో నయచక్షుషే॥ ౫౬॥ విధే
స్సా ,న్తనస్యాన్తే స దదర్శ తపోనిధిమ్। అన్వాసితమరున్ధత్యా స్వాహయే

౫౩॥ అభ్యుత్థితేతి॥ అభ్యుత్థితాః ప్రజ్వలితాః- హోమయోగ్యా ఇత్యర్థః॥ శ్రు॥ స
మిద్ధేగ్నావాహుతిం జుహోతీతి శ్రుతేః- తేషామగ్నీనాం- పిశునైస్సూచకైః-
పవనోద్ధూతైః- వాయువిక్షిప్తైః - ఆహుతీనాం గన్ధః ఏషామస్తీత్యాహుతి
గన్ధినః- తైః- ధూమైః- ఆశ్రమోన్ముఖానతిథీన్ పునానం- పవిత్రీకుర్వాణమ్॥
౫౪ ॥ అథేతి॥ అథ- ఆశ్రమప్రాప్త్యనన్తరం- స రాజా యన్తారం సారథిం
ధురం వహన్తీతి ధుర్యాః యుగ్యాః- ధురో యఢకావితి యత్ ప్రత్యయః॥ ని॥ ధూ
ర్వహే ధుర్యధౌరేయధురీణాశ్చ ధురన్ధరా ఇత్యమరః॥ ధుర్యాన్ సదశ్వాన్
విశ్రామయ వినీతశ్రమాన్ కుర్వితి- ఆదిశ్యాజ్ఞాప్య- తాం పత్నీం- రథాదవా
రోపయత్- అవతారితవాన్- స్వయంచావతతార॥ ... *

౫౫॥ తస్మా ఇతి॥ సభాయాం సాధవః సభ్యాః- సభాయా యదితి యత్ప్రత్యయః-
గుప్తతమేన్ద్రియాః అత్యన్తనియతేన్ద్రియాః- మునయః సభార్యాయ- గో
ప్త్రే రక్షకాయ- నయః శాస్త్రమేవ- చక్షుః- తత్త్వావేదకం ప్రమాణం యస్య
తస్మై నయచక్షుషే- అత ఏవ- అర్హతే ప్రశస్తాయ పూజ్యాయేత్యర్థః॥ అర్హ ప్ర
శంసాయామితి ధాతోః శతృ ప్రత్యయః- తస్మై రాజ్ఞే- అర్హణాం పూజాం- చ
క్రుః॥ ని॥ పూజా నమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమా ఇత్యమరః॥ *

౫౬॥ విధేరితి॥ సాయన్తనస్య సాయంభవస్య- సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుప్ర
త్యయః- విధేః- జపహోమాద్యనుష్ఠానస్య- అన్తే అవసానే అరున్ధత్యా అ
న్వాసితం- పశ్చాదుపవేశనేనోపాసితమ్॥ కర్మణి క్తః- ఉపసర్గవశాత్సకర్మక
త్వం- అన్వాస్యైనమిత్యాదివదుపపద్యతే తపోనిధిం వసిష్ఠం- స్వాహయా స్వా
హా దేవ్యా॥ ని॥ అథాగ్నాయీ స్వాహా చ హుతభుక్ప్రియేత్యమరః - అన్వా
సితం హవిర్భుజమివ దదర్శ॥ శ్లో॥ సమిత్పుష్పకుశాగ్న్యమ్బుమృదన్నాక్షతపాణి
కః। జపం హోమం చ కుర్వాణో నాభివాద్యో ద్విజో భవేత్- ఇత్యనుష్ఠానమధ్యే
అభివాదననిషే[illegible]స్తైదర్శ్యతే [illegible] అన్వాసనరుంధత్యా[illegible]త్ర పతివ్రతాధ

వహావిర్భుజం॥ ౫౬ ॥ తయోర్జగృహతుః పాదా రాజా రాజ్ఞీ చ మాగధీ। తౌ గు
రుర్గురుపత్నీ చ ప్రీత్యా ప్రతిననందతుః॥ ౫౭॥ తమాతిథ్యక్రియాశాంతరథ
క్షోభపరిశ్రమం। పప్రచ్ఛ కుశలం రాజ్యే రాజ్యాశ్రమమునిం మునిః॥ ౫౮॥ అథా
థర్వనిధే స్తస్య విజితారిపురః పురః। అర్థ్యామర్థపతిర్వాచమాదదే వదతాం వ
రః॥ ౬౦॥ ఉపపన్నం నను శివం సప్తస్వఙ్గేషు యస్య మే। దైవీనాం మానుషీణాం

గ్నత్వేనోక్తం- నతుకర్మాంగత్వేనవిధేరంత ఇతికర్మణస్సమాప్త్యభిధానాత్॥
౫౬ ॥ తయోరితి॥ మాగధీ మగధరాజపుత్రీ-రాజ్ఞీ సుదక్షిణా-రాజా దిలీపశ్చ-
తయోరరుంధతీవసిష్ఠయోః - పాదౌ జగృహతుః - పాదగ్రహణమభివాద
నం-కృతవంతౌ- గురుపత్నీ చ గురుశ్చ- కర్తారౌ-సా చ స చ తౌ సుదక్షిణాదిలీ
పౌ- కర్మభూతౌ ప్రీత్యా హర్షేణ- ప్రతిననందతు -ఆశీర్వాదాభినంభావ
యాంచక్రతు రిత్యర్థః॥ ... ... *
౫౭॥ తమితి॥ మునిః-ఆతిథ్యమతిథ్యర్థం॥ అతిథేర్ణ్య ఇతిణ్యప్రత్యయః-ఆతిథ్యస్య
క్రియా-తయా శాంతో రథక్షోభేణయః పరిశ్రమస్సయస్యతం తథోక్తం-రాజ్య
మేవాశ్రమః-తత్ర మునిం-మునితుల్యమిత్యర్థః-తం దిలీపం-రాజ్యే- కుశలం పప్ర
చ్ఛ - పృచ్ఛతేర్ద్వికర్మకత్వముక్తం యద్యపి రాజ్యశబ్దః పురోహితాధిగత
త్వాద్రాజకర్మవచనః-తథాప్యత్ర సప్తాంగవచనః॥ శ్లో॥ ఉపపన్నం నను శివం
సప్తస్వంగేషు యస్య మే ఇత్యుత్తరానురోధాత్-తథాహ మనుః॥ శ్లో॥ స్వామ్య
మాత్యౌ పురం రాష్ట్రం కోశదండౌ తథా సుహృత్। సప్తైతాని సమస్తాని లో
కేస్మిన్ రాజ్యముచ్యత ఇతి॥ సచ॥ శ్లో॥ బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేత్క్షత్రబంధుమ
నామయం। వైశ్యం క్షేమం సమాగమ్య శూద్రమారోగ్యమేవ చేతి॥ మనువచ
నే సత్యపి- తస్య రాజ్ఞో మహానుభావత్వాద్బ్రాహ్మణోచితః కుశలప్రశ్నఏ
వకృత ఇత్యనుసంధేయః- అత ఏవోక్తం రాజ్యాశ్రమమునిం మునిరితి॥ *
౫౮ ॥ అథేతి॥ అథ విజితారిపురః-నిర్జితశత్రునగరః- వదతాం వక్తౄణాం వ
రః॥ యతశ్చ నిర్ధారణమితి షష్ఠీ-అర్థపతిః-రాజా- అథర్వణః అథర్వవేదస్య నిధే
స్తస్య మునేః పురః అగ్రే-అర్థ్యాం అర్థాదనపేతాం॥ ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపే
త ఇతి యత్ప్రత్యయః-వాచమాదదే- వక్తుముపక్రాంతవానిత్యర్థః అథర్వని
ధేరిత్యనేన పురోహితకృత్యాభిజ్ఞత్వాత్-ప్రకృతకార్యనిర్వాహకత్వం మునే
రస్తీతి సూచ్యతే-యథాహ కామందకః॥ శ్లో॥ త్రయ్యాం చ దండనీత్యాం చ కుశ
లస్స్యాత్పురోహితః। అథర్వవిహితం కర్మ కుర్యాచ్ఛాంతిక పౌష్టికే ఇతి॥

చప్రతికర్తాత్వమాపదాం॥ ౬౧॥ తవమన్త్రకృతోమన్త్రైర్దూరాత్ప్రశమితారిభిః। ప్రత్యాదిశ్యంత ఇవమేదృష్టలక్ష్యభిదశ్శరాః॥ ౬౨॥ హవిరావర్జితంహోతస్త్వయావిధివదగ్నిషు। వృష్టిర్భవతిసస్యానామవగ్రహవిశోషిణాం॥ ౬౩॥ పురుషాయుషజీవిన్యోనిరాతంకానిరీతయః। యన్మదీయాః ప్రజాస్తస్య

౬౦॥ ఉపపన్నమితి॥ హేగురో-సప్తస్వంగేషు-స్వామ్యమాత్యాదిషు॥ ని॥ స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదుర్గబలానిచ। రాజ్యాంగానీత్యమరః- శివం కుశలం- ఉపపన్నం- అనుయుక్తమేవ- సన్వవధారణే॥ ని॥ ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానునయామంత్రణేననన్విత్యమరః- కథమిత్యత్రాహ- గ్ర స్యమే- దైవీనాం దేవేభ్యఆగతానాందుర్భిక్షాదీనాం- మానుషీణాంమనుష్యేభ్యఆగతానాం- చోరభయాదీనాం- ఉభయత్రాపి॥ తతఆగతఇత్యణ్- టిడ్ఢాణఇత్యాదినా జీప్- ఆపదాంవ్యసనానాం- త్వం- ప్రతికర్తానివారయితాఅసి అత్రాహ కామందకః॥ శ్లో॥ హుతాశనోజలంవ్యాధిర్దుర్భిక్షంమరణంతథా। ఇతిపంచవిధందైవంవ్యసనంమానుషంపరం॥ ఆయుక్తకేభ్యశ్చచోరేభ్యఃపరేభ్యోరాజవల్లభాత్। పృథివీపతిలోభాచ్చనరాణాంపంచధాభయం॥ ... ❀

౬౧॥ తత్రమానుషీణాంతావత్ప్రతీకారమాహ॥ తవేతి॥ దూరాత్ పరోక్షఏవ- ప్రశమితారిభిః- మంత్రాన్ కృతవాన్- మంత్రకృత్॥ సుకర్మపాపమంత్రపుణ్యేషుకృఞఇతికృత్ ప్రత్యయః- తవ- మంత్రాణాంద్రష్టుఃప్రయోక్తుర్వా- తవమంత్రైఃకర్తృభిః- దృష్టం ప్రత్యక్షం - యల్లక్ష్యంతన్మాత్రంభిందంతీతిదృష్టలక్ష్యభిదః- మేశరాః ప్రత్యాదిశ్యన్త ఇవ- వయమేవసమర్థాఃకిమేభిఃపిష్టపేషకైరితనిరాక్రియన్తఇవేత్యుత్ప్రేక్షా। ని॥ ప్రత్యాదిష్టోనిరస్తస్స్యాత్ప్రత్యాఖ్యాతోనిరాకృతఇత్యమరః- త్వన్మన్త్రసామర్థ్యాదేవ- మే పౌరుషం ఫలతీతిభావః॥

౬౨॥ సంప్రతిదైవీనామాపదాంప్రతీకారమాహ॥ హవిరితి॥ హేహోతః- త్వయావిధివదగ్నిషుఆవర్జితంప్రక్షిప్తం- హవిరాజ్యాదికంకర్తృ - అవగ్రహః వర్షప్రతిబంధః- అవగ్రహోవర్షప్రతిబంధఇత్యచ్ ప్రత్యయః॥ తేనవిశోషిణాంవిశుష్యతాం- సస్యానాంవృష్టిర్భవతి॥ వృష్టిరూపేణసస్యాన్యుజ్జీవయతీతిభావః- అత్రమనుః॥ శ్లో॥ అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే। ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిర్వృష్టేరన్నంతతః ప్రజాఇతి॥ ... ❋

౬౩॥ పురుషేతి॥ ఆయుఃజీవితకాలః పురుషస్యఆయుః పురుషాయుషం శతవర్షమిత్యర్థః॥ శ్రు॥ శతాయుఃపురుషఇతిశ్రుతేః॥ అచతురాదిసూత్రేణాచ్ ప్రత్యయాన్తోనిపాతః॥ మదీయాః ప్రజాః పురుషాయుషంజీవన్తీతిపురుషాయుషజీవి

హేతుస్త్వద్బ్రహ్మవర్చసమ్॥ ౬౪॥ త్వయైవం చింత్యమానస్య గురుణా బ్రహ్మయోనినా। సానుబంధాః కథం న స్యుస్సంపదో మే నిరాపదః॥ ౬౫॥ కింతు వధ్వాం తవైతస్యామదృష్టసదృశప్రజం। న మామవతి సద్వీపా రత్నసూరపి మేదినీ॥ ౬౬॥ నూనం మత్తః పరం వంశ్యాః పిండవిచ్ఛేదదర్శినః। న ప్రకామభుజశ్శ్రాద్ధే స్వధాసంగ్రహతత్పరాః॥ ౬౭॥ మత్పరం దుర్లభం మత్వా నూనమావర్జితం

స్యాః సరాతంకాః సభయాః॥ ని॥ ఆతంకో భయమాశంకేత్యమరః॥ నిరీతయః అతివృష్ట్యాదిరహితా ఇతి యత్-తస్య సర్వస్య-త్వద్బ్రహ్మవర్చసం తవ వృత్తాధ్యయనసంపత్తిరేవ-హేతుః॥ ని॥ వృత్తాధ్యయనసంపత్తిరిత్యేవ బ్రహ్మవర్చసమితి హలాయుధః-బ్రహ్మణో వర్చో బ్రహ్మవర్చసం-బ్రహ్మహస్తిభ్యాం వర్చస ఇత్యచ్ప్రత్యయః॥ శ్లో॥ అతివృష్టిరనావృష్టిశ్శలభా మూషికాశ్శుకాః। అత్యాసన్నాశ్చ రాజానష్షడేతా ఈతయస్స్మృతా ఇతి కామందకః॥

౬౪॥ త్వయేతి-బ్రహ్మయోనిః కారణం- యస్య తేన బ్రహ్మపుత్రేణ- గురుణా త్వయా ఏవముక్తప్రకారేణ- చింత్యమానస్య ధ్యాయమానస్య- అత ఏవ నిరాపదః వ్యసనరహితస్య మే-సంపదః- సానుబంధాః అనుస్యూతాః- అవిచ్ఛిన్నా ఇతి యావత్-కథం న స్యుః-స్యురేవేత్యర్థః॥ ... ... ✻

౬౫ ॥ సంప్రత్యాగమనప్రయోజనమాహ॥ కింత్వితి॥ కింతు-తవ- ఏతస్యాం వధ్వాం స్నుషాయాం॥ ని॥ వధూర్జాయా స్నుషా స్త్రీ చేత్యమరః॥ అదృష్టా-సదృశీ అనురూపా-ప్రజా సంతతిర్యేన తం-మాం సద్వీపా-రత్నాని సూయత ఇతి రత్నసూరపి॥ సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్- మేదినీ నావతి న ప్రీణాతి అవధాతోః రక్షణగతిప్రీత్యాద్యర్థేషు పఠశాత్ - రత్నసూరపీత్యనేన సర్వరత్నేభ్యః పుత్రరత్నమేవ శ్లాఘ్యమితి సూచితం॥ ... ... ✻

౬౬ ॥ తదేవ ప్రతిపాదయతి ॥ నూనమితి॥ మత్తః పరం మదనంతరం॥ పంచమ్యాస్తసిల్-పిండవిచ్ఛేదదర్శినః-పిండదానవిచ్ఛేదముత్ప్రేక్షమాణాః-వంశే భవాః వంశ్యాః పితరః స్వధేత్యవ్యయం పితృభోజ్యే వర్తతే- తస్య సంగ్రహే-తత్పరాః ఆసక్తాస్సంతః- శ్రాద్ధే పితృకర్మణి॥ ని॥ పితృదానం నివాపస్స్యాచ్ఛ్రాద్ధం తత్కర్మ శాస్త్రత ఇత్యమరః॥ ప్రకామభుజః పర్యాప్తభోజినః- న భవంతి॥ ని॥ కామం ప్రకామం పర్యాప్తమిత్యమరః॥ నిర్ధనా హ్యాపది ధనం కియదపి సగృహ్ణంతీతి భావః॥ ... ... ✻

౬౭॥ మత్పరమితి॥ మత్ మత్తః- పరమనంతరం- అన్యారాదితరర్తేత్యాదినా మదితి పంచమీ- దుర్లభమలభ్యం-మత్వా- మయా ఆవర్జితం దత్తం- పయః-

మయా। పయః పూర్వైస్స్వనిశ్వాసైః కవోష్ణముపభుజ్యతే॥ ౧౮॥ సోఽహమి
జ్యావిశుద్ధాత్మా ప్రజాలోపనిమీలితః। ప్రకాశశ్చాప్రకాశశ్చ లోకాలోక ఇ
వాచలః॥ ౧౯॥ లోకాన్తరసుఖం పుణ్యం తపోదానసముద్భవం సన్తతిశ్శుద్ధవం
శ్యాతు పరత్రేహ చ శర్మణే॥ ౨౦॥ తయా హీనం విధాతర్మాం కథం పశ్యన్న
దూయసే। సిక్తం స్వయమివ స్నేహాద్వన్ధ్యమాశ్రమవృక్షకం॥ ౨౧॥ అసహ్య
పీడం భగవన్నృణమన్త్యమవేహి మే। అరున్తుదమివాలానమనిర్వాణస్య దన్తి

పూర్వైః పితృభిః- స్వనిశ్వాసైః దుఃఖజైః- కవోష్ణమీషదుష్ణం యథా భవతి త
థా- ఉపభుజ్యతే ఉపభోక్ష్యతే। కవోష్ణమితి కుశబ్దస్య కవాదేశః॥ ని॥ కోష్ణం క
వోష్ణం మన్దోష్ణం కదుష్ణం త్రిషు తద్వతీత్యమరః॥ ... ... ❋
౧౮॥ సోఽహమితి॥ ఇజ్యా యాగః॥ ప్రజాయజోర్భావే క్యబితి క్యప్- ఇజ్యయా- వి
శుద్ధాత్మా విశుద్ధచేతనః- ప్రజాలోపేన సన్తత్యభావేన నిమీలితః కృతమీలనః
సోఽహం లోక్యత ఇతి లోకః న లోక్యత ఇత్యలోకః- లోకశ్చాసావలోకశ్చ లోకా
లోకః చక్రవాళాచల ఇవ॥ ని॥ లోకాలోకశ్చక్రవాళ ఇత్యమరః॥ ప్రకాశత ఇతి
ప్రకాశః- దేవఋణవిమోచనాత్- న ప్రకాశత ఇత్యప్రకాశశ్చ- పితృఋణా
విమోచనాత్॥ పచాద్యచ్- అస్మీతి శేషః లోకాలోకోఽప్యన్తః సూర్యసంప
ర్కాద్బహిస్తమోవ్యాప్త్యా చ ప్రకాశశ్చాప్రకాశశ్చేతి మన్తవ్యం॥ ❋
౧౯ ॥ నను తవ తపోదానాదిసంపన్నస్య కిమపత్యేనేత్యత ఆహ॥ లోకాంత
రేతి॥ సముద్భవత్యస్మాదితి సముద్భవః కారణం- తపోదానే సముద్భవో యస్య
తత్తపోదానసముద్భవం- యత్పుణ్యం- తత్ లోకాంతరే పరలోకే- సుఖం సు
ఖకరం- శుద్ధవంశే భవా శుద్ధవంశ్యా- సన్తతిస్తు- పరత్ర పరలోకే చ- ఇహ అము
త్రలోకే చ- శర్మణే సుఖాయ॥ ని॥ శర్మశాతసుఖాని చేత్యమరః॥ భవతీతి శేషః॥
౨౦॥ తయేతి॥ హే విధాతః స్రష్టః- తయా సంతత్యా- హీనమనపత్యమిత్యర్థః-
మాం స్నేహాత్ ప్రేమ్ణా- స్వయమేవ- సిక్తం జలసేకేన వర్ధితం- వన్ధ్యం అఫలం॥
ని॥ వన్ధ్యోఽఫలోఽవకేశీ చేత్యమరః॥ ఆశ్రమే- వృక్షకం వృక్షపోతమివ పశ్యన్ కథం॥
న దూయసే న పరితప్యసే- విధాతరిత్యనేన సమర్థోఽప్యుపేక్షస ఇత్యవగమ్యతే-
౨౧ ॥ అసహ్యేతి॥ హే భగవన్- మే- అన్త్యమృణం పైతృకమృణం- అనిర్వాణ
స్యామజ్జనరహితస్య॥ ని॥ నిర్వాణో నిర్వృతౌ మోక్షే వినయే గజమజ్జన ఇతి యాద
వః- దన్తినో గజస్య- అరుం వ్రణం తుదతీత్యరుంతుదం- మర్మస్పృక్॥ ని॥ వ్రణో
స్త్రియామీర్మమరుః॥ అరుంతుదం తు మర్మస్పృగితి చామరః॥ విధ్వద్విషోస్తుద ఇ
తి ఖచ్ప్రత్యయః- అరుర్ద్విషదజన్తస్య ముమాగమః- ఆలానం గజబన్ధనస్తం

నః ॥ ౭౧ ॥ తస్మాన్ముచ్యే యథా తాత సంవిధాతుం త్వమర్హసి। ఇక్ష్వాకూణాం దురాపేఽర్థే త్వదధీనా హి సిద్ధయః ॥ ౭౨ ॥ ఇతి విజ్ఞాపితో రాజ్ఞా ధ్యానస్తిమితలోచనః। క్షణమాత్రమృషిస్తస్థౌ సుప్తమీన ఇవ హ్రదః ॥ ౭౩ ॥ సోఽపశ్యత్ప్రణిధానేన సంతతిస్తంభకారణం। భావితాత్మా భువో భర్తురథైనం ప్రత్యబోధయత్ ॥ ౭౪ ॥ పురా శక్రముపస్థాయ తవోర్వీం ప్రతి యాస్యతః। ఆసీత్కల్పతరుచ్ఛాయామాశ్రితా సురభిః పథి ॥ ౭౫ ॥ ధర్మలోపభయాద్రాజ్ఞీమృతుస్నాతామిమ

భమివ ॥ ని॥ ఆలానం గజబంధనమిత్యమరః॥ అసహ్యః సోఢుమశక్యః- పీడా దుఃఖం-యస్మిన్ తత్-అవేహి-దుస్సహదుఃఖజనకం విద్ధీత్యర్థః- నిర్వాణో ద్ధానశయనాని త్రీణి గజకర్మాణీతి బాలకావ్యే॥ ... ... *

౭౨॥ తస్మాదితి॥ హే తాత-తస్మాత్-పైతృకాదృణాత్-యథాముచ్యే ముక్తో భవామి॥ కర్మణి లట్-తథా-సంవిధాతుం కర్తుం త్వం అర్హసి-హి-యస్మాత్కారణాత్-ఇక్ష్వాకూణామిక్ష్వాకువంశ్యానాం తద్రాజత్వాద్బహుష్వణో లుక్-దురాపే దుష్ప్రాపేఽర్థే సిద్ధయః- త్వదధీనాః త్వదాయత్తాః ఇక్ష్వాకూణామితి శేషే షష్ఠీ- నలోకేత్యాదినా కృద్యోగషష్ఠీనిషేధాత్॥ *

౭౩ ॥ ఇతీతి॥ ఇత్థం-రాజ్ఞా విజ్ఞాపితః-ఋషిర్వసిష్ఠః-ధ్యానేన స్తిమితే లోచనే యస్య స ధ్యానస్తిమితలోచనః-నిశ్చలాక్షస్సన్-క్షణమాత్రమీషన్మాత్రం-సుప్తమీనో హ్రద ఇవ తస్థౌ॥ ... ... *

౭౪ ॥ స ఇతి॥ స మునిః-ప్రణిధానేన చిత్తైకాగ్ర్యేణ- భావితాత్మా-భావితః-యథాస్వరూపం బుద్ధః-ఆత్మా క్షేత్రజ్ఞః- యేన స తథోక్తస్సన్- భువో భర్తుః నృపస్య సంతతేః స్తంభకారణం-సంతానప్రతిబంధకారణం-అపశ్యత్ అథానంతరం-ఏనం నృపం- ప్రత్యబోధయత్-స్వదృష్టం జ్ఞాపితవానిత్యర్థః-ఏనమిత్యత్ర॥ గతిబుద్ధీత్యాదినా కర్తుః కర్మత్వం॥ ... ... *

౭౫ ॥ పురేతి॥ పురా పూర్వం-శక్రం ఇంద్రం ఉపస్థాయ సంసేవ్య-ఉర్వీం ప్రతి భువముద్దిశ్య- యాస్యతః- ఆగమిష్యతః- తవ- పథి- కల్పతరుచ్ఛాయామాశ్రితా- సురభిః కామధేనుః-ఆసీత్-తత్రస్థితేత్యర్థః॥ ... *

౭౬॥ తతః కిమిత్యత ఆహ॥ ధర్మలోపేతి॥ ఋతుః పుష్పం-రజ ఇతి యావత్॥ ని॥ ఋతుస్స్త్రీకుసుమేఽపి చేత్యమరః॥ ఋతునా నిమిత్తేన-స్నాతాం-రాజ్ఞీం సుదక్షిణాం ధర్మస్య ఋతుష్వభిగమనలక్షణస్య-లోపాత్ భ్రంశాత్- యద్భయం తస్మాత్-అనుస్మరన్ ధ్యాయన్॥ శ్లో॥ మృదం గాం దైవతం విప్రం ఘృతం మధు చతుష్పథం। ప్రదక్షిణాని కుర్వీత ప్రఖ్యాతాంశ్చ వనస్పతీనితి నీతిశాస్త్రాత్ ॥ ప్ర

నుస్మరన్। ప్రదక్షిణక్రియార్హాయాంతస్యాంత్వంసాధునాచరః॥ ౭౭॥ అవజా
నాసిమాంయస్మాత్తతస్తేనభవిష్యతి।మత్ప్రసూతిమనారాధ్యప్రజేతిత్వాంశ
శాపసా॥౭౮॥సశాపోనత్వయారాజన్నచసారథినాశ్రుతః।నదత్యాకాశగం
గాయాస్స్రోతస్యుద్దామదిగ్గజే॥ ౭౯॥ ఈప్సితంతదవజ్ఞానాద్విద్ధిసార్గళమా
త్మనః।ప్రతిబధ్నాతిహిశ్రేయః పూజ్యపూజావ్యతిక్రమః॥౮౦॥హవిషేదీర్ఘ
సత్రస్యసాచేదానీంప్రచేతసః।భుజఙ్గపిహితద్వారంపాతాళమధితిష్ఠతి॥౮౧॥

దక్షిణక్రియార్హాయాంప్రదక్షిణీకరణయోగ్యాయాం- తస్యాంధేన్వాం-త్వం-
సాధుప్రదక్షిణాదిసత్కారం-నాచరః నాచరితవానసి-స్త్రీవ్యాసక్తోహివి
స్మరన్నితిభావః।ఋతుకాలాభిగమనేమనుః॥శ్లో॥ఋతుకాలాభిగామీస్యాత్స్వ
దారనిరతస్సదేతి॥అకరణేదోషమాహపరాశరః॥ శ్లో॥ ఋతుస్నాతాంచ
యోభార్యాంస్వస్థస్సన్నాధిగచ్ఛతి। బాలగోఘ్నాపరాధేనయుజ్యతేనాత్ర
సంశయ ఇతి॥ ... ... *

౭౭ ॥ అవజానాసీతి॥ యస్మాత్కారణాత్-మాం అవజానాసి ప్రదక్షిణ
సేవాదిసత్కారమకృత్వాతిరస్కరోషి-అతఃకారణాత్-మత్ప్రసూతింమ
మసంతతిం-అనారాధ్యఅసేవయిత్వా- తేతవ-ప్రజా-నభవిష్యతీతిసాసురభిః-
త్వాంశశాపశాపంకృతవతీ॥ శపఆక్రోశే॥ ... ... *

౭౮॥సఇతి॥ఉద్దామదిగ్గజే-మత్తదిగ్గజే-ఆకాశగంగాయాః-స్రోతసిప్రవాహే
చ-నదతిసతి- హేరాజన్-సశాపఃత్వయానశ్రుతః-సారథినాచనశ్రుతః॥ *

౭౯॥ అస్తుప్రస్తుతేకిమాయాతమిత్యత్రాహ॥ ఈప్సితమితి॥తదవజ్ఞానాత్-
తస్యాఃధేనోః-అవజ్ఞానాదవమానాత్-ఆత్మనస్తవ-ఆప్తుమిష్టమీప్సితంమనోర
థం॥ఆప్నోతేస్సన్నంతాత్కః॥ఈకారశ్చ-సార్గళంసప్రతిబంధం-విద్ధిజానీహి
పూజ్యపూజాయాః-వ్యతిక్రమఃఅతిక్రమణం-శ్రేయఃప్రతిబధ్నాతిహి- ఫల
స్యవిఘ్నంకరోత్యేవేత్యర్థః॥ ... ... *

౮౦ ॥ తర్హిగత్వాతామారాధయామిసావాకథంచిదాగమిష్యతీత్యాశాన
కర్తవ్యేత్యాహ॥హవిషఇతి॥ సాసురభిఇదానీం-దీర్ఘంసత్రంచిరకాలసాధ్యో
యాగవిశేషోయస్యతస్య-ప్రచేతసఃహవిషేదధ్యాజ్యాదిహవిరర్థం- భుజం
గపిహితద్వారంభుజంగావరుద్ధద్వారం-తతోదుష్ప్రవేశం- పాతాళమధితి
ష్ఠతి-పాతాళేతిష్ఠతీత్యర్థః॥అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వం॥ *

౮౧॥ తర్హికాగతిరిత్యత్రాహ॥సుతామితి॥తస్యాస్సురభేరీయనదియాతాం
సుతాం-సురభేఃప్రతినిధిం-కృత్వా-శుచిఃశుద్ధచిత్తస్సన్-పత్న్యాసహావ్రత

సుతాంతదీయాంసురభేఃకృత్వాప్రతినిధింశుచిః। ఆరాధయసపత్నీకః ప్రీతా
కామదుఘాహిసా॥౮౨॥ఇతివాదినఏవాస్యహోతురాహుతిసాధనం। అనిం
ద్యానన్దినీనామధేనురావవృతేవనాత్॥౮౩॥లలాటోదయమాభుగ్నంపల్లవ
స్నిగ్ధపాటలా।బిభ్రతీశ్వేతరోమాంకంసంధ్యేవశశినంనవం॥౮౪॥భువంకో
ష్ణేనకుండోధ్నీమేధ్యేనావభృథాదపి। ప్రస్రవేణాభివర్షంతీవత్సాలోకప్రవ
ర్తినా॥౮౫॥రజఃకణైఃఖురోద్ధూతైఃస్పృశద్భిర్గాత్రమంతికాత్। తీర్థాభి

ఇతిసపత్నీకస్సన్॥నద్యృతశ్చేతికప్రత్యయః- ఆరాధయ- హియస్మాత్కా
రణాత్-సాప్రీతాతుష్టాసతీ- కామాన్దోగ్ధ్రీతికామదుఘా-భవతీతిశేషః॥
దుహఃకప్ఘశ్చేతికప్రత్యయోఘాదేశశ్చ॥ ... ... *

౮౨ ॥ ఇతీతి॥ఇత్యనేనప్రకారేణ- వాదినోవదతఏవహోతుర్హవనశీలస్య
తృన్నితితృన్ప్రత్యయః-అస్యమునేః-ఆహుతీనాంసాధనంకరణం - నందయ
తీతివ్యుత్పత్త్యానందినీనామ- అనింద్యాఅగర్హ్యాప్రశస్తాధేనుః- వనాత్- ఆ
వవృతేప్రత్యాగతా॥శ్లో॥ఆవ్యాక్షేపోభవిష్యంత్యాః కార్యసిద్ధేర్హిలక్షణ
మితిన్యాయాదితిభావః॥ ... ... *

౮౩ ॥ సంప్రతిధేనుంవిశినష్టి॥ లలాటేతి॥పల్లవవత్-స్నిగ్ధా-పాటలాచ-సం
ధ్యాయామప్యేతద్విశేషణంయోజ్యం- లలాటేఉదయోయస్యసః లలాటోద
యస్తం- ఆభుగ్నమీషద్వక్రం। ఉగితశ్చేతినిష్ఠానత్వం॥ని॥ ఆవిద్ధంకుటిలంభు
గ్నంవేల్లితంవక్రమిత్యపీత్యమరః- శ్వేతరోమాణ్యేవఅంకస్తంబిభ్రతీ-నవం
శశినంబిభ్రతీసంధ్యేవస్థితేత్యర్థః॥ ... ... *

౮౪ ॥ భువమితి॥కోష్ణేనకించిదుష్ణేన॥ కవంచోష్ణఇతికకారాత్కాదేశః-
అవభృథాదపి అవభృథస్నానాదపి-మేధ్యేనపవిత్రేణ॥ని॥పూతంపవిత్రంమే
ధ్యంచేత్యమరః - వత్సస్యాలోకనేనదర్శనేనప్రవర్తినా ప్రస్రవేణక్షీరాభి
ష్యందేనక్షీరప్రస్రవణేనేతియావత్- భువమభివర్షంతీసించంతీ-కుండమివ
ఊధఃఆపీనంయస్యాస్సాకుండోధ్నీ॥ని॥ఊధస్తుక్లీబమాపీనమిత్యమరః॥అత్రఊ
ధసోనఙిత్యనఙాదేశః-బహువ్రీహేరూధసోఙీషితిఙీప్॥ ... *

౮౫ ॥ రజఇతి॥ఖురోద్ధూతైః-అంతికాత్సమీపే-గాత్రంస్పృశద్భిః॥దూరాం
తికేభ్యోద్వితీయాచేతిచకారాత్పంచమీ- రజసాంకణైః- మహీంక్షియతెఈ
ష్టఇతిమహీక్షిత్- తస్య- తీర్థాభిషేకేణజాతాంతీర్థాభిషేకజాం- శుద్ధింఆద

ధానాకుర్వాణా- ఏతేనవాయవ్యస్నానముక్తం-తదుక్తంమనునా॥ శ్లో॥ఆ

షేకజాంసుస్థిమాదధానామపీక్షితః॥ ౮౬ ॥ తాంపుణ్యదర్శనాందృష్ట్వా
నిమిత్తజ్ఞస్తపోనిధిః। యాజ్యమాశంసితావంధ్యప్రార్థనంపునరబ్రవీత్ ॥ ౮౭ ॥
అదూరవర్తినీంసిద్ధింరాజన్విగణయాత్మనః।ఉపస్థితేయంకల్యాణీనామ్నికీర్తి
తఏవయత్ ॥౮౮॥వన్యవృత్తిరిమాంశశ్వదాత్మానుగమనేనగాం। విద్యామ
భ్యసనేనేవప్రసాదయితుమర్హసి॥ ౮౯ ॥ ప్రస్థితాయాంప్రతిష్ఠేథాఃస్థితా
యాంస్థితిమాచరః।నిషణ్ణాయాంనిషీదాస్యాంపీతాంభసిపిబేరపః॥ ౯౦॥ వ
ధూర్భక్తిమతీచైనామర్చితామాతపోవనాత్। ప్రయతాప్రాతరన్వేతుసా

గ్నేయంభస్మనాస్నాన మవగాహ్యతువారుణం। ఆపోహిష్ఠేతిచబ్రాహ్మం
వాయవ్యంగోరజఃస్మృతమితి॥ ... ... *

౮౬ ॥ తామితి॥ నిమిత్తజ్ఞశ్శకునజ్ఞః- తపోనిధిర్వసిష్ఠః- పుణ్యందర్శనంయ
స్యాస్తాంపుణ్యదర్శనాం-తాంధేనుం-దృష్ట్వా- ఆశంసితంమనోరథః॥నపుంస
కేభావేక్తః-తత్ర-అవంధ్యాసఫలా- ప్రార్థనాయస్యతంఆశంసితావంధ్య
ప్రార్థనం-అవంధ్యమనోరథమిత్యర్థః- యాజయితుంయోగ్యంయాజ్యం
పార్థివంపునరబ్రవీత్॥ ... ... *

౮౭॥అదూరేతి॥ హేరాజన్ఆత్మనఃసిద్ధింకార్యస్య- అదూరవర్తినీంశీఘ్రగా
మినీం-విగణయవిద్ధి-యద్యతఃకారణాత్కల్యాణీమంగళమూర్తిః॥ బహ్వాదిభ్య
శ్చేతిజీవ్-ఇయంధేనుః-నామ్ని నామధేయే-కీర్తితేకథితఏవఉపస్థితాఆగతా॥

౮౮॥వన్యవృత్తిరితి॥ వనేభవంవన్యంకందమూలఫలాదికంవృత్తిరాహారోయ
స్యసఃతథాభూతస్సన్॥నివృత్తిర్వర్తనజీవనేఇత్యమరః॥ఇమాంగాం-శశ్వత్స
దాఆప్రసాదమవిచ్ఛేదేనేత్యర్థః-ఆత్మనస్తవకర్తుః అనుగమనేనఅనుసరణేన-
అభ్యసనేన అనుష్ఠాతురభ్యాసేన - విద్యామివప్రసాదయితుంప్రసన్నాం
కర్తుంఅర్హసి॥ ... ... *

౮౯ ॥ గవానుసరణప్రకారమాహ॥ప్రస్థితాయామితి॥అస్యాంధేన్వాం-ప్ర
స్థితాయాంసత్యాం-ప్రతిష్ఠేథాఃప్రయాహి॥సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేప
దం- స్థితాయాంనివృత్తగతికాయాం-స్థితిమాచరస్థితింకురు-తిష్ఠేత్యర్థః నిష
ణ్ణాయాముపవిష్టాయాం-నిషీదఉపవిశ॥విధ్యర్థేలోట్- పీతమంభోయయాత
స్యాంపీతాంభసిసత్యాం- అపఃజలాని-పిబేఃపిబ॥ ... *

౯౦॥ వధూరితి॥వధూఃజాయాభక్తిమతీసతీ-ప్రయతానియతచిత్తాసతీ-గం

ధాదిభిరర్చితాంఏనాంగాం- ప్రాతః- ఆతపోవనాదన్వేతు అనుగచ్ఛతుఆజ్మ

యం ప్రత్యుద్వ్రజేదపి॥౯౧॥ ఇత్యాప్రసాదాదస్యాస్త్వం పరిచర్యాపరో భవ। అవిఘ్నమస్తు తే స్థేయాః పితేవ ధురి పుత్రిణాం॥౯౨॥ తథేతి ప్రతిజగ్రాహ ప్రీతిమాంస్సపరిగ్రహః। ఆదేశం దేశకాలజ్ఞశ్శిష్యశ్శాసితురానతః॥ ౯౩॥ అథ ప్రదోషే దోషజ్ఞస్సంవేశాయ విశాంపతిం। సూనుస్సూనృతవాక్స్రష్టుర్విససర్జోర్జితశ్రియం॥౯౪॥ సత్యామపి తపస్సిద్ధౌ నియమాపేక్షయా మునిః। కల్పవిత్కల్పయామాస వన్యామేవాస్య సంవిధాం॥ ౯౫॥ నిర్దిష్టాం కులపతినా స పర్ణ

ర్యాదాయాం-పదద్వయం చైతత్-సాయమపి- ప్రత్యుద్వ్రజేత్ ప్రత్యుద్గచ్ఛేత్-విధ్యర్థే లిఙ్॥ ... ... *

౯౧॥ ఇతి॥ ఇత్యనేన ప్రకారేణ-త్వం-ఆప్రసాదాత్ ప్రసాదపర్యంతం-ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యస్య వైభాషికత్వాత్సమాసత్వం- అస్యాః ధేనోః పరిచర్యాపరః శుశ్రూషాపరో భవ- తే తవ- అవిఘ్నం విఘ్నాభావః- అస్తు॥ అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా అర్థాభావేఽవ్యయీభావః- పితేవ పుత్రిణాం సత్పుత్రవతాం॥ ప్రశంసాయామినిప్రత్యయః- ధుర్యగ్రే స్థేయాః- తిష్ఠేత్యాశీరర్థే లిఙ్ తత ఏకారాదేశః-త్వత్సదృశ ఏవ తే పుత్రోఽస్త్వితి భావః॥ ... *

౯౨॥ తథేతి॥ దేశకాలజ్ఞః-దేశోఽగ్నిసన్నిధిః- కాలోఽగ్నిహోత్రావసానకాలః విశిష్టదేశకాలోత్పన్నమాపఙ్జ్ఞానమవ్యాహతమితి జానన్- అత ఏవ ప్రీతిమాన్ శిష్యః అంతేవాసీ॥ని॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః-స రాజా- సపరిగ్రహస్సపత్నీకస్సన్॥ పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహా ఇత్యమరః॥ ఆనతః పనయనమ్రస్సన్నిత్యర్థః-శాసితురాదేశితుః-గురోర్వసిష్ఠస్య- ఆదేశమాజ్ఞాం తథేతి ప్రతిజగ్రాహ యథోద్దిష్టం తథైవ కరోమీత్యఙ్గీకృతవానిత్యర్థః॥

౯౩॥ అథేతి॥ అథ-ప్రదోషే-రజనీముఖే॥ని॥ ప్రదోషో రజనీముఖమిత్యమరః- దోషజ్ఞః విద్వాన్॥ని॥ విద్వాన్విపశ్చిద్దోషజ్ఞ ఇత్యమరః॥ సూనృతవాక్ సత్యప్రియవాక్॥ని॥ ప్రియం సత్యం చ సూనృతమితి హలాయుధః-స్రష్టుస్సూనుః బ్రహ్మపుత్రః మునిః-అనేన ప్రకృతకార్యనిర్వాహకత్వం సూచితం-ఊర్జితశ్రియం- విశాంపతిం మనుజేశ్వరం॥ని॥ ద్వౌ విశౌ వైశ్యమనుజావిత్యమరః॥ సంవేశాయ నిద్రాయై విససర్జ ఆజ్ఞాపయామాస॥ ని॥ స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాపస్స్వప్నస్సంవేశ ఇత్యపీత్యమరః॥ ... ... *

౯౪॥ సత్యామితి॥ కల్పవిద్వ్రతచర్యాప్రయోగాభిజ్ఞః-మునిః తపస్సిద్ధౌ సత్యామపి-తపసైవ రాజయోగ్యాహారసంపాదనసామర్థ్యే సత్యపీత్యర్థః- నియ

శాలామధ్యాస్య ప్రయత పరిగ్రహద్వితీయః। తచ్ఛిష్యాధ్యయననివేదితావసానాం సంవిష్టః కుశశయనే నిశాం నినాయ॥ ౯౪

ఇతి కాళిదాసకృతౌ రఘువంశే మహాకావ్యే ప్రథమస్సర్గః.

ద్వితీయస్సర్గః.

౧॥ అథ ప్రజానామధిపః ప్రభాతే జాయాప్రతిగ్రాహితగన్ధమాల్యాం। వనా

మాపేక్షయా- తదాప్రభృత్యేవ వ్రతచర్యాపేక్షయా అస్య రాజ్ఞః- వన్యైమేవ-సంవిధీయతే అనయేతి సంవిధా కుశాదిశయనసామగ్రీ-తాం- ఆతశ్చోప సర్గ ఇత్యాఙ్ ప్రత్యయః-అకర్తరిచ కారకేసంజ్ఞాయామితి కర్మార్థత్వం-కల్పయామాస సంపాదయామాస॥ ... ... *

౯౫॥ నిర్దిష్టామితి॥ స రాజా కులపతినా మునికులేశ్వరేణ వసిష్ఠేన నిర్దిష్టాం-పర్ణశాలాం-అధ్యాస్య అధిష్ఠాయ - తస్యామధిష్ఠానం కృత్వేత్యర్థః॥ అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేత్యాదినా ఆధారస్య కర్మత్వే ద్వితీయా-ప్రయతో నియతః పరిగ్రహః పత్నీ-ద్వితీయాయస్య సః [illegible] కుశానాం శయనే-సంవిష్టస్సుప్తస్సన్-తస్యవసిష్ఠస్య శిష్యాణాం-అధ్యయనేన అపరరాత్ర వేదపఠనేన- నివేదితః-అవసానో యస్యాస్తాం నిశాం నినాయ గమయామాస-అపరరాత్రాధ్యయనే మనుః॥ శ్లో॥ న నిశాన్తే పరిశ్రాంతో బ్రహ్మాధీత్య పునస్స్వపేత్ గౌతమశ్చ॥ న చాప్యపరరాత్రాదావధీత్య హి పునస్స్వపేదితి॥ ప్రహర్షిణీవృత్తమేతత్-ఉక్తంచ॥ శ్లో॥ మ్నౌ జ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి॥ ... *

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం సంజీవినీసమాఖ్యాయాం
రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్సర్గః.

ద్వితీయస్సర్గః.

౧॥ అథేతి॥ అథ నిశాపనయనానంతరం- యశ ఏవ ధనం యస్య స యశోధనః కీర్తిసంపన్నః- ప్రజానామధిపో దిలీపః ప్రభాతే ప్రాతఃకాలే - జాయయా సుదక్షిణయా- ప్రతిగ్రాహితే స్వీకారితే- గంధమాల్యే యయా సా- జాయా ప్రతిగ్రాహితగన్ధమాల్యా- తాం-పీతం పానమస్యాస్తీతి పీతః పీతవానిత్యర్థః॥ అర్శాదిభ్యోఽజిత్యచ్ ప్రత్యయః [illegible] ఇతి మహాభా

యపీతప్రతిబద్ధవత్సాం యశోధనో ధేనుమృషేర్ముమోచ॥౨॥ తస్యాః ఖురన్యా
సపవిత్రపాంసుమపాంసులానాం ధురి కీర్తనీయా। మార్గం మనుష్యేశ్వరధ
ర్మపత్నీ శ్రుతేరివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్॥౩॥ నివర్త్య రాజా దయితాం
దయాళుస్తాం సౌరభేయీం సురభిర్యశోభిః। పయోధరీభూతచతుస్సముద్రాం

ప్యప్రయోగదర్శనాత్-పీతః ప్రతిబద్ధః-వత్సో యస్యాస్తాం- ఋషేర్ధేనుం వ
నాయ వనం గంతుం ముమోచ ॥ క్రియార్థోపపదేత్యాదినా చతుర్థీ జాయాపద
సామర్థ్యాత్సుదక్షిణాయాః పుత్రజననయోగ్యత్వమస్తీతి సూచితం తథా చ
శ్రుతిః॥ పతిర్జాయాం ప్రవిశతి గర్భో భూత్వా స మాతరం। తస్యాం పునర్నవో
భూత్వా దశమే మాసి జాయతే॥ తజ్జాయా జాయా భవతి యదస్యాం జాయతే
పునరితి॥ యశోధన ఇత్యనేన పుత్రవత్తా కీర్తిలోభాద్రాజా నహేఽపి గోరక్ష
ణే ప్రవృత్త ఇతి గమ్యతే- అస్మిన్సర్గే వృత్తముపజాతిః॥ శ్లో॥ స్యాదింద్రవజ్రా
యది తౌ జగౌ గః ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతో గావిత్యత్రోక్తం కేదారేణ॥ అ
నంతరోదీరితలక్ష్మభాజః పాదా యదీయా ఉపజాతయస్తా ఇతి॥ *

౨॥ తస్యా ఇతి॥ పాంసవో దోషా ఆసాం సంతీతి పాంసులాః స్వైరిణ్యః॥ ని॥ స్వై
రిణీ పాంసులేత్యమరః॥ సిధ్మాదిభ్యశ్చేతి ఇలచ్ ప్రత్యయః- తా న భవంతీత్యపాం
సులాః- తాసాం ధురి- అగ్రే కీర్తనీయా పరిగణనీయా మనుష్యేశ్వరధర్మపత్నీ
దిలీపధర్మపత్నీ సుదక్షిణా- ఖురన్యాసైః పవిత్రపాంసుం- తస్యా ధేనోః- మా
ర్గం- స్మృతిః మన్వాదివాక్యం- శ్రుతేర్వేదవాక్యస్య- అర్థమభిధేయమివ- అన్వ
గచ్ఛత్- అనుసృతవతీ- యథా స్మృతిః శ్రుతిక్షుణ్ణమేవార్థమనుసరతి- తథా సా
పి గోఖురక్షుణ్ణమేవ మార్గమనుససారేత్యర్థః- ధర్మపత్నీత్యత్ర అశ్వఘాసా
దివత్తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః- ప్రకృతివికారాభావాత్- పాంసులపదవ్యావృ
త్త్యా అపాంసులేతి విరోధాలంకారో ధ్వన్యతే॥ ... ... *

౩ ॥ నివర్త్యేతి॥ దయాళుః కారుణికః॥ ని॥ స్యాద్దయాళుః కారుణిక ఇత్యమరః॥
స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆళుచ్ ప్రత్యయః- యశోభిః- సురభిః మనోజ్ఞః॥ ని॥ సు
రభిస్స్యాన్మనోజ్ఞేఽపీతి శాశ్వతః- స రాజా- దయితాం నివర్త్య- సౌరభేయీం
కామధేనుసుతాం- నందినీం- ధరంతీతి ధరాః- పచాద్యచ్- పయసాం ధరాః ప
యోధరాః స్తనాః॥ ని॥ (స్త్రీ) స్తనాబ్దౌ పయోధరావిత్యమరః॥ అపయోధరాః ప
యోధరాస్సంపద్యమానా భూతాః॥ అభూతతద్భావే చ్విః- కుగతిప్రాదయ
ఇతి సమాసః- పయోధరీభూతాశ్చత్వారస్సముద్రా యస్యాస్తాం అనేకమన్య

జుగోపగోరూపధరామివోర్వీం॥౪॥వ్రతాయతేనానుచరేణధేనోర్న్యషేధి శేషోప్యనుయాయివర్గః। నచాన్యతస్తస్యశరీరరక్షాస్వవీర్యగుప్తాహిమనోః ప్రసూతిః॥౫॥ఆస్వాదవద్భిఃకబలైస్తృణానాంకణ్డూయనైర్దంశనివారణైశ్చ।అవ్యాహతైస్స్వైరగతైశ్చతస్యాస్సమ్రాట్సమారాధనతత్పరోభూత్॥౬॥స్థితఃస్థితాముచ్చలితఃప్రయాతాంనిషేదుషీమాసనబన్ధధీరః జలాభిలాషీ జలమాదధానాంఛాయేవతాంభూపతిరన్వగచ్ఛత్॥౭॥ సస్యస్తచిహ్నమపి

పదార్థఇత్యనేకపదగ్రహణసామర్థ్యాత్త్రిపదోబహువ్రీహిః-గోరూపస్యధరాం- ఉర్వీంవసుధామివ॥ని॥వసుధోర్వీవసున్ధరేత్యమరః॥ జుగోపరరక్షభూరక్షణప్రయత్నేనైవరరక్షేతిభావః ॥ గుపూరక్షణ ఇతిధాతోఃకర్తరిలిట్॥

౪॥ వ్రతాయేతి॥ వ్రతాయ-ధేనోరనుచరేణ-నతుజీవనాయేతిభావః- తేనదిలీపేన- శేషోప్యవశిష్టోపి అనుయాయివర్గః అనుచరసమూహః-న్యషేధినివర్తితః- శేషత్వంసుదక్షిణాపేక్షయా-కథంతర్హ్యాత్మరక్షణమిత్యతఆహ॥నచేతి॥ తస్యదిలీపస్య- శరీరరక్షాచ-అన్యతఃపురుషాంతరాత్- నచ- హియస్మాత్-మనోః- ప్రసూయతఇతిప్రసూతిః సంతతిఃస్వవీర్యగుప్తాస్వపరాక్రమేణరక్షితా- నహిస్వపరాక్రమనిర్వాహకస్యపరాపేక్షేతిభావః॥ *

౫॥ ఆస్వాదవద్భిరితి॥సమ్రాట్ మండలేశ్వరః॥ని॥యేనేష్టంరాజసూయేనమండలస్యేశ్వరశ్చయః।శాస్తియశ్చాజ్ఞయారాజ్ఞస్ససమ్రాడిత్యమరః॥ సరాజా. ఆస్వాదవద్భిఃరసవద్భిః-తృణానాం- కబలైఃగ్రాసైఃకండూయనైః- దంశానాంవనమక్షికాణాం-నివారణైశ్చ॥ని॥ దంశస్తువనమక్షికేత్యమరః॥ అవ్యాహతైరప్రతిహతైః- స్వైరగతైః స్వచ్ఛందగమనైశ్చ- తస్యాః ధేన్వాః- సమారాధనతత్పరఃశుశ్రూషాసక్తఃఅభూత్-తదేవపరంప్రధానంయస్యసతత్పరః॥ని॥తత్పరేప్రసితాసక్తావిత్యమరః॥ ... ... *

౬॥ స్థితఇతి॥భూపతిఃదిలీపః-తాంగాం-స్థితాంసతీం- స్థితస్సన్-స్థితిరూర్ధ్వావస్థానం- ప్రయాతాంప్రస్థితాంసతీం- ఉచ్చలితఃప్రస్థితస్సన్- నిషెదుషీంనిషణ్ణాంసతీం-ఉపవిష్టామిత్యర్థః॥భాషాయాంసదవసశ్రువఇతిక్వసుప్రత్యయః ఉగితశ్చేతిఙీప్ -ఆసనస్యబంధేఉపవేశనే-ధీరఃస్థిరః- ఉపవిష్టస్సన్నిత్యర్థః- జలం-ఆదధానాంపిబంతీంసతీం- జలాభిలాషీసన్పిబన్నిత్యర్థః-ఇత్థంఛాయేవ-అన్వగచ్ఛత్ అనుసృతవాన్॥ ... ... *

రాజ్యలక్ష్మీం తేజోవిశేషానుమితాం దధానః । ఆసీదనావిష్కృతదానరాజిరంతర్మదావస్థఇవద్విపేంద్రః॥౭॥ లతాప్రతానోద్గ్రథితైస్సకేశైరధిజ్యధన్వా విచచారదావం। రక్షాపదేశాన్మునిహోమధేనోర్వన్యాన్వినేష్యన్నివదుష్టసత్త్వాన్॥౮॥ విసృష్టపార్శ్వానుచరస్యతస్యపార్శ్వద్రుమాఃపాశభృతాసమస్య। ఉదీరయామాసురివోన్మదానామాలోకశబ్దంవయసాంవిరావైః॥౯॥ మరుత్ప్రయుక్తాశ్చమరుత్సఖాభం తమర్చ్యమారాదభివర్తమానం। అవాకిరన్

౭॥ సన్యస్తేతి॥ సన్యస్తానిపరిహృతాని-చిహ్నానిఛత్రచామరాదీని- యస్యాస్తాంతథాభూతామపి- తేజోవిశేషేణప్రభాతిశయేన- అనుమితాంసర్వధారాజైవాయంభవేదిత్యభ్యూహితాం రాజ్యలక్ష్మీం-దధానః- సరాజా- అనావిష్కృతదానరాజిః- బహిరప్రకటితమదరేఖః-అంతర్గతామదావస్థాయస్యసతథాభూతః-ద్విపేంద్రఇవ-ఆసీత్ అభూత్॥ ... ❋

౮ ॥ లతేతి॥లతానాంవల్లీనాం॥ ని॥ వల్లీతుప్రతతిర్లతేత్యమరః-తాసాంప్రతానైఃకుటిలతంతుభిః- ఉత్ ఉన్నమయ్య- గ్రథితాఃబద్ధాఃయేకేశాః- తైరుపలక్షితః॥ ఇత్థంభూతలక్షణఇతితృతీయా- సరాజా- అధిజ్యమారోపితమౌర్వీకం- ధనుర్యస్యసోఽధిజ్యధన్వాసన్॥ధనుషశ్చేత్యనజాదేశః- మునిహోమధేనోః-రక్షాపదేశాత్ రక్షణవ్యాజాత్-వన్యాన్ వనేభవాన్- దుష్టసత్త్వాన్ దుష్టజంతూన్॥ ని॥ ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషుసత్త్వమస్త్రీతుజంతుష్విత్యమరః- వినేష్యన్ శిక్షయిష్యన్నివ- దావంవనం-విచచార॥ని॥వనేచవనవహ్నౌచదవోదావఇహేష్యతఇతి-యాదవః-వనేసంచచారేత్యర్థః- దేశకాలాధ్వగంతవ్యాఃకర్మసంజ్ఞాహ్యకర్మణామితిదావస్యకర్మత్వం॥ ❋

౯॥ విసృష్టేత్యాదిభిష్షడ్భిఃశ్లోకైస్తస్యమహామహిమతయా ద్రుమాదయోఽపి రాజోపచారంచక్రురిత్యాహ॥విసృష్టేతి॥విసృష్టాః పార్శ్వానుచరాఃపార్శ్వవర్తినోజనాఃయేనతస్య-పాశభృతావరుణేనసమస్యతుల్యస్య- అనేన-అనుభావస్సూచితః-తస్యరాజ్ఞఃపార్శ్వద్రుమాఃఉన్మదానాముత్కటమదానాం-వయసాంఖగానాం॥ని॥ఖగబాల్యాదినోర్వయఇత్యమరః॥విరావైః-ఆలోకశబ్దం-ఆలోకస్యవాచకశబ్దం-ఆలోకయేతిశబ్దమిత్యర్థః-ఉదీరయామాసురివ-అవదన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ... ... ❋

౧౦॥ మరుదితి॥మరుత్ప్రయుక్తాఃవాయునాప్రేరితాః-బాలలతాఃఆరాత్సమీపే-అభివర్తమానం॥ని॥ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః॥మరుతఃవాయోస్సఖామరుత్సఖః-అగ్నిః-సఇవ- ఆభాతీతిమరుత్సఖాభః- ఆతశ్చోపసర్గఇతి

బాలలతాః ప్రసూనైరాచారలాజైరివ పౌరకన్యాః॥౧౧॥ ధనుర్భృతో ప్యస్య దయార్ద్రభావమాఖ్యాతమంతఃకరణైర్విశఙ్కైః। విలోకయంత్యోవపురాపురక్ష్ణాం ప్రకామవిస్తారఫలం హరిణ్యః॥౧౨॥ సకీచకైర్మారుతపూర్ణరంధ్రైః కూజద్భిరాపాదితవంశకృత్యం। శుశ్రావకుంజేషుయశస్స్వముచ్చైరుద్గీయమానం వనదేవతాభిః॥౧౩॥ పృక్తస్తుషారైర్గిరినిర్ఝరాణామనోకహాకంపిత

కప్ప్రత్యయః- అర్చ్యం పూజ్యం- తం దిలీపం ప్రసూనైః పుష్పైః- పౌరకన్యాః-పౌర్యశ్చ తాః కన్యాశ్చ పౌరకన్యాః- ఆచారార్థైర్లాజైః- ఆచారలాజైరివ- అవాకిరన్-తస్యోపరివిక్షిప్తవత్య ఇత్యర్థః-సఖా హి సఖాయమాగతముపచరతీతి భావః॥ ... ... *

౧౧॥ ధనుర్భృత ఇతి॥ ధనుర్భృతో ప్యస్య రాజ్ఞః.ఏతేన భయసంభావనాదర్శితా-తథాపి-విశఙ్కైః నిర్భీకైః-అంతఃకరణైః కర్తృభిః- దయయా కృపారసేన-ఆర్ద్రః సిక్తః- భావో భిప్రాయో యస్య తత్ దయార్ద్రభావం- తదాఖ్యాతం దయార్ద్రభావమేతదిత్యాఖ్యాతమిత్యర్థః॥ ని॥ భావస్సత్తాస్వభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మస్విత్యమరః- తథావిధం-వపుః- విలోకయంత్యః హరిణ్యః-అక్ష్ణాం-ప్రకామవిస్తారస్యాత్యంతవిశాలతాయాః- ఫలం హేతుకృతం॥ ని॥ సస్యే హేతుకృతే ఫలమిత్యమరః॥ ఆపుః॥ శ్లో॥ విమలం కలుషీభవచ్చ చేతః కథయత్యేవ హితైషిణం రిపుం వేతి న్యాయేన స్వాంతఃకరణవృత్తిప్రామాణ్యాదేవ విశ్రబ్ధం దదృశురిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౨॥ స ఇతి॥ స దిలీపః-మారుతేన వాయునా- పూర్ణాని పూరితాని రంధ్రాణి యేషాం తైస్తథోక్తైః అత ఏవ-కూజద్భిః స్వనద్భిః- కీచకైః-వేణువిశేషైః॥ ని॥ వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః- వంశః సుషిరవాద్యవిశేషః॥ ని॥ వంశాదికన్తు సుషిరమిత్యమరః ఉచ్చైః ఆపాదితం సంపాదితం-వంశస్య కృత్యం కార్యం- యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా- కుంజేషు లతాగృహేషు॥ ని॥ నికుంజకుంజౌ వాక్లీబే లతాదిపిహితోదర ఇత్యమరః॥ వనదేవతాభిః ఉద్గీయమానం ఉచ్చైర్గీయమానం-స్వం స్వకీయం యశః కీర్తిం శుశ్రావ శ్రుతవాన్॥

౧౩॥ పృక్త ఇతి॥ గిరిషు నిర్ఝరాణాం శైలనదీప్రవాహాణాం॥ ని॥ ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః॥ తుషారైః-శీకరైః॥ ని॥ తుషారౌ హిమశీకరావితి శాశ్వతః-పృక్తః సంపృక్తః [illegible] సేవితః ఈషత్ ప్రపి

పుష్పగంధీ। తమాతపక్లాంతమనాతపత్రమాచారపూతంపవనస్సిషేవే॥౧౫॥
శశామవృష్ట్యాపివినాదవాగ్నిరాసీద్విశేషాఫలపుష్పవృద్ధిః। ఊనంనసత్త్వేష్వ
ధికోబబాధేతస్మిన్వనంగోప్తరిగాహమానే॥౧౫॥సంచారపూతానిదిగంత
రాణికృత్వాదినాంతేనిలయాయగంతుం। ప్రచక్రమేపల్లవరాగతామ్రాప్ర
భాపతంగస్యమునేశ్చధేనుః॥ ౧౬॥ తాందేవతాపిత్రతిథిక్రియార్థామన్వగ్య
యౌమధ్యమలోకపాలః। బభౌచసాతేనసతాంమతేనశ్రద్ధేవసాక్షాద్విధినో

తాని-యానిపుష్పాణి- తేషాంయోగంధః-సోస్యాస్తీతితథోక్తః- ఈషత్కం
పితపుష్పగంధవాన్-ఏవంశీతమందసురభిఃపవనః-వాయుః-అనాతపత్రం-వ్ర
తార్థంపరిహృతఛత్రం-అతఏవ-ఆతపక్లాంతంఆతపేనసూర్యతేజసా- క్లాం
తంఖిన్నం-ఆచారపూతంఆచారశుద్ధం-తందిలీపంసిషేవే ఆచారపూతత్వా
త్సరాజాజగత్పావనస్యాపిపవనస్యసేవ్యఆసీదితిభావః॥ ... *
౧౪॥ శశామేతి॥గోప్తరిరక్షకే-తస్మిన్ రాజ్ఞిః-వనం-గాహమానేప్రవిశతిస
తివృష్ట్యావినాపి-దవాగ్నిః- శశామశాంతింప్రాప- ఫలానాంపుష్పాణాంచ
వృద్ధిః-విశిష్యత ఇతివిశేషా అతిశయితా- ఆసీత్-కర్మార్థేఘఞ్ప్రత్యయః-
సత్త్వేషుజంతుషు-మధ్యే- యతశ్చనిర్ధారణమితిసప్తమీ- అధికఃప్రబలో
వ్యాఘ్రాదిఃఊనందుర్బలంహరిణాదికం- నబబాధేనహినస్తిస్మ॥ *
౧౫॥ సంచారేతి॥ పల్లవస్య-రాగోవర్ణః-పల్లవరాగః॥ని॥ రాగోనురాగే
మాత్సర్యేక్లేశాదౌలోహితాదిష్వితిశాశ్వతః-సఇవతామ్రా-పల్లవరాగతా
మ్రా-పతంగస్యసూర్యస్య- ప్రభాకాంతిః॥ ని॥ పతంగఃపక్షిసూర్యయోరితి
శాశ్వతః-మునేః ధేనుశ్చ- దిగంతరాణిదిశామవకాశాన్॥ ని॥ అంతరమవ
కాశావధిపరిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్యఇత్యమరః॥ సంచారేణ- పూతానిశు
ద్ధాని- కృత్వా- దినాంతేసాయంకాలే- నిలయాయఅస్తమయాయ- ధేనుప
క్షే-ఆలయాయచ-గంతుం-ప్రచక్రమే॥ ... ... *
౧౬ ॥ తామితి॥మధ్యమలోకపాలః భూపాలోదిలీపః దేవతాపిత్రతిథీనాం-
క్రియాః- యాగశ్రాద్ధదానాని-తాఏవ- అర్థఃప్రయోజనం- యస్యాస్తాంధే
నుం - అన్వక్ అనుపదం-యయౌ-సతాంమతేనసద్భిఃసమ్మాన్యమానేన-గ
తిబుద్ధీత్యాదినావర్తమానేక్తః-క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీ- తేనరాజ్ఞా-ఉ
పపన్నాయుక్తా- సాధేనుఃసతాంమతేనవిధినాఅనుష్ఠానేన- ఉపపన్నా-
శ్రద్ధాఆస్తిక్యబుద్ధిరివబభౌ॥ ... ... *

పపన్నా ॥ ౧౭ ॥ సపల్వలోత్తీర్ణవరాహయూథాన్యావాసవృక్షోన్ముఖబ
ర్హిణాని।యయౌమృగాధ్యాసితశాద్వలాని శ్యామాయమానాని వనానిప
శ్యన్॥ ౧౮॥ ఆపీనభారోద్వహనప్రయత్నాద్గృష్టిర్గురుత్వాద్వపుషో నరేం
ద్రః।ఉభావలంచక్రతురంచితాభ్యాంతపోవనావృత్తిపథంగతాభ్యాం॥౧౯॥
వసిష్ఠధేనోరనుయాయినంతమావర్తమానంవనితావనాంతాత్। పపౌని
మేషాలసపక్ష్మపఙ్క్తిరుపోషితాభ్యామివలోచనాభ్యాం॥౨౦॥పురస్కృత్య

౧౭॥సఇతి॥సరాజా-పల్వలేభ్యఃఅల్పజలాశయేభ్యఃఉత్తీర్ణానినిర్గతాని-వరా
హాణాం- యూథానికులాని- యేషాంతాని- బర్హాణ్యేషాంసంతీతిబర్హి
ణాఃమయూరాః॥ ని॥ మయూరోబర్హిణోబర్హీత్యమరః॥ ఫలబర్హా
భ్యామినజ్వక్తవ్యః- ఆవాసవృక్షోన్ముఖాఃబర్హిణాఃయేషుతాని- శాదాః
బాలతృణానియేషుసంతీతిశాద్వలాః-శష్పశ్యామాదేశాః॥ ని॥ శాద్వలశ్శా
దహరితఇత్యమరః॥శాదఃకర్దమశష్పయోరితివిశ్వః-నడశాదాభ్యాండ్వలజితివ
లచ్ప్రత్యయః-మృగైరధ్యాసితాఅధిష్ఠితాః-శాద్వలాయేషుతాని- శ్యామా
యమానాని - వరాహబర్హిణాధిక్యమహిమ్నా శ్యామానిభవంతి- లోహి
తాదిభ్యఃక్యషితిక్యష్ప్రత్యయః-వాక్యషఇత్యాత్మనేపదేశానచ్- తానివనా
ని-పశ్యన్-యయౌ॥ ... ... *

౧౮॥ఆపీనేతి॥గృష్టిఃసకృత్ప్రసూతాగౌః॥ని॥సకృత్ప్రసూతాగౌర్గృష్టిరితిహ
లాయుధః-నరేంద్రశ్చఉభాయథాక్రమం-ఆపీనమూధః॥ని॥ ఊధస్తుక్లీబమా
పీనమిత్యమరః-తద్భారోద్వహనే - ప్రయత్నాత్ప్రియాసాద్వపుషోగురు
త్వాచ్చ- అంచితాభ్యాం చారుభ్యాంగతాభ్యాంగమనాభ్యాంతపోవనావృ
త్తైః-పంథానంతపోవనావృత్తిపథంవనాదాగమనమార్గం-ఋక్పూరబ్ధూరి
త్యాదినాఅకారప్రత్యయస్సమాసాంతః-అలంచక్రతుఃభూషితవంతౌ॥ *

౧౯॥ వసిష్ఠేతి॥వసిష్ఠధేనోర్నందిన్యాః-అనుయాయినమనుచరం-వనాంతా
త్- ఆవర్తమానంప్రత్యాగచ్ఛంతం-తందిలీపం-వనితాజనితాత్యంతానురా
గాసుదక్షిణా॥ ని॥ వనితాజనితాత్యర్థానురాగాయాంచయోషితీత్యమరః॥
నిమేషేణ- అలసామందా-పక్ష్మణాంపఙ్క్తిర్యస్యాస్సా- నిమేషరహితాసతీ
త్యర్థః- లోచనాభ్యాంకరణాభ్యాం- ఉపోషితాభ్యామివ- ఉపవాసోభోజ
ననివృత్తిః-తంకృతవద్భ్యామివ-వసతేఃకర్తరిక్తః-పపౌ-యథాఉపోషితో
తితృష్ణయాజలాదికమధికంపిబతి- తద్వదతితృష్ణయాసాసుదక్షిణాదిలీపమధి
కంవ్యలోకయదిత్యర్థః॥ ... ... *

వర్త్మనిపార్థివేనప్రత్యుద్గతా పార్థివధర్మపత్న్యా। తదంతరేసావిరరాజ
ధేనుర్దినక్షపామధ్యగతేవసంధ్యా॥ ౨౦॥ ప్రదక్షిణీకృత్యపయస్వినీం తాంసుద
క్షిణాసాక్షతపాత్రహస్తా। ప్రణమ్యచానర్చవిశాలమస్యాశ్శృంగాన్తరంద్వా
రమివార్థసిద్ధేః॥ ౨౧॥ వత్సోత్సుకాపి స్తిమితాసపర్యాంప్రత్యగ్రహీత్సేతిన
నందతుస్తౌ। భక్త్యోపపన్నేషుహితద్విధానాంప్రసాదచిహ్నానిపురఃఫలాని॥
౨౩॥ గురోస్సదారస్యనిపీడ్యపాదౌసమాప్యసాంధ్యంచవిధిందిలీపః। దోహ

౨౦॥ పురస్కృతేతి॥ వర్త్మనిమార్గే-పార్థివేనపృథివ్యా ఈశ్వరేణదిలీపేన-త
స్యేశ్వరఇత్యణ్ప్రత్యయః-పురస్కృతా-అగ్రతఃకృతాధర్మస్యపత్నీధర్మ
పత్నీధర్మార్థాపత్నీత్యర్థః-అశ్వఘాసాదివత్తాదర్థ్యేషష్ఠీసమాసః- తయా-
పార్థివస్యధర్మపత్న్యా- ప్రత్యుద్గతాఅభిముఖీకృతా- సాధేనుః-తదంతరే
తయోర్దంపత్యోర్మధ్యే-దినక్షపయోఃదినరాత్ర్యోః- మధ్యగతా- సంధ్యేవ-
విరరాజ-పూర్వార్ధేనైవతదన్తరవర్తిత్వేసిద్ధేపునస్తదన్తరఇతిగ్రహణమత్రో
పమేయోపమానయోఃక్రమావస్థానమాత్రసాదృశ్యవివక్షార్థమితిమన్తవ్యం
౨౧॥ ప్రదక్షిణీకృత్యేతి॥ అక్షతానాంపాత్రేణసహవర్తతఇతిసాక్షతపా
త్రః- తాదృశోహస్తోయస్యాస్సా-సుదక్షిణా- పయస్వినీంప్రభూతక్షీరాం-
తాంధేనుం-ప్రదక్షిణీకృత్యప్రణమ్యచ-అస్యాఃధేనోఃవిశాలం- శృంగాంతరం
శృంగమధ్యం- అర్థసిద్ధేః- ద్వారంప్రవేశమార్గమివ- ఆనర్చ అర్చయామాస-
అర్చపూజాయాం అర్చతేర్భ్వాదికాల్లిట్- అజాదేస్తుద్వితీయస్యేతిద్వి
ర్భావః- తస్మాన్నుడితినుడాగమః॥ ... ... *
౨౨॥ వత్సేతి॥ సాధేనుః-వత్సోత్సుకాపి-వత్సేఉత్కంఠితాపి- స్తిమితానిశ్చ
లాసతిసపర్యాంపూజాం॥ ని॥ పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణా
స్సమాఇత్యమరః॥ ప్రత్యగ్రహీత్-ఇతిహేతోః- తౌదంపతీ-ననందతుః- పూ
జాస్వీకరణస్యానందహేతుత్వమాహ॥ భక్త్యేతి॥ పూజ్యేష్వనురాగోభక్తిః
తయా-ఉపపన్నేషుయుక్తేషువిషయే-తద్విధానాన్తస్యాఃధేనోఃవిధేవవిధా
ప్రకారోయేషాంతేషాం-మహతామిత్యర్థః- ప్రసాదస్య- చిహ్నానిలింగాని
పూజాస్వీకారాదీని-పురఃఫలాని-పురోగతానిప్రత్యాసన్నానిఫలానియేషాం
తాని-హి- అవిలంబితఫలసూచకలింగదర్శనాదానందోయుజ్యతఇతిభావః॥
౨౩॥ గురోరితి॥ భుజోచ్ఛిన్నరిపుః- భుజాభ్యాం- నాన్యేనసహాయేన ఉచ్ఛి
న్నాఃఉత్కర్షేణచ్ఛిన్నాఃనిశ్శేషితాఃరిపవశ్శత్రవఃయేనసతథోక్తఃదలీపః-స

దారస్యదారైరరుంధత్యాసహవర్తమానస్యగురోః-ఉభయోరపీత్యర్థః- పా

వసానే పునరేవ దోగ్ధ్రీం భేజే భుజోచ్ఛిన్నరిపుర్నిషణ్ణామ్॥౨౩॥ తామంతికన్యస్తబలిప్రదీపామన్వాస్య గోప్తా గృహిణీసహాయః। క్రమేణ సుప్తామను సంవివేశ సుప్తోత్థితాం ప్రాతరనూదతిష్ఠత్॥౨౪॥ ఇత్థం వ్రతం ధారయతః ప్రజార్థం సమం మహిష్యా మహనీయకీర్తేః। సప్త వ్యతీయుస్త్రిగుణాని తస్య దినాని దీనోద్ధరణోచితస్య॥౨౫॥ అన్యేద్యురాత్మానుచరస్య భావం జిజ్ఞాసమానా మునిహో

దా- నిపీడ్య- అభివాద్య- సాంధ్యం సంధ్యాయాం విహితం- విధిమనుష్ఠానం చ-సమాప్య- దోహావసానే - నిషణ్ణామాసీనాం దోగ్ధ్రీమేవ దోహనశీలాం ధేనుమేవ-తృన్నితి తృన్ప్రత్యయః పునః భేజే సేవితవాన్- భజ సేవాయామిత్యస్మాల్లిట్-భుజోచ్ఛిన్నరిపురిత్యనేనాస్య నిర్భీకత్వం సూచితం- దోగ్ధ్రీతి నిరుపపదప్రయోగాదస్యాః కామధుక్త్వం గమ్యతే-అవధారణార్థకోఽయమేవకారోఽస్య కర్మాంతరప్రవృత్త్యభావం బోధయతి॥ ... *

౨౪॥ తామితి॥ గోప్తా రక్షకః-సః- గృహిణీసహాయః పత్నీద్వితీయస్సన్- ఉభావపీత్యర్థః-అంతికే న్యస్తాః బలయః ప్రదీపాశ్చ యస్యాస్తాం తథోక్తాం-ని॥ కరోపహారయోః పుంసి బలిః ప్రాణ్యంగజే స్త్రియామిత్యమరః॥ తాం పూర్వోక్తాం నిషణ్ణాం ధేనుం-అన్వాస్య అనూపవిశ్య-క్రమేణ- సుప్తాం-అన్వనంతరం- సంవివేశ- సుష్వాప- ప్రాతః- సుప్తోత్థితాం సుప్తా చ సా ఉత్థితా చ- తాం- అనూదతిష్ఠత్ ఉత్థితవాన్-అత్ర- అనుశబ్దేన ధేనురాజవ్యాపారయోః పౌర్వాపర్యముచ్యతే-క్రమశబ్దేన తు ధేనువ్యాపారాణామితి న పౌనరుక్త్యం కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా॥ ... ... *

౨౫॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ-ప్రజార్థం సంతానాయ-మహిష్యా సమం అభిషిక్తపత్న్యా సహ॥ ని॥ కృతాభిషేకా మహిషీత్యమరః- వ్రతం ధారయతః- మహనీయా పూజ్యా కీర్తిర్యస్య తస్య- దీనానాముద్ధరణే దైన్యవిమోచనే-ఉచితస్య పరిచితస్య-తస్య నృపస్య- త్రయో గుణాః ఆవృత్తయో యేషాం తాని త్రిగుణాని-త్రిరావృత్తాని- త్రిగుణితాని- సప్తదినాని- ఏకవింశతిదినానీత్యర్థః-వ్యతీయుః॥ ... ... *

౨౬॥ అన్యేద్యురితి॥ అన్యేద్యురన్యస్మిన్ దినే-ద్వావింశదిన ఇత్యర్థః-సద్యః పరుత్పరేత్యాదినా నిపాతనాదవ్యయత్వం॥ ని॥ అద్యాత్రాహ్న్యథ పూర్వేఽహ్నీత్యాదౌ పూర్వోత్తరాపరాత్। తథాధరాన్యాన్యతరేతరాత్పూర్వేద్యురాదయ ఇత్యమరః॥ మునిహోమధేనుః- ఆత్మానుచరస్య నృపస్య-భావమభిప్రాయం-దృఢభక్తిత్వం॥ ని॥ [illegible] ఆశయ ఇతి

మధేనుః। గఙ్గాప్రపాతాంతనిరూఢఘాసం గౌరీగురోర్గహ్వరమావివేశ॥౨౭॥ సాదుష్ప్రధర్షామనసాపిహింస్రైరిత్యద్రిశోభాప్రహితేక్షణేన। అలక్షితాభ్యుత్పతనోనృపేణప్రసహ్యసింహఃకిలతాంచకర్ష॥ ౨౮॥ తదీయమాక్రందితమార్తసాధోర్గుహానిబద్ధప్రతిశబ్దదీర్ఘం। రశ్మిష్వివాదాయనగేంద్రసక్తాం నివర్తయామాసనృపస్యదృష్టిం॥౨౯॥ సపాటలాయాంగవితస్థివాంసంధనుర్ధరఃకేసరిణందదర్శ। అధిత్యకాయామివధాతుమయ్యాంలోధ్రద్రుమంసానుమతఃప్రఫుల్లం॥౩౦॥తతోమృగేంద్రస్యమృగేంద్రగామీవధాయవధ్యస్యశరం

యాదవః॥ జిజ్ఞాసమానాజ్ఞాతుమిచ్ఛంతి-జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాంసనఇత్యాత్మనేపదం-తస్మాచ్ఛానచ్ప్రత్యయః-ప్రపతత్యస్మిన్నితిప్రపాతః- పతనప్రదేశః-గంగాయాఃప్రపాతః-తస్య- అంతేసమీపేనిరూఢాఃజాతాః- ఘాసాఃబాలతృణానియస్మిన్తత్।ని॥శష్పంబాలతృణంఘాసఇత్యమరః-గౌరీగురోః పార్వతీపితుర్హిమవతః-గహ్వరంగుహాం-ఆవివేశ॥ ... ... *

౨౭॥ సేతి॥ సాధేనుఃహింస్రైఃవ్యాఘ్రాదిభిర్ఘాతుకజంతుభిః- మనసాపి-దుష్ప్రధర్షాదుర్ధర్షేతిహేతోః- అద్రిశోభాయాం- ప్రహితేక్షణేనదత్తదృష్టినా- నృపేణ- అలక్షితం- అభ్యుత్పతనం ఆభిముఖ్యేనోత్ప్లుత్యపతనంయస్యసః-సింహః- తాంధేనుః- ప్రసహ్యహఠాత్॥ని॥ ప్రసహ్యతుహఠార్థకమిత్యమరః-చకర్ష-కిల-కిలేత్యలీకే॥ ... ... *

౨౮॥ తదీయమితి॥గుహానిబద్ధేన-ప్రతిశబ్దేనప్రతిధ్వనినాదీర్ఘంతస్యాఇదంతదీయం- ఆక్రందితమార్తఘోషం- ఆర్తేష్వాపన్నేషు- సాధోర్హితకారిణః-నృపస్యదిలీపస్య- నగేంద్రసక్తాం- దృష్టిం-రశ్మిషుప్రగ్రహేషు॥ ని॥ కిరణప్రగ్రహౌరశ్మీ ఇత్యమరః॥ఆదాయేవగృహీత్వేవ-నివర్తయామాస॥ *

౨౯॥ సఇతి॥ధనుర్ధరఃధన్వీ-సనృపః-పాటలాయాంరక్తవర్ణాయాం- గవిధేన్వాం-తస్థివాంసంసంస్థితం- క్వసుశ్చేతిక్వసుప్రత్యయః- కేసరాఅస్యసంతీతికేసరీ-తంసింహం-సానుమతఃఅద్రేఃధాతవఃగైరికాదయః- తేషాంవికారోధాతుమయీ-తస్యాంఅధిత్యకాయాం- ఊర్ధ్వభూమౌ॥ని॥ ఉపత్యకాద్రేరాసన్నాభూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః- ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసనా. *
రూఢయోరిత్యకన్ప్రత్యయః-తస్థివాంసం- ప్రఫుల్లంవికసితంఫుల్లవికసనే ... తఃఅధాతోఃపచాద్యచ్-లోధ్రాఖ్యంద్రుమమివ-దదర్శప్రఫుల్లమిత్ ... హేమ్నః జేఫలావిశరణ ... ం-రసజ్ఞః ౯౦
సరత్వాత్సింహలోధ్రద్రుమయోస్సాదృశ్యం॥ ...

శరణ్యః। జాతాభిషంగోనృపతిర్నిషంగాదుద్ధర్తుమైచ్ఛత్ప్రసభోద్ధృతారిః॥ ౩౦॥ వామేతరస్తస్యకరఃప్రహర్తుర్నఖప్రభాభూషితకంకపత్రే। సక్తాంగుళిస్సాయకపుంఖఏవచిత్రార్పితారంభఇవావతస్థే॥ ౩౧॥ బాహుప్రతిష్టంభవివృద్ధమన్యురభ్యర్ణమాగస్కృతమస్పృశద్భిః। రాజాస్వతేజోభిరదహ్యతాంతర్భోగీవమంత్రౌషధరుద్ధవీర్యః॥ ౩౨॥ తమార్యగృహ్యంనిగృహీతధేనుర్మనుష్యవాచామనువంశకేతుం। విస్మాయయన్విస్మితమాత్మవృత్తౌసింహోరుస

౩౦॥ తతఇతి॥ తతస్సింహదర్శనానంతరం- మృగేంద్రగామీసింహగామీ-శరణంరక్షణం॥ ని॥ శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్యమరః॥ శరణంరక్షణేగృహఇతియాదవశ్చ-శరణేసాధు శ్శరణ్యః- తత్రసాధురితియత్ప్రత్యయః - ప్రసభేనబలాత్కారేణఉద్ధృతాహతాః- అరయోవైరిణోయేనసఃనృపతిః దిలీపఃజాతాభిషంగఃజాతపరాభవస్సన్॥ ని॥ అభిషంగఃపరాభవఇత్యమరః-వధ్యస్యవధార్హస్య-దండాదిభ్యోయదితి యత్ప్రత్యయః-మృగేంద్రస్యసింహస్య-వధాయహననాయ-నిషంగాత్తూణీరాత్॥ ని॥ తూణోపాసంగ తూణీరనిషంగాఇషుధిర్ద్వయోరిత్యమరః-శరం-ఉద్ధర్తుంఐచ్ఛత్- ఇయేష॥ ... *

౩౧॥ వామేతి॥ ప్రహర్తుఃప్రహరణశీలస్య-తస్య-వామేతరః దక్షిణఃకరఃనఖప్రభాభిఃరూషితానిఘురితాని-కంకస్యపక్షివిశేషస్య-పత్రాణియస్యతస్మిన్॥ ని॥ కంకస్తుకర్కటస్కంధఃప్రకటఃకమలచ్ఛదః॥ ని॥ కంకఃపక్షివిశేషేస్యాద్గుప్తాకారేయుధిష్ఠిరఇతియాదవవిశ్వౌ-సాయకస్య-పుంఖఏవకర్తర్యాఖ్యేమూలప్రదేశే॥ ని॥ కర్తరీపుంఖఇతియాదవః- సక్తాంగుళిస్సన్- చిత్రార్పితారంభఇవచిత్రలిఖితశరోద్ధరణోద్యోగఇవ-అవతస్థేస్థితః॥ ... ... *

౩౨ ॥ బాహ్వితి బాహ్వోః- ప్రతిష్టంభేనప్రతిబంధేన-వివృద్ధమన్యుః- ప్రవృద్ధకోపః-రాజా- మంత్రౌషధాభ్యాం-రుద్ధవీర్యఃప్రతిబద్ధశక్తిః- భోగీవసర్పఇవ॥ ని॥ భోగీ రాజభుజంగయోరితిశాశ్వతః- అభ్యర్ణమాసన్నం-ఆగస్కృతమపరాధకారిణం- అస్పృశద్భిః- స్వతేజోభిఃఅంతః- అదహ్యత॥ ని॥ అధిక్షేపాద్యసహనం తేజః ప్రాణాత్యయేప్యపీతియాదవః॥ ... *

౩౩ తమితి॥ నిగృహీతాపీడితాధేనుర్యేనసఃసింహః-ఆర్యాణాంసతాంగృహ్యాదౌ... పదాస్వైరిబాహ్యాపక్షేషుచేతిక్విప్- మనువంశస్య- కేతుం
దయఇత్యమ...
యం-దృఢభక్తి... ద్వావ... గ్రకం-సింహఇవ-ఉరుసత్వఃమహాబలః-, తంఆత్మనో... స్తంభనరూపవ్యాపారే... ప్యాస్మిత్వం- క

త్వంనిజగాదసింహః॥ ౩౪॥అలంమహీపాలతవశ్రమేణ ప్రయుక్తమప్యస్త్రమితోవృథాస్యాత్। నపాదపోన్మూలనశక్తిరంహశ్శిలోచ్చయే మూర్ఛతిమారుతస్య॥ ౩౫॥ కైలాసగౌరంవృషమారురుక్షోః పాదార్పణానుగ్రహపూతపృష్ఠం।అవేహిమాంకింకరమష్టమూర్తేః కుంభోదరంనామనికుంభతుల్యం॥ ౩౬॥అముంపురఃపశ్యసిదేవదారుంపుత్రీకృతోసౌవృషభధ్వజేన। యోహే

తదారిక్తః- తందిలీపం- మనుష్యవాచా- కరణేన- పునర్విస్మాపయన్ విస్మాపయ మాశ్చర్యంప్రాపయన్- నిజగాద-స్మిఙ్ ఈషద్ధసనఇతిధాతోర్ణిచిపుగ్ధాతౌ యాదేశేశతృప్రత్యయే సతివిస్మాయయన్నితిరూపంసిద్ధం- విస్మాపయన్నితి పాఠేతుపుగాగమమాత్రంవక్తవ్యం- తచ్చనిత్యంస్మయతేరితిహేతుభయవి వక్షాయామేవేతిభీస్మ్యోర్హేతుభయఇత్యాత్మనేపదేవిస్మాపయమానేతిస్యాత్ యద్వా- మనుష్యవాక్ ప్రయోజ్యకర్త్రీవిస్మాపయతేః- తయాసింహోవావి స్మాపయన్నితిణ్యంతాద్వారూపమత్రేతివ్యాఖ్యాతం॥ ... ... *

౩౪॥ అలమితి॥ హేమహీపాల-తవ-శ్రమేణ అలంసాధ్యాభావాచ్ఛ్రమో వానకర్తవ్యఇత్యర్థః॥ని॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్య మరః-అత్రగమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాశ్రమస్యకరణత్వాత్తృతీయా ఇతోస్మిన్మయి- సార్వవిభక్తికస్తసిః-ప్రయుక్తమపి-అస్త్రం-వృథా- స్యాత్ తథాహి-పాదపోన్మూలనేశక్తిర్యస్యతత్తథోక్తం-మారుతస్య- రంహః వేగః శిలోచ్చయేపర్వతేనమూర్ఛతినప్రసరతి॥ ... ... *

౩౫॥కైలాసేతి॥కైలాసఇవగౌరంశుభ్రంవృషంఆరురుక్షోఃఆరోఢుమిచ్ఛోః ని॥చామీకరంచశుభ్రంచగౌరమాహుర్మనీషిణఇతిశాశ్వతః॥అష్టౌమూర్తయో యస్యతస్యఅష్టమూర్తేశ్శివస్య-పాదార్పణంపాదన్యాసః-తదేవ అనుగ్రహః ప్రసాదః- తేన-పూతంపృష్ఠంయస్యతంతథోక్తం- శివస్స్వస్యోపరిపాదంని క్షిప్యవృషమారోహతీతిభావః నికుంభతుల్యంనికుంభసదృశం కుంభోదరం నామకింకరంమాం- అవేహివిద్ధి॥శ్లో॥ పృథివీసలిలంతేజోవాయురాకాశమే వచ।సూర్యాచంద్రమసౌసోమయాజీచేత్యష్టమూర్తయఇతి॥ ... *

౩౬॥అముమితి॥పురఃఅగ్రతఃస్థితం- అముందేవదారుం- పశ్యసీతికాకుఃఅసౌ దేవదారుః- వృషభఃధ్వజఃయస్యతేనశివేనపుత్రీకృతఃపుత్రత్వేనస్వీకృతఃఅ భూతతద్భావేచ్విః-యోదేవదారుః- స్కందస్యమాతుర్గౌర్యాః-హేమ్నః కుంభఏవ స్తనఃతస్మాత్- నిస్సృతానాం- పయసాం... అంబూనాం-రసజ్ఞః ౯౦

మకుంభస్తననిస్సృతానాంస్కందస్యమాతుఃపయసాంరసజ్ఞః॥ ౩౭ ॥కండూ
యమానేనకటంకదాచిద్వన్యద్విపేనోన్మథితాత్వగస్య।అథైనమద్రేస్తనయా
శుశోచసేనాన్యమాలీఢమివాసురాస్త్రైః॥ ౩౮ ॥ తదాప్రభృత్యేవవనద్విపా
నాంత్రాసార్థమస్మిన్నహమద్రికుక్షౌ।వ్యాపారితశ్శూలభృతావిధాయసిం
హత్వమంకాగతసత్త్వవృత్తి॥ ౩౯ ॥తస్యాలమేషాక్షుధితస్యతృప్త్యైప్రదిష్ట
కాలాపరమేశ్వరేణ।ఉపస్థితాశోణితపారణామేసురద్విషశ్చాంద్రమసీసుధే
వ ॥ ౪౦ ॥ సత్వంనివర్తస్వవిహాయలజ్జాంగురోర్భవాన్దర్శితశిష్యభక్తిః। శ

దపక్షే- హేమకుంభఇవస్తనఇతివిగ్రహః-పయసాంక్షీరాణాం॥ని॥పయఃక్షీ
రంపయోంబుచేత్యమరః-స్కందసమానప్రేమాస్పదమితిభావః॥ ... *

౩౭ ॥కండూయమానేనేతి॥కదాచిత్ కటంకపోలం-కండూయమానేనకషతా- కండ్వాదిభ్యోయక్-తతశ్శానచ్- వన్యద్విపేన అస్యదేవదారోఃత్వక్- ఉన్మథితా-అథ-అద్రేస్తనయాగౌరీఅసురాస్త్రైఃఆలీఢంక్షతం- సేనాంనయతీతిసేనానీఃస్కన్దః॥ ని॥పార్వతీనందనస్స్కందస్సేనానీరగ్నిభూర్గుహ ఇత్యమరః-సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్-తమివ- ఏనందేవదారుంశుశోచ॥ ... *

౩౮॥ తదేతి॥తదాతత్కాలఃప్రభృతిరాదిఃయస్మిన్కర్మణితద్యథాభవతితథా తదాప్రభృత్యేవ- వనద్విపానాం త్రాసార్థంభయార్థం- శూలభృతాశివేన- అంకంసమీపం- ఆగతాఃప్రాప్తాస్సత్త్వాఃప్రాణినః- వృత్తిరాహారః యస్మిన్ తత్-ని॥ అంకస్సమీపఉత్సంగేచిహ్నేస్థానాపరాధయోరితికేశవః- సింహత్వం-విధాయ- అస్మిన్నద్రికుక్షౌగుహాయాం- అహంవ్యాపారితోనియుక్తః॥

౩౯॥తస్యేతి॥పరమేశ్వరేణ- ప్రదిష్టోనిర్దిష్టః- కాలోభోజనవేళాయస్యాస్సా ఉపస్థితాప్రాప్తా- ఏషాగౌరూపా- శోణితపారణా - సురద్విషఃరాహోః చంద్రమసఇయంచాన్ద్రమసీ-సుధేవ-క్షుధితస్యబుభుక్షితస్య- తస్యమేతృప్త్యై అలంపర్యాప్తా-నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ॥ ... ... *

౪౦॥సఇతి॥సఃఏవముపాయశూన్యస్త్వం-లజ్జాంవిహాయనివర్తస్వ- భవాన్ గురోః-దర్శితాప్రకాశితా- శిష్యస్యకర్తవ్యాభక్తిర్యేనసతథోక్తః-ననుగురు ధనంవినాశ్యకథంతత్సమీపంగచ్ఛేయమిత్యతఆహ-శస్త్రేణేతి॥యద్రక్ష్యంధ నం- శస్త్రేణఆయుధేన॥ ని॥శస్త్రమాయుధలోహయోరితివిశ్వః-అశక్యార క్షాయస్యతదశక్యరక్షం- రక్షితుమశక్యమిత్యర్థః-తద్రక్ష్యంనష్టమపిశస్త్రభృ తాంయశఃనక్షిణోతినహినస్తిఅశక్యార్థే [illegible] పాపఇతిభావః.

స్త్రే ౹ ౹ రత్నంయదశక్యరత్నంనతద్యశశ్శస్త్రభృతాంక్షిణోతి॥౪౧॥ఇతిప్రగల్భంపురుషాధిరాజోమృగాధిరాజస్యవచోనిశమ్య।ప్రత్యాహతాస్త్రోగిరిశప్రభావాదాత్మన్యవజ్ఞాంశిథిలీచకార॥౪౨॥ ప్రత్యబ్రవీచ్చైనమిషుప్రయోగే తత్పూర్వసఙ్గేవితథప్రయత్నః।జడీకృతస్త్ర్యంబకవీక్షణేనవజ్రంముముక్షన్నివవజ్రపాణిః॥౪౩॥సంరుద్ధచేష్టస్యమృగేన్ద్రకామం హాస్యంవచస్తద్యదహంవివక్షుః।అన్తర్గతంప్రాణభృతాంహివేదసర్వం భవాన్భావమతోఽభిధా

౪౧॥ఇతీతి॥పురుషాణామధిరాజోనృపః-ఇతీత్థం-ప్రగల్భంప్రౌఢంమృగాధిరాజస్యమృగనాయకస్యసింహస్య- వచః-నిశమ్యశ్రుత్వా- గిరిశస్యేశ్వరస్యప్రభావాత్ప్రత్యాహతాస్త్రః కుంఠితాస్త్రస్సన్ ఆత్మనివిషయే- అవజ్ఞామవమానం॥ని॥రీధావమాననావజ్ఞావహేళనమసూక్షణమిత్యమరః॥శిథిలీచకారతత్యాజేత్యర్థః- అవజ్ఞాతోఽహమితినిర్వేదంనప్రాపేత్యర్థః- సమానేషుహిక్షత్రియాణామభిమానః నసర్వేశ్వరంప్రతీతిభావః॥ ... ... *

౪౨॥ ప్రత్యబ్రవీదితి॥ సఏవపూర్వఃప్రథమః- సంగఃప్రతిబంధః యస్యస్తత్పూర్వసంగఃతస్మిన్ - ఇషుప్రయోగేబాణప్రయోగే ॥-ని ॥ పత్రీరోపఇషుద్వయోరిత్యమరః-వితథప్రయత్నఃవ్యర్థప్రయాసః- అతఏవ- వజ్రం- ముముక్షన్ మోక్తుమిచ్ఛన్-త్ర్యంబకవీక్షణేన-త్రీణిఅంబకానిలోచనానియస్యసత్ర్యంబకోహరః॥ని॥దృగ్దృష్టినేత్రలోచనచక్షుర్నయనాంబకేక్షణాక్షీణీతిహలాయుధః-తస్య-వీక్షణేన- జడీకృతఃనిష్పందీకృతః- స్తంభితఇతియావత్- వజ్రపాణిరింద్రః- వజ్రంపాణౌయస్యేతివిగ్రహః - ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతిపాణిశబ్దస్యఉత్తరనిపాతః-సఇవస్థితః-నృపఃఏనంసింహంప్రత్యబ్రవీత్ ॥శ్లో॥ బాహుంసవజ్రంశక్రస్యక్రుద్ధస్యాస్తంభయత్ప్రభురితిమహాభారతే॥ ... ... *

౪౩॥ సంరుద్ధేతి॥ హేమృగేంద్ర-సంరుద్ధచేష్టస్యప్రతిబద్ధవ్యాపారస్యమమతద్వచః-కామం-హాస్యంపరిహాసనీయం- యద్వచః- సత్వంమదీయేనశరీరవృత్తిమిత్యాదికం - అహంవివక్షుఃవక్తుమిచ్ఛుఃఅస్మి- తర్హితూష్ణీంస్థీయతామిత్యాశంక్యఈశ్వరకింకరత్వాత్సర్వజ్ఞత్వాత్తవనహాస్యమిత్యాహ॥అంతరితి హియస్మాత్కారణాద్భవాన్ ప్రాణభృతాం-అంతర్గతంహృద్గతంవాగ్వృత్త్యాబహిరప్రకాశితమేవ- సర్వంభావం- వేదవేత్తి- విదోలటోవా

స్యే॥౪౪॥మాన్యస్స మే స్థావరజంగమానాం సర్గస్థితిప్రత్యవహారహేతుః। గురోరపీదం ధనమాహితాగ్నేర్నశ్యత్పురస్తాదనుపేక్షణీయమ్॥౪౫॥ స త్వం మదీయేన శరీరవృత్తిం దేహేన నిర్వర్తయితుం ప్రసీద। దినావసానోత్సుకబాలవత్సా విసృజ్యతాం ధేనురియం మహర్షేః॥ ౪౬ ॥ అథాన్ధకారం గిరిగహ్వరాణాం దంష్ట్రామయూఖైః శకలాని కుర్వన్। భూయస్స భూతేశ్వరపార్శ్వవర్తీ కించిద్విహస్యార్థపతిం బభాషే॥౪౭॥ఏకాతపత్రం జగతః ప్రభుత్వం నవం వయః కాన్తమిదం వపుశ్చ। అల్పస్య హేతోర్బహు హాతుమిచ్ఛన్విచారమూఢః ప్ర

దేశః-భవాన్యోగేన మధ్యమపురుషప్రయోగః- అతః- అభిధాస్యే ఇత్యామి. వచ ఇతి ప్రకృతం కర్మణా సంబధ్యతే-అస్యైతు ఈదృగ్వచనమాకర్ణ్య అసంభావితార్థమేతదిత్యుపహసంతి-అతస్తత్ర మౌనమేవ భూషణం- త్వంతు వాఙ్మనసోరప్యేకవిధ ఏవాయమితి జానాసి- అతోభిధాస్యే- యద్వచోహం వివక్షురస్మి తదిత్యర్థః॥ ... ... *

౪౪॥ మాన్య ఇతి॥ స్థావరాణాం తరుశైలాదీనాం- జంగమానాం మనుష్యాదీనాంచ-సర్గస్థితిప్రత్యవహారహేతుః- సర్గః సృష్టిః- స్థితిః పాలనం- ప్రత్యవహారః ప్రళయః- తేషాం హేతుః-స ఈశ్వరః- మే మాన్యః పూజ్యః అలంఘ్యశాసన ఇత్యర్థః-శాసనంచ-సింహత్వమంకాగతసత్త్వవృత్తి ఇత్యాద్యుక్తరూపం॥ తర్హి విసృజ్య గమ్యతామిత్యత ఆహ॥గురోరితి॥పురస్తాదగ్రే- నశ్యదిదం ఆహితాగ్నేర్గురోః-ధనం గోరూపం అనుపేక్షణీయం- ఆహితాగ్నేరితి విశేషణేన-అనుపేక్షాకారణం హవిస్సాధనత్వంచ సూచయతి॥ ... *

౪౫॥స ఇతి॥ సః అజ్ఞాగతసత్త్వవృత్తిః-త్వం మదీయేన దేహేన శరీరవృత్తిం జీవనం నిర్వర్తయితుం-ప్రసీద-దినావసానే సాయంకాలే ఉత్సుకోను మమ మాతా ఆగమిష్యతీత్యుత్కంఠితః-బాలవత్సో యస్యాస్సా మహర్షేరియం ధేనుః విసృజ్యతాం॥

౪౬॥అథేతి॥అథ-భూతేశ్వరస్య పార్శ్వవర్తీ కింకరస్సింహః-గిరేః- గహ్వరాణాం గుహానాం॥ని॥ దేవఖాతబిలే గుహా। గహ్వరమిత్యమరః- అంధకారం ధ్వాంతం- దంష్ట్రయోర్మయూఖైః కాంతిభిః శకలాని కుర్వన్-నిరస్యన్నిత్యర్థః- కించిద్విహస్య-అర్థపతిం నృపం- భూయః-బభాషే- హాసకారణం- అల్పస్య హేతోర్బహు హాతుమిచ్ఛన్నిత్యాదికం వక్ష్యమాణం ద్రష్టవ్యం॥ *

౪౭॥ఏకాతపత్రమితి॥ ఏకాతపత్రమేకచ్ఛత్రం జగతః ప్రభుత్వం స్వామిత్వం నవం వయః యౌవనం - ఇదం కాంతం రమణీయం- వపుశ్శరీరంచైవం బహు- అ

తిభాసి మే త్వం॥౪౮॥భూతానుకంపా తవ చేదియం గౌరేకా భవేత్స్వస్తిమతీ
త్వదంతే।జీవన్పునశ్శశ్వదుపప్లవేభ్యః ప్రజాః ప్రజానాథ పితేవ పాసి॥౪౯॥అ
థైకధేనోరపరాధచండాద్గురోః కృశానుప్రతిమాద్బిభేషి। శక్యోఽస్య మన్యుర్భ
వతా వినేతుం గాః కోటిశస్స్పర్శయతా ఘటోధ్నీః॥౫౦॥తద్రక్ష కల్యాణపరంప
రాణాం భోక్తారమూర్జస్వలమాత్మదేహం।మహీతలస్పర్శనమాత్రభిన్నమృ

ల్పస్య హేతోః అల్పకారణేన- అల్పఫలాయేత్యర్థః- షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇ
తి షష్ఠీ- హాతుం త్యక్తుం- ఇచ్ఛన్- త్వం - మే విచారే కార్యాకార్యపరామర్శే-
మూఢః- మందః ప్రతిభాసి॥ ... ... *

౪౮॥ భూతేతి॥ తవ భూతేషు- అనుకంపా కృపా చేత్॥ ని॥ కృపా దయానుకం
పా స్యాదిత్యమరః॥ కృపైవ వర్తతే చేదిత్యర్థః- తర్హి- త్వదంతే తవ నాశే సతి-
ఇయమేకా గౌః- స్వస్తి క్షేమమస్యా అస్తీతి స్వస్తిమతీ భవేత్ -జీవేదిత్యర్థః॥ ని॥
స్వస్త్యాశీః క్షేమపుణ్యాదావిత్యమరః॥ హే ప్రజానాథ జీవన్పునః- పితేవ- ప్ర
జాః- ఉపప్లవేభ్యో విపద్భ్యః- శశ్వత్సదా॥ ని॥ పునస్సదార్థయోశ్శశ్వదిత్యమ
రః- పాసి రక్షసి- స్వప్రాణవ్యయేన ఏకధేనురక్షాద్వరం జీవితేనైవ శశ్వదఖిల
జగత్త్రాణమిత్యర్థః॥ ... ... *

౪౯। న ధర్మలోపాదేవం ప్రవృత్తః కింతు గురుభయాదిత్యత్రాహ॥ అథేతి॥ అ
థవా పక్షాంతరే- ఏకా ధేనుర్యస్య తస్మాత్- అయం కోపకారణోపన్యాస ఇతి విజ్ఞే
యం- అత ఏవ అపరాధే గవోపేక్షాలక్షణే సతి- చండాదతికోపనాత్॥ ని॥ చం
డస్త్వత్యంతకోపన ఇత్యమరః- అత ఏవ- కృశానుః ప్రతిమా ఉపమా సంయ
స్తస్మాదగ్నికల్పాత్ -గురోః- బిభేషీతి కాకుః- భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్య
పాదానాత్పంచమీ - అల్పవిత్తస్య ధనహానిర్దుస్సహేతి భావః- అస్య గురోః-
మన్యుః క్రోధః॥ ని॥ మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః- ఘటా ఇవ ఊధాంసి యా
సాం తాః ఘటోధ్నీః- ఊధసోఽనఙిత్యనఙాదేశః- బహువ్రీహేరూధసో ఙీష్॥
ని॥ ఊధస్తు క్లీబమాపీనమిత్యమరః- కోటిశః గాః- స్పర్శయతా ప్రతిపాదయతా॥
ని॥ విశ్రాణనం వితరణం స్పర్శనం ప్రతిపాదనమిత్యమరః- భవతా వినేతుం పరి
హర్తుం శక్యః॥ ... ... *

౫౦॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ -కల్యాణపరంపరాణాం భోక్తారం- కర్త
రి షష్ఠీ- ఊర్జో బలమస్యాస్తీత్యూర్జస్వలం- జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినా వల
చ్ప్రత్యయాంతో నిపాతః- ఆత్మదేహం రక్ష॥ నను గాముపేక్ష్య ఆత్మదేహరక్ష
స్వర్గహానిస్స్యాదిత్యత్రాహ। మహీతలేతి॥ ఋద్ధం సమృద్ధం- రాజ్యం- మ

ద్ధంహి రాజ్యంపదమైంద్రమాహుః॥ ౫౧॥ఏతావదుక్త్వావిరతేమృగేంద్రే ప్రతిస్వనేనాస్యగుహాగతేన। శిలోచ్చయోపిక్షితిపాలముచ్చైః ప్రీత్యాతమేవార్థమభాషతేవ॥ ౫౨॥నిశమ్య దేవానుచరస్యవాచంమనుష్యదేవః పునరప్యువాచ। ధేన్వాతదధ్యాసితకాతరాక్ష్యానిరీక్ష్యమాణస్సుతరాందయాళుః॥ ౫౩॥ క్షతాత్కిలత్రాయతఇత్యుదగ్రఃక్షత్రస్యశబ్దోభువనేషురూఢః । రాజ్యేన

హీతలస్పర్శనమాత్రేణభూతలసంబంధమాత్రేణ- భిన్నంఐంద్రమింద్రసంబంధి-పదంస్థానం-ఆహుః-స్వర్గాన్నభిద్యత ఇత్యర్థః॥ ... *

౫౧॥ ఏతావదితి॥మృగేంద్రేసింహే- ఏతావదుక్త్వా- విరతేసతి-గుహాగతేన అస్యసింహస్య- ప్రతిస్వనేన- శిలోచ్చయః శైలోపి- ప్రీత్యాక్షితిపాలం- తమేవార్థం-ఉచ్చైః అభాషతేవేత్యుత్ప్రేక్షా- భాషిరిత్యయం బ్రూఞ్ధాతోస్సమానార్థకత్వాద్ద్వికర్మకః-బ్రూఞ్ధాతుస్తుద్వికర్మకేషుపఠితః తదుక్తం॥దుహ్యాచ్పచ్దండ్రుధిప్రచ్ఛిచిఞ్బ్రూఞ్శాస్జిమథ్ముషాం-కర్మయుక్స్యాదకథితంతథాస్యాన్నీహృకృష్వహామితి॥ ... *

౫౨॥నిశమ్యేతి॥ దేవానుచరస్యఈశ్వరకింకరస్యసింహస్య-వాచం-నిశమ్య-మనుష్యదేవోరాజా-పునరప్యువాచ- కింభూతస్సన్- తేనసింహేనయదధ్యాసితంఆక్రమణం- నపుంసకేభావేక్తః తేనకాతరేఅక్షిణీయస్యాస్తయా- బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్షచ్-షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతిఙీష్-కింవావక్ష్యతీతిభీతయేవస్థితయేత్యర్థః- ధేన్వా-నిరీక్ష్యమాణః అతఏవసుతరాందయాళుస్సన్-సుతరామిత్యత్ర- ద్వివచనవిభజ్యేత్యాదినాసుశబ్దాత్తరప్-కిమేత్తిఙవ్యయఘేత్యాదినాఆమ్ప్రత్యయః-తదితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయసంజ్ఞా॥ *

౫౩॥కిమువాచేత్యత్రాహ॥క్షతాదితి॥ క్షణుహింసాయామితిధాతోస్సంపదాదిత్వాత్క్విప్- గమాదీనామితిచ క్తస్యాదనునాసికలోపేతుగాగమేచసతిక్షదితిరూపంసిద్ధం-క్షతో నాశాత్త్రాయత ఇతిక్షత్త్రం-సుబితియోగవిభాగాత్కప్రత్యయః-తామేతాంవ్యుత్పత్తింకవిరర్థతోనుక్రామతి-క్షతా దిత్యాదినా-ఉదగ్రఃఉన్నతః-క్షత్త్రస్యక్షత్త్రవర్ణస్య-శబ్దోవాచకః క్షత్త్రశబ్దఇత్యర్థః-సోయంక్షతాత్ త్రాయతఇతివ్యుత్పత్త్యా-భువనేషురూఢః కిలప్రసిద్ధః ఖలు-నాశ్వకర్ణాదివత్కేవలరూఢః-కింతుపంకజాదివద్యోగరూఢఇత్యర్థః.అతఃకిమిత్యతఆహ॥తస్యక్షత్రశబ్దస్యవిపరీతవృత్తేర్విరుద్ధవ్యాపారస్య- క్షతాత్త్రాణమకుర్వతఃపుంసః- రాజ్యేనకిం- ఉపక్రోశమలీమసైర్నిందామలినైః-

కింతద్విపరీతవృత్తేః ప్రాణైరుపక్రోశమలీమసైర్వా॥౫౪॥కథంనుశక్యోనున
యోమహర్షేర్విశ్రాణనాదన్యపయస్వినీనాం। ఇమామనూనాంసురభేరవేహి
రుద్రౌజసాతుప్రహృతంత్వయాస్యాం॥ ౫౫॥ సేయంస్వదేహార్పణనిష్క్రయేణన్యాయ్యామయామోచయితుంభవత్తః। నపారణాస్యాద్విహతాతవైవంభవేదలుప్తశ్చమునేఃక్రియార్థః॥ ౫౬ ॥ భవానపీదం పరవానవైతిమహాన్హియత్నస్తవదేవదారౌ। స్థాతుంనియోక్తుర్నహిశక్యమగ్రేవినాశ్య

ని॥ఉపక్రోశోజుగుప్సాచకుత్సానిన్దాచగర్హణ ఇత్యమరః జ్యోత్స్నాతమిస్రే
త్యాదినామలీమసశబ్దోనిపాతితః- తైఃప్రాణైర్వా కిం-నిందితస్యసర్వం వ్యర్థమి
త్యర్థః-ఏతేనఏకాతపత్రమిత్యాదిశ్లోకద్వయోక్తందత్తోత్తరమితివేదితవ్యం॥
౫౪॥అథైకధేనోరిత్యత్రోత్తరమాహ॥కథమితి॥ అనునయఃక్రోధాపనయః
నుకారోవాకారార్థః - మహర్షేరనునయోవా - అన్యాసాం-పయస్వినీ
నాందోగ్ధ్రీణాంగవాం-విశ్రాణనాద్దానాత్॥ ని॥ విశ్రాణనంవితరణంస్పర్శ
నంప్రతిపాదనమిత్యమరః-కథంశక్యః-నశక్యఇత్యర్థః-అత్రహేతుమాహ- ఇ
మాంగాం-సురభేఃకామధేనోః- పంచమీవిభక్తేరితిపంచమీ-అనూనామన్యూ
నాం-అవేహి॥తర్హికథమయంపరిభవోస్యాఇత్యత్రాహ॥రుద్రేతి॥అస్యాంగ
వి త్వయాకర్త్రాప్రహృతంతుప్రహారస్తు- నపుంసకేభావేక్తః- రుద్రౌజసా
ఈశ్వరసామర్థ్యేన-నతుతవేత్యర్థః-సప్తమ్యధికరణేచేతిసప్తమీ॥ *
౫౫॥తర్హికించికీర్షితమతఆహ॥సేయమితి॥సేయంగౌఃనయానిష్క్రీయతే
ప్రత్యాహ్రియతేఅనేనపరిగృహీతమితినిష్క్రయః-ప్రతిచికీర్షకం. ఏరజి
త్యచ్ప్రత్యయః- స్వదేహార్పణమేవనిష్క్రయః తేనభవత్తఃత్వత్తః-పంచ
మ్యాస్తసిః-మోచయితుం-న్యాయ్యాన్యాయాదనపేతా-యుక్తేత్యర్థః-ధర్మప
థ్యర్థేత్యాదినాయత్ప్రత్యయః-ఏవంసతి- తవపారణాభోజనంవిహతా- న
స్యాత్- మునేఃక్రియాహోమాదిః- సైవార్థః- ప్రయోజనంసచాలుప్తోభవే
త్-స్వప్రాణాత్యయేనాపిస్వామిగురుధనం సంరక్ష్యమితిభావః॥ *
౫౬॥ అత్ర [illegible]వానేవప్రమాణమిత్యాహ।భవానితి॥పరవాన్స్వామిపరతన్త్రః
భవానపి- ఇదంవక్ష్యమాణం- అవైతివేత్తి-శేషేప్రథమ ఇతిప్రథమపురుషః-
భవతాఅనుభూయతఏవేత్యర్థః॥కథమిత్యత్రాహ॥హియస్మాత్కారణా
త్॥ ని॥ హిహేతావవధారణఇత్యమరః-తవ-దేవదారౌవిషయే- మహాన్
అధికఃయత్నఃమహాన్ప్రయత్నఃరక్ష్యతఇత్యర్థః ఇదంశబ్దోక్తమర్థందర్శ

రత్యం స్వయమక్షతేన॥ ౫౭॥ కిమప్యహింస్యస్తవ చేన్మతోహం యశశ్శరీరే భవ మే దయాళుః। ఏకాంతవిధ్వంసిషు మద్విధానాం పిండేష్వనాస్థా ఖలు భౌతికేషు॥ ౫౮॥ సంబంధమాభాషణపూర్వమాహుర్వృత్తస్సనౌ సంగతయోర్వనాంతే। తద్భూతనాథానుగ నార్హసి త్వం సంబంధినో మే ప్రణయం విహంతుం॥ ౫౯॥ తథేతి గాముక్తవతే దిలీపస్సద్యః ప్రతిష్టంభవిముక్తబాహుః। సన్యస్తశస్త్రో హరయే స్వదేహముపానయత్పిండమివామిషస్య॥ ౬౦॥ తస్మిన్క్షణే పాలయి

యతి-స్థాతుమితి- రత్యంవస్తు-వినాశ్యనాశంగమయిత్వా- స్వయమక్షతేన అవ్రణేన-నియుక్తేనేతి శేషః- నియోక్తుస్స్వామిన - అగ్రేస్థాతుంనశక్యం- సర్వథా రత్యం వస్తు ధేనురూపమవినాశ్యమేవేతి భావః॥ ... *

౫౮॥ సర్వథాప్యైతదపరిహార్యమేవేత్యాహ॥ కిమితి॥ కిమపి కింవా-అహం-తవ అహింస్యః అవధ్యోమతశ్చేత్-తర్హి- మే-యశఏవశరీరం తస్మిన్-దయాళుర్భవ-ననుముఖ్యముపేక్ష్య అముఖ్యశరీరే కోభినివేశ ఇత్యత్రాహ- ఏకాంతేతి- మద్విధానాం మాదృశానాం వివేకినాం ఏకాంతవిధ్వంసిషు- అవశ్యవినాశిషు- భౌతికేషు పృథివ్యాదిభూతవికారేషు-పిండేషు శరీరేషు-అనాస్థా అనపేక్షా ఖలు॥ ని॥ ఆస్థాత్వాలంబనాస్థాన యత్నాపేక్షాసుకథ్యత ఇతి విశ్వః॥ *

౫౯॥ సౌహార్ద్దాదహమనుసరణీయోస్మీత్యాహ॥ సంబంధమితి॥ సంబంధం సఖ్యం ఆభాషణమాలాపః పూర్వం కారణం యస్య తం- ఆహుః॥ ని॥ స్యాదాభాషణమాలాప ఇత్యమరః-సః తాదృక్సంబంధః-వనాంతే-సంగతయోః- నౌ ఆవయోః వృత్తః జాతః-తత్తతః- హే భూతనాథానుగ-శివానుచర-ఏతేన తస్య మహత్త్వం సూచయతి-అతఏవ సంబంధినః మిత్రస్య- మే-ప్రణయం యాచ్ఞాం॥ ని॥ ప్రణయస్స్యాత్పరిచయే యాచ్ఞాయాం సౌహృదేపి చేతి యాదవః॥ ప్రణయాస్త్వమీ-విస్రంభయాచ్ఞాప్రేమాణ ఇత్యమరశ్చ- విహంతుం నార్హసి॥ *

౫౯॥ తథేతి॥ తథేతి-గాం-ముక్తవతే త్యక్తవతే-హరయే సింహాయ॥ ని॥ కపౌ సింహే చ సౌవర్ణే వర్ణే విష్ణౌ హరిం విదురితి శాశ్వతః- సద్యః తత్క్షణే - ప్రతిష్టంభాన్నిర్బంధాత్- విముక్తబాహుః ముక్తహస్తః-దిలీపః-సన్న్యస్తశస్త్రః త్యక్తాయుధస్సన్-స్వదేహం ఆమిషస్య మాంసస్య॥ ని॥ పలలం క్రవ్యమామిషమిత్యమరః॥ పిండం కబళమివ-ఉపానయత్ సమర్పితవాన్-ఏతేన నిర్మమత్వముక్తం॥

౬౦॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్క్షణే-ఉగ్రం సింహనిపాతం-ఉత్పశ్యతః ఉత్ప్రేక్షమాణస్య-తర్కయత ఇత్యర్థః- అవాఙ్ముఖస్య అధోముఖస్య ప్రజానాం పాలయి

తః ప్రజానాముత్పశ్యతస్సింహనిపాతముగ్రం। అవాఙ్ముఖస్యోపరి పుష్పవృష్టిః పపాత విద్యాధరహస్తముక్తా॥ ౬౧॥ ఉత్తిష్ఠ వత్సేత్యమృతాయమానం వచో నిశమ్యోత్థితముత్థితస్సన్। దదర్శ రాజా జననీమివ స్వాం గామగ్రతః ప్రస్రవిణీం న సింహం॥ ౬౨॥ తం విస్మితం ధేనురువాచ సాధో మాయాం మయోద్భావ్య పరీక్షితోఽసి। ఋషిప్రభావాన్మయి నాన్తకోఽపి ప్రభుః ప్రహర్తుం కిముతాన్యహింస్రాః॥ ౬౩॥ భక్త్యా గురౌ మయ్యనుకమ్పయా చ ప్రీతాస్మి తే పుత్ర వరం వృణీష్వ। న కేవలానాం పయసాం ప్రసూతిమవేహి మాం కామదుఘాం ప్రసన్నాం॥ ౬౪॥ తతస్సమానీయ స మానితార్థీ హస్తౌ స్వహస్తార్జితవీరశబ్దః। వంశస్య కర్తారమనన్తకీర్తిం సుదక్షిణాయాం తనయం యయాచే॥ ౬౫॥ సన్తానకామా

తుః రాజ్ఞః- ఉపరి ఉపరిష్టాత్- ఉపర్యుపరిష్టాదితి నిపాతః- విద్యాధరాణాం దేవతావిశేషాణాం- హస్తైః ముక్తా- పుష్పవృష్టిః పపాత అపతత్॥ *

౬౧॥ ఉత్తిష్ఠేతి॥ రాజా దిలీపః- అమృతవదాచరతీత్యమృతాయమానం- ఉపమానాదాచారార్థే క్యఙ్- తతశ్శానచ్- ఉత్థితముత్పన్నం- హే వత్స- ఉత్తిష్ఠేతి వచో నిశమ్య శ్రుత్వా ఉత్థితస్సన్- అగ్రతః- అగ్రే ప్రస్రవః క్షీరస్రావో స్యా అస్తీతి ప్రస్రవిణీ తాం- గాం- స్వాం జననీమివ- దదర్శ- సింహం తు న దదర్శ॥

౬౨॥ తమితి॥ విస్మితం ఆశ్చర్యగతం- కర్తరి క్తః- తం దిలీపం ధేనురువాచ- కిమిత్యత్రాహ- హే సాధో- మయా- మాయాం- ఉద్భావ్య కల్పయిత్వా- పరీక్షితోఽసి ఋషిప్రభావాత్ అన్తకోఽపి- మయి - ప్రహర్తుం న ప్రభుః న సమర్థః- అన్యే హింస్రాః ఘాతుకాః॥ ని॥ శరారుర్ఘాతుకో హింస్ర ఇత్యమరః॥ నమికమ్పీత్యాదినా రప్రత్యయః- కిముత సుష్ఠు- న ప్రభవ ఇతి యోజ్యం॥ ని॥ బలవత్సుష్ఠు కిముత స్వత్యతీవ చ నిర్భర ఇత్యమరః॥ ... ... *

౬౩॥ భక్త్యేతి॥ హే పుత్ర- గురౌ- భక్త్యా- మయి- అనుకమ్పయా చ- తే తుభ్యం ప్రీతాస్మి- క్రియాగ్రహణమపి కర్తవ్యమితి చతుర్థీ వరం దేవేభ్యో వరణీయమర్థం॥ ని॥ దేవాద్వృతే వరశ్శ్రేష్ఠే త్రిషు క్లీబే మనాక్ప్రియ ఇత్యమరః- వృణీష్వ స్వీకురు- తథాహి- మాం- కేవలానాం పయసాం- ప్రసూతిం కారణం- నావేహి న విద్ధి- కిన్తు ప్రసన్నాం మాం- కామాన్ దోగ్ధీతి కామదుఘా తాం అవేహి విద్ధి॥ *

౬౪॥ తత ఇతి॥ మానితార్థీ పూజితార్థీ స్వహస్తార్జితో వీర ఇతి శబ్దో యేన సః- ఏతేన దాతృత్వం దైన్యరాహిత్యం చోక్తం- స రాజా- హస్తౌ సమానీయ సన్ధాయ- అంజలిం బద్ధ్వేత్యర్థః- వంశస్య కర్తారం [illegible] రఘుకులమితి

యత థేతి కామం రాజ్ఞేప్రతిశ్రుత్య పయస్వినీసా। దుగ్ధ్వాపయః పత్రపుటే మదీయం పుత్రోపభుఙ్క్ష్వేతి తమాదదేశ॥ ౬౬ ॥ వత్సస్య హెూమార్థవిధేశ్చ శేషం గురోరనుజ్ఞామధిగమ్య మాతః। ఊధస్యమిచ్ఛామి తవోపభోక్తుం షష్ఠాంశముర్వ్యా ఇవ రక్షితాయాః॥ ౬౭ ॥ ఇత్థం క్షితీశేన వసిష్ఠధేనుర్విజ్ఞాపితా ప్రీతతరా బభూవ। తదన్వితా హైమవతాచ్చ కుక్షేః ప్రత్యాయయావాశ్రమమశ్రమేణ॥ ౬౮ ॥ తస్యాః ప్రసన్నేందుముఖః ప్రసాదం గురుర్నృపాణాం గురవే నివేద్య। ప్రహర్షచిహ్నానుమితం ప్రియాయై శశంస వాచా పునరుక్తమేవ॥ ౬౯ ॥

ప్రసిద్ధిః-అనంతకీర్తింస్థిరయశసం- తనయం-సుదక్షిణాయాం-యయాచే॥ *

౬౫॥ సంతానేతి॥ సాపయస్వినీగౌః- సంతానం కామయత ఇతి సంతానకామః-తస్మై రాజ్ఞే- తథేతి- కామ్యత ఇతి కామో వరః-తం- ప్రతిశ్రుత్య ప్రతిజ్ఞాయ-హేపుత్ర- మదీయం పయః - పత్రపుటే పత్రనిర్మితే పాత్రే దుగ్ధ్వా ఉపభుఙ్క్ష్వ పిబేతి- తం నృపం ఆదిదేశ ఆజ్ఞాపితవతీ॥ ... *

౬౬॥ వత్సస్యేతి॥ హేమాతః-వత్సస్య వత్సపీతస్య- శేషం వత్సపీతావశిష్టమిత్యర్థః- హెూమః ఏవార్థస్తస్య-విధిరనుష్ఠానం తస్య చ- శేషం హుతావశిష్టమిత్యర్థః- తవ-ఊధసి భవం-ఊధస్యం-క్షీరం- శరీరావయవాచ్చేతి యత్ ప్రత్యయః-రక్షితాయాః-ఉర్వ్యాః వసుధాయాః॥ ని॥ వసుధోర్వీ వసుంధరేత్యమరః- షష్ఠాంశం షష్ఠభాగమివ-ఋషేరనుజ్ఞాం- అధిగమ్య అవగమ్య- ఉపభోక్తుమిచ్ఛామి॥

౬౭॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థం-క్షితీశేన దిలీపేన- విజ్ఞాపితా- వసిష్ఠధేనుః నందినీ-ప్రీతతరా-పూర్వం శుశ్రూషయా ప్రీతా-సంప్రత్యనయా విజ్ఞాపనయా ప్రీతతరా- అతిసంతుష్టా-బభూవ-తదన్వితా తేన దిలీపేన యుక్తా- హైమవతాత్ హిమవత్సంబంధినః- కుక్షేః గుహాయాః-సకాశాత్- అశ్రమేణ అనాయాసేన- ఆశ్రమం ప్రత్యాయయౌ ఆగతా॥ ... ... *

౬౮॥ తస్యా ఇతి॥ ప్రసన్నం ఇందురివ ముఖం యస్య సః నృపాణాం గురుః దిలీపః ప్రహర్షచిహ్నైః ముఖరాగాదిభిః అనుమితం అభ్యూహితం తస్యాః ధేనోః ప్రసాదమనుగ్రహం-ప్రహర్షచిహ్నైరేవ జ్ఞాతత్వాత్ -పునరుక్తమేవ-వాచా-గురవే-నివేద్య విజ్ఞాప్య- పశ్చాత్ ప్రియాయై - శశంస కథితవాన్- కథితస్యైవ కథనం పునరుక్తిః-న చేహ తదస్తి-కింతు చిహ్నైః కథిత ప్రాయత్వాత్ పునరుక్తమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ... ... *

౬౯॥ సఇతి॥ ప్రేమవాక్

ననందినీ స్తన్యమనిందితాత్మా సద్వత్సలో వత్సహుతావశేషం। పపౌ వసిష్ఠేన కృతాభ్యనుజ్ఞశ్శుభ్రంయశో మూర్తమివాతితృష్ణః॥ ౭౦॥ ప్రాతర్యథోక్తవ్రత పారణాంతే ప్రాస్థానికం స్వస్త్యయనం ప్రయుజ్య। తౌ దంపతీ స్వాం ప్రతిరాజధానీం ప్రస్థాపయామాస వశీ వసిష్ఠః॥ ౭౧॥ ప్రదక్షిణీకృత్య హుతం హుతాశమనంతరం భర్తురరుంధతీంచ। ధేనుం సవత్సాంచ నృపః ప్రతస్థే సన్మంగళోదగ్రతరప్రభావః॥ ౭౨॥ శ్రోత్రాభిరామధ్వనినా రథేన సధర్మపత్నీ సహితస్సహిష్ణుః। యయావనుద్ఘాతసుఖేన మార్గే స్వేనైవ పూర్ణేన మనోరథేన॥ ౭౩॥ త

సద్వత్సలః-వత్సాం సాధ్వ్యాం కామ బలఇతిచల్పరిత్యయః-సదలీవః-వసిష్ఠేన-కృతాభ్యనుజ్ఞః కృతానుమతిస్సన్-వత్సస్యహుతస్యచ- అవశేషం పీతహుతావశిష్టం-నందన్యాః స్తన్యం క్షీరం శుభ్రం మూర్తం పరిచ్ఛిన్నం- యశఇవ అతితృష్ణస్సన్-పపౌ॥ ... ... *

౭౦॥ ప్రాతరితి॥ వశీ జితేంద్రియః-వసిష్ఠః ప్రాతః యథోక్తస్య పూర్వోక్తస్య వ్రతస్య గోసేవారూపస్య అంగభూతా-యాపారణా తస్యా అంతే- ప్రాస్థానికం ప్రస్థానకాలే భవం-తత్కాలోచితమిత్యర్థః కాలాఠ్ఠఞితిఠఞ్ ప్రత్యయః। యథాకథంచిత్ గుణవృత్త్యాకాలేవర్తమానాత్ప్రత్యయ ఇష్యత ఇతి వృత్తికారోక్తిః-ఈయతే ప్రాప్యతే అనేనేత్యయనం స్వస్త్యయనం శుభావహమాశీర్వాదం-ప్రయుజ్య తౌ దంపతీ సుదక్షిణాదిలీపౌ-స్వాం రాజధానీం పురీం ప్రతి ప్రస్థాపయామాస॥ ... ... *

౭౧॥ ప్రదక్షిణీకృత్యేతి॥ నృపః-హుతం హవిషా ప్రజ్వలితం-హుతమశ్నాతీతి హుతాశః అగ్నిః-తం-కర్మణ్యణ్-భర్తుర్మునేః- అనంతరం ప్రదక్షిణానంతరమిత్యర్థః అరుంధతీంచ-సవత్సాం ధేనుంచ- ప్రదక్షిణీకృత్య- ప్రగతో దక్షిణం ప్రదక్షిణం తిష్ఠద్గుప్రభృతీని చేత్యవ్యయీభావః- తతశ్చ్విప్రత్యయః- అప్రదక్షిణం ప్రదక్షిణం సంపద్యమానం కృత్వా ప్రదక్షిణీకృత్య-సద్భిర్మంగళైః- ప్రదక్షిణాదిభిర్మంగళాచరణైః-ఉదగ్రతరప్రభావస్సన్-ప్రతస్థే॥ ... *

౭౨॥ శ్రోత్రాభిరామేతి॥ ధర్మపత్నీ సహితః- సహిష్ణుః వ్రతాదిదుఃఖసహనశీలః-సనృపః-శ్రోత్రాభిరామధ్వనినా శ్రవణోత్సవస్వనేన- మార్గే- అనుద్ఘాతేన పాషాణాద్యప్రతిహతేన సుఖః సుఖకరః- తేనరథేన- స్వేన-పూర్ణేన సఫలేన మనోరథేనేవ-యయౌ-మనోరథపక్షే ధ్వనిః శ్రుతిః- అనుద్ఘాతః ప్రతిబంధనివృత్తిః॥ ... ... *

మాహితౌత్సుక్యమదర్శనేన ప్రజాః ప్రజార్థవ్రతకర్శితాఙ్గం। నేత్రైః పపుస్తృప్తిమనాప్నువద్భిర్నవోదయం నాథమివౌషధీనాం॥ ౭౩॥ పురందరశ్రీః పురముత్పతాకం ప్రవిశ్య పౌరైరభినంద్యమానః। భుజే భుజంగేన్ద్రసమానసారే భూయస్స భూమేర్ధురమాససఞ్జ॥ ౭౪॥ అథ నయనసముత్థం జ్యోతిరత్రేరివ ద్యౌస్సు

౭౩॥ తమితి॥ అదర్శనేన ప్రవాసనిమిత్తేన-ఆహితౌత్సుక్యం జనితదర్శనోత్కం ఠం. ప్రజార్థేన సంతానార్థేన-వ్రతేన నియమేన-కర్శితం అంగం యస్య తం-నవోదయం నవాభ్యుదయం - తం దిలీపం-ప్రజాః- తృప్తిమనాప్నువద్భిరతిగృధ్నుభిః- నేత్రైః-ఓషధీనాం నాథం చంద్రమివ పపుః- అత్యాశయాఽదదృశురిత్యర్థః- చంద్రపక్షే- అశర్గ నంకళాక్షయనిమిత్తం ప్రజార్థం కలోకహితార్థం వ్రతం-దేవతాభ్యః కళాదాననియమః॥ శ్లో॥ తంచ సోమం పపుర్దేవాః పర్యాయేణానుపూర్వశ ఇతి వ్యాసః-ఉదయః ఆవిర్భావః-అన్యత్సమానమ్॥ ... *

౭౪॥ పురందరేతి॥ పురం పురీమసురాణాం దారయతీతి పురందరః శక్రః॥ ని॥ పురుహూతః పురందర ఇత్యమరః॥ పూస్సర్వయోర్దారిసహోరితి ఖచ్-వాచంయమపురన్దరౌ చేతి ముమాగమనిపాతః-తస్య శ్రీరివ శ్రీర్యస్య సనృపః-పౌరైరభివంద్యమానః-ఉత్పతాకముచ్ఛ్రితధ్వజం॥ ని॥ పతాకా వైజయంతీ స్యాత్కేతనం ధ్వజమస్త్రియామిత్యమరః- పురం ప్రవిశ్య భుజంగేంద్రేణ సమానసారే తుల్యబలే॥ ని॥ సారో బలే స్థిరాంశే చ న్యాయ్యే క్లీబం వరే త్రిష్విత్యమరః-భుజే-భూయః భూమేర్ధురం-ఆససఞ్జ అర్పితవాన్॥ ... ... *

౭౫॥ అథేతి॥ అథ-ద్యౌస్సురవర్త్మ॥ ని॥ ద్యౌస్స్వర్గసురవర్త్మనోరితి విశ్వః-అత్రేర్మహర్షేః-నయనాభ్యాం సముత్థముత్పన్నం. ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి కప్రత్యయః-తజ్జ్యోతిరివ-చంద్రమివ॥ ని॥ ఋక్షేశస్స్యాదత్రినేత్రప్రసూత ఇతి హలాయుధః-చంద్రస్యాత్రినేత్రోద్భూతత్వముక్తం హరివంశే॥ శ్లో॥ నేత్రాభ్యాం పరిసుస్రావ దశధా ద్యోతయన్దిశః- తద్గర్భం దశధా హృష్టా దిశో జగృహుస్తతః॥ ఇత్యాదికం తత్ర ద్రష్టవ్యం॥ సురసరిత్ గంగా-వహ్నినా- నిష్ఠ్యూతం క్షిప్తం.॥ ని॥ నుత్తనున్నాస్తనిష్ఠ్యూతావిద్ధక్షిప్తేరితాస్సమా ఇత్యమరః- ఐశన్తైజసం స్కన్దమివ-అత్ర రామాయణం॥ శ్లో॥ తే గత్వా పర్వతం రామ కైలాసం ధాతుమణ్డితం। అగ్నిం సంయోజయామాసుః పుత్రార్థం సర్వదేవతాః॥ దేవకార్యమిదం దేవ సమాధత్స్వ హుతాశన। శైలపుత్ర్యాం మహాతేజో గంగాయాం తేజ ఉత్సృజ॥ దేవతానాం ప్రతిజ్ఞాయ గంగామభ్యేత్య పావకః। గర్భం ధారయ వై

రసరిదివ తేజోవహ్నినిష్ఠ్యూతమైశం। నరపతికులభూత్యై గర్భమాధత్త రాజ్ఞీ గురుభిరభినివిష్టం లోకపాలానుభావైః॥ ... ... *

—* ఇతి శ్రీకాళిదాసకృతౌ రఘువంశకావ్యే ద్వితీయస్సర్గః. *—

రఘువంశకావ్యే, సవ్యాఖ్యానే, తృతీయస్సర్గః.

౧॥ అథేప్సితం భర్తురుపస్థితోదయం సఖీజనోద్వీక్షణకౌముదీముఖం। నిదాన

దేవి దేవతానామిదం ప్రియం ॥ ఇత్యేతద్వచనం శ్రుత్వా దివ్యం రూపమధారయత్- స తస్యా మహిమాం దృష్ట్వా సమంతాదవశీర్యత। సమంతతస్తదా దేవీమభ్యషిఞ్చత పావకః। సర్వస్రోతాంసి పూర్ణాని గఙ్గాయాం రఘునన్దనే త్యాది॥ రాజ్ఞీ సుదక్షిణా- నరపతేర్దిలీపస్య కులభూత్యై సంతతిలక్షణాయై- గురుభిర్మహద్భిః-లోకపాలానామనుభావైస్తేజోభిః-అభినివిష్టమనుప్రవిష్టం- గర్భం- ఆధత్త-దధావిత్యర్థః-అత్ర మనుః॥ శ్లో॥ అష్టానాం లోకపాలానాం వపుర్ధారయతే నృప ఇతి॥ అత్ర- ఆధత్తేత్యనేన స్త్రీకర్తృకం ధారణముచ్యతే- తథా మంత్రే చ దృశ్యతే॥ శ్రు॥ యథేయం పృథివీ మహీ తిష్ఠంతీ గర్భమాదధే- ఏవం త్వం గర్భమాధత్స్వ దశమే మాసి సూతవ ఇతి- మాలినీవృత్తమేతత్॥ తదుక్తం॥ శ్లో॥ ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకై రితి॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ మహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరి విరచితాయాం సంజీవినీ సమాఖ్యాయాం- రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః.

౧॥ రాజ్ఞీ గర్భమాధత్తేత్యుక్తం-సంప్రతి గర్భలక్షణాని వర్ణయితుం ప్రస్తౌతి॥ అథేతి॥ అథ గర్భధారణానంతరం-సుదక్షిణా- ఉపస్థితోదయం ప్రాప్తఫలం- భర్తురీప్సితం మనోరథం-నపుంసకే భావే క్తః సఖీజనస్య- ఉద్వీక్షణానాం దృష్టీనాం- కౌముదీముఖం చంద్రికాప్రాదుర్భావం- యద్వా కౌముదీ నామ దీపోత్సవః-తదుక్తం భవిష్యోత్తరపురాణే॥ శ్లో॥ కౌముదం తిజనా యస్మాత్తేనాసా కౌముదీమతేతి-తస్యాః ముఖం ప్రారంభః - అత్ర కేచిత్-కౌముదీమహమితి- అపరే కౌముదీసుఖమితి చ పాఠం పఠంతి-ఇక్ష్వాకుకులస్య సంతతేరవిచ్ఛేదస్య నిదానం మూలకారణం॥ ని॥ నిదానం త్వాది కారణమిత్యమరః- ఏవంవిధం దౌహృదలక్షణం గర్భచిహ్నం వక్ష్యమాణం- దధౌ- గర్భస్థితశిశుహృదయేన స్వహృ

మిక్ష్వాకుకులస్య సంతతేస్సుదక్షిణా దౌహృదలక్షణం దధౌ ॥ ౨ ॥ శరీరసాదా దసమగ్రభూషణా ముఖేన సాలక్ష్యత లోధ్రపాండునా। తనుప్రకాశేన విచేయతారకా ప్రభాతకల్పా శశినేవ శర్వరీ ॥ ౩ ॥ తదాననం మృత్సురభిక్షితీశ్వరో రహస్యుపాఘ్రాయ న తృప్తిమాయయౌ। కరీవ సిక్తం పృషతైః పయోముచాం శుచివ్యపాయే వనరాజిపల్వలం ॥ ౪ ॥ దివం మరుత్వానివ భోక్ష్యతే భువం దిగంతవిశ్రాంతరథో హి తత్సుతః। అతోభిలాషే ప్రథమం తథా

దయేన చ ద్విహృదయా గర్భిణీ-యథాహ చాహటః॥ శ్లో॥ మాతృజన్యస్య హృదయం మాతుశ్చ హృదయేన తత్। సంబద్ధం తేన గర్భిణ్యా నేష్టం శ్రద్ధావమాననమితి॥ తత్సంబంధిత్వాద్గర్భో దౌహృదమిత్యుచ్యతే-సా చ తద్యోగా దౌహృదినీతి-తదుక్తం సంగ్రహే-ద్విహృదయాం నారీం దౌహృదినీమాచక్షత ఇతి-అత్ర-దౌహృదలక్షణస్య-ఈప్సితత్వేన కౌముదీముఖత్వేన చ నిరూపణాద్రూపకాలంకారః-అస్మిన్ సర్గే వంశస్థవృత్తం॥ జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరావితి లక్షణాత్॥

౨॥ సంప్రతి క్షామతాఖ్యం గర్భలక్షణం వర్ణయతి॥ శరీరేతి॥ శరీరస్య సాదాత్కార్శ్యాత్-అసమగ్రభూషణా పరిమితభూషణా- లోధ్రపుష్పవత్పాండునా ముఖేన- ఉపలక్షితా- సా సుదక్షిణా- విచేయాః మృగ్యాః- తారకాః యస్యాస్సా తథోక్తా-విరళనక్షత్రేత్యర్థః-తనుప్రకాశేన అల్పకాంతినా-శశినోపలక్షితా-ఈషదసమాప్తా ప్రభా తా ప్రభాతకల్పా-తసిలాదిష్వాకృత్వసుచ ఇతి ప్రభాతశబ్దస్య పుంవద్భావః- శర్వరీవ- అలక్ష్యత-శరీరసాదాది గర్భలక్షణే చాహ టః॥ శ్లో॥ క్షామతా గరిమా కుక్షేర్మూర్ఛాఛర్దిరరోచకం। జృంభా ప్రసేకస్సదనం రోమరాజ్యాః ప్రకాశనమితి॥ ... ... *

౩॥ తదాననమితి॥ క్షితీశ్వరో దిలీపః - రహసి-మృత్సురభి మృదా సుగంధి- తస్యాస్సుదక్షిణాయా ఆననం ముఖం- ఉపాఘ్రాయ- తృప్తిం నాయయౌ- కథమివ- శుచివ్యపాయే గ్రీష్మావసానే॥ సి॥ శుచిశ్శుద్ధేనువహతే శృంగారాషాఢయోస్సితే। గ్రీష్మే హుతవహేపి స్యాదితి విశ్వః-పయోముచాం మేఘానాం-పృషతైః బిందుభిః॥ ని॥ పృషంతి బిందుపృషతా విత్యమరః- సిక్తం ఉక్షితం- వనరాజేః-పల్వలమల్పసరః - ఉపాఘ్రాయ- కరీవ - అత్ర కరివనరాజిపల్వలానాం కాంతకామినీవదనసమాధిరనుసంధేయః - గర్భిణీనాం మృద్భక్షణం లోకప్రసిద్ధమేవ- ఏతేన దోహదాఖ్యం గర్భలక్షణం సూచ్యతే॥ ... *

౪॥ దౌహృదమేవాహ కిమ్మృద్భక్షణే హేత్వంతరముత్ప్రేక్షతే। దివమితి॥ హియ

విధే మనో బబన్ధాన్యరసాన్విలఙ్ఘ్య సా॥౪॥ న మే హ్రియా శంసతి కించిదీప్సితం స్పృహావతీ వస్తుషు కేషు మాగధీ।ఇతిస్మ పృచ్ఛత్యనువేలమాదృతః ప్రియాసఖీరుత్తరకోసలేశ్వరః॥౫॥ఉపేత్య సా దోహదదుఃఖశీలతాం యదేవ వవ్రే తదపశ్యదాహృతం। నహీష్టమస్య త్రిదివేపి భూపతేరభూదనాసాద్యమధిజ్యధన్వనః॥౬॥ క్రమేణ నిస్తీర్య చ దోహదవ్యథాం ప్రచీయమానావయవా రరాజ సా।

స్మాత్కారణాత్-దిగంతవిశ్రాంతరథః చక్రవర్తీ-తస్యాస్సుత స్తత్సుతః- మరుత్వానింద్రః॥ని॥ఇంద్రో మరుత్వాన్మఘవేత్యమరః॥దివంస్వర్గమివ- భువం-భోక్ష్యతే భుజోనవన ఇత్యాత్మనేపదం- అతః ప్రథమం-సా సుదక్షిణా-తథావిధే భూవికారే మృద్రూపె-అభిలష్యత ఇత్యభిలాషో భోగ్యవస్తు తస్మిన్- కర్మణ్యేషు ఘఙ్ ప్రత్యయః-రస్యంతే స్వాద్యంత ఇతి రసాః భోగ్యార్థాః- అన్యే చ తే రసాశ్చ-తాన్-విలంఘ్య విహాయ-మనః బబంధ-దధావిత్యర్థః- దౌహృద హేతుకస్య మృద్భక్షణస్య పుత్రభోగసూచనార్థత్వముత్ప్రేక్షితం॥　…　*

౫॥నేతి॥మగధస్య రాజ్ఞోపత్యం స్త్రీ మాగధీ సుదక్షిణా- ద్వ్యఞ్ మగధకళింగసూరమసాదణిత్యణ్-హ్రియా లజ్జయా కించిత్కిమపి-ఈప్సితమభీష్టం-మేమహ్యం-న శంసతి నాచష్టే-కేషు వస్తుషు స్పృహావతీతి- అనువేలమనుక్షణం ఆదృతః ఆదృతవాన్-కర్తరి క్తః॥ని॥ ఆదృతౌ సాదరార్చితావిత్యమరః - ప్రియాయాః ప్రేయస్యాః-సఖీస్సహచరీః-ఉత్తరకోసలేశ్వరో దిలీపః- పృచ్ఛతిస్మ పప్రచ్ఛ-లట్స్మే ఇతి భూతార్థే లట్-సఖీనాం విస్రంభభూమిత్వాదితి భావః॥ *

౬॥ఉపేత్యేతి॥దోహదం గర్భిణీమనోరథః॥ ని॥ దోహదం దోహలం శ్రద్ధాలాలసం చ సమం మతమితి హలాయుధః-సా సుదక్షిణా- దోహదేన దుఃఖశీలతాం దుఃఖస్వభావతాం- ఉపేత్య ప్రాప్య- యద్వస్తు-వవ్రే ఆచకాంక్షే-తద్వస్తు-ఆహృతమానీతం-భర్త్రేతి శేషః- అపశ్యదేవ అలభ్యతేత్యర్థః-కుతః- హి యస్మాత్కారణాత్- అస్య భూపతేః - ఇష్టం వస్తు త్రిదివే స్వర్గేపి-అనాసాద్యమప్రాప్యం-నాభూత్- కిం యాచనయా నేత్యాహ- అధిజ్యధన్వన ఇతి- నహి వీరపత్నీనామలభ్యం కించిదస్తీతి భావః-అత్ర వాహటః॥శ్లో॥పాదశోషో విదాహశ్చ శ్రద్ధా చ వివిధాత్మికేతి- ఏతచ్చ పత్నీమనోరథపూరణం- అకరణే దృష్టదోషసంభవాత్-నతు రాజ్ఞః-స్త్రీలౌల్యాత్-తదుక్తం॥ శ్లో॥ దేయమప్యహితం తస్యై హితోపహితమల్పకం। శ్రద్ధావిఘాతాద్గర్భస్య వికృతిశ్చ్యుతిరేవ వా॥అన్యచ్చ॥శ్లో॥దోహదస్యాప్రదానేన గర్భో దోషమవాప్నుయాదితి॥ *

౭॥ క్రమేణేతి॥ సా సుదక్షిణా। క్రమేణ దోహదవ్యథాం చ నిస్తీర్య ప్రచీయమా

పురాణపత్రాపగమాదనన్తరంలతేవసన్నద్ధమనోజ్ఞపల్లవా॥౮॥దినేషుగచ్ఛత్సు నితాన్తపీవరన్తదీయమానీలముఖంస్తనద్వయం।తిరశ్చకారభ్రమరాభిలీనయో స్సుజాతయోఃపంకజకోశయోశ్శ్రియం॥౯॥నిధానగర్భామివసాగరాంబరా మ్శమీమివాభ్యన్తరలీనపావకాం। నదీమివాంతస్సలిలాంసరస్వతీంనృపస్సస త్త్వాంమహిషీమమన్యత॥౧౦॥ప్రియానురాగస్యమనస్సమున్నతేర్భుజార్జితా నాంచదిగంతసంపదాం। యథాక్రమంపుంసవనాదికాః క్రియాధృతేశ్చధీర

నావయవాపుష్యమాణావయవాసతీ-పురాణపత్రాపగమాదనన్తరం-సన్న ద్ధాస్సంజాతాఃప్రత్యగ్రత్వాన్మనోజ్ఞాః పల్లవాఃయస్యాస్సా- లతేవరరాజ॥ ౮॥ లక్షణాంతరంవర్ణయతి॥దినేష్వితి॥ దినేషుదోహదదినేషుగచ్ఛత్సుసత్సు- నితాంతపీవరమతిస్థూలం-ఆసమన్తాన్నీలేముఖేచూచుకేయస్యతత్ -తదీయం సుదక్షిణాసంబంధిస్తనద్వయం-భ్రమరైరభిలీనయోఃఅభివ్యాప్తయోః-సుజా తయోస్సుందరయోః-పంకజకోశయోఃకమలకుట్మలయోఃశ్రియం- తిరశ్చకా ర-అత్రబాహటః॥శ్లో॥ ఆశ్లేష్టతాస్తనాపీనాసుందరాకృష్ణచూచుకావితి॥ *

౯॥ నిధానేతి॥ నృపఃదిలీపః-ససత్త్వాం ఆపన్నసత్త్వాం- గర్భిణీమిత్యర్థః- మహిషీంకృతాభిషేకాంప్రియాం॥ని॥ కృతాభిషేకామహిషీత్యమరః- నిధా నంగర్భేయస్యాస్తాంనిధానగర్భాం-సాగరః అంబరంవస్త్రంయస్యాస్తాం సాగరాంబరాం-సముద్రవసనామిత్యర్థః॥ ని॥ అంబరంవ్యోమ్ని వాససీ త్యమరః-భువమివ-అభ్యంతరేలీనఃపావకోయస్యాస్సాం- శమీమివ- శమీత రౌవహ్నిరస్త్రీత్యత్రలింగం ॥ శ్రు॥శమీగర్భాదగ్నింమంథతీతి- అంతస్సలిలా మంతర్గతసలిలాం-సరస్వతీం- నదీమివ- అమన్యత- ఏతేనగర్భస్థితశిశోఃసా ర్వభౌమత్వంతేజస్విత్వంపవిత్రత్వంచవివక్షితం॥ ... ... *

౧౦॥ప్రియేతి॥ధీరఃసదిలీపః-ప్రియాయాంప్రేయస్యాం- అనురాగస్యమనస్స మున్నతేరౌదార్యస్య-భుజేనభుజబలేన-ఆర్జితానాంసంపాదితానాం- నతు వాణిజ్యాదినా-దిగంతేషుసంపదాం- ధృతేశ్చ- పుత్రోమేభవిష్యతీతిసంతోష స్యచ॥ని॥ధృతిర్యోగాంతరేధైర్యేధారణాకారతుష్టిష్వితివిశ్వః సదృశీఃఅను రూపాః-పుమాన్సూయతేఅనేనేతిపుంసవనంతదాదిర్యాసాంతాఃక్రియాః- యథాక్రమంక్రమమనతిక్రమ్య-వ్యర్థత్త్రకృతవాక్- ఆదిశబ్దేనఅనవలోభనసీ మంతోన్నయనేగృహ్యేతే- అత్ర-మాసిద్వితీయేతృతీయేవాపుంసవనం- య దాహపుంసోనక్షత్రే [illegible] ః- చతుర్థే

స్సదృశీర్వ్యధత్తసః॥౧౧॥సురేంద్రమాత్రాశ్రితగర్భగౌరవాత్ప్రయత్నము
క్తాసనయాగృహాగతః। తయోపచారాంజలిఖిన్నహస్తయాననందపారిప్లవ
నేత్రయానృపః॥౧౨॥కుమారభృత్యాకుశలైరనుష్ఠితేభిషగ్భిరాప్తైరథగర్భభ
ర్మణి।పతిఃప్రతీతః ప్రసవోన్ముఖీంప్రియాందదర్శకాలే దివమభ్రితామివ॥
౧౩॥ గ్రహైస్తతఃపంచభిరుచ్చసంస్థితైరసూర్యగైస్సూచితభాగ్యస ంపదం।

మాస్యనవలోభనమిత్యాశ్వలాయనః - షష్ఠేష్టమేవాసీమంతోన్నయనమితి
యాజ్ఞవల్క్యః॥ ... ... *

౧౧॥ సురేంద్రేతి॥గృహాగతఃగృహంప్రత్యాగతః-నృపోదిలీపః-సురేంద్రా
ణాంలోకపాలానాం మాత్రాభిరంశైః - ఆశ్రితస్య అనుప్రవిష్టస్య- గర్భ
స్య- గౌరవాత్ భారాత్- ప్రయత్నేన- ముక్తాసనయా - ఆసనాదుత్థితయే
త్యర్థః- ఉపచారస్యాంజలౌ అంజలికరణేఖిన్నహస్తయా--పారిప్లవనేత్ర
యాచంచలాక్ష్యా॥ని॥చంచలంతరళంచైవపారిప్లవపరిప్లవేఇత్యమరః-తయా
సుదక్షిణయా- ననందసంతోషితవాన్- సురేంద్రమాత్రాశ్రితేత్యత్రమనుః॥
శ్లో॥అష్టాభిశ్చసురేంద్రాణాంమాత్రాభిర్నిర్మితోనృపఇతి॥ ... *

౧౨॥కుమారేతి॥అథకుమారభృత్యాబాలచికిత్సా- సంజ్ఞాయాంసమజనిషదే
త్యాదినాక్యప్- తస్యాంకుశలైః- ఆప్తైర్హితైః- భిషగ్భిర్వైద్యైః- గర్భ
స్యభర్మణిభరణే॥ని॥పోషణే- క్లీబేహేమ్నిభృతౌభర్మేతిశాశ్వతః-భృతేర్మ
నిన్ప్రత్యయః- అనుష్ఠితేకృతేసతి- కాలేదశమేమాసి- అన్యత్రగ్రీష్మావసా
నే- ప్రసవస్యగర్భమోచనస్యఉన్ముఖీమాసన్నప్రసవామిత్యర్థః॥ని॥ స్యా
దుత్పాదఫలేపుష్పేప్రసవోగర్భమోచనఇత్యమరః- ప్రియాంసుదక్షిణాం-
అభ్రాణ్యస్యాస్సంజాతానీత్యభ్రితాం-తదస్య సంజాతంతారకాదిభ్య ఇతి
ఇతచ్-దివమివ-పతిఃభర్తా-ప్రతీతస్తుష్టస్సన్॥ ని॥ ఖ్యాతేహృష్టేప్రతీతస్స్యా
దిత్యమరః-దదర్శ-గర్భకర్మణీతిపాఠేగర్భాధానప్రతీతావాచిన్యభంగః॥

౧౩॥గ్రహైరితి॥తతః-శచ్యాఇంద్రాణ్యాసమా॥ని॥ పులోమజాశచీంద్రాణీ
త్యమరః-సాసుదక్షిణా - సమయేప్రసూతికాలేసతి- దశమేమాసీత్యర్థః॥
శ్రు॥దశమేమాసిసూతవ ఇతిశ్రుతేః-ఉచ్చసంస్థితైఃతుంగస్థానగైః అసూర్య
గైఃఅనస్తమితైఃమైఃకైశ్చిద్యథాసంభవంపంచభిర్గ్రహైః-సూచితాభాగ్య
సంపద్యస్యతం- పుత్రం - త్రీణిప్రభావమంత్రోత్సాహోత్థానిసాధనాన్యు
త్పాదకానియస్యాస్సాత్రిసాధనాశక్తిః॥ని॥ శక్తయస్తిస్రఃప్రభావోత్సాహ

అసూతపుత్రంసమయేశచీసమా త్రిసాధనాశక్తిరివార్థమక్షయం॥౧౪॥ ది
శః ప్రసేదుర్మరుతో వవుస్సుఖాః ప్రదక్షిణార్చిర్హవిరగ్నిరాదదే। బభూవస
ర్వంశుభశంసితత్క్షణంభవోహిలోకాభ్యుదయాయతాదృశాం॥ ౧౫॥ అరిష్ట

మంత్రజాఇత్యమరః- అక్షయమర్థమివ- అసూత షూఙ్ ప్రాణిగర్భవిమో
చనఇత్యాదిషూపవద్యతే-అస్మాద్ధాతోః-కర్తరిలఙ్-అత్రేదమనుసంధేయం॥
శ్లో॥అజవృషభమృగాంగనాకుళీరాఝషవణిజౌచదివాకరాదితుంగాః। దశశి
ఖిమనుయుక్తిథీంద్రియాంశైస్త్రిణవకవింశతిభిస్తదస్తనీచాఇతి॥ సూర్యాదీ
నాంసప్తానాంగ్రహాణాంమేషవృషభాదిరాశయఃశ్లోకోక్తక్రమవిశిష్టాఃఉచ్చ
స్థానాని-స్వస్యోత్తుంగాపేక్షయాసప్తమస్థానానియానితానినీచాని- తత్రో
చ్చేష్వపిదశమాదయోరాశిత్రింశాంశాః-యథాక్రమముచ్చేషుపరమోచ్చాః
నీచేషుపరమనీచాఇతిజాతకశ్లోకార్థః- అత్రాంశస్త్రింశోభాగః- యథాహ
నారదః॥శ్లో॥త్రింశద్భాగాత్మకంలగ్నమితి-సూర్యస్యప్రత్యాసత్తిర్గ్రహా
ణామస్తమయోనామ-తదుక్తంలఘుమానసే॥శ్లో॥ రవిణాస్తమయోయోగో
వియోగస్తూదయోభవేదితి- తేచస్వోచ్చస్థాఃఫలంతి-నాస్తగానాపినీచగాః-
తదుక్తంరాజమృగాంకే॥శ్లో॥ స్వోచ్చేపూర్ణంస్వర్క్షగేర్థంసుహృద్భేపాదంద్వి
డ్భేల్పంశుభంఖేచరేంద్రః। నీచస్థాయీచాస్తగోవానకించిత్పాదన్యూనంస్వ
త్రికోణేదదాతీతి।తదిదమాహకవిః ఉచ్చసంస్థితైరసూర్యగైరితిచ- ఏవంసతి
యస్యజన్మకాలేపంచగ్రహాఃస్వోచ్చస్థాః-సదేవతుల్యోభవతి-తదుక్తంకృష్ణీ
యే॥శ్లో॥సుఖినఃప్రకృష్టకార్యారాజప్రతిరూపకాశ్చరాజానః। ఏకద్విత్రి
చతుర్భిర్జాయంతేతతఃపరందివ్యా ఇతి-తదిదమాహపంచభిరితి॥ ... *

౧౪॥ దిశఇతి। తత్క్షణంతస్మిన్క్షణే- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- దిశః-ప్ర
సేదుఃప్రసన్నాబభూవుః-మరుతోవాతాఃసుఖాఃమనోహరాఃవవుః వాంతి
స్మ-వాగతిగంధనయోర్లిట్- అగ్నిః- ప్రదక్షిణార్చిస్సన్హవిరాజ్యాదికం-ఆ
దదేస్వీచకార-ఇత్థంసర్వంశుభశంసిశుభసూచకంబభూవ- తథాహి- తా
దృశాంరఘుప్రకారాణాం-భవోజన్మలోకాభ్యుదయాయ-భవతీతిశేషః- త
తోదేవాఅపిసంతుష్టాఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౫॥అరిష్టేతి॥అరిష్టంసూతికాగృహం॥ని॥అరిష్టంసూతికాగృహమిత్యమరః-
తస్మిన్యాశయ్యా-తాంపరితస్సర్వతః-అభితఃపరితస్సమయానికషాహాప్ర
తియోగేపీతిద్వితీయా-విసారిణా-వ్యాపినా-సుజన్మనస్తస్యశిశోః-ని
జేననైసర్గికేణ- తేజసా-సహసా-హతత్విషః-నిశీథదీపాఃఅర్ధరాత్రదీపాః॥ని॥

శయ్యాంపరితోవిసారిణాసుజన్మనస్తస్యనిజేన తేజసా।నిశీథదీపాస్సహసాహ తత్విషోబభూవురాలేఖ్యసమర్పితాఇవ॥౧౬॥జనాయశుద్ధాంతచరాయశంస తేకుమారజన్మామృతసమ్మితాక్షరం।అదేయమాసీత్త్రయమేవభూపతేశ్శశి ప్రభంఛత్రముభేచచామరే॥౧౭॥నివాతపద్మస్తిమితేనచక్షుషానృపస్యకాం తంపిబతస్సుతాననం।మహోదధేఃపూరఇవేందుదర్శనాద్గురుఃప్రహర్షఃప్ర బభూవనాత్మని॥౧౮॥ సజాతకర్మణ్యఖిలేతపస్వినాతపోవనాదేత్యపురోధ సాకృతే।దిలీపసూనుర్మణిరాకరోద్భవఃప్రయుక్తసంస్కారఇవాధికంబభౌ॥ ౧౯॥ సుఖశ్రవామంగళతూర్యనిస్స్వనాః ప్రమోదనృత్తైస్సహవారయోషి

అర్ధరాత్రనిశీథౌద్వావిత్యమరః- ఆలేఖ్యే-చిత్రే-సమర్పితాఇవ- బభూవుః-ని శీథశబ్దోదీపానాం ప్రభాధిక్యసంభావనార్థః॥ ... ... *

౧౬॥జనాయేతి॥భూపతేర్దిలీపస్య-అమృతసమ్మితాక్షరంఅమృతసమానాక్ష రం- సరూపసమసమ్మితాఇత్యాహదండీ- కుమారజన్మపుత్రోత్పత్తింశంస తేకథయతే-శుద్ధాంతచరాయఅంతఃపురచారిణేజనాయ-త్రయమేవ- అదే యమాసీత్-కింతత్త్రయంశశిప్రభంఛత్రంఉభేచామరేచ- ఛత్రాదీనాంరా జ్ఞఃప్రధానాంగత్వాదితిభావః॥ ... ... *

౧౭॥నివాతేతి॥నివాతోవాతరహితప్రదేశః॥ని॥ నివాతావాశ్రయావాతావి త్యమరః॥తత్రత్యఉత్పద్మం-తద్వత్- స్తిమితేననిస్పందేన- నిశ్చలేనేతియావత్- చక్షుషా-కాంతంమనోహరం॥ని॥ కాంతంమనోహరంరుచ్యమిత్యమరః- సు తాననం- పిబతఃతృష్ణయాపశ్యతః- నృపస్యదిలీపస్య- గురుః ఉత్కటః- ప్ర హర్షః-కర్తా ఇందుదర్శనాత్ గురుః-మహోదధేః-పూరోజలౌఘఇవ-ఆ త్మనిశరీరే- నప్రబభూవ-స్థాతుంనశశాక- అంతర్నమాతిస్మేతియావత్- న హ్యల్పాధారేఅధికంమీయతఇతిభావః-యద్వాఆత్మనిస్వస్మిన్విషయేనప్రబ భూవ-ఆత్మానంనియంతుంనశశాక-కింతుబహిర్నిర్జగామేత్యర్థః॥ *

౧౮॥సఇతి॥సదిలీపసూనుః-తపస్వినాపురోధసావసిష్ఠేన-తపస్విత్వాదనుష్ఠి తం కర్మసవీర్యంస్యాదితిభావః-తపోవనాత్- ఏత్యఆగత్య- అఖిలేజాతకర్మ ణి-జాతస్యకర్తవ్యే సంస్కారవిశేషే - కృతేసతి- ప్రయుక్తస్సంస్కారశ్శా ణోల్లేఖనాదిర్యస్యసతథోక్తః-ఆకరోద్భవఃఖనిప్రభవః॥ఖనిఃస్త్రియామాకర స్స్యాదిత్యమరః॥మణిరివ-అధికం-బభౌ- వసిష్ఠమంత్రప్రభావాత్తేజిష్ఠోభూ దిత్యర్థః-అత్రమనుః॥శ్లో॥ప్రాఙ్నాభివర్ధనాత్పుంసోజాతకర్మవిధీయతఇతి॥ *

తాం। న కేవలంసద్మని మాగధీపతేః పథివ్యజృంభన్త దివౌకసామపి॥ ౨౦॥ న సంయతస్తస్య బభూవ రక్షితుర్విసర్జయేద్యం సుతజన్మహర్షితః। ఋణాభిధానాత్స్వయమేవ కేవలం తదా పితౄణాం ముముచే స బన్ధనాత్॥ ౨౧॥ శ్రుతస్య యాయాదయమన్తమర్భకస్తథా పరేషాం యుధి చేతి పార్థివః। అవేక్ష్య ధాతోర్గమనార్థమర్థవిచ్చకార నామ్నా రఘుమాత్మసంభవమ్॥ ౨౨॥ పితుః ప్రయత్నాత్స సమగ్రసంపదశ్శుభైశ్శరీరావయవైర్దినేదినే। పుపోష వృ

౧౯॥ సుఖేతి॥ సుఖం శ్రవః శ్రవణం యేషాం తే సుఖశ్రవాః శ్రుతిసుఖా ఇత్యర్థః మంగళతూర్యనిస్వనాః- మంగళవాద్యధ్వనయః- వారయోషితాం వేశ్యానాం॥ ని॥ వారస్త్రీ గణికా వేశ్యేత్యమరః॥ ప్రమోదనృత్తైస్సహ- మాగధీపతేర్దిలీపస్య సద్మని కేవలం గృహ ఏవ- న వ్యజృంభన్త- కింతు- ద్యౌః ఓకో యేషాం తే దివౌకసో దేవాః- పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- తేషాం పథి ఆకాశేపి- వ్యజృంభన్త- తస్య దేవాంశత్వాద్దేవోపకారిత్వాచ్చ దేవదుందుభయో వినేదురితి భావః॥

౨౦॥ నేతి॥ రక్షితుః సమ్యక్పాలనశీలస్య- అత ఏవ- చోరాద్యభావాత్ - సంయతో బద్ధః- న బభూవ నాస్తి స్మ- కిం తే నేత్యత ఆహ- విసర్జయేదితి- సుతజన్మహర్షితస్సన్- సుతజన్మనా సంతోషితస్సన్- యం బద్ధం విసర్జయేత్- విమోచయేత్ కింతు తదా స రాజా పితౄణాం- ఋణాభిధానాత్ బంధనాత్ కేవలం ఏకం యథా తథా- స్వయమేక ఏవేత్యర్థః॥ ని॥ కేవలం కృత్స్న ఏకశ్చ కేవలశ్చావధారణ ఇతి శాశ్వతః- ముముచే- ముచేః కర్మకర్తరి లిట్- స్వయమేవ ముక్త ఇత్యర్థః- అస్మిన్నర్థే॥ శ్రు॥ ఏష వా అనృణో యః పుత్రీతి శ్రుతిః ప్రమాణం॥ ❋

౨౧॥ శ్రుతస్యేతి॥ అర్థవిచ్ఛబ్దార్థజ్ఞః- పార్థివో దిలీపః- అయమర్భకః శ్రుతస్య శాస్త్రస్య- అంతం పారం యాయాత్- తథా యుధి సంగ్రామే పరేషాం శత్రూణాం చ- అంతం పారం యాయాత్- యాతుం శక్నుయాదిత్యర్థః- శకి లిం చేతి శక్యార్థే లిఙ్- ఇతి హేతోః ధాతోః అఘి రఘి లఘి గత్యర్థా ఇతి లఘి ధాతోః గమనార్థం గమనాఖ్యమర్థం- అర్థపత్త్వాత్ - అవేక్ష్య ఆలోచ్య- ఆత్మసంభవం పుత్రం- నామ్నా- రఘుం చకార- లఘి బహ్వ్యార్నలోపశ్చేత్యుప్రత్యయే వాలమూలలఘ్వలమఙ్గులీనాం వా లో రత్వమాపద్యత ఇతి వైకల్పికే రేఫాదేశే రఘురితి సిద్ధం- అత్ర శంకా॥ శ్లో॥ ఆశౌచే తు వ్యతిక్రాంతే నామకర్మ విధీయత ఇతి॥ ❋

౨౨॥ పితురితి॥ స రఘుః సమగ్రసంపదః- పితుః- ప్రయత్నాత్- శుభైర్మనోహరైః- శరీరావయవైః- హస్తాదిభిః దీధితిస్సూర్యరశ్మిః॥ ని॥ సప్తాశ్వహ

డ్డింహారిదశ్వదీధితేరనుప్రవేశాదివబాలచన్ద్రమాః॥ ౨౩॥ ఉమావృషాంకౌశరజన్మనాయథాయథాజయన్తేనశచీపురందరౌ।తథానృపస్సాచసుతేనమాగధీననందతుస్తత్సదృశేనతత్సమౌ॥ ౨౪॥ రథాంగనామ్నోరివభావబన్ధనంబభూవయత్ప్రేమపరస్పరాశ్రయం।విభక్తమప్యేకసుతేనతత్తయోఃపరస్పరస్యోపరిపర్యచీయత॥ ౨౫॥ ఉవాచధాత్ర్యాప్రథమోదితానియద్యయాతదీయామవలంబ్యచాంగుళిం।అభూచ్చనమ్రఃప్రణిపాతశిక్షయాపితుర్ముదన్తేన

రిదశ్వోష్ణరశ్మయః-భానుఃకరోమరీచి స్త్రీనపుంసయో ర్దీధితి స్త్రియామితిచామరః-జాతావేకవచనం- అనుప్రవేశాత్ -బాలచంద్రమాఇవదినేదినేప్రతిదినం-నిత్యవీప్సయోరితిద్వివచనం- వృద్ధింపుపోష- అత్రసంహితావచనం॥శ్లో॥ సలలిమయోశశినిరవేర్దీధితయోమూర్ఛితా స్తమోనైశం।క్షపయంతిదర్పణోదరనిహితాఇవదహనస్యాంతరితి॥ ... ... *

౨౩॥ఉమేతి॥ఉమావృషాంకౌపార్వతీవృషభధ్వజౌశరజన్మనాకుమారేణ॥ని॥ కార్తికేయోమహాసేనశ్శరజన్మాషడాననఇత్యమరః-యథాననందతుఃశచీపురందరౌ-జయంతేనజయంతాఖ్యేన సుతేన॥ ని॥ జయంతఃపాకశాసనిరిత్యమరః।యథాననందతుః-తథాతత్సమా- తాభ్యాంఉమావృషాంకాభ్యాంశచీపురందరాభ్యాంచసమాసామాగధీనృపశ్చ తత్సదృశేనతాభ్యాంకుమారజయంతాభ్యాంసదృశేనసుతేన-ననందతుః-మాగధీవ్యాఖ్యాతా॥ *

౨౪॥రథాంగేతి॥ రథాంగనామ్నీచరథాంగనామాచరథాంగనామానౌచక్రవాకౌ-పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః-తయోరివ-తయోర్దంపత్యోః-భావబంధనంహృదయాకర్షకం-పరస్పరాశ్రయం అన్యోన్యవిషయకం-యత్ప్రేమబభూవ-తదేకేనకేవలేనతాభ్యామన్యేనవా॥ని॥ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాఇత్యమరః॥ఏకోన్యార్థేప్రధానేచప్రథమేకేవలేతథా-సాధారణేసమానేల్పేసంఖ్యాయాంచప్రయుజ్యతఇతివిశ్వః-సుతేనవిభక్తమపికృతవిభాగమపి-పరస్పరస్యఉపరిపర్యచీయతవవృధే-కర్మకర్తరిలఙ్- అకృత్రిమత్వాత్స్వయమేవోపచీయతేత్యర్థః- యదేకాధారంవస్తుతదాధారద్వయేవిభజ్యమానంసత్ హీయతే-అత్రతయోరేకవిషయం ప్రేమసంప్రతిద్వితీయవిషయలాభేపి నాహీయతతత్ప్రత్యుతఉపచితమేవాభూదితిభావః॥ ... ... *

౨౫॥ఉవాచేతి॥సోర్భకఃశిశుః॥ని॥పోతఃపాకోర్భకోడింభఃపృథుకశ్శాబకశ్శిశురిత్యమరః-ధాత్ర్యాఉపమాత్రా॥ని॥ధాత్రీజనన్యామలకీవసుమత్యుపమా

తతానసోఽర్ధకః॥ ౩౮॥ తమంకమారోప్యశరీరయోగజైస్సుఖైర్నిషించంత
మివామృతంత్వచి।ఉపాన్తసమ్మీలితలోచనోనృపశ్చిరాత్సుతస్పర్శరసజ్ఞతాం
యయౌ॥ ౨౬॥ అమంస్తచానేనపరార్థ్యజన్మనాస్థితేరభేత్తాస్థితిమంతమన్వ
యం।స్వమూర్తిభేదేనగుణాగ్రవర్తినాపతిః ప్రజానామివసర్గమాత్మనః॥
౨౭॥సవృత్తచౌలశ్చలకాకపక్షకైరమాత్యపుత్రైస్సవయోభిరన్వితః।లిపేర్య

తృష్విత్యమరః.ప్రథమండవి తానిఉపదిష్టాని- ఉవాచతదీయామంగుళిమవలం
బ్యయయాచ.ప్రణిపాతస్యశిక్షయా ఉపదేశేనన్రమోభూదితిచయత్ తే-న
పితుఃముదంతతాన॥ ... ... *

౨౮॥తమితి॥శరీరయోగజైస్సుఖైః-త్వచిత్వగింద్రియేఅమృతం- నిషించంతం
వర్షంతమివస్థితంతంపుత్రం - అంకమారోప్య- ఆనందావిర్భావాత్ ఉపాం
తయోః ప్రాంతయోఃసంమీలితలోచనస్సన్- నృపఃచిరాత్ సుతస్పర్శరసజ్ఞ
తాం- యయౌ॥ ... ... *

౨౬॥అమంస్తేతి॥స్థితేరభేత్తామర్యాదాపాలకః- సనృపఃపరార్థ్యజన్మనాఉ
త్కృష్టజన్మనా-అనేనరఘుణా- అన్వయంవంశం- ప్రజానాంపతిః బ్రహ్మా-
గుణాస్సత్వాదయః తేష్వగ్రేవర్తతేవ్యాప్రియతఇతిగుణాగ్రవర్తీ- తేనస్వస్య
మూర్తిభేదేనఅవతారవిశేషేణవిష్ణునా-ఆత్మనః- సర్గంసృష్టిమివ-స్థితిమం
తంప్రతిష్ఠావంతంఅమంస్త-మన్యతిస్మ-మన్యతేరనుదాత్తత్వాదిట్ప్రతిషేధః-
అత్రోపమానోపమేయయోరితరేతరవిశేషణాని-ఇతరేతరయోజ్యాని- తత్ర
రఘుపక్షేగుణాఃవిద్యావినయాదయః॥ ని॥ గుణః ప్రధానేరూపాదౌ మౌ
ర్వ్యాంసూదేవృకోదరే- స్తంభేసత్వాదిసంధ్యాదివిద్యాదిహరిదాదిష్వితివి
శ్వః- శేషంసుగమం॥ ... ... *

౨౭॥సఇతి॥శ్లో॥చూడాకార్యాద్విజాతీనాంసర్వేషామేవధర్మతః।ప్రథమేబ్దే
తృతీయేవాకర్తవ్యాశ్రుతిచోదనాదితిమనుస్మరణాత్-తృతీయేవర్షే-వృత్తచౌ
లోనిష్పన్నచూడాకర్మాసన్ లడయోరభేదః-సరఘుః॥శ్లో॥ప్రాప్తేతుపంచమే
వర్షేవిద్యారంభంచకారయేదితివచనాత్- పంచమేవర్షే-చలకాకపక్షకైశ్చ
లశిఖండకైః॥ని॥బాలానాంతుశిఖాప్రోక్తాకాకపక్షశ్శిఖండకఇతిహలాయుధః
సవయోభిఃస్నిగ్ధైః॥ని॥స్నిగ్ధోవయస్యస్సవయా ఇత్యమరః. అమాత్యపుత్రై
రన్వితస్సన్ లిపేఃపంచాశద్వర్ణాత్మికాయాః-యథావద్విధానేనసమ్యగ్బోధ
నేనోపాయభూతేనవాఙ్మయస్యశబ్దజాతం-నద్యాఃముఖంద్వారం॥ని॥ముఖం

థావద్గ్రహణేనవాఙ్మయంనదీముఖేనేవసముద్రమావిశత్॥ ౨౮॥ అథోపనీ
తంవిధివద్విపశ్చితోవినిన్యురేనంగురవోగురుప్రియం। అవంధ్యయత్నాశ్చబ
భూవురత్రతేక్రియాహివస్తూపహితాప్రసీదతి॥ ౩౦॥ధియస్సమగ్రైస్సగుణై
రుదారధీఃక్రమాచ్చతస్రశ్చతురర్ణవోపమాః। తతారవిద్యాఃపవనాతిపాతిభి
ర్దిశోహరిద్భిర్హరితామివేశ్వరః॥ ౩౧॥ త్వచంచమేధ్యాంపరిధాయరౌరవీమ
శిక్షతాస్త్రంపితురేవమన్త్రవత్। నకేవలంతద్గురురేకపార్థివఃక్షితావభూదే

తువదనేముఖ్యేద్వారేతారాభ్యుపాయయోరితియాదవః- తేనకశ్చిన్మకరా
దిఃసముద్రమివ-ఆవిశత్ప్రవిష్టఃజ్ఞాతవానిత్యర్థః॥ ... ... *

౨౯॥అథేతి॥శ్లో॥గర్భాష్టమేబ్దేకుర్వీతబ్రాహ్మణస్యోపనాయనం। గర్భాదే
కాదశేరాజ్ఞోగర్భాచ్చద్వాదశేవిశఇతిమనుస్మరణాత్- అథగర్భైకాదశే
బ్దే-విధివదుపనీతం-గురవఃప్రియాయస్యతంగురుప్రియం-ప్రియగురుమిత్యర్థః-
వాప్రియస్యేతిగురుశబ్దస్యపూర్వనిపాతః-గురుప్రియమేనంరఘుం-విపశ్చితః
విద్వాంసః-గురవఃవినిన్యుఃశిక్షితవంతః- తేగురవఃఅత్రాస్మిన్రఘౌ-అవన్ధ్య
యత్నాశ్చబభూవుః-తథాహిక్రియాశిక్షా॥ని॥ క్రియాతునిష్కృతౌశిక్షాచి
కిత్సోపాయకర్మస్వితియాదవః-వస్తునిపాత్రభూతే- ఉపహితాప్రయుక్తాస
తీ-ప్రసీదతిఫలతి-క్రియాహిద్రవ్యంవినయతినాద్రవ్యమిత్యుక్తఃకౌటిల్యాఖ్యేన॥
౩౦॥ధియఇతి॥అత్రకామందకః॥ శ్లో॥ శుశ్రూషాశ్రవణంచైవగ్రహణంధా
రణంతథా। ఊహాపోహార్థవిజ్ఞానంతత్త్వజ్ఞానంచధీగుణాఇతి॥ ఆన్వీక్షికీత్ర
యీవార్తాదండనీతిశ్చశాశ్వతీ- ఏతావిద్యాశ్చతస్రస్తులోకసంస్థితిహేతవఇ
తిచ-ఉదారధీఃసరఘుః- సమగ్రైఃధియోగుణైః- చత్వారఃఅర్ణవాః ఉపమా
యాసాంతాః- చతురర్ణవోపమాః- తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారేచేత్యుత్త
రపదసమాసః-చతస్రోవిద్యాఃహరితాందిశాం-ఈశ్వరస్సూర్యః- పవనాతి
పాతిభిః-హరిద్భిర్నిజాశ్వైః॥ ని॥ హరిత్కకుభివర్ణేచతృణవాజివిశేషయోరి
త్యుభయత్రాపివిశ్వః-చతస్రోదిశఇవక్రమాత్తతార-చతుర్ణర్ణవోపమాత్వం
దిశామితిద్రష్టవ్యం॥ ... ... *

౩౧॥త్వచమితి॥శ్లో॥ కార్ష్ణరౌరవబాస్తానిచర్మాణిబ్రహ్మచారిణః। వసీర
న్నానుపూర్వ్యేణశాణక్షౌమాదికానిచేతిమనుస్మరణాత్ -మేధ్యాంశుద్ధాం
రౌరవీంరురుసంబంధినీం॥ని॥రురుర్మహాకృష్ణసారఇతియాదవః-త్వచంచ- పరి
ధాయవసిత్వా- మంత్రవత్సమంత్రకం- అస్త్రమాగ్నేయాదికం - పితురే
వోపాధ్యాయాత్- [illegible] స్యపాదా

కధనుర్ధరోపిసః॥ ౩౨॥మహోక్షతాంవత్సతరస్స్పృశన్నివద్విపేంద్రభావంకలభః శ్రయన్నివ। రఘుః క్రమాద్యౌవనభిన్నశైశవః పుపోషగాంభీర్యమనోహరంవపుః॥ ౩౩॥అథాస్యగోదానవిధేరనంతరంవివాహదీక్షాంనిరవర్తయద్గురుః। నరేన్ద్రకన్యాస్తమవాప్యసత్పతింతమోనుదందక్షసుతాఇవాబభుః॥ ౩౪॥యువాయుగవ్యాయతబాహురంసలః కవాటవక్షాః పరిణద్ధకంధరః। వ

నసంజ్ఞా-పితురేవేత్యవధారణముపపాదయతి- నేతి- తద్గురుః- ఏకః అద్వితీయః-పార్థివః కేవలంపృథివీశ్వర ఏవనాభూత్- కింతుషితా- సఃఏకధనుర్ధరోప్యభూత్॥ ... ... *

౩౨॥మహోక్షతామితి॥రఘుః క్రమాత్-యౌవనేనభిన్నశైశవః నిరస్తశిశుభావస్సన్-మహాన్ఉక్షామహోక్షః మహావృషభః- అచతురాదిసూత్రేణనిపాతాదకారాంతత్వం-తస్యభావస్తత్తాతాం-స్పృశన్గచ్ఛన్-వత్సతరోదమ్యఇవ।ని॥దమ్యవత్సతరౌసమావిత్యమరః-ద్విపేంద్రభావమ్మహాగజత్వమ్ఆశ్రయన్భజన్కలభః-కరిపోతఇవగాంభీర్యేణఅచాపలేనమనోహరమ్వపుఃపుపోష॥

౩౩॥అథేతి॥ని॥గౌర్నాదిత్యేబలీవర్దేక్రతుభేదర్షిభేదయోః।స్త్రీతుస్యాద్దిశిభాగత్యాంభూమౌచసురభావపి।పుంస్త్రీయోస్స్వర్గవజ్రాంబురశ్మిదృగ్బాణలోమస్వితికేశవః-గావోలోమానిదీయంతేఖండ్యంతేస్మిన్నితివ్యుత్పత్త్యా-గోదానంనామబ్రాహ్మణాదీనాంషోడశాదిషువర్షేషుకర్తవ్యంకేశాంతాఖ్యంకర్మోచ్యతే-తదుక్తంమనునా॥శ్లో॥కేశాంతఃషోడశేవర్షేబ్రాహ్మణస్యవిధీయతే। రాజన్యబంధోర్ద్వావింశేవైశ్యస్యద్వ్యధికేతతఇతి॥అథగురుఃపితా॥ని॥గురూగీష్పతిపిత్రాద్యావిత్యమరః- అస్యరఘోః- గోదానవిధేరనంతరంవివాహదీక్షాంనిరవర్తయత్- కృతవానిత్యర్థః-అథనరేంద్రకన్యాః-తంరఘుందక్షస్యసుతాఃరోహిణ్యాదయః-తమోనుదంచంద్రమివ॥ ని॥ తమోనుదోగ్నిచంద్రార్కాఇతివిశ్వః-సత్పతిం-అవాప్య-ఆబభుః రఘురపితమోనుత్-అత్రమనుః॥శ్లో॥వేదానధీత్యవేదౌవావేదంవాపియథాక్రమం। అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యోగృహస్థాశ్రమమాశ్రయేదితి॥ ... ... *

౩౪॥సంప్రతితస్యయౌవరాజ్యేయోగ్యతామాహ॥యువేతి॥యువా-యుగోనామధుర్యస్కంధగతఃసచ్ఛిద్రప్రాంతోయానాంగభూతోదారువిశేషః॥ని॥యానాద్యంగేయుగఃపుంసియుగంయుగ్మేకృతాదిష్వివిత్యమరః యుగవత్వ్యాయతాదీర్ఘాబాహూయస్యసః అంసావస్యస్తఇత్యంసలః-బలవానంసలశ్చేతి

పుః ప్రకర్షాదజయద్గురుం రఘుస్తథాపి నీచైర్వినయాదదృశ్యత ॥ ౩౫ ॥ తతః ప్రజానాం చిరమాత్మనా ధృతాం నితాంతగుర్వీం లఘయిష్యతా ధురం। నిసర్గసంస్కారవినీత ఇత్యసౌ నృపేణ చక్రే యువరాజశబ్దభాక్ ॥ ౩౬ ॥ నరేంద్రమూలాయతనాదనంతరం తదాస్పదం శ్రీర్యువరాజసంజ్ఞితం। అగచ్ఛదంశేన గుణాభిలాషిణీ నవావతారం కమలాదివోత్పలం ॥ ౩౭ ॥ విభావసుస్సారథినేవ వాయునా ఘనవ్యపాయేన గభస్తిమానివ। బభూవ తేనాతితరాం సుదుస్సహః

వృత్తికారః॥ ని॥ బలవాన్మాంసలోంసల ఇత్యమరః॥ వత్సాంసాభ్యాం కామబల ఇతిలచ్ప్రత్యయః- కవాటవక్షాః- పరిణద్ధకంధరః విశాలగ్రీవః॥ ని ॥ పరిణాహో విశాలతేత్యమరః॥ రఘుః- వపుషః ప్రకర్షాదాధిక్యాత్ యావనకృతాత్- గురుం పితరం- అజయత్- తథాపి వినయాన్నమ్రత్వేన- నీచైరల్పకః అదృశ్యత- ఏతేన అనౌద్ధత్యం చ వివక్షితం॥ ... ... *

౩౫॥ సంప్రత్యస్య యౌవరాజ్యమాహ॥ తత ఇతి॥ తతః- ఆత్మనా చిరంధృతాం- నితాంతగుర్వీం- ఓతోగుణవచనాదితిఙీప్- ప్రజానాం ధురం ప్రజాపాలనప్రయాసం- లఘయిష్యతా లఘూకరిష్యతా- తత్కరోతి తదాచష్ట ఇతి లఘుశబ్దాణ్ణిచ్- తతో లృట్ లృటస్సద్వేతి శతృప్రత్యయః- నృపేణ దిలీపేన- అసౌ రఘుః- నిసర్గేణ స్వభావేన సంస్కారేణ శాస్త్రాభ్యాసజనితవాసనయా చ వినీతో నమ్రః ఇతి హేతోః- యువరాజ ఇతి శబ్దం భజతీతి తథోక్తః- భజో ణ్విరితి ణ్వి ప్రత్యయః- చక్రే కృతః- ద్వివిధో వినయః స్వాభావికః కృత్రిమశ్చేతి- తదుభయసంపన్నత్వాత్పుత్రం యువరాజం చకారేత్యర్థః- అత్ర కామందకః॥ శ్లో॥ వినయోపగ్రహాన్ భూత్యై కుర్వీత నృపతిస్సుతాన్। అవినీతకుమారం హి కులమాశు విశీర్యతే॥ వినీతమౌరసం పుత్రం యౌవరాజ్యేఽభిషేచయేదితి॥ *

౩౬॥ నరేంద్రేతి॥ గుణాన్ వినయాదీన్ సౌరభాదీంశ్చ అభిలష్యతీతి గుణాభిలాషిణీ- శ్రీః రాజ్యలక్ష్మీః- పద్మాశ్రయా చ- నరేంద్రో దిలీప ఏవ మూలాయతనం ప్రధానస్థానం తస్మాత్- అనంతరం సన్నిహితం- యువరాజ ఇతి సంజ్ఞా అస్య సంజాతా యువరాజసంజ్ఞితం- తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః- ఆత్మనః పదం స్థానం ఆస్పదం- ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతః- స రఘురేవాస్పదం తదాస్పదం- కమలాచ్చిరోత్పన్నాత్ నవావతారమచిరోత్పన్నం ఉత్పలమివ- అంశేనాగచ్ఛత్- స్త్రియో హాయా నిరజ్యంత ఇతి భావః॥ ... ... *

౩౭॥ విభావసురితి॥ సారథినా సహాయభూతేన- ఏతద్విశేషణముత్తరవాక్యేష్వప్యనుషజ్ఞనీయం నే వాయునా వితావసుర్వహ్ని రివ॥ నిర్మలి తథా నుర్వ్యభావ

కటఃప్రభేదేనకరీవపార్థివః॥౩౮॥నియుజ్యతంహోమతురంగరక్షణేధనుర్ధరం రాజసుతైరనుద్రుతం। అపూర్ణమేకేనశతక్రతూపమశ్శతంక్రతూనామపవిఘ్నమాపసః॥౩౯॥తతఃపరన్తేనమఖాయయజ్వనాతురఙ్గముత్సృష్టమనర్గళంపునః।ధనుర్భృతామగ్రతఏవరక్షిణాంజహారశక్రఃకిలగూఢవిగ్రహః॥౪౦॥విషాదలుప్తప్రతిపత్తివిస్మితంకుమారసైన్యంసపదిస్థితంచతత్।వసిష్ఠధేనుశ్చయదృచ్ఛయాగతాశ్రుతప్రభావాదదృశేథనందినీ॥౪౧॥తదంగనిష్యందజలేనలోచనేప్రమృజ్యపుణ్యేనపురస్కృతస్సతాం.అతీంద్రియేష్వప్యుపపన్నదర్శనో

సురిత్యమరః॥ఘనవ్యపాయేనశరత్సమయేన-సారథినా-గభస్తిమాన్సూర్యఇవ-కటో^గండః।ని॥గండఃకటోమదోదానమిత్యమరః-తస్యప్రభేదఃస్ఫోటనం-మదోదయఇత్యర్థః- తేనకరీవపార్థివఃదిలీపః- తేనరఘుణాఅతిశరామ్యంతంసుదుస్సహఃఅత్యంతాసహ్యోబభూవ॥ ... ... *

౩౮॥ నియుజ్యేతి॥శతక్రతురింద్రః ఉపమాయస్యసఃదిలీపః॥ శ్రు॥ శతంవైకల్ప్యరాజపుత్రాదేవాఆశాపాలాఇత్యాదిశ్రుత్యా- రాజసుతైః- అనుద్రుతమనుగతంధనుర్ధరం-తంరఘుం-హోమతురంగాణాంరక్షణేనియుజ్య-ఏకేనక్రతునాఅపూర్ణంఏకోనం - క్రతూనామశ్వమేధానాంశతం - అపవిఘ్నం అపగతవిఘ్నంయథాతథాఆప॥ ... ... *

౩౯॥ తతఇతి॥తతఃపరంఏకోనశతక్రతుప్రాప్త్యనంతరం-యజ్వనావిధినేష్టవతా- తేనదిలీపేన-పునరపి-మఖాయమఖంకర్తుం - క్రియార్థోపపదేత్యాదినాచతుర్థీ-ఉత్సృష్టంముక్తం- అనర్గళంఅప్రతిబంధం- అవ్యాహతసైరగమిత్యర్థః-అపర్యావర్తయంతోశ్వమనుసరంతీత్యాపస్తంబస్మరణాత్పునఃపునః- ధనుర్భృతాంరక్షతాంరక్షిణాంఅగ్రతఏవ- శక్రఃగూఢవిగ్రహస్సన్తిరోహితదేహస్సన్-జహారకిల-కిలేత్యైతిహ్యే॥ ... *

౪౦॥ విషాదేతి॥తత్కుమారస్యరఘోః-సైన్యంసేనా-సపదివిషాదఃఇష్టనాశకృతోమనోభంగఃతదుక్తం॥శ్లో॥విషాదశ్చేతసోభంగఉపాయాభావచింతనైరితి॥ తేనలుప్తాప్రతిపత్తిఃకర్తవ్యజ్ఞానంయస్యతత్తథోక్తం-విస్మితంఅశ్వనాశస్యాకస్మికత్వాదాశ్చర్యావిష్టంసత్స్థితంతస్థౌ-అథ-శ్రుతప్రభావాయదృచ్ఛయాస్వేచ్ఛయాఆగతానన్దినీనామవసిష్ఠధేనుశ్చ-దదృశే- రఘోఃస్వప్రసాదలబ్ధత్వాత్తదనుజిఘృక్షయేతిభావః-ద్వౌచకారావవిలంబసూచకౌ॥ *

౪౧॥తదంగేతి॥సతాంపురస్కృతఃశ్లాఘితః-దిలీపస్యనందనోరఘుః-పుణ్యే

బభూవ భావేషు దిలీపనందనః॥౪౨॥ సపూర్వతః పర్వతపక్షశాతనం దదర్శ దేవం నరదేవసంభవః। పునః పునస్సూతనిషిద్ధచాపలం హరంతమశ్వం రథరశ్మిసంయతం॥౪౩॥ శతైస్తమక్ష్ణామనిమేషవృత్తిభిర్హరిం విదిత్వా హరిభిశ్చ వాజిభిః। అవోచదేనం గగనస్పృశా రఘుస్స్వరేణ ధీరేణ నివర్తయన్నివ॥ ౪౪॥ మఖాంశభాజాం ప్రథమో మనీషిభిస్త్వమేవ దేవేంద్ర సదా నిగద్యసే। అజస్రదీక్షాప్రయతస్య మద్గురోః క్రియావిఘాతాయ కథం ప్రవర్తసే॥౪౫॥ త్రిలోకనాథేన సదా మఖద్విషస్త్వయా నియమ్యా నను దివ్యచక్షుషా। సచేత్స్వయం కర్మ

నపవిత్రేణ-తస్యాః నందిన్యాః యుదంగం తస్య నిష్యందోద్రవః- స ఏవ జలం మాత్రమిత్యర్థః- తేన లోచనే ప్రమృజ్య శోధయిత్వా - అతీంద్రియేషు ఇంద్రియమతిక్రాన్తేషు-అత్యాదయః క్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయయేతి సమాసః-ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతిసమాసేషు పరవల్లింగతాప్రతిషేధాద్విశేష్యనిఘ్నత్వం-భావేషు వస్తుభూతేషు-ఉపపన్న దర్శనస్సంపన్న సాక్షాత్కారశక్తిః-బభూవ॥

౪౨॥ సఇతి॥ నరదేవసంభవస్స రఘుః-పునః పునః సూతేన మాతలినా నిషిద్ధచాపలం నివారితౌద్ధత్యం రథస్య రశ్మిభిః ప్రగ్రహైః॥ ని॥ కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మి ఇత్యమరః-సంయతం బద్ధం- అశ్వం హరంతం- పర్వతపక్షాణాం శాతనం ఛేదకం దేవమింద్రం-పూర్వతః పూర్వస్యాం దిశి-దదర్శ॥ ... ... *

౪౩॥ శతైరితి॥ రఘుః తమశ్వహర్తారం-అనిమేషవృత్తిభిర్నిమేషవ్యాపారశూన్యైః-అక్ష్ణాం శతైః- హరిభిః హరిద్వర్ణైః- వాజిభిరశ్వైశ్చ॥ ని॥ హరిరర్కణి విఖ్యాతో హరిత్కపిలవర్ణయోరితి కేశవః-ఏనం హరిమింద్రం విదిత్వా॥ని॥ హరిర్వాతార్కచన్ద్రేన్ద్రియమోపేంద్రమరీచిష్వితి విశ్వః- గగనస్పృశా వ్యోమవ్యాపినా-ధీరేణ గంభీరేణ స్వరేణ ధ్వనినా నివర్తయన్నివ-అవోచత్॥ *

౪౪॥ మఖేతి॥ హే దేవేంద్ర-మనీషిభిః త్వమేవ మఖాంశభాజాం యజ్ఞభాగభుజాం దేవానాం మధ్యే ప్రథమః సదా నిగద్యసే కథ్యసే-తథాపి అజస్రదీక్షాయాం నిత్యదీక్షాయాం ప్రయతస్య నియతస్య-మద్గురోః మమ పితుః - క్రియావిఘాతాయ క్రియాం విహన్తుమిత్యర్థః తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ కథం ప్రవర్తసే॥

౪౫॥ త్రిలోకనాథేనేతి॥ త్రయాణాం లోకానాం నాథః - త్రిలోకనాథః - తద్ధితార్థేత్యాదినా ఉత్తరపదసమాసః- తేన త్రిలోకనియామకేన-దివ్యచక్షుషా అతీంద్రియార్థదర్శినా- త్వయా - మఖద్విషః క్రతువిఘ్నకర్తారః- సదా నియమ్యా ననుశిక్ష[illegible]-స్వయమం

సుధర్మచారిణాంత్వమంతరాయోభవసిచ్యుతోవిధిః॥౪౬॥తదంగమగ్ర్యంమఘవన్మహాక్రతోరముంతురంగంప్రతిమోక్తుమర్హసి। పథశ్శ్రుతేర్దర్శయితారఈశ్వరామలీమసామాదదతేనపద్ధతిం॥౪౭॥ ఇతిప్రగల్భంరఘుణాసమీరితంవచోనిశమ్యాధిపతిర్దివౌకసాం।నివర్తయామాసరథంసవిస్మయఃప్రచక్రమేచప్రతివక్తుముత్తరం॥౪౮॥యదాత్థరాజన్యకుమారతత్తథాయశస్తురక్ష్యంపరతోయశోధనైః।జగత్ప్రకాశంతదశేషమిజ్యయాభవద్గురుర్లంఘయితుంమమోద్యతః॥౪౯॥హరిర్యథైకఃపురుషోత్తమస్స్మృతోమహేశ్వరస్త్ర్యం

తరాయఃవిఘ్నః- భవసిచేత్-విధిరనుష్ఠానం- చ్యుతఃక్షతః- లోకేసత్కర్మకథైవాస్తమియాదితిభావః॥ ... ... *

౪౬॥ తదితి॥ హేమఘవన్-తత్తస్మాత్కారణాత్-మహాక్రతోరశ్వమేధస్య-అంగంసాధనం-అగ్ర్యంశ్రేష్ఠంఅముంతురంగం - ప్రతిమోక్తుంప్రతిదాతుం అర్హసి-తథాహిశుచేః పవిత్రస్యపథఃదర్శయితారఃసన్మార్గప్రదర్శకాఃఈశ్వరాఃమహాంతః- మలీమసాంమలినాం-పద్ధతిం- నాదదతేనస్వీకుర్వతే- అసన్మార్గంనావలంబతఇత్యర్థః॥ని॥మలీమసంతుమలినంకచ్చరంమలదూషితమిత్యమరః॥ ... ... *

౪౭॥ ఇతీతి॥ ఇతిరఘుణా-సమీరితంప్రగల్భంవచఃనిశమ్యాకర్ణ్యదివౌకసః-స్వర్గౌకసః॥ని॥ద్యువంస్వర్గేంతరిక్షేచేతివిశ్వః తేషామధిపతిఃదేవేంద్రః- రఘుప్రభావాత్-సవిస్మయస్సన్ రథంనివర్తయామాస-ఉత్తరంప్రతివక్తుంప్రచక్రమేచ॥ ... ... *

౪౮॥ యదితి॥ హేరాజన్యకుమారక్షత్రియకుమార॥ని॥ మూర్ధాభిషిక్తోరాజన్యోబాహుజఃక్షత్రియోవిరాడిత్యమరః-యద్వాక్యంఆత్థబ్రవీషి- బ్రువఃపంచానామిత్యాదినాఆహాదేశః తత్తథాసత్యం- కింతుయశోధనైరస్మాదృశైః-పరతశ్శత్రుతఃయశోరక్ష్యం-తతఃకిమిత్యతఆహ- భవద్గురుఃత్వత్పితా- జగత్ప్రకాశంలోకప్రసిద్ధం-అశేషంసర్వం-మమతద్యశః-ఇజ్యయాయాగేనలంఘయితుంతిరస్కర్తుంఉద్యతఃఉద్యుక్తః॥ ... ... *

౪౯॥కింతద్యశఇత్యత్రాహ॥హరిరితి॥పురుషేషూత్తమఇతిసప్తమీసమాసః నినిర్ధారణఇతిషష్ఠీసమాసనిషేధాత్-కర్మధారయేతు-సన్మహత్పరమోత్తమోత్కృష్టాఃపూజ్యమానైరిత్యుత్తమపురుషఇతిస్యాత్- యథాహరిర్విష్ణుఃఏకఏవపురుషోత్తమఃస్మృతః-యథాత్ర్యంబకఏవమహేశ్వరఃస్మృతఃనాప

బక ఏవ నాపరః। తథా విదుర్మాం మునయశ్శతక్రతుం ద్వితీయగామీ న హి శబ్ద ఏష నః॥౫౦॥ అతోఽయమశ్వః కపిలానుసారిణా పితుస్త్వదీయస్య మయాపహారితః। అలం ప్రయత్నేన తవాత్ర మానిధాః పదం పదవ్యాం సగరస్య సన్తతేః॥౫౧॥ తతః ప్రహాస్యాపభయః పురందరం పునర్బభాషే తురగస్య రక్షితా। గృహాణ శస్త్రం యది సర్గ ఏష తే న ఖల్వనిర్జిత్య రఘుం కృతీ భవాన్॥౫౨॥ స ఏవముక్త్వా మఘవన్తమున్ముఖః కరిష్యమాణస్సశరం శరాసనమ్। అతిష్ఠదాలీఢవిశేషశోభినా వపుః ప్రకర్షేణ విడంబితేశ్వరః॥౫౩॥ రఘోరవష్టంభమయేన పత్రిణా హృది క్షతో గోత్రభిదప్యమర్షణః। నవాంబుదానీకముహూర్తలాంఛనే ధనుష్య

రః పుమాన్ తథాస్మృతేః - తథా మునయః - మాం శతక్రతుం విదుః విదంతి - విదో లటో వేతి ఝేరుసాదేశః - నోఽస్మాకం హారిహారయోగ్యమచేత్యర్థః - ఏష త్రితయోఽపి శబ్దః ద్వితీయం గచ్ఛతీతి ద్వితీయగామీ న హి - ద్వితీయా ప్రకరణే గమ్యాదీనాముపసంఖ్యానాత్సమాసః॥ ... ... *

౫౦॥ అత ఇతి॥ యతః అహమేవ శతక్రతుః - అతస్త్వదీయస్య పితుః అయం శతతమోఽశ్వః - కపిలానుసారిణా కపిలమునితుల్యేన మయా - అపహారితః అపహృతః - స్వార్థే ణిచ్ - తవ అత్ర అశ్వే ప్రయత్నేన అలం ప్రయత్నం మాకార్షీరిత్యర్థః - నిషేధస్య నిషేధం ప్రతికరణత్వాత్తృతీయా - సగరస్య రాజ్ఞః సంతతేస్సంతానస్య పదవ్యాం పదం మానిధాః మానిధేహి - నిపూర్వాద్ధధాతేర్లుఙ్ - నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః - మదాస్కందనం తే వినాశమూలం భవిష్యతీతి భావః॥

౫౧॥ తత ఇతి॥ తతస్తురగస్య రక్షితా రఘుః - ప్రహాస్య ప్రహాసం కృత్వా అపభయః నిర్భీకస్సన్ - పునః పురందరం బభాషే - కిమితి - హే దేవేంద్ర ఏషోఽశ్వమోచనరూపః - తే తవ సర్గః నిశ్చయో యది॥ ని॥ సర్గస్స్వభావసిర్మోకనిశ్చయాధ్యాయసృష్టిష్విత్యమరః - తర్హి శస్త్రం గృహాణ - భవాన్ రఘుం మాం అనిర్జిత్య - కృతమనేనేతి కృతీ కృతకృత్యో న ఖలు - ఇష్టాదిభ్యశ్చేతి ఇనిప్రత్యయః - రఘుగ్రహణాదాత్మనో దుర్జయత్వం సూచితమ్॥ ... ... *

౫౨॥ స ఇతి॥ స రఘుః ఉన్ముఖస్సన్ మఘవంతమింద్రం ఏవముక్త్వా శరాసనం చాపం సశరం కరిష్యమాణః కరిష్యన్ ఆలీఢేన ఆలీఢాఖ్యేన స్థానభేదేన విశేషశోభినా అతిశయశోభినా - వపుః ప్రకర్షేణ దేహౌన్నత్యేన - విడంబితేశ్వరః అనుకృతపినాకీసన్ - అతిష్ఠత్ - ఆలీఢలక్షణే యాదవః॥ ని॥ స్థానాని ధన్వినాం పంచ తత్ర వైశాఖమస్త్రియామ్। త్రివితస్త్యంతరౌ పాదౌ మండలం తోరణాకృతి। అన్వర్థం స్యాత్సమపదం ... ప్రత్యాలీఢం

మోఘంసమధత్తసాయకం॥౫౪॥దిలీపసూనోస్సబృహద్భుజాంతరంప్రవిప
శ్యభీమాసురశోణితోచితః।పపావనాస్వాదితపూర్వమాశుగఃకుతూహలేనే
వమనుష్యశోణితం।౫౫।హరేఃకుమారోపికుమారవిక్రమస్సురద్విపాస్ఫాలన
కర్కశాంగుళౌ।భుజేశచీపత్రవిశేషకాంకితేస్వనామచిహ్నంనిచఖానసాయ
కం॥౫౬॥ జహారచాన్యేనమయూరపత్రిణాశరేణశక్రస్యమహాశనిర్ధ్వజం।చు

విపర్యయఇతి॥వితస్త్యంతరేణస్థితేపాదద్వయేవిశాఖం-తోరణాకృతిత్వేనస్థి
తేపాదద్వయేమండలం తుల్యపాదయుగంసమపదందక్షిణజంఘాప్రసారేవా
మపాదసంకోచేచాలీఢం వామపదప్రసారేదక్షిణసంకోచేప్రత్యాలీఢం॥
౫౩॥రఘోరితి॥రఘోరవష్టంభమయేనస్తంభనరూపేణనఖల్వసిర్జిత్యరఘుర్జి
తీభవానిత్యాద్యభిభవరూపేణేత్యర్థః॥ని॥అవష్టంభస్సువర్ణేచస్తంభప్రాకార
యోరపీతివిశ్వః-పత్రిణాబాణేన- హృదిహృదయే-క్షతోవిద్ధః - అతఏవఅమ
ర్షణఃఅసహనఃక్రుద్ధఇత్యర్థః-గోత్రభిదింద్రోపి॥ని॥ గోత్రఃక్షోణీధరేమత
ఇతివిశ్వః॥నవాంబుదానామనీకస్యబృందస్యమహూర్తంక్షణమాత్రం- లాం
ఛనేచిహ్నభూతే-ధనుషిదివ్యేధనుషీత్యర్థః- అమోఘమవంధ్యం-. సాయకం
బాణంసమధత్తసంహితవాన్॥ ... ... *
౫౪॥దిలీపేతి॥భీమానాంభయంకరాణాంఅసురాణాంశోణితేరుధిరేఉచితః
పరిచితః-సఇంద్రముక్తః - ఆశుగస్సాయకః-దిలీపసూనోః- రఘోః- బృహ
ద్భుజాంతరంవక్షః- ప్రవిశ్య - అనాస్వాదితపూర్వంపూర్వమనాస్వాదితం-
సుప్సుపేతిసమాసః-మనుష్యశోణితం-కుతూహలేనేవపపౌ॥ ... *
౫౫॥ హరేరితి॥కుమారస్యస్కందస్యవిక్రమఇవవిక్రమోయస్యసతథోక్తః-
సప్తమ్యుపమానేత్యాదినాఉత్తరపదలోపసమాసః కుమారోరఘురపి-సుర
ద్విపస్యైరావతస్యఆస్ఫాలనేనకర్కశాః-అంగుళయోయస్యతస్మిన్-శచ్యాః
పత్రవిశేషకైః అంకితేశచీపత్రవిశేషకాంకితే శచీపత్రలతాక్రియోచితఇతి
పాఠే-శచ్యాఃపత్రలతాక్రియాయాంపత్రవిశేషరచనాయాం-ఉచితే- అభ్య
స్తఇత్యర్థః-హరేరింద్రస్య-భుజేఃస్వనామచిహ్నంస్వనామాంకితం-సాయకం
నిచఖాననిఖాతవాన్।ని॥ యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు।
శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నాకపిలేత్రిష్విత్యమరః- నిష్కంటకస్వారాజ్య
స్యాయంమహానభిభవఇతిభావః॥ ... ... *
౫౬॥జహారేతి॥అన్యేనమయూరపత్రిణామయూరపక్షవతాశరేణశక్రస్యేం
ద్రస్య-మహాశనిర్ధ్వజంమహాంతమశనిరూపంధ్వజం - జహారచిచ్ఛేద: సశక్రః

కోపతస్మై సభృశం సురశ్రియః ప్రసహ్య కేశవ్యపరోపణాదివ ॥ ౫౭ ॥ తయోరుపాన్తస్థితసిద్ధసైనికం గరుత్మదాశీవిషభీమదర్శనైః । బభూవ యుద్ధం తుములం జయైషిణోరధోముఖైరూర్ధ్వముఖైశ్చ పత్రిభిః ॥ ౫౮ ॥ అతిప్రబన్ధప్రహితాస్త్రవృష్టిభిస్తమాశ్రయం దుష్ప్రసహస్య తేజసః । శశాక నిర్వాపయితుం న వాసవస్స్వతశ్చ్యుతం వహ్నిమివాద్భిరమ్బుదః ॥ ౫౯ ॥ తతః ప్రకోష్ఠే హరిచన్దనాఙ్కితే ప్రమథ్యమానార్ణవధీరనాదినీమ్ । రఘుశ్శశాఙ్కార్ధముఖేన పత్రిణా శరాసనజ్యామలునాద్బిడౌజసః ॥ ౬౦ ॥ స చాపముత్సృజ్య వివృద్ధమత్సరః ప్రణాశనాయ

సురశ్రియః ప్రసహ్య బలాత్కృత్య- కేశానాం వ్యపరోపణాత్- అవతారణాదివ- ఛేదనాదివేత్యర్థః- తస్మై రఘవే- భృశమత్యర్థం- చుకోప- తం హన్తుమియేషేత్యర్థః- క్రుధద్రుహేత్యాదినా సమ్ప్రదానాచ్చతుర్థీ ॥ ... *

౫౮ ॥ తయోరితి ॥ జయైషిణోరన్యోన్యజయకాఙ్క్షిణోః- తయోరిన్ద్రరఘ్వోః గరుత్మన్తః పక్షవన్తః ॥ ని ॥ గరుత్పక్షచ్ఛదః పత్రమిత్యమరః ॥ ఆశీవిషాః ఆశిషి దంష్ట్రాయాం విషం యేషాం తే ఆశీవిషాస్సర్పాః- పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః ॥ ॥ ఆశీరురగదంష్ట్రాయామిత్యమరః ॥ త ఇవ- భీమదర్శనాః సపక్షాస్సర్పా ఇవ- ద్రష్టౄణాం భయావహా ఇత్యర్థః- అథవా- గరుత్మన్తః గరుడాః ఆశీవిషాస్సర్పాః- త ఇవ భీమదర్శనాః పరస్పరవిరుద్ధప్రయోగైరితి భావః - తైః అధోముఖైరూర్ధ్వముఖైశ్చ ఇన్ద్రముక్తా అధోముఖాః రఘుముక్తా ఊర్ధ్వముఖాశ్చ- తయోరూర్ధ్వనోరుపర్యధోదేశావస్థితత్వాదితి భావః- పత్రిభిర్బాణైః ఉపాన్తే స్థితాః తటస్థాస్సిద్ధా దేవాః ఇన్ద్రస్య రఘోశ్చ సైనికా యస్మిన్ తత్తథోక్తం- తుములం సఙ్కులం యుద్ధం- బభూవ ॥ ... ... *

౫౯ ॥ అతీతి ॥ వాసవః ఇన్ద్రః అతిప్రబన్ధేన అతిసాన్తత్యేన ప్రహితాభిః ప్రయుక్తాభిః అస్త్రవృష్టిభిః దుష్ప్రసహాత ఇతి దుష్ప్రసహం తస్య తేజసః ప్రతాపస్య ఆశ్రయం తం రఘుం- అమ్బుదో మేఘః అద్భిరుదకైః స్వతశ్చ్యుతం నిర్గతం వహ్నిమివ- నిర్వాపయితుం శమయితుం న శశాక- రఘోరవిలోకవాలాత్మకస్యేన్ద్రస్యాంశసమ్భవత్వాదితి భావః ॥ ... ... *

౬౦ ॥ తత ఇతి ॥ తతో రఘుః హరిచన్దనాఙ్కితే- ప్రకోష్ఠే మణిబన్ధకూర్పరయోర్మధ్యే- ప్రమథ్యమానార్ణవ ఇవ- ధీరం గమ్భీరం నదతీతి ధీరనాదినీ తాం తథోక్తాం- వివేష్టి వ్యాప్నోతీతి విడం వ్యాపకమోజస్తేజో యస్య తస్య బిడౌజసః ఇన్ద్రస్య పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః అత్ర వబయోరభేదః శరాసనజ్యాం ధనుర్మౌర్వీం

ప్రబలస్యవిద్విషః। మహీధ్రపక్షవ్యపరోపణోచితంస్ఫురత్ప్రభామండలమస్త్రమాదదే॥౬౦॥రఘుర్భృశంవక్షసి తేన తాడితఃపపాతభూమౌసహసైనికాశ్రుభిః। నిమేషమాత్రాదవధూయచవ్యథాంసహోత్థితసైనికహర్షనిస్వనైః॥౬౧॥ తథాపిశస్త్రవ్యవహారనిష్ఠురేవిపక్షభావేచిరమస్యతస్థుషః। తుతోషవీర్యాతిశయేనవృత్రహాపదంహిసర్వత్రగుణైర్నిధీయతే॥౬౨॥అసంగమద్రిష్వపిసారవత్తయానమేత్వదన్యేనవిసోఢమాయుధం।అవేహిమాంప్రీ

శశాంకస్యార్థఃచంద్రఖండఇవముఖంఫలంయస్య తేన - పత్రిణా. అలునాత్ అచ్ఛినత్॥ ... ... *

౬౦॥ సఇతి॥విస్పృద్ధమత్సరఃప్రవృద్ధవైరః- సఇంద్రః-చాపముత్సృజ్యప్రబలస్య- విద్విషశ్శత్రోః. ప్రణాశనాయవధాయ - మహీంధారయంతీతిమహీధ్రాః- పర్వతాః - మూలవిభుజాదిత్వాత్కప్రత్యయః- తేషాంపక్షవ్యపరోపణేపక్షచ్ఛేదే. ఉచితం- స్ఫురత్ప్రభామండలం. అస్త్రంవజ్రాయుధం ఆదదేజగ్రాహః॥ ... ... *

౬౧॥రఘురితి॥రఘుః తేనవజ్రేణ-భృశమత్యర్థం- వక్షసితాడితోఘాతితస్సన్ సైనికానామశ్రుభిస్సహభూమౌపపాత- తస్మిన్పతితేసతిసైనికారురుదురిత్యర్థః- నిమేషమాత్రాత్- వ్యథాందుఃఖం . అవధూయతిరస్కృత్యసైనికానాంహర్షేణయేనిస్వనాః క్ష్వేడాఃతైస్సహఉత్థితశ్చ . తస్మిన్నుత్థితేసతిహర్షాత్సింహనాదాంశ్చక్రురిత్యర్థః॥ ... ... *

౬౨॥తథాపీతి॥తథాపివజ్రఘాతేపి-శస్త్రవ్యవహారేణాయుధవ్యాపారేణ నిష్ఠురేక్రూరేవిపక్షభావేశత్రుభావే- స్థిరంతస్థుషఃస్థితవతః- అస్యరఘోః-వీర్యాతిశయేనవృత్రంహతవాన్వృత్రహా॥ని॥వాసవోవృత్రహావృషేత్యమరః. బ్రహ్మభ్రూణవృత్రేషుక్విప్ - తుతోష-స్వయంవీరఏవవీరంజానాతీతిభావః. కథంశత్రౌసంతోషఇత్యతఆహ-గుణైః-సర్వత్రశత్రుమిత్రోదాసీనేషు- పదమంఘ్రిఃనిధీయతేగుణైస్సర్వత్రసంక్రమ్యతఇత్యర్థః॥ గుణాశ్శత్రూనప్యావర్జయంతీతిభావః॥ ... ... *

౬౩॥ అసంగమితి॥సారవత్తయాబలవత్తయా- అద్రిష్వపి - అసంగంఅప్రతిబంధంమేఆయుధంవజ్రం-త్వదన్యేన- విసోఢంసోఢుమశక్యం - అతోమాం ప్రీతంసంతుష్టం అవేహి-తురంగమాదృతేతురంగంవర్జయిత్వా- అన్యారాదితరర్తేత్యాదినాపంచమీకిమిచ్ఛసీతిస్ఫుటంవాసవఃఆహ- తురంగమాదన్యద

తమృతేతురంగమాత్కిమిచ్ఛసీతిస్ఫుటమాహవాసవః॥౬౪॥ తతోనిషంగాద
సమగ్రముద్ధృతంసువర్ణపుంఖద్యుతిరంజితాంగుళిం। నరేంద్రసూనుఃప్రతిసం
హరన్నిషుంప్రియంవదంప్రత్యవదత్సురేశ్వరం॥౬౫॥ అమోచ్యమశ్వంయది
మన్యసేప్రభోతతస్సమాప్తేవిధినైవకర్మణి।అజస్రదీక్షాప్రయతస్సమద్గురుః
క్రతోరశేషేణఫలేనయుజ్యతాం॥౬౬॥యథాచవృత్తాన్తమిమంసదోగతస్త్రి
లోచనైకాంశతయాదురాసదః । తవైవసందేశహరాద్విశాంపతిఃశృణోతి
లోకేశతథావిధీయతాం॥౬౭॥తథేతికామంప్రతిశుశ్రువాన్రఘోర్యథాగ
తంమాతలిసారథిర్యయౌ। నృపస్యనాతిప్రమనాస్సదోగృహంసుదక్షిణాసూ
నురపిన్యవర్తత॥౬౮॥తమభ్యనందత్ప్రథమంప్రబోధితః ప్రజేశ్వరశ్శాసన

జేయంనాస్తీతిభావః॥ ... ... *

౬౪॥తతఇతి॥తతఃనరేంద్రసూనుఃరఘుః-నిషంగాత్తూణీరాత్-అసమగ్రంయ
థాతథాఉద్ధృతం- ఈషదుద్ధృతమిత్యర్థః- సువర్ణపుంఖద్యుతిభిఃరంజితా
అంగుళయోయేనతం- ఇషుంప్రతిసంహరన్నివర్తయన్- నాప్రహారంకంప్ర
హరేఃతినిషేధాదితిభావః-ప్రియంవదతీతిప్రియంవదః- ప్రియశబ్దాత్ఖచ్ప్ర
త్యయః- అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః- తంసురేశ్వరమింద్రం- ప్రత్య
వదత్- నతుప్రహారంకమితిభావః॥ ... ... *

౬౫ ॥ అమోచ్యమితి॥ హేప్రభో-ఇంద్ర-అశ్వమమోచ్యం- మన్యసేయదిత
ర్హి- అజస్రదీక్షాయాంప్రయతఃసఃమద్గురుఃమమపితా-విధినైవకర్మ
ణిసమాప్తేసతి-క్రతోర్యజ్ఞస్యయత్ఫలంతేనఫలేన అశేషేణకృత్స్నేనసంయుజ్య
తాంయుక్తోస్తు-అశ్వమేధఫలలాభేకిమశ్వేనేతిభావః॥ ... *

౬౬॥యథేతి॥సదోగతఃగృహంగతః-త్రిలోచనస్యేశ్వరస్యఏకాంశతయా-
యజమానస్యాపిఅష్టానాంమూర్తీనాంమధ్యేతమమూర్తిత్వాత్- దురాస
దఃమాదృశైఃదుష్ప్రాపః-విశాంపతిర్నృపతిః-యథాఇమంవృత్తాంతంతవ
సందేశహరాద్వార్తాహరాదేవశృణోతి హేలోకేశతథావిధీయతాం॥ *

౬౭॥తథేతి॥మాతలిసారథిరింద్రః-రఘోఃసంబంధినం-కామంమనోరథం- త
థేతితథాస్త్వితి-ప్రతిశుశ్రువాన్- భాషాయాంసదవసశ్రువఇతిక్వసుప్రత్య
యః- యథాగతం- యయౌ- సుదక్షిణాసూనుఃరఘురపి- నాతిప్రమనాః-వి
జయలాభేప్యశ్వనాశాన్నాతిహృష్టస్సన్- నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమా
సః-నృపస్యసదోగృహంప్రతిన్యవర్తత॥ ... ... *

౬౮॥తమితి॥హరేరింద్రస్య-శాసనహారిణాపురుషేణ-ప్రథమంప్రబోధితో

హరిణా హరేః। పరామృశన్ హర్షజడేన పాణినా తదీయమంగం కులిశవ్రణాంకి
తం॥ ౬౯॥ ఇతి క్షితీశో నవతిం నవాధికాం మహాక్రతూనాం మహనీయశాసనః।
సమారురుక్షుర్దివమాయుషః క్షయే తతాన సోపానపరంపరామివ॥ ౭౦॥
అథ స విషయవ్యావృత్తాత్మా యథావిధి సూనవే నృపతి కకుదం దత్త్వా యూనే
సితాతపవారణం। మునివనతరుచ్ఛాయాం దేవ్యా తయా సహ శిశ్రియే గలితవ
యసామిక్ష్వాకూణామిదం హి కులవ్రతం॥ ... ... *

ఇతి శ్రీకాళిదాసకృతౌ రఘువంశే మహాకావ్యే తృతీయస్సర్గః

జ్ఞాపితః-వృత్తాంతమితి శేషః. ప్రజేశ్వరో దిలీపః- హర్షజడేన హర్షశిశిరే
ణ పాణినా కులిశవ్రణాంకితం- తస్య రఘోరిదం తదీయం. అంగం శరీరం పరా
మృశన్-స్పృశన్-తం రఘుం అభ్యనందత్॥ ... ... *

౬౯॥ ఇతీతి॥ ఇత్యనేన ప్రకారేణ- మహనీయశాసనః- పూజనీయాజ్ఞః- క్షితీ
శో దిలీపః- మహాక్రతూనామశ్వమేధానాం- నవభిరధికాం నవతిం- ఏకోనశ
తం-ఆయుషః క్షయే సతి-దివం స్వర్గం సమారురుక్షుః ఆరోఢుమిచ్ఛుస్సన్- సో
పానానాం పరంపరాం పఙ్క్తిమివ తతాన॥ ... ... *

౭౦॥ అథేతి॥ అథ విషయేభ్యో వ్యావృత్తాత్మా నివృత్తచిత్తః-స దిలీపః యథా
విధి యథాశాస్త్రం-యూనే సూనవే పుత్రాయ-నృపతికకుదం రాజచిహ్నం॥
ని॥ కకుద్మత్కకుదం శ్రేష్ఠే వృషాంగే రాజలక్ష్మణీతి విశ్వః సితాతపవారణం
శ్వేతచ్ఛత్రం- దత్త్వా - తయా దేవ్యా సుదక్షిణయా సహ-మునివనతరోః ఛా
యాం-శిశ్రియే శ్రితవాన్-వానప్రస్థాశ్రమం స్వీకృతవానిత్యర్థః-తథా హి-గ
లితవయసాం వృద్ధానాం-ఇక్ష్వాకూణాం ఇక్ష్వాకుగోత్రాపత్యానాం-తద్రా
జసంజ్ఞకత్వాదఞో లుక్- ఇదం వనగమనం- కులవ్రతం హి- దేవ్యా సహేత్య
నేన సపత్నీకవానప్రస్థాశ్రమ ఉక్తః-తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః॥ శ్లో॥ సుతవిన్య
స్తపత్నీకస్తయా వానుగతో వనం। వానప్రస్థో బ్రహ్మచారీ సాగ్నిస్సోపాస
నో వ్రజేదితి॥ హరిణీవృత్తమేతత్॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ మహోపా
ధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరివిరచితాయాం సంజీవినీ
సమాఖ్యాయాం - రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం
తృతీయస్సర్గః,

శ్రీ ర స్తు.

రఘువంశ కావ్యే, సవ్యాఖ్యానే, చతుర్థస్సర్గః.

౧॥ సరాజ్యంగురుణాదత్తంప్రతిపద్యాధికంబభౌ। దినాంతేనిహితం తేజస్సవి
త్రేవహుతాశనః॥ ౨॥ దిలీపానంతరంరాజ్యేతంనిశమ్యప్రతిష్ఠితం। పూర్వంప్ర
ధూమితోరాజ్ఞాంహృదయేగ్నిరివోత్థితః॥ ౩॥ పురుహూతధ్వజస్యేవతస్యోన్న
యనపఙ్క్తయః। నవాభ్యుత్థానదర్శిన్యోననందుస్సప్రజాః ప్రజాః॥ ౪॥ సమ
మేవసమాక్రాన్తంద్వయంద్విరదగామినా। తేనసింహాసనంపిత్ర్యమఖిలంచారి

౧॥ సఇతి॥ సరఘుః- గురుణాపిత్రాదత్తం- రాజ్యంరాజ్ఞఃకర్మప్రజాపాల
నాత్మకం-పురోహితాదిత్వాద్యక్ప్రత్యయః. ప్రతిపద్య- ప్రాప్య- దినాంతే
సాయంకాలే-సవిత్రాసూర్యేణనిహితం తేజః ప్రతిపద్యహుతాశనోగ్నిరివ
అధికంబభౌ-సౌర తేజసఃసాయమగ్నిసంక్రామే॥ శ్రు॥ ఆదిత్యోవాస్తమయన్న
గ్నిమనుప్రవిశతి-అగ్నింవావాదిత్యస్సాయంప్రవిశతీత్యాదిశ్రుతిఃప్రమాణం॥
౨॥ దిలీపేతి ॥ దిలీపానంతరంరాజ్యేప్రతిష్ఠితంవ్యవస్థితం - తంరఘుం-నిశ
మ్యాకర్ణ్యపూర్వందిలీపకాలేరాజ్ఞాంహృదయే-ప్రకర్షేణధూమోస్యసంజా
తఃప్రధూమితః- అగ్నిస్సంతాపాగ్నిః- ఉత్థితఇవప్రజ్వలితఇవ- పూర్వాద
ప్యధికస్సంతాపోభూదిత్యర్థః- రాజకర్తృకస్యాపినిశమనస్య అగ్నావుప
చారాన్నాసమానకర్తృకత్వవిరోధః॥ ... ... *
౩॥ పురుహూతేతి॥ పురుహూతధ్వజఃఇంద్రధ్వజః- సకిలవృష్ట్యర్థంరాజభిః
పూజ్యతఇత్యుక్తంభవిష్యోత్తరపురాణే॥ శ్లో॥ ఏవంయఃకురుతేయాత్రామిన్ద్ర
కేతోర్యుధిష్ఠిర। పర్జన్యఃకాలవర్షీస్యాత్తస్యరాజ్యేనసంశయఇతి॥ పురుహూత
ధ్వజస్యేవతస్యరఘోః-నవమభ్యుత్థానమభ్యున్నతింఅభ్యుదయంచపశ్యన్తీతి
నవాభ్యుత్థానదర్శిన్యః- ఊర్ధ్వంప్రసృతాఉల్లసితాశ్చ నయనపఙ్క్తయోయా
సాంతాఃఉన్నయనపఙ్క్తయఃసప్రజాఃససంతానాః- ప్రజాఃజనాః॥ ని॥ ప్ర
జాస్యాత్సంతతౌజన-ఇత్యమరః॥ ననందుఃతుతుషుః॥ ... ... *
౪॥ సమమితి॥ ద్విరదఇవద్విపఇవద్విరదైశ్చగచ్ఛతీతిద్విరదగామీ-కర్తర్యుప
మానేసుప్యజాతావితిచణినిః- తేనరఘుణాసమంయుగపదేవద్వయంసమా
క్రాన్తమధిష్ఠితం-కింతద్ద్వయమిత్యతఆహ-పితురాగతంపిత్ర్యం-పితుర్యచ్చే
తియత్ప్రత్యయః- సింహాసనం ... ... రాష్ట్రంచ॥ *

హరిణా హరేః। పరామృశన్ హర్షజడేన పాణినా తదీయమంగం కులిశవ్రణాంకితం॥ ౬౯॥ ఇతిక్షితీశో నవతింనవాధికాంమహాక్రతూనాం మహనీయశాసనః।
సమారురుక్షుర్దివమాయుషఃక్షయే తతాన సోపానపరంపరామివ॥ ౭౦॥
అథసవిషయవ్యావృత్తాత్మా యథావిధిసూనవే నృపతి కకుదందత్వాయూనే సితాతపవారణం। మునివనతరుచ్ఛాయాందేవ్యాతయాసహశిశ్రియే గళితవయసామిక్ష్వాకూణామిదంహికులవ్రతం॥ ... ... *
ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌరఘువంశేమహాకావ్యే తృతీయస్సర్గః

జ్ఞాపితః-వృత్తాంతమితి శేషః.ప్రజేశ్వరోదిలీపః- హర్షజడేనహర్షశిశిరేణపాణినాకులిశవ్రణాంకితం- తస్యరఘోరిదంతదీయం.అంగంశరీరంపరామృశన్-స్పృశన్-తంరఘుంఅభ్యనందత్॥ ... ... *
౬౯॥ఇతీతి॥ ఇత్యనేనప్రకారేణ- మహనీయశాసనః- పూజనీయాజ్ఞః- క్షితీశోదిలీపః- మహాక్రతూనామశ్వమేధానాం- నవభిరధికాంనవతిం- ఏకోనశతం-ఆయుషఃక్షయేసతి-దివంస్వర్గంసమారురుక్షుఃఆరోఢుమిచ్ఛుస్సన్- సోపానానాంపరంపరాంపఙ్క్తిమివతతాన॥ ... ... *
౭౦॥ అథేతి॥ అథవిషయేభ్యోవ్యావృత్తాత్మానివృత్తచిత్తః-సదిలీపఃయథావిధియథాశాస్త్రం-యూనేసూనవేపుత్రాయ-నృపతికకుదంరాజచిహ్నం॥ ని॥కకుద్మత్కకుదంశ్రేష్ఠే వృషాంగేరాజలక్ష్మణీతివిశ్వః సితాతపవారణం శ్వేతచ్ఛత్రం- దత్వా - తయాదేవ్యాసుదక్షిణయాసహ-మునివనతరోశ్ఛాయాం-శిశ్రియేశ్రితవాన్-వానప్రస్థాశ్రమంస్వీకృతవానిత్యర్థః-తథాహి-గళితవయసాంవృద్ధానాం-ఇక్ష్వాకూణాంఇక్ష్వాకుగోత్రాపత్యానాం-తద్రాజసంజ్ఞకత్వాదణోలుక్- ఇదంవనగమనం- కులవ్రతంహి- దేవ్యాసహేత్యనేనసపత్నీకవానప్రస్థాశ్రమఉక్తః-తథాచయాజ్ఞవల్క్యః॥ శ్లో॥ సుతవిన్యస్తపత్నీకస్తయావానుగతోవనం। వానప్రస్థోబ్రహ్మచారీసాగ్నిస్సోపాసనోవ్రజేదితి॥ హరిణీవృత్తమేతత్॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం సంజీవినీసమాఖ్యాయాం - రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం
తృతీయస్సర్గః.

శ్రీ ర స్తు.

రఘువంశ కావ్యే, సవ్యాఖ్యానే, చతుర్థస్సర్గః.

౧॥ సరాజ్యంగురుణాదత్తంప్రతిపద్యాధికంబభౌ। దినాంతేనిహితంతేజస్సవి
త్రేవహుతాశనః॥ ౨॥ దిలీపానంతరంరాజ్యేతంనిశమ్యప్రతిష్ఠితం।పూర్వంప్ర
ధూమితోరాజ్ఞాంహృదయేగ్నిరివోత్థితః॥ ౩॥ పురుహూతధ్వజస్యేవతస్యోన్న
యనపఙ్క్తయః। నవాభ్యుత్థానదర్శిన్యోననందుస్సప్రజాః ప్రజాః॥ ౪॥ సమ
మేవసమాక్రాన్తంద్వయంద్విరదగామినా। తేనసింహాసనంపిత్ర్యమఖిలంచారి

౧॥ సఇతి॥ సరఘుః- గురుణాపిత్రాదత్తం- రాజ్యంరాజ్ఞఃకర్మప్రజాపాల
నాత్మకం-పురోహితాదిత్వాద్యక్ప్రత్యయః. ప్రతిపద్య- ప్రాప్య- దినాంతే
సాయంకాలే-సవిత్రాసూర్యేణనిహితంతేజః ప్రతిపద్యహుతాశనోగ్నిరివ
అధికంబభౌ-సౌరతేజసఃసాయమగ్నిసంక్రామే॥ శ్రు॥ ఆదిత్యోవాస్తమయన్న
గ్నిమనుప్రవిశతి-అగ్నింవావాదిత్యస్సాయంప్రవిశతీత్యాదిశ్రుతిఃప్రమాణం॥
౨॥ దిలీపేతి ॥ దిలీపానంతరంరాజ్యేప్రతిష్ఠితంవ్యవస్థితం - తంరఘుం-నిశ
మ్యాకర్ణ్యపూర్వందిలీపకాలేరాజ్ఞాంహృదయే-ప్రకర్షేణధూమోస్యసంజా
తఃప్రధూమితః- అగ్నిస్సంతాపాగ్నిః- ఉత్థితఇవప్రజ్వలితఇవ- పూర్వాద
ప్యధికస్సంతాపోభూదిత్యర్థః- రాజకర్తృకస్యాపినిశమనస్య అగ్నావుప
చారాన్నాసమానకర్తృకత్వవిరోధః॥ ... ... *
౩॥ పురుహూతేతి॥ పురుహూతధ్వజఃఇంద్రధ్వజః- సకిలవృష్ట్యర్థంరాజభిః
పూజ్యతఇత్యుక్తంభవిష్యోత్తరపురాణే॥ శ్లో॥ ఏవంయఃకురుతేయాత్రామింద్ర
కేతోర్యుధిష్ఠిర। పర్జన్యఃకాలవర్షీస్యాత్తస్యరాజ్యేనసంశయఇతి॥ పురుహూత
ధ్వజస్యేవతస్యరఘోః-నవమభ్యుత్థానమభ్యున్నతింఅభ్యుదయంచపశ్యన్తీతి
నవాభ్యుత్థానదర్శిన్యః- ఊర్ధ్వంప్రసృతాఉల్లసితాశ్చ నయనపఙ్క్తయోయా
సాంతాఃఉన్నయనపఙ్క్తయఃసప్రజాఃససంతానాః- ప్రజాఃజనాః॥ ని॥ ప్ర
జాస్యాత్సంతతౌజన-ఇత్యమరః॥ ననందుఃతుతుషుః॥ ... ... *
౪॥ సమమితి॥ ద్విరదఇవద్విప ఇవద్విరదైశ్చగచ్ఛతీతిద్విరదగామీ-కర్తర్యుప
మానేసుప్యజాతావితిచణినిః- తేనరఘుణాసమంయుగపదేవద్వయంసమా
క్రాన్తమధిష్ఠితం-కింతద్ద్వయమిత్యతఆహ-పితురాగతంపిత్ర్యం-పితుర్యచ్చే
తియత్ప్రత్యయః- సింహాసనం [illegible] రాష్ట్రంచ॥ *

మండలం॥౫॥ ఛాయామండలలక్ష్యేణ తమదృశ్యా కిలస్వయం। పద్మా పద్మాతప
త్రేణ భేజే సామ్రాజ్యదీక్షితం॥౬॥ పరికల్పితసాన్నిధ్యా కాలేకాలేచ వందిషు।
స్తుత్యం స్తుతిభిరర్థ్యాభిరుపతస్థే సరస్వతీ॥౭॥ మనుప్రభృతిభిర్మాన్యైర్భుక్తా
యద్యపి రాజభిః। తథాప్యనన్యపూర్వేవ తస్మిన్నాసీద్వసుంధరా॥౮॥ సహి స
ర్వస్య లోకస్య యుక్తదండతయా మనః। ఆదదే నాతిశీతోష్ణో నభస్వానివ దాక్షి

౫॥ సింహాసనారోహణానంతరం తస్య రాజ్యలక్ష్మీసాన్నిధ్యమాహ॥ ఛాయే
తి॥ అత్ర రఘోః తేజోవిశేషేణ స్వయమేవ సన్నిహితయా లక్ష్మ్యా అస్య ఛత్ర
ధారణం కృతమిత్యుత్ప్రేక్షితే- పద్మా లక్ష్మీః॥ని॥ లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మేత్యమ
రః॥ స్వయం అదృశ్యా కిలకిలేతి సంభావనాయాం- అలక్ష్యా సతీ- ఛాయామండలల
క్ష్యేణ కాంతిపుంజానుమేయేన- నతు స్వరూపతో దృశ్యేన- ఛాయామండలమి
త్యనేన ఆతపత్రప్రతిబింబశ్చ ధ్వన్యతే॥ని॥ ఛాయా సూర్యప్రియా కాంతిః ప్రతి
బింబమనాతప ఇత్యమరః॥ తేన పద్మాతపత్రేణ పద్మమేవాతపత్రం తేన కరణ
భూతేన- సామ్రాజ్యదీక్షితం సామ్రాజ్యే సమ్రాజః కర్మణి మండలాధిపత్యే దీక్షి
తం తం రఘుం భేజే- అన్యథా కథమేతాదృశీ కాంతిసంపత్తిరితి భావః॥ *
౬॥ సంప్రతి తస్య సరస్వతీసాన్నిధ్యమాహ॥ పరికల్పితేతి॥ సరస్వతీ చ కాలే కా
లే సర్వేష్వపి యోగ్యకాలేష్విత్యర్థః- నిత్యవీప్సయోరితి వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః-
వందిషు పరికల్పితసాన్నిధ్యా కృతసాన్నిధ్యా సతీ స్తుత్యం స్తోత్రార్హం- తం ర
ఘుం- అర్థ్యాభిః అర్థాదనపేతాభిః - ధర్మపథ్యర్థేత్యాదినా యత్ప్రత్యయః-
స్తుతిభిః స్తోత్రైః- ఉపతస్థే దేవతాబుద్ధ్యా పూజితవతీత్యర్థః- దేవతాత్వం చ॥
శ్లో॥ నావిష్ణుః పృథివీపతిరితి వా లోకపాలాత్మకత్వాద్వేత్యనుసంధేయం। ఏ
వం సతి - ఉపాద్దేవపూజాసంగతికరణేష్వివ కర్తర్యుదాత్మనేపదమిత్యనుసం
ధేయం॥ ౭॥ మన్వితి॥ వసుంధరా భూమిః- మనుప్రభృతిభిః మాన్యైః పూ
జ్యైః రాజభిః భుక్తా యద్యపి భుక్తైవేత్యర్థః॥ని॥ యద్యపీత్యవధారణే అప్యర్థే
యది వార్థే స్యాదితి కేశవః తథాపి తస్మిన్ రాజ్ఞి విషయే - అన్యః పూర్వో య
స్యాస్సా అన్యపూర్వా - సా న భవతీత్యనన్యపూర్వా అనన్యోపభుక్తేవాసీత్
ప్రథమపతికే న అనురక్తవతీత్యర్థః॥ ... ... *
౮॥ తత్ర కారణమాహ॥ సహీతి॥ హి యస్మాత్కారణాత్ -స రఘుః- యుక్త
దండతయా ప్రాప్తదండకారిత్వేన- సర్వస్య లోకస్య సర్వజనస్య మనః- ఆదదే జ
హార- కథమివ- అతిశీతోష్ణో వా న భవతీతి నాతిశీతోష్ణః- నభస్వాన్ శబ్దస్య

ణః॥ ౯॥ మన్దోత్కణ్ఠాః కృతాస్తేన గుణాధికతయా గురౌ। ఫలేన సహకారస్య పుష్పోద్గమ ఇవ ప్రజాః॥ ౧౦॥ నయవిద్భిర్నవే రాజ్ఞి సదసచ్చోపదర్శితం। పూర్వ ఏవాభవత్పక్షస్తస్మిన్నాభవదుత్తరః॥ ౧౧॥ పంచానామపి భూతానాముత్కర్షం పుపుషుర్గుణాః। నవే తస్మిన్మహీపాలే సర్వం నవమివాభవత్॥ ౧౨॥ యథా ప్రహ్లాదనాచ్చంద్రః ప్రతాపాత్తపనో యథా। తథైవ సోభూదన్వర్థో

సుప్సుపేతి సమాసః- దాక్షిణః- దక్షిణదిగ్భవః- నభస్వాన్వాయురివ- మలయానిల ఇవేత్యర్థః- యుక్తదండత యేత్యత్ర కామందకః॥ శ్లో॥ ఉద్వేజయతి తీక్ష్ణేన మృదునా పరిభూయతే। దండేన నృపతి స్తస్మాద్యుక్తదండః ప్రశస్యత ఇతి॥ *

౯॥ మందోత్కంఠా ఇతి॥ తేన రఘుణా ప్రజాజనాః- గురౌ దిలీపే విషయే- సహకారో తిసౌరభ శ్చూతః॥ ని॥ ఆమ్రశ్చూతో రసాలో సౌ సహకారో తిసౌరభ ఇత్యమరః॥ తస్య ఫలేన- పుష్పోద్గమే పుష్పోదయ ఇవ- తతోపి గుణాధికతయా గుణాధికభావేన హేతునా- మందోత్కంఠాః అల్పౌత్సుక్యాః కృతాః గుణోత్తరశ్చ ఉత్తరో విషయః పూర్వం విస్మారయతీతి భావః॥ ... *

౧౦॥ నయేతి॥ నయవిద్భిః నీతిశాస్త్రనిష్ణైః- నవే నూతనే- తస్మిన్రాజ్ఞి విషయే- సమధికృత్యేత్యర్థః- సత్ ధర్మయుద్ధాదికం అసత్- కూటయుద్ధాదికం చ ఉపదర్శితం- తస్మిన్ రాజ్ఞి పూర్వః పక్ష ఏవాభవత్- సంక్రాంత ఇత్యర్థః- ఉత్తరో నాభవత్ న సంక్రాంత ఇత్యర్థః- సదసతోర్మధ్యే సదేవాభిమతం నాసత్ తత్ జ్ఞానస్తు మహాన్ అర్థ ఏవేత్యర్థః॥ ని॥ పక్షః పార్శ్వ గరుత్సాధ్య సహాయ బలభిత్తిష్వితి కేశవః॥ *

౧౧॥ పంచానామితి॥ పంచానామపి పృథివ్యాదీనాం భూతానాం గుణాః గంధాదయః- ఉత్కర్షం అతిశయం పుపుషుః- అత్రోత్ప్రేక్షతే తస్మిన్రఘౌ నవే మహీపాలే సతి- సర్వం వస్తుజాతం నవమివ అభవత్- తదేవ భూతజాతం తదానీమపూర్వగుణయోగాదపూర్వమివాభవదితి భావః॥ ... ... *

౧౨॥ యథేతి॥ యథా చంద్రయత్యాహ్లాదయతీతి చంద్రః ఇందుః- చదిధాతో రౌణాదికో రక్ప్రత్యయః- ప్రహ్లాదనాత్ ఆహ్లాదకరణాత్ అన్వర్థః అనుగతార్థనామకః అభూత్ యథా - తపతీతి తపనస్సూర్యః - నంద్యాదిత్వాల్ల్యుప్రత్యయః- ప్రతాపాత్ సంతాపజననాత్ అన్వర్థః - తథైవ - స రాజా రఘుః ప్రకృతిరంజనాత్ ప్రజానురంజనాత్ అన్వర్థః- సార్థక రాజశబ్దోభూత్ యద్యపి రాజశబ్దః రాజతేర్దీప్త్యర్థాత్కనిన్ప్రత్యయాంతః న తు రంజేః - తథాపి ధాతూనామనేకార్థకత్వాద్రంజనాద్రాజేత్యుక్తం కవినా- అనేకార్థత్వం తు ధాతూనాం స్మృతి... దనీయః॥ *

రాజా ప్రకృతిరంజనాత్॥౧౩॥ కామంకర్ణాంతవిశ్రాంతే విశాలే తస్య లోచనే। చక్షుష్మత్తా తు శాస్త్రేణ సూక్ష్మకార్యార్థదర్శినా॥౧౪॥ లబ్ధప్రశమనస్వస్థమథైనం సముపస్థితా। పార్థివశ్రీర్ద్వితీయేవ శరత్పంకజలక్షణా॥౧౫॥ నిర్వృష్టలఘుభిర్మేఘైర్ముక్తవర్త్మా సుదుస్సహః। ప్రతాపస్తస్య భానోశ్చ యుగపద్వ్యానశే దిశః॥౧౬॥ వార్షికం సంజహారేంద్రో రఘుర్జైత్రం ధనుర్దధౌ। ప్రజార్థసాధనే తౌ హి పర్యాయోద్యతకార్ముకౌ॥౧౭॥ పుండరీకాతపత్ర

౧౩॥ కామమితి॥ తస్య రఘోః విశాలే లోచనే- కామం కర్ణాంతయోః విశ్రాంతే కర్ణప్రాంతగతే- చక్షుష్మత్తా తు- చక్షుషీ అస్య స్త ఇతి చక్షుష్మాన్- తస్య భావస్తత్తా తు చక్షుఃఫలమిత్యర్థః సూక్ష్మాన్ కార్యార్థాన్ దర్శయతి ప్రకాశయతీతి- సూక్ష్మకార్యార్థదర్శి తేన శాస్త్రేణైవ శాస్త్రదృష్టిరేవ దృష్టిర్వివేకినామితి భావః

౧౪॥ లబ్ధేతి॥ అథ లబ్ధస్య రాజ్యస్య ప్రశమనం పరిపంథినామనురంజనప్రతీకారాభ్యాం స్థిరీకరణం- తథా చోక్తం॥ శ్లో॥ రాజస్యాచిరలబ్ధస్య శమనం పరిపన్థినాం। రఞ్జనప్రతికారాభ్యాం లబ్ధప్రశమనం విదురితి॥ తేన స్వస్థః స్వస్మిన్ తిష్ఠతీతి స్వస్థః సమాహితచిత్తః తం ఏనం రఘుం- పంకజలక్షణా పద్మచిహ్నా శ్రియోఽపి విశేషణమేతత్- శరత్ ద్వితీయా పార్థివశ్రీః రాజ్యలక్ష్మీరివ- సముపస్థితా ప్రాప్తా॥ *

౧౫॥ నిర్వృష్టేతి॥ నిశ్శేషం వృష్టాః నిర్వృష్టాః- కర్తరి క్తః అత ఏవ లఘవః- తైర్మేఘైః- ముక్తవర్త్మా త్యక్తమార్గః. అత ఏవ సుదుస్సహః తస్య రఘోః- భానోః సూర్యస్య చ ప్రతాపః- పౌరుషం ఆతపశ్చ॥ ని॥ ప్రతాపౌ పౌరుషాతపావి త్యుభయత్రాపి యాదవః- యుగపదేకదా దిశో వ్యానశే వ్యాప్తః॥ *

౧౬॥ వార్షికమితి॥ ఇంద్రః వర్షాసు భవం వార్షికం వర్షనిమిత్తమిత్యర్థః వర్షాభ్యష్ఠగితి ఠక్ ప్రత్యయః- ధనుః సంజహార అపసంహృతవాన్- రఘుః జైత్రం జయశీలం జేతృశబ్దాత్ తృన్నంతాత్ ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః- ధనుః దధౌ హి యస్మాత్- తౌ ఇంద్రరఘూ- ప్రజానామర్థస్య ప్రయోజనస్య వృష్టివిజయలక్షణస్య సాధనే విషయే- పర్యాయేణ ఉద్యతే కార్ముకే యాభ్యాం తౌ తథోక్తౌ- పాఠాంతరే తు పర్యాయేణ ఉద్యమో విశ్రమశ్చ యయోస్తౌ పర్యాయోద్యమవిశ్రమౌ ద్వయోః- పర్యాయభంగాదితవ భావః॥ ... *

౧౭॥ పుండరీకేతి॥ పుండరీకం సితాంభోజమేవ ఆతపత్రం యస్య స తథోక్తః వికసంతి కాశాని కాశాఖ్యతృణకుసుమాన్యేవ చామరాణి యస్య స తథోక్తః. ఋతుః శరదృతుః పుండరీకనిభాతపత్రం కాశనిభచామరం- తం రఘుం విడంబయా

స్తం వికసత్కాశచామరః। ఋతుర్విడంబయామాస న పునః ప్రాప తచ్ఛ్రియం
౧౮॥ ప్రసాదసుముఖే తస్మింశ్చంద్రే చ విశదప్రభే। తదా చక్షుష్మతాం ప్రీతిరా
సీత్సమరసా ద్వయోః॥ ౧౯॥ హంసశ్రేణీషు తారాసు కుముద్వత్సు చ వారిషు।
విభూతయస్తదీయానాం పర్యస్తా యశసామివ॥ ౨౦॥ ఇక్షుచ్ఛాయనిషాదిన్య
స్తస్య గోప్తుర్గుణోదయం। ఆకుమారకథోద్ఘాతం శాలిగోప్యో జగుర్యశః॥ ౨౧
ప్రససాదోదయాదంభః కుంభయోనేర్మహౌజసః। రఘోః పరిభవాశంకిచు

మాస అనుచకార తస్య రఘోః శ్రియం పునః శోభాం తు న ప్రాప॥ ని॥ శోభాసం
పత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీరపి కథ్యత ఇతి శాశ్వతః॥ ... ... *
౧౮॥ ప్రసాదేతి॥ ప్రసాదేన సుముఖే తస్మిన్ రఘౌ - విశదప్రభే నిర్మలకాంతౌ
చంద్రే చేతి ద్వయోర్విషయే ద్వయోర్విశేషణమేతత్ - తదా చక్షుష్మతాం ప్రీతి
రనురాగః సమరసా సమాస్వాదా - తుల్యభోగ్యేతి యావత్ - ఆసీత్॥ ని॥ రసో
గంధే రసే స్వాదే ఇతి విశ్వః॥ ... ... *
౧౯॥ హంసేతి॥ హంసానాం శ్రేణీషు పఙ్క్తిషు - తారాసు నక్షత్రేషు కుముదా
న్యేషు సంతీతి కుముద్వంతి॥ ని॥ కుముద్వాన్ కుముదప్రాయ ఇత్యమరః - కుముద
నడవేతసేభ్యో డ్మతుప్ - తేషు వారిషు చ - తదీయానాం రఘుసంబంధినాం - య
శసాం విభూతయః సంపదః - పర్యస్తా ఇవ ప్రసారితాః కిమిత్యుత్ప్రేక్షా అస్య
థా కథమేతేషామేతాదృగ్ధవళిమేతి భావః॥ ... ... *
౨౦॥ ఇక్షుచ్ఛాయేతి॥ ఇక్షూణాం ఛాయా ఇక్షుచ్ఛాయం - ఛాయాబాహుళ్యే
ఇతి నపుంసకత్వం - తత్ర నిషణ్ణా ఇక్షుచ్ఛాయనిషాదిన్యః స్త్రీలింగపాఠే ఇక్షోః
చ్ఛాయేతి విగ్రహః॥ అన్యథా బహుత్వే నపుంసకత్వప్రసంగాత్ - శాలీన్ గో
పాయంతి రక్షంతీతి శాలిగోప్యః శాలిపాలికాః స్త్రియః - కర్మణ్యణ్ - టిడ్ఢా
ణఞిత్యాదినా ఙీప్ గోప్తుః రక్షకస్య తస్య రఘోః - గుణేభ్యః ఉదయో యస్య తద్గు
ణోదయం గుణోత్పన్నం - ఆకుమారం కుమారాదారభ్య కథోద్ఘాతం కథానా
మారంభో యస్య తత్ కుమారైరపి సూయమానమిత్యర్థః - యశో జగుః గాయన్తి
స్మ అథవా కుమారస్య సతః రఘోర్యాః కథా ఇన్ద్రవిజయాదయస్తా ఆరభ్య ఆకు
మారకథం - అత్రాభ్యభివిధావవ్యయీభావః ఆకుమారకథముద్ఘాతో యస్మిన్
కర్మణీతి॥ గానక్రియావిశేషణమేతత్॥ ని॥ స్యాదభ్యాదానముద్ఘాత ఆరంభ ఇత్య
మరః - ఆకుమారకథోద్భూతమితి పాఠే - కుమారస్య సతస్తస్య కథాభిశ్చరితైః
ఉద్భూతం యద్యశః - తత్ ఆరభ్య యశో జగురితి వ్యాఖ్యేయం॥ ... *

క్షుభే ద్విషతాం మనః॥ ౨౨॥ మదోదగ్రాః కకుద్మన్తస్సరితాం కూలముద్రుజాః।
లీలాఖేలమనుప్రాపుర్మహోక్షాస్తస్య విక్రమం॥ ౨౩॥ ప్రసవైస్సప్తపర్ణానాం
మదగన్ధిభిరాహతాః। అసూయయేవ తన్నాగాస్సప్తధైవ ప్రసుస్రువుః॥ ౨౪
సరితః కుర్వతీ గాధాః పథశ్చాశ్యానకర్దమాన్। యాత్రాయై చోదయామాస

౨౧॥ ప్రససాదేతి॥ మహౌజసః కుంభయోనేరగస్త్యస్య॥ ని ॥ అగస్త్యః కుంభసంభవ ఇత్యమరః ఉదయాత్ అంభః ప్రససాద ప్రసన్నం బభూవ- మహౌజసః రఘోః ఉదయాదభ్యుదయాన్నిమిత్తాత్- పరిభవాశంకి ఆత్మపరాజయమాశంకమానం ద్విషతాం రిపూణాం మనః చుక్షుభే కాలుష్యం ప్రాప- దండయాత్రాసమయత్వాదితి భావః. అగస్త్యోదయే జలాని ప్రసీదంతీత్యాగమః॥ ... ❀

౨౨॥ మదేతి॥ మదోదగ్రాః మదోద్ధతాః- కకుదేషామస్తీతి కకుద్మంతః మహాకకుద ఇత్యర్థః- యవాదిత్వాన్మకారస్య వత్వాభావః- కూలముద్రుజా ఇత్యేకం పదం- సరితాం కూలాని ఉద్రుజంతి భంజంతీతి కూలాముద్రుజాః- ఉదికూలే రుజివహోరితి ఖచ్- అరుర్ద్విషదిత్యాది నా ముమాగమః- మహాంతః ఉక్షాణో మహోక్షాః అచతురేత్యాదినా నిపాతనాదకారాంతత్వం- లీలాఖేలం విలాససుభగం- తస్య రఘోః ఉత్సాహవతో వపుష్మతః పరభంజకస్య విక్రమం శౌర్యం- అనుప్రాపుః - అనుచక్రుః॥ ... ... ❀

౨౩॥ ప్రసవైరితి॥ మదస్యేవ గంధో యేషాం తైః మదగంధిభిః- ఉపమానాచ్చేతి సమాసాంత ఇకారః- సప్తపర్ణానాం వృక్షవిశేషాణాం॥ ని॥ సప్తపర్ణో విశాలత్వక్ శారదో విషమచ్ఛద ఇత్యమరః॥ ప్రసవైః పుష్పైః- ఆహతాః- తస్య రఘోః నాగాః గజాః॥ ని॥ గజేపి నాగమాతంగావిత్యమరః- అసూయయేవ ఆహతినిమిత్తయా స్పర్ధయేవ॥ ని॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయా పరికీర్తితేతి యాదవః సప్తధైవ ప్రసుస్రువుః- మదం వవర్షుః ప్రతిగజగంధాభిమానాదితి భావః॥ శ్లో॥ కరాత్కటాభ్యాం మేఢ్రాచ్చ నేత్రాభ్యాం చ మదస్రుతిరితి పాలకావ్యే- కరాత్ నాసారంధ్రాభ్యామిత్యర్థః॥ ... ... ❀

౨౪॥ సరిత ఇతి॥ సరితః గాధాః సుప్రతరాః కుర్వతీ పథో మార్గాంశ్చ ఆశ్యానకర్దమాన్ శుష్కపంకాన్- కుర్వతీ సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వత ఇతి శ్యాయతేర్నిష్ఠానత్వం శరత్ శరదృతుః తం రఘుం- శక్తేరుత్సాహశక్తేః ప్రథమం ప్రాక్ యాత్రాయై దండయాత్రాయై చోదయామాస ప్రేరయామాస - ప్రభుమంత్రసంపన్నస్య శరత్ [illegible] స్యేత్యర్థః॥

తంశక్తైః ప్రథమంశరత్ ॥ ౨౫ ॥ తస్మై సమ్యగ్ఘుతో వహ్నిర్వాజినీరాజనావిధౌ। ప్రదక్షిణార్చిర్వ్యాజేన హస్తేనేవ జయం దదౌ ॥ ౨౬ ॥ స గుప్తమూలప్రత్యంతశ్శుద్ధపార్ష్ణిరయాన్వితః। షడ్విధం బలమాదాయ ప్రతస్థే దిగ్జిగీషయా ॥ ౨౭ ॥ అవాకిరన్ వయోవృద్ధాస్తం లాజైః పౌరయోషితః। పృషతైర్మందరోద్ధూతైః క్షీరోర్మయ ఇవాచ్యుతం ॥ ౨౮ ॥ స యయౌ ప్రథమం ప్రాచీం తుల్యః ప్రాచీనబర్హిషా

---

౨౫ ॥ తస్మా ఇతి ॥ వాజినామశ్వానాం నీరాజనాః విధానీరాజనాఖ్యే శాంతికర్మణి అత్ర వరాహమిహిరః ॥ శ్లో ॥ భగవతి జలధరపక్షక్షపాకరార్కేక్షణేకమలనాభే। ఉన్మీలయతి తురంగమకరిరథనీరాజనాం కుర్యాదితి। సమ్యక్ విధివత్- హుతః హోమసమిద్ధః-వహ్నిః ప్రగతః దక్షిణం ప్రదక్షిణం-తిష్ఠద్గుప్రభృతిత్వాదవ్యయీభావః-ప్రదక్షిణం అర్చిః జ్వాలా తస్యాః వ్యాజేన హస్తేనేవ తస్మై రఘవే జయం దదావదత్తవాన్-ఉక్తం మహాయాత్రాయాం ॥ శ్లో ॥ ఇత్థం ప్రదక్షిణగతో హుతభుఙ్నృపస్య ధాత్రీం సముద్రరశనాం వశగాం కరోతీతి- వాజిగ్రహణం గజాదీనామప్యుపలక్షణం తేషామపి నీరాజనవిధానాత్ ॥ ... *

౨౬ ॥ స ఇతి ॥ గుప్తామూలం నివాసస్థానం ప్రత్యంతః ప్రాంతదుర్గంచ తౌ యేన సః-గుప్తమూలప్రత్యంతః శుద్ధపార్ష్ణిః ఉద్ధృతః పృష్ఠశత్రుః సేనయా పరిరక్షితపృష్ఠదేశో వా అయాన్వితః శుభావహావిధ్యన్వితః ॥ అయశ్శుభావహో విధిరిత్యమరః-స రఘుః షడ్విధం మౌల్యభృత్యాదిరూపం బలం సైన్యం ॥ సి ॥ మౌల్యభృత్యసుహృచ్ఛ్రేణిద్విషదాటవికం బలమిత్యమరః ॥ ఆదాయ-దిశాం జిగీషయా-ప్రతస్థే-అత్ర కామందకః ॥ శ్లో ॥ పురః ప్రపశ్యన్నపి శుద్ధపృష్ఠః ప్రాప్నోతి తీవ్రం ఖలు పార్ష్ణిదేశే। యాస్యం పురాపక్షమనేకదుర్గమనేనముఖ్యం చ బలం నిదధ్యాత్ ॥ దేవానభ్యర్చ్య విప్రాంశ్చ ప్రశస్యగ్రహతారకాః। షడ్విధం తు బలం వ్యూహ్యాద్విషతోభిముఖం వ్రజేదితి ॥ ... ... *

౨౭ ॥ అవాకిరన్నితి ॥ వయసా వృద్ధాః పౌరయోషితః- తం రఘుం ప్రయాంతం లాజైః ఆచారలాజైః-మందరోద్ధూతైః పృషతైర్బిందుభిః క్షీరోర్మయః క్షీరసముద్రోర్మయః-అచ్యుతం విష్ణుమివ అవాకిరన్ ప్రాక్షిపన్ ॥ ... *

౨౮ ॥ స ఇతి ॥ ప్రాచీనబర్హిషా ఇన్ద్రేణ ॥ ని ॥ వర్జన్యో మఘవా వృషా హరిహయః ప్రాచీనబర్హిస్తథేతీంద్రపర్యాయేషు హలాయుధః- ప్రాచీనబర్హిశ్శక్రే షాండ ఇత్యుత్పలమాలా చ- అథవా ప్రాచీనబర్హిర్నామకశ్చిన్మహారాజః- తేన తుల్యస్స రఘుః- అనిలేనానుకూలవాయునా ఉద్ధూతైః పురః ప్రసారితైః- కేతుభిః ధ్వజైః-అపి [illegible] జయన్నివ భర్తృసయన్నివ-తజ్జయా తేః

షా।అహీతానానిలోద్ధూతైస్తర్జయన్నివకేతుభిః॥౨౯॥రజోభిస్స్యందనోద్ధూతైర్గజైశ్చఘనసన్నిభైః।భువస్తలమివవ్యోమకుర్వన్వ్యోమేవభూతలం॥౩౦॥ప్రతాపోగ్రేతతశ్శబ్దఃపరాగస్తదనంతరం।యయౌపశ్చాద్రథాదీతిచతుష్కంధేవసాచమూః॥౩౧॥మరుపృష్ఠాన్యుదంభాంసినావ్యాస్సుప్రతరానదీః। విపినానిప్రకాశానిశక్తిమత్త్వాచ్చకారసః॥ ౩౨॥ ససేనాంమహతీంకర్షన్పూర్వసాగరగామినీం।బభౌహరజటాభ్రష్టాంగంగామివభగీరథః॥౩౩॥త్యాజి

పరస్మైపదంకపిప్రయోగాత్సిద్ధం-తర్జయతేరనుదాత్తేత్త్వేపిచక్షిఙోఙిత్కరణేనఅనుదాత్తేత్త్వనిమిత్తస్యఆత్మనేపదస్యఅనిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదమితివామనః-ప్రథమంప్రాచీందిశంప్రతియయౌ॥ ... ... *

౨౯॥రజోభిరితి॥కింకుర్వన్-స్యందనోద్ధూతైఃరజోభిః- ఘనసన్నిభైఃవర్ణతఃక్రియాతఃపరిమాణతశ్చమేఘతుల్యైర్గజైశ్చ-యథాక్రమంవ్యోమఆకాశం-భువఃస్తలమివ-భూతలంవ్యోమేవ-కుర్వన్ యయావితిపూర్వేణాన్వయః॥ *

౩౦॥ప్రతాపఇతి॥అగ్రేప్రతాపస్తేజోవిశేషః॥ని॥సప్రతాపఃప్రభావశ్చయత్తేజఃకోశదండజమిత్యమరః॥తతశ్శబ్దస్సేనాకలకలః - తదనంతరంపరాగోధూళిః॥పరాగఃపుష్పరజసిధూళిస్నానీయయోరపీతివిశ్వః॥పశ్చాత్- రథాదిరథాశ్వాదికంచతురంగబలంఇతీత్థం- చతుస్స్కంధేవచతుర్వ్యూహేవ॥ని॥స్కంధోంసేచప్రకాండేచసేనాసముదయేపిచేతివిశ్వః- సాచమూః-యయౌ-రథానీకమితిపాఠే ఇతిశబ్దాధ్యాహారేణయోజ్యం॥ ... *

౩౧॥మరుపృష్ఠానీతి॥సరఘుః-శక్తిమత్త్వాత్సమర్థత్వాత్-మరుపృష్ఠానినిర్జలస్థలాని॥ని॥ సమానౌమరుధన్వానావిత్యమరః - ఉదంభాంసిఉద్భూతజలాని-చకార-నావ్యాఃనౌభిస్తార్యాఃనదీః॥ ని॥ నావ్యంత్రిలింగంనౌతార్యఇత్యమరః॥నౌవయోధర్మేత్యాదినాయత్ప్రత్యయః-సుప్రతరాస్సుఖేనప్రతరితుంశక్యాఃచకార- విపినానిఅరణ్యాని॥ని॥అటవ్యరణ్యంవిపినమిత్యమరః. ప్రకాశానినిర్వృక్షాణిచకారతస్యాగమ్యంనాస్తీతిభావః॥౩౨॥సఇతి॥మహతీంసేనాంపూర్వసాగరగామినీం-కర్షన్నాకర్షన్సరఘుః-హరస్యజటాభ్యోభ్రష్టాంగంగాంకర్షన్సాపిపూర్వసాగరగామినీభగీరథఇవబభౌ । భగీరథోనామకశ్చిత్కపిలదగ్ధానాంసాగరాణాంనప్తా తత్పావనాయహరకిరీటాద్గంగాయాఃప్రవర్తయితారాజా- యత్సంబంధాద్గంగాభాగీరథీతిగీయతే॥ *

౩౩॥ త్యాజితైరితి॥ఫలం... ...త్యాజితైః-త్యజేర్ణిజం

తైః ఫలముత్ఖాతైర్భగ్నైశ్చ బహుధా నృపైః। తస్యాసీదుల్బణో మార్గః పాదపైరివ దన్తినః॥ ౩౪॥ పౌరస్త్యానేవమాక్రామన్ తాంస్తాన్ జనపదాన్ జయీ। ప్రాప తాలీవనశ్యామముపకంఠం మహోదధేః॥ ౩౫॥ అనమ్రాణాం సముద్ధర్తుస్తస్మాత్సింధురయాదివ। ఆత్మా సంరక్షితస్సుంహైర్వృత్తిమాశ్రిత్య వైతసీం॥ ౩౬॥ వఙ్గానుత్ఖాయ తరసా నేతా నౌసాధనోద్యతాన్। నిచఖాన జయస్తంభాన్ గంగాస్రోతోన్తరేషు సః॥ ౩౭॥ ఆపాదపద్మప్రణతాః కలమా ఇవ తే ర

త్వాద్ద్వికర్మకాదప్రధానే కర్మణి క్తః-ఉత్ఖాతైః స్వపదాచ్చాలితైః - అన్యత్రోత్పాటితైః బహుధా భగ్నైః రణేజితైః అన్యత్ర ఛిన్నైః నృపైః పాదపైః దంతినో గజస్యేవ-తస్య రఘోః మార్గః ఉల్బణః ప్రకాశః - ఆసీత్॥ ని॥ ప్రకాశం ప్రకటం స్పష్టం విశదం స్ఫుటముల్బణమితి యాదవః॥ ... *

౩౪॥ పౌరస్త్యానితి॥ జయీ జయశీలః-జిదృక్షిత్యాదినా ఇని ప్రత్యయః-స రఘుః ఏవం పురోభవాన్ పౌరస్త్యాన్ ప్రాచ్యాన్-దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యగితి త్యక్ప్రత్యయః-తాంస్తాన్ సర్వానిత్యర్థః-వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః-జనపదాన్ దేశాన్ ఆక్రామన్ తాలీవనైః శ్యామం మహోదధేః ఉపకంఠం అంతికం ప్రాప॥

౩౫॥ అనమ్రాణామితి॥ అనమ్రాణామితి కర్మణి షష్ఠీ- సముద్ధర్తురున్మూలయితుః తస్మాద్రఘోః సకాశాత్- భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్యపాదానాత్పంచమీ సింధురయాన్నదీవేగాదివ సింహైః సింహదేశీయైః రాజభిః-సింహాదయశ్శబ్దాః జనపదవాచకాః క్షత్రియానాచక్షతే- వైతసీం వేతససంబంధినీం వృత్తిం ప్రణతత్వమిత్యర్థః-ఆశ్రిత్య-ఆత్మా సంరక్షితః - అత్ర కౌటిల్యః-బలీయసాభియుక్తో దుర్బలస్సర్వత్రానుప్రణతో వైతసధర్మమాతిష్ఠేదితి॥ *

౩౬॥ వంగానితి॥ నేతా నాయకః-స రఘుః నౌభిస్సాధనైః ఉద్యతాన్ సన్నద్ధాన్ వంగాన్ రాజ్ఞః తరసా బలేన॥ ని॥ తరసీ బలరంహసీ ఇతి యాదవః ఉత్ఖాయ ఉన్మూల్య గంగాయాః స్రోతసాం ప్రవాహాణాం అంతరేషు జయస్తంభాన్ నిచఖాన-స్థాపితవానిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౭॥ ఆపాదేతి॥ ఆపాదపద్మం అఙ్ఘ్రిపద్మపర్యన్తం ప్రణతాః అత ఏవ ఉత్ఖాతాః పూర్వముద్ధృతా అపి ప్రతిరోపితాః పశ్చాత్స్థాపితాః తే వంగాః కలమాశ్శాలివిశేషా ఇవ- తే ష్వాపాదపద్మం మూలపద్మపర్యంతం॥ ని॥ పాదో బుధ్నే తురీయాంశ ఇతి విశ్వః- ఉత్ఖాతప్రతిరోపితాశ్చ రఘుం ఫలైః ధనైః అన్యత్ర శస్యైస్సంవర్ధయామాసుః [illegible] సస్య ఇతి విశ్వః॥

ఘుం ఫలైస్సంవర్ధయామాసురుత్ఖాతప్రతిరోపితాః॥ ౩౭॥ సతీర్త్వాకపి
లాంసైన్యైర్బద్ధద్విరదసేతుభిః। ఉత్కలాదర్శితపథః కళింగాభిముఖోయ
యౌ॥ ౩౮॥ సప్రతాపంమహేంద్రస్యమూర్ధ్ని తీక్ష్ణంన్యవేశయత్ । అంకుశం
ద్విరదస్యేవయంతాగంభీరవేదనః॥ ౪౦॥ ప్రతిజగ్రాహ కాళింగ స్తమస్త్రైర్గజ
సాధనః। పక్షచ్ఛేదోద్యతంశక్రంశిలావర్షీవపర్వతః॥ ౪౧॥ ద్విషాంవిషహ్య
కాకుత్స్థ స్తత్రనారాచదుర్దినం। సన్మంగళస్నాతఇవప్రతిపేదేజయశ్రియం॥
౪౨॥ తాంబూలీనాందళై స్తత్రరచితాపానభూమయః । నారికేళాసవం

౩౭॥ సఇతి॥ సరఘుః బద్ధాః ద్విరదాఏవసేతవోయైస్తైః సైన్యైః- కపిలాంనా
మనదీం-కపిశామితికేచిత్పఠంతి- తాంతీర్త్వా ఉత్కలైః రాజభిః దర్శితపథః నం
దర్శితమార్గస్సన్ కళింగాభిముఖః కళింగదేశాభిముఖః యయౌ॥ *

౩౮॥ సఇతి॥ సరఘుః మహేంద్రస్యకులపర్వతవిశేషస్య- సప్తకులపర్వతాః॥
శ్లో॥ మహేంద్రోమలయస్సహ్యశ్శుక్తిమానృక్షపర్వతః । వింధ్యశ్చపారియా
త్రశ్చసప్తైతేకులపర్వతాః ఇతిశ్రీవిష్ణుపురాణవచనాత్॥ మూర్ధ్ని తీక్ష్ణందుస్స
హంప్రతాపంయన్తా సారథిః॥ ని॥ నియంతాప్రాజితాయంతాసూతఃక్షత్తా
చసారథిరిత్యమరః॥ గంభీరవేదినః గజవిశేషస్యమూర్ధ్ని తీక్ష్ణంనిశితంఅంకుశ
మివన్యవేశయత్ నిక్షిప్తవాన్॥ శ్లో॥ త్వగ్భేదాచ్ఛోణితస్రావాన్మాంసస్యచ్య
వనాదపిఆత్మానంయోనజానాతిసస్యాద్గంభీరవేదిక ఇతిరాజపుత్రీయే॥ శ్లో॥
చిరకాలేనయోవేత్తిశిక్షాంపరిచితామపి। గంభీరవేదీవిజ్ఞేయస్సగజోగజవేది
భిరితిమృగచర్మీయే॥ ... ... *

౪౦॥ ప్రతిజగ్రాహేతి॥ గజసాధనః కాళింగః కళింగానాంరాజా- ద్వ్యఞ్మగధ
కళింగసూరమసాదణిత్యణ్ ప్రత్యయః - అస్త్రైరాయుధైః తంరఘుంపక్షా
ణాంఛ్ఛేదచ్ఛేదనేఉద్యతంఉద్యుక్తంశక్రంశిలావర్షీపర్వతఇవప్రతిజగ్రాహ
అభియుక్తవాన్॥ ... ... *

౪౧॥ ద్విషామితి॥ కాకుత్స్థోరఘుః తత్రమహేంద్రాదౌద్విషాంనారాచదుర్ది
నంనారాచానాంబాణవిశేషాణాం దుర్దినంలక్షణయావర్షముచ్యతే॥ ని॥
మేఘచ్ఛన్నేహ్నిదుర్దినమిత్యమరః-విషహ్యసహిత్వా- సద్యధాశాస్త్రం
మంగళస్నాతఇవవిజయమంగళార్థమభిషిక్తఇవజయశ్రియంప్రతిపేదే॥ ని॥
యత్తుసర్వౌషధిస్నానంతన్మంగళముదీరితమితియాదవః॥ ... *

౪౨॥ తాంబూలీనామితి॥ తత్రమహేంద్రే ... యోధాః పచా

యోధాశ్శాత్రవంచపపుర్యశః॥౪౩॥గృహీతప్రతిముక్తస్యసధర్మవిజయీనృ
పః।శ్రియంమహేంద్రనాథస్యజహారనతుమేదినీం॥౪౪॥ తతోవేలాతటేనైవ
ఫలవత్పూగమాలినా।అగస్త్యచరితామాశామనాశాస్యజయోయయౌ॥౪౫॥
ససైన్యపరిభోగేనగజదానసుగంధినా। కావేరీంసరితాంపత్యుశ్శంకనీయామి
వాకరోత్॥౪౬॥బలైరధ్యుషితాస్తస్యవిజిగీషోర్గతాధ్వనః। మరీచోద్భ్రా

ద్యుచ్-రచితాఃకల్పితాఃఆపానభూమయఃపానయోగ్యప్రదేశాఃయైస్తేతథో
క్తాస్సంతః॥ని॥ఆపానంపానగోష్ఠికేత్యమరః-నారికేళాసవంనారికేళమద్యం
తాంబూలీనాంనాగవల్లీనాందళైఃపత్రైఃపపుః కిమివశాత్రవంశత్రుసంబన్ధి
యశోవయశఇవ-వకారఇవార్థేఇవార్థేవశబ్దోవాశబ్దోవాబోధ్యఇతివచనా
త్-తత్రయథేచ్ఛంవిజహ్రురిత్యర్థః॥ ... ... *

౪౩॥గృహీతేతి। ధర్మవిజయీధర్మార్థంవిజయశీలఃసనృపోరఘుఃగృహీతశ్చా
సౌప్రతిముక్తశ్చతస్యమహేంద్రనాథస్యకళింగస్యశ్రియంజహార- ధర్మార్థమి
తిభావః-మేదినీంతునజహార-శరణాగతవాత్సల్యాదితిభావః॥ ... *

౪౪॥తతఇతి॥తతఃప్రాచీవిజయానంతరం- సరఘుఃఫలవత్పూగమాలినాఫలి
తక్రముకశ్రేణిమతా-వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చేతిఇనిప్రత్యయః-వేలాయాస్సముద్రకూల
స్యతటేనైవ-ఉపాన్తేనైవఅగస్త్యేనచరితాంఆశాందక్షిణాందిశంఅనాశాస్య
జయఃఅయత్నసిద్ధత్వాదప్రార్థనీయజయస్సన్ యయౌ॥శ్లో॥ అగస్త్యోదక్షి
ణామాశామాశ్రిత్యనభసిస్థితః । వరుణస్యాత్మజోయోగీవింధ్యవాతాపిమ
ర్దనఇతిబ్రహ్మాండపురాణే॥ ... ... *

౪౫॥సఇతి॥సరఘుఃగజానాందానేనమదేనసుగంధినాసురభిగంధినా - గంధ
స్యేత్యాదినాఇకారాదేశస్సమాసాంతః - యద్యపిగంధస్యేత్త్వేతదేకాంత
గ్రహణంకర్తవ్యమితినైసర్గికగంధవివక్షాయామేవఇకారాదేశః-తథాపి
నిరంకుశాః-కవయఃతథాచమాఘకావ్యే॥శ్లో॥వపురయుక్ఛదగుచ్ఛసుగన్ధయ
స్సతతగాస్తతగానగిరోళిభిరితి॥నైషధేచ॥శ్లో॥అపాంహితృప్తాయనవారిధా
రాస్వాదుస్సుగంధిస్స్వదతేతుషారేతి॥ నకర్మధారయాన్మత్వర్థీయఇతినిషే
ధాదినిప్రత్యయాంతపక్షోపిజఘన్యఏవ - సేనాయాంసమవేతాజనాస్సైని
న్యాః॥ ని॥ సేనాయాంసమవేతాయేసైన్యాస్తేసైనికాశ్చతఇత్యమరః॥ సేనా
యావేత్యణ్ప్రత్యయః- తేషాంపరిభోగేనఉపభోగేనకావేరీంనామసరితం
సరితాంపత్యుస్సముద్రస్యశంకనీయామవిశ్వసనీయామివఅకరోత్-సంభోగ
లింగదర్శనాద్భర్తుశ్శంకాస్పదంకృతవానిత్యర్థః॥ ... *

న్తహారీతామలయాద్రేరుపత్యకాః॥౪౭॥ససంజురశ్వక్షుణ్ణానామేలానాము
త్పతిష్ణవః। తుల్యగన్ధిషుమత్తేభకటేషుఫలరేణవః॥౪౮॥ భోగివేష్టనమార్గేషు
చందనానాంసమర్పితం। నాస్రసత్కరిణాంగ్రైవంత్రిపదీచ్ఛేదినామపి॥౪౯॥
దిశిమందాయతే తేజో దక్షిణస్యాంరవేరపి। తస్యామేవరఘోః పాండ్యాః ప్ర
తాపంనవిషేహిరే॥౫౦॥ తామ్రపర్ణీసమేతస్యముక్తాసారంమహోదధేః। తే

౪౬॥బలైరితి। విజిగీషోర్విజేతుమిచ్ఛోః - గతాధ్వనస్తస్యరఘోఃబలైఃసై
న్యైః॥ని॥బలంశక్తౌబలేసైన్యఇతియాదవః॥ మరీచేషుమరీచవనేషుఉద్భ్రాం
తాస్సంభ్రాంతాఃహారితాఃపక్షివిశేషాఃయాసుతాః॥ని॥ తేషాంవిశేషాహా
రీతోమద్గుఃకారండవఃప్లవఇత్యమరః॥మలయాద్రేరుపత్యకాః అసన్నభూమ
యః॥ని॥ఉపత్యకాద్రేరాసన్నాభూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః॥ఉపాధిభ్యా
న్త్యకన్నాసన్నారూఢయోరితిత్యకప్రత్యయః-అధ్యుషితాఃఉపత్యకాసుస్థి
తాఇత్యర్థః-ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతికర్మత్వం॥ ... *
౪౭॥ససంజురితి॥అశ్వైఃక్షుణ్ణానాం-అశ్వఖురచూర్ణీకృతానామిత్యర్థః-ఏలా
నాంఏలాలతానాంఉత్పతిష్ణవఃఉత్పతనశీలాః-అలంకృఞిత్యాదినాఇష్ణుచ్ప్ర
త్యయఃఫలరేణవః-ఫలరజాంసీతుల్యగంధిషుసమానగంధిషు- తేనసహేత్యా
దినాఇనంతోబహువ్రీహిః- మత్తేభానాంకటేషుగండేషుససంజుస్సంసక్తాః॥
ని॥గజగండఃకటీకటావిత్యమరః॥ ... ... *
౪౮॥భోగీతి॥చందనానాంచందనద్రుమాణాంభోగివేష్టనమార్గేషుసర్పవేష్ట
ననిమ్నేషుసమర్పితంసంజితం త్రిపదీచేదినామపిపాదశృఙ్ఖలచ్ఛేదకానామపి॥
ని॥త్రిపదీపాదబన్ధనమితియాదవః-కరిణాంగజానాంగ్రీవాసుభవంగ్రైవం॥కం
ఠబంధనం-గ్రీవాభ్యోణ్చేత్యణ్ప్రత్యయః-నాస్రంసత్ నస్రస్తమభూత్-ద్యు
ద్భ్యోలుఙిత్యాత్మనేపదం-పుషాదిత్వాదఙాదేశః అనిదితామితినకారలోపః॥
౪౯ ॥ దిశీతి॥దక్షిణస్యాందిశిరవేరపి తేజః మందాయతేమందంభవతి-లోహి
తాదిత్వాత్ క్యష్ప్రత్యయః-వాక్యషఇత్యాత్మనేపదం-దక్షిణాయనేఅర్క తే
జోమాన్ద్యాదితిభావఃతస్యామేవదిశిపాండ్యాఃపాణ్డూనాం జనపదానాంరా
జానఃపాణ్డ్యాః-పాండోర్డ్యణ్వక్తవ్యఃరఘోఃప్రతాపంనవిషేహిరేనసోఢ
వంతః- సూర్యవిజయినోపివిజిగీషోర్నాయకస్య మహానుత్కర్షోగమ్యతే॥
౫౦॥ తామ్రపర్ణీతి॥ తేపాండ్యాః తామ్రపర్ణ్యానద్యాసమేతస్యసంగతస్యమ

నిపత్యదదుస్తస్మైయశస్స్వమివసంచితం॥౫౧॥ సనిర్విశ్యయథాకామంతటే
ష్వాలీఢచన్దనౌ। స్తనావివదిశ స్తస్యాశ్శైలౌమలయదర్దురౌ॥౫౨॥అసహ్యావి
క్రమస్సహ్యందూరాన్ముక్తముదన్వతా।నితంబమివమేదిన్యాస్స్రస్తాంశుకమల
ఙ్ఘయత్॥౫౩॥తస్యానీకైర్విసర్పద్భిరపరాంతజయోద్యతైః। రామాస్త్రోత్సా
రితోప్యాసీత్సహ్యలగ్న ఇవార్ణవః॥౫౪॥ భయోత్సృష్టవిభూషాణాంతేనకేర

పాదర్థేగతిః॥సముద్రస్యసంబంధి సంచితంముక్తాసారంమౌక్తికవరం॥ని॥
సారోబలేస్థిరాంశేచన్యాయ్యేక్లీబంవరేత్రిష్విత్యమరః॥ స్వంస్వకీయంసంచి
తంయశఇవతస్మైరఘవేనిపత్యప్రణిపత్యదదుః- యశసశ్శుభ్రవర్ణత్వాదౌప
మ్యం - తామ్రపర్ణీసంగమేమౌక్తికోత్పత్తిరితిప్రసిద్ధం ॥ ౫౧ ॥ సఇతి॥
౫౨ ॥ అసహ్యేతిచ॥ శ్లోకద్వయంకులకమేతత్ - అసహ్యవిక్రమఃసరఘుః
తటేషుసానుషుఆలీఢచందనౌవ్యాప్తచందనద్రుమౌ - స్తనపక్షేప్రాంతేషు
వ్యాప్తచందనానులేపౌ- తస్యాఃదక్షిణస్యాఃదిశః స్తనావివస్థితౌమలయదర్దు
రౌనామశైలౌతస్యాః దక్షిణస్యాః దిశః స్తనావివస్థితౌ మలయదర్దురౌ
నామశైలౌయథాకామంయథేచ్ఛంనిర్విశ్య ఉపభుజ్య ॥ సి॥నిర్వేశోభృతిభో
గయోరిత్యమరః ॥ ఉదకాన్యస్మిన్సంతీత్యుదన్వానుదధిః॥ని॥ఉదన్వానుదధిస్సి
న్ధురిత్యమరః॥ఉదన్వానుదధౌచేతినిపాతః- తేనసముద్రేణదూరాన్ముక్తందూ
రత స్త్యక్తం-స్తోకాంతికదూరార్థకృచ్ఛ్రాణి క్తేనేతిసమాసః-పంచమ్యాస్స్తో
కాదిభ్యశ్చేతిపంచమ్యాఅలుక్ - స్రస్తాంశుకంమేదిన్యాఃనితంబమివస్థితంస
హ్యాద్రిం అలంఘయత్ ప్రాప్తః అతిక్రాంతో వా॥ ... ※
౫౩॥సంప్రతిప్రతీచీందిశమభియయావిత్యాహ॥తస్యేతి॥ అపరాంతానాంపా
శ్చాత్యానాంజనపదానాంజయేఉద్యతైఃఉద్యుక్తైః॥సి॥ అపరాన్తాస్తుపాశ్చాత్యా
ఇతియాదవః- విసర్పద్భిఃగచ్ఛద్భిఃతస్యరఘోఃఅనీకైస్సైన్యైః॥సి॥అనీకంతు
రణేసైన్యఇతివిశ్వః॥అర్ణవస్సముద్రః॥ ని॥ సరస్వాన్సాగరోర్ణవఇత్యమరః॥
రామస్యజామదగ్న్యస్యఅస్త్రైః ఉత్సారితః అపసారితోపిసహ్యలగ్న ఇవస
హ్యపర్వతసక్తఇవఆసీత్-అస్యసైన్యంద్వితీయోర్ణవఇవాదృశ్యతేతిభావఃపర
శురామేణసహ్యపర్వతవర్తీసముద్రఃప్రోత్సారితఇతికథాత్రానుసన్ధేయా॥
౫౪॥భయేతి॥ తేనరఘుణాభయోత్సృష్టవిభూషాణాంభయేనపరిహృతభూ
షణానాం- కేరళయోషితాం కేరళదేశీయాఙ్గనానాం అలకేషు-చమూరేణుః
సేనారజఃచూర్ణ[illegible]తిఃదీకృతః. ఏ

శయోషితాం।అలకేషుచమూరేణుశ్చూర్ణప్రతినిధీకృతః॥౫౫॥మురళామా
రుతోద్ధూతమగమత్కైతకంరజః।తద్యోధవారబాణానామయత్నపటవాస
తాం॥౫౬॥ అభ్యభూయతవాహానాంచరతాంగాత్రశింజితైః। వర్మభిఃపవ
నోద్ధూతరాజతాళీవనధ్వనిః॥౫౭॥ఖర్జూరీస్కంధనద్ధానాంమదోద్గారసుగ
న్ధిషు।కటేషుకరిణాంపేతుఃపున్నాగేభ్యశ్శిలీముఖాః॥౫౮॥ అవకాశంకిలోద
న్వాన్ రామాయాభ్యర్థితోదదౌ। అపరాన్తమహీపాలవ్యాజేనరఘవేక

తేనయోషితాంపలాయనంచమూనాంతదనుధావనంచధ్వన్యతే॥ *

౫౫॥మురళేతి॥మురళానామకేరళదేశేషుకాచిన్నదీ-మురళీతికేచిత్పఠంతితస్యాఃమారుతేనఉద్ధూతంఉత్థాపితంకైతకంకేతకీసంబంధిరజఃతద్యోధవారబాణానాంరఘుభటకంచుకానాం॥ని॥ కంచుకోవారబాణోస్త్రీత్యమరః- అయత్నపటవాసతాంఅయత్నసిద్ధవస్త్రవాసనాద్రవ్యత్వం- అగమత్॥ని॥ పిష్టాతఃపటవాసక ఇత్యమరః॥ ... ... *

౫౬॥అభ్యభూయతేతి॥చరతాంగచ్ఛతాంవాహానాంవాజినాం॥ని॥ వాజివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయఇత్యమరః గాత్రశింజితైఃగాత్రేషుశబ్దాయమానైరిత్యర్థః-కర్తరి క్తః వర్మభిఃకవచైఃపవనోద్ధూతానాంవాతేనకంపితానాంరాజతాళీవనానాం॥శ్రీతాళవృక్షవనానాంధ్వనిఃఅభ్యభూయతతిరస్కృతః మర్మరఇతిపాఠేవాహానాంగాత్రశింజితైఃగాత్రధ్వనిభిః గాత్రస్థవర్మధ్వనిభిరిత్యర్థః-భావేక్తః మర్మరఃమర్మరాయమానధ్వనివిశేషః॥ని॥ అథమర్మరఃస్వనితేవస్త్రపర్ణానామిత్యమరః॥ ... *

౫౭॥ఖర్జూరీతి॥ఖర్జూరీణాంతృణద్రుమవిశేషాణాం॥ని॥ ఖర్జూరఃకేతకీతాళీఖర్జూరీచతృణద్రుమాఇత్యమరః స్కంధేషుప్రకాండేషు॥ని॥అస్త్రీప్రకాండస్కంధస్స్యాన్మూలాచ్ఛాఖావధేస్తరోరిత్యమరః॥ నద్ధానాంబద్ధానాంకరిణాంగజానాంమదోద్గారేణమదస్రావేణసుగంధిషు గంధస్యేత్యాదనాఇకారాదేశః కటేషుగండస్థలేషు॥ని॥గజగండఃకటీకటావిత్యమరః- పున్నాగేభ్యఃపున్నాగపుష్పాణివిహాయ- ల్యబ్లోపేపంచమీ-శిలీముఖాఃఅలయఃపేతుః॥ని॥ అళిబాణౌశిలీముఖావిత్యమరః॥తతోపిసౌగంధ్యాతిశయాదితిభావః॥ *

౫౮॥అవకాశమితి॥ఉదన్వానుదధిః-రామాయజామదగ్న్యాయఅభ్యర్థితఃయాచితస్సన్ అవకాశంస్థానందదౌకిల-రఘవేతుఅపరాన్తమహీపాలవ్యాజేనకరంబలిందదౌ॥ని॥బలిహస్తావకరావిత్యమరః॥ అపరాంతానాంసము

రం॥౫౯॥మత్తేభరదనోత్కీర్ణవ్యక్తవిక్రమలక్షణం। త్రికూటమేవ తత్రోచ్చై
ర్జయస్తంభం చకార సః॥ ౬౦॥ పారశీకాంస్తతో జేతుం ప్రతస్థే స్థలవర్త్మనా।
ఇంద్రియాఖ్యానివరిపూం స్తత్త్వజ్ఞానేన సంయమీ॥ ౬౧॥ యవనీముఖపద్మా
నాం సేహే మధుమదం న సః। బాలాతపమివాబ్జానామకాలజలదోదయః॥౬౨
సంగ్రామస్తుములస్తస్య పాశ్చాత్త్యైరశ్వసాధనైః। శార్ఙ్గకూజితవిజ్ఞేయప్ర
తియోధే రజస్యభూత్॥౬౩॥భల్లాపవర్జితైస్తేషాం శిరోభిశ్శ్మశ్రులైర్మహీం।

ద్రమధ్యదేశత్వాత్తైర్దత్తే కరే సముద్రదత్తత్వోపచారః - కరదానం తు భీత్యాన
యాచ్ఞయేతి రామాద్రఘోరుత్కర్షః॥ .. ... *

౫౯॥మత్తేభేతి॥తత్ర దేశే స రఘుః మత్తానామిభానాం రదనోత్కీర్ణానిదంతక్ష
తాన్యేవ-భావే క్తః-వ్యక్తాని స్ఫుటాని విక్రమలక్షణాని పరాక్రమచిహ్నాని విజ
యవర్ణావళీస్థానీయాని యస్మిన్ తం తథోక్తం త్రికూటమేవ- ఉచ్చైరున్నతం
జయస్తంభం చకార- గాఢప్రహార త్రికూటాద్రిరేవ ఉత్కీర్ణజయస్తంభ ఇవ
రఘోర్జయఖ్యాపకోభూదిత్యర్థః ... ... *

౬౦॥పారశీకానితి ॥ తతస్స రఘుః సంయమీ యోగీ తత్త్వజ్ఞానేన ఇంద్రియా
ఖ్యాన్ ఇంద్రియనామకాన్ రిపూనివ పారశీకాన్ రాజ్ఞః జేతుం స్థలవర్త్మనా
ప్రతస్థే-న తు నేదిష్ఠేనాపి జలపథేన - సముద్రయానస్య నిషిద్ధత్వాదితి భావః॥

౬౧॥యవనీతి॥స రఘుః-యవనీనాం యవనస్త్రీణాం- జాతేరస్త్రీ విషయాద
యోపధాదితి జీష్- ముఖాని పద్మానీవేత్యుపమితసమాసః. తేషాం మధు నామ
ద్యేన యో మదః మదరాగః కార్యకారణయోరభేదేన నిర్దేశః తం న సేహే కథ
మివ అకాలే ప్రావృడ్వ్యతిరిక్తకాలే జలదోదయః ప్రావృషి పద్మవికాసస్యా
ప్రస్తుతత్వాత్ - అబ్జానాం సంబంధినం బాలాతపమివ- అబ్జహితత్వాదబ్జసం
బంధిత్వం సారాతపస్య॥ ... ... *

౬౨॥ సంగ్రామ ఇతి॥తస్య రఘోః అశ్వసాధనైః పశ్చాద్భవైః పాశ్చాత్త్యైః
సైన్యైః సహ దక్షిణాపశ్చాత్పురస్త్యక్ - సహార్థే తృతీయా శృంగాణాం
వికారాః శార్ఙ్గాణి ధనూంషి తేషాం కూజితైః - జ్యాశబ్దైః అథవా శార్ఙ్గైః
శృంగసంబంధిభిః కూజితైః విజ్ఞేయాః అనుమేయాః ప్రతియోధాః ప్రతిభటాః
యస్మిన్ తస్మిన్ రజసి తుములః సంగ్రామః సంకులయుద్ధం అభూత్। స॥ తుము
లం రణసంకులమిత్యమరః॥ ... ... *

౬౩॥భల్లేతి॥ స రఘుః భల్లాపవర్జితైః బాణవిశేషకృత్తైః శ్మశ్రులైః ప్రవృద్ధముఖ

తస్తారసరఘావ్యాప్తైస్సక్షౌద్రపటలైరివ॥ ౬౪॥ అపనీతశిరస్త్రాణా శ్శేషాస్తం శరణంయయుః। ప్రణిపాతప్రతీకారస్సంరంభోహిమహాత్మనాం॥ ౬౫॥ వినయన్తేస్మతద్యోధామధుభిర్విజయశ్రమం। ఆస్తీర్ణాజినరత్నాసుద్రాక్షావలయభూమిషు॥ ౬౬॥ తతఃప్రతస్థేకౌబేరీంభాస్వానివరఘుర్దిశం। శరైరుస్రైరివోదీచ్యానుద్ధరిష్యన్రసానివ॥ ౬౭॥ వినీతాధ్వశ్రమాస్తస్యసింధుతీరవిచేష్టనైః

గోమవద్భిః-సిద్ధ్మాదిత్వాత్ లచ్ప్రత్యయః తేషాంపాశ్చాత్యానాంశరోభిః-సరఘాభిః-మధుమక్షికాభిఃవ్యాప్తైః॥ని॥ సరఘామధుమక్షికేత్యమరః॥ క్షుద్రాస్సరఘాః॥ని॥ క్షుద్రావ్యంగానటీవేశ్యాసరఘాకంటకారికేత్యమరః॥ క్షుద్రాభిఃకృతానిక్షౌద్రాణిమధూని॥ని॥ క్షౌద్రంమధునిపానీయఇతివిశ్వః॥ క్షుద్రాభ్రమరవటరపాదపాదఞితిఆఞ్ ప్రత్యయః-సంజ్ఞాయాంవిషయే - తేషాంపటలైఃపుంజైరివమహీంతస్తారఛాదయామాస॥ ... ... *

౬౪॥ అపనీతేతి॥ శేషాఃహతావశిష్టాఃఅపనీతశిరస్త్రాణాఃఅపసారితశీర్షణ్యాస్సంతః-శరణాగతలక్షణమేతత్- తంరఘుంశరణంయయుః- తథాహిమహాత్మనాంసంరంభఃక్షోభఃప్రణిపాతఃప్రణతిరేవప్రతీకారోయస్యసఃపరికీర్ణమాద్ధత్యమేవమహాత్మనామసహ్యంనతుజీవితమితిభావః॥ ... *

౬౫॥ వినయంతఇతి॥ తస్యరఘోఃయోధాఃభటాఃఆస్తీర్ణానిఅజినరత్నానిచర్మశ్రేష్ఠానియాసుతాసుద్రాక్షావలయానాంద్రాక్షాకుంజానాంభూమిషు॥ని॥ మృద్వీకాగోస్తనీద్రాక్షాస్వాద్వీమధురసేతిచేత్యమరః॥ మధుభిఃద్రాక్షాఫలప్రకృతికైర్మద్యైః విజయశ్రమంయుద్ధఖేదం వినయంతేస్మఅపనీతవంతః-కర్తృస్థేచాశరీరేకర్మణీత్యాత్మనేపదం-లట్స్మఇతిభూతార్థేలట్॥ *

౬౬॥ తతఇతి॥ తతఃరఘుఃభాస్వాన్సూర్యఇవశరైఃబాణైః. ఉస్రైఃకిరణైరివ॥ని॥ కిరణోస్రమయూఖాంశుగభస్తిఘృణిఘృష్టయఇత్యమరః॥ ఉదీచ్యాన్ఉదగ్భవాన్రసానుదకానీవఉద్ధరిష్యన్ఉన్మూలయిష్యన్కౌబేరీంకుబేరసంబన్ధినీందిశంఉదీచీంప్రతస్థే- అనేకేవశబ్దేయముపమాయథాహదండీ॥శ్లో॥ ఏకానేకేవశబ్దత్వాత్సావాక్యార్థోపమాద్విధేతి॥ ... ... *

౬౭॥ వినీతేతి॥ సింధుర్నామకాశ్మీరదేశేకశ్చిన్నదవిశేషః॥ని॥ దేశేనదవిశేషేబ్ధౌసింధుర్నాసరితిస్త్రియామిత్యమరః॥ తస్యతీరేవివేష్టనైః అంగపరివర్తనైఃవినీతాధ్వశ్రమాఃగతమార్గఖేదాఇత్యర్థః తస్యరఘోఃవాజినఃఅశ్వాఃలగ్నాః కుంకుమకేసరాః ... లగ్న కుంకుమాః

మధువుర్వాజినస్కంధాన్ లగ్నకుంకుమకేసరాన్ ॥ ౬౮ ॥ తత్ర హూణావరో-
ధానాం భర్తృషు వ్యక్తవిక్రమం । కపోలపాటలాదేశి బభూవ రఘుచేష్టితం ॥
౬౯ ॥ కాంభోజాస్సమరే సోఢుం తస్య వీర్యమనీశ్వరాః । గజాలానపరిక్లిష్టైరం
కోలైస్సార్ధమానతాః ॥ ౭౦ ॥ తేషాం సదశ్వభూయిష్ఠాస్తుంగా ద్రవిణరాశయః ।
ఉపదా వివిశుశ్శశ్వన్నోత్సేకాః కోసలేశ్వరం ॥ ౭౧ ॥ తతో గౌరీగురుం శైలమా-
రురోహాశ్వసాధనః । వర్ధయన్నివ తత్కూటానుద్ధూతైర్ధాతురేణుభిః ॥ ౭౨ ॥

కేసరాః సటాః యేషాం తాన్ స్కంధాన్ దుధువుః కంపయంతిస్మ ॥ *

౬౮ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర ఉదీచ్యాం దిశి భర్తృషు వ్యక్తవిక్రమం భర్తృవధేన స్ఫుటప-
రాక్రమమిత్యర్థః- రఘుచేష్టితం రఘువ్యాపారః- హూణానాజినపదాః క్షత్రి-
యాః- తేషాం అవరోధాః అంతఃపురస్త్రియః తాసాం కపోలేషు పాటలస్య పా-
టలిమ్నః తాడనాదికృతారుణ్యస్య ఆదేశి ఉపదేశి బభూవ- అథవా పాటలః ఆ-
దేశీ ఉపదేష్టా యస్య తద్బభూవ స్వయం తేనాఖ్యాత ఇత్యర్థః ॥ ... *

౬౯ ॥ కాంభోజా ఇతి ॥ కాంభోజాః రాజానః సమరే తస్య రఘోః వీర్యం పరా-
క్రమం సోఢుం అనీశ్వరాః అశక్తాస్సంతః గజానామాలానం బంధనం- భావే
ల్యుట్- విభాషాలీయతేరిత్యాత్వం తేన పరిక్లిష్టైః పరిక్షతైః - అంకోలైస్సా-
ర్ధం వృక్షవిశేషైస్సహ ఆనతాః నమ్రాః ॥ ... ... *

౭౦ ॥ తేషామితి ॥ తేషాం కాంభోజానాం సద్భిరశ్వైః భూయిష్ఠాః తుంగాః
ద్రవిణానాం సువర్ణానాం ॥ ని ॥ హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్నమిత్యమరః ॥ రాశయ
ఏవ ఉపదాః ఉపాయనాని ॥ ని ॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదే-
త్యమరః ॥ కోసలేశ్వరం రఘుం శశ్వత్ అసకృత్ వివిశుః ॥ ని ॥ ముహుః పునః పున-
శ్శశ్వదభీక్ష్ణమసకృత్సమా ఇత్యమరః ॥ తథాపి ఉత్సేకాః గర్వాస్తు న వివిశుః- స-
త్యపి గర్వకారణే న గర్వితా ఇత్యర్థః ॥ ... ... *

౭౧ ॥ తత ఇతి ॥ తతోఽనంతరం అశ్వసాధనస్సన్ గౌర్యాః గురుం పితరం శైలం హి-
మవంతమిత్యర్థః ॥ ని ॥ గురూ గీష్పతిపిత్రాద్యావిత్యమరః ॥ ఉద్ధూతైః అశ్వఖు-
రోద్ధూతైః ధాతూనాం గైరికాదీనాం రేణుభిః ॥ ని ॥ రేణుర్ద్వయోః స్త్రియాం
ధూళిరిత్యమరః ॥ తత్కూటాన్ తస్య శృంగాణి ॥ ని ॥ కూటోఽస్త్రీ శిఖరం శృంగ-
మిత్యమరః ॥ వర్ధయన్నివ ఆరురోహ- ఉత్పతద్ధూళిదర్శనాద్గిరిశిఖరవృద్ధిభ్ర-
మో జాయత ఇతి భావః ॥ ... ... *

౭౨ ॥ శశంసేతి ॥ తుల్యసత్త్వానాం సైన్యస్యహాసబలానాం గుహాసు శేరత ఇ

శశంసతుల్యసత్వానాంసైన్యఘోషేప్యసంభ్రమం। గుహాశయానాంసింహా
నాంపరివృత్త్యావలోకనం॥ ౭౩॥ భూర్జేషుమర్మరీభూతాఃకీచకధ్వనిహేత
వః।గఙ్గాశీకరిణోమార్గేమరుతస్తంసిషేవిరే॥ ౭౪॥ విశశ్రముర్నమేరూణాం
ఛాయాస్వధ్యాస్యసైనికాః।దృషదోవాసితోత్సఙ్గానిషణ్ణమృగనాభిభిః॥ ౭౫॥
సరళాసక్తమాతంగగ్రైవేయస్ఫురితత్విషః।ఆసన్నోషధయోనేతుర్నక్తమ
స్నేహదీపికాః॥ ౭౬॥ తస్యోత్సృష్టనివాసేషుకంఠరజ్జుక్షతత్వచః।గజవర్ష్మ

తిగుహాశయాః-అధికరణేశేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః- తేషాంసింహానాంసంబంధి
పరివృత్త్యపరావృత్యఅవలోకనంశయిత్వైవగ్రీవాభఙ్గేనఅవలోకనంకర్తృ
సైన్యఘోషేసేనాకలకలేసంభ్రమకారణేసత్యపిఅసంభ్రమమంతఃక్షోభవి
రహం- నఞఃప్రసజ్యప్రతిషేధేపితత్పురుషసమాసఇష్యతే - శశంసకథయా
మాస-సైన్యేభ్యఇత్యర్థాల్లభ్యతే-బాహ్యచేష్టితమేవ మనోవృత్తేరనుమాపక
మితిభావః-అసంభ్రాంతత్వేహేతుఃతుల్యసత్వానామితి-నహిసమబలఃసమబ
లాద్బిభేతీతిభావః॥ ... ... *

౭౩॥ భూర్జేష్వితి॥ భూర్జేషుభుజపత్రవృక్షేషు॥ని॥ భుజపత్రోభుజోభూర్జో
మృదుత్వక్చర్మకావపీతియాదవః-మర్మరఃశుష్కపర్ణధ్వనిః॥ని॥ మర్మరశ్శు
ష్కపర్ణానామితియాదవః- అయంచశుక్లాదిశబ్దవత్-గుణిన్యపివర్తతే- ప్ర
యోక్ష్యతేచ-మర్మరైరగరుధూపగంధిభిరితి- తతోమర్మరీభూతాఃమర్మర
శబ్దవంతోభూతాఇత్యర్థః-కీచకానాంవేణువిశేషాణాంధ్వనిహేతవః శ్రో
త్రసుఖావహాశ్చేతిభావః-గంగాయాఃశీకరాః-ఏషాంసంతీతిగంగాశీకరిణఃశీ
తలాఇత్యర్థః-మరుతఃవాతాఃమార్గేశంరఘుంసిషేవిరే అసేవంతేత్యర్థః॥
౭౪॥ విశశ్రమురితి॥ సైనికాఃసేనాయాంసమవేతాః- ప్రాగ్వహతేష్ఠగితిఠక్ప్ర
త్యయః- నమేరూణాంసురపున్నాగానాంఛాయాసునిషణ్ణానాందృషత్సూప
విష్టానాంమృగాణాంనాభిభిః వాసితోత్సంగాఃసురభితలాః దృషదఃశిలాఃఆ
ధ్యాస్యాధిష్ఠాయవిశశ్రముర్విశ్రాంతాః॥ ... ... *

౭౫॥ సరళేతి॥ సరళేషుదేవదారువిశేషేషుఆసక్తానిసంజితానిమాతఙ్గానాం
గజానాంగ్రీవాసుభవానిగ్రైవేయానికంఠశృంఖలాని-గ్రీవాభ్యోణ్చేతిచకా
రాడ్ఢక్ప్రత్యయః- తేషుస్ఫురతత్విషః ప్రతిఫలితభాసః - ఓషధయఃనక్తంజ్వ
లంత్యోలతావిశేషాః నేతుః నాయకస్యరఘోః అస్నేహదీపికాః తైలనిరపే
క్షదీపికాః ఆసన్॥ ... ... *

౭౬॥ తస్యేతి॥ తస్య ... ... నివాసేషు

కిరాతేభ్యశ్శశంసు ర్దేవదారవః॥౭౭॥తత్ర జన్యం రఘోర్ఘోరం పార్వతీయైర్గణైరభూత్। నారాచక్షేపణీయాశ్మనిష్పేషోత్పతితానలం॥౭౮॥శరైరుత్సవసంకేతాన్ సకృత్వా విరతోత్సవాన్। జయోదాహరణం బాహ్వోర్గాపయామాస కిన్నరాన్॥౭౯॥పరస్పరేణ విజ్ఞాతస్తేషూపాయనపాణిషు। రాజ్ఞా హిమవతస్సారో రాజ్ఞస్సారో హిమాద్రిణా॥౮౦॥తత్రాక్షోభ్యం యశోరాశిం నివేశ్యావరురోహ సః। పౌలస్త్యతులితస్యాద్రేరాదధాన ఇవ హ్రియం॥౮౧॥

కంఠరజ్జుభిః గజగ్రైవేయైః-క్షతాః సప్పిష్టాః త్వచో యేషాం తే దేవదారవః. కిరాతేభ్యః గజానాం వర్ష్మ ప్రమాణం। ని॥ వర్ష్మ దేహప్రమాణయోరిత్యమరః॥ శశంసుః కథితవంతః-దేవదారుస్కంధత్వక్క్షతైః గజానామౌన్నత్యమనుమీయత ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౭౭॥తత్రేతి॥తత్ర హిమాద్రౌ రఘోః పర్వతే భవైః పార్వతీయైః-పర్వతాచ్ఛ ఇతి ఛప్రత్యయః- గణైః ఉత్సవసంకేతాఖ్యైః ర్వర్గణైః సప్తభిస్సహ॥ శ్లో॥ గణానుత్సవసంకేతాన్ సజయత్సప్తపాండవ ఇతి మహాభారతే - నారాచానాం బాణవిశేషాణాం క్షేపణీయానాం భిండివాలానాం అశ్మనాం పాషాణానాంచ నిష్పేషేణ సంఘర్షణేన ఉత్పతితః అనలః యస్మిన్ తత్తథోక్తం॥ని॥ క్షేపణీయో భిండివాలః స్సృగోదీర్ఘమహాఫల ఇతి యాదవః - ఘోరం భీమం జన్యం యుద్ధం అభూత్॥ని॥ యుద్ధమాయోధనం జన్యమిత్యమరః॥ ... ... *

౭౮॥శరైరితి॥ స రఘుః శరైః బాణైః - ఉత్సవసంకేతాన్నామ గణాన్ విరతోత్సవాన్ కృత్వా జిత్వేత్యర్థః-కిన్నరాన్ గంధర్వవిశేషాన్ బాహ్వోః స్వభుజయోః జయోదాహరణం జయఖ్యాపకం ప్రబంధవిశేషం గాపయామాస- గతిబుద్ధీత్యాదినా కిన్నరాణాం కర్మత్వం- గణానాంచ అభూతపూర్వః పరాజయ ఇతి ధ్వన్యతే॥ ... ... *

౭౯॥పరస్పరేణేతి॥ తేషు గణేషు ఉపాయనయుక్తాః పాణయో యేషాం తేషు సత్సు పరస్పరేణ అన్యోన్యం రాజ్ఞా హిమవతః- సారో ధనరూపః విజ్ఞాతః హిమాద్రిణా రాజ్ఞః సారః బలరూపః విజ్ఞాతః ఏతేన తత్రత్యవస్తూనామనర్ఘత్వం గణానాంచ అభూతపూర్వః పరాజయ ఇతి ధ్వన్యతే॥ ... *

౮౦॥తత్రేతి॥ స రఘుః తత్ర హిమాద్రౌ అక్షోభ్యం అప్రధృష్యం యశోరాశిం నివేశ్య నిధాయ పౌలస్త్యేన రావణేన తులితస్య చాలితస్య అద్రేః కైలాసస్య హ్రియం ఆదధానః జనయన్నివ అవరురోహ- కైలాసమగత్వైవ ప్రతినివృత్త ఇత్యర్థః- [illegible] వః ... *

చకంపే తీర్ణలౌహిత్యే తస్మిన్ ప్రాగ్జ్యోతిషేశ్వరః। తద్గజాలానతాం ప్రాప్తైస్సహ కాలాగరుద్రుమైః॥౮౧॥ న ప్రసేహే స రుద్ధార్కమధారావర్షదుర్దినం। రథవర్త్మరజోఽప్యస్య కుత ఏవ పతాకినీం॥౮౨॥ తమీశః కామరూపాణామత్యాఖండలవిక్రమం। భేజే భిన్నకటైర్నాగైరన్యానుపరురోధ యైః॥౮౩॥ కామరూపేశ్వరస్తస్య హేమపీఠాధిదేవతాం। రత్నపుష్పోపహారేణ ఛాయామానర్చ పాదయోః॥౮౪॥ ఇతి జిత్వా దిశో జిష్ణుర్న్యవర్తత రథోద్ధతం। రజో విశ్రామయన్ రాజ్ఞాం ఛత్రశూన్యేషు మౌళిషు॥౮౫॥ స విశ్వజితమాజహ్రే యజ్ఞం స

౮౧॥ చకంప ఇతి॥ తస్మిన్ రఘౌ తీర్ణా లౌహిత్యా నామ నదీ యేన తస్మిన్ తీర్ణలౌహిత్యే సతి- ప్రాగ్జ్యోతిషాణాం జనపదానామీశ్వరః- తస్య రఘోః గజానామాలానతాం ప్రాప్తైః కాలాగరుద్రుమైః కృష్ణాగరువృక్షైస్సహ చకంపే కంపితవాన్॥౮౨॥ నేతి సః ప్రాగ్జ్యోతిషేశ్వరః- రుద్ధార్కం ఆవృతసూర్యం అధారవర్షం చ తత్ దుర్దినం చ ధారావృష్టిం వినైవ దుర్దినీభూతం అస్య రఘోః రథవర్త్మరజోఽపి న ప్రసేహే- పతాకినీం తు కుత ఏవ ప్రసేహే న కుతోఽపీత్యర్థః॥

౮౩॥ తమితి॥ కామరూపాణాం నామ దేశానాం- ఈశ్వరః అత్యాఖండలవిక్రమం అతీంద్రపరాక్రమం తం రఘుం భిన్నాః స్రవన్మదాః కటాః గండాః- యేషాం తైః నాగైః గజైః సాధనైః భేజే- నాగాన్ దత్వా శరణం గత ఇత్యర్థః కీదృశైః- యైర్నాగైః అన్యాన్ రఘువ్యతిరిక్తాన్ నృపాన్ ఉపరురోధ- శూరాణామపి శూరో రఘురితి భావః॥ ... ... *

౮౪॥ కామరూపేతి॥ కామరూపేశ్వరః హేమపీఠస్యాధిదేవతాం తస్య రఘోః పాదయోః ఛాయాం కనకమయపాదపీఠవ్యాపినీం కాంతిం రత్నాన్యేవ పుష్పాణి తేషాముపహారేణ సమర్పణేన ఆనర్చ పూజయామాస॥ ... *

౮౫॥ ఇతీతి॥ జిష్ణుః జయశీలః- గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుప్రత్యయః- స రఘుః- ఇత్థం- దిశః జిత్వా రథైః ఉద్ధతం రజః ఛత్రశూన్యేషు రఘోరేకచ్ఛత్రత్వాదితి భావః- రాజ్ఞాం మౌళిషు సంయతకేశేషు। ని॥ చూడా కిరీటం కేశాశ్చ సంయతా మౌళయః కచా ఇత్యమరః- శిఖాస్విత్యర్థః రజః విశ్రామయన్ సంక్రామయన్నిత్యర్థః- న్యవర్తత నివృత్తః॥ ... ... *

౮౬॥ స ఇతి॥ స రఘుః సర్వస్వం దక్షిణా యస్య తం సర్వస్వదక్షిణం- విశ్వజిత్సర్వస్వదక్షిణ ఇతి శ్రుతేః- విశ్వజితం నామ యజ్ఞం- ఆజహ్రే కృతవానిత్యర్థః- యుక్తం చైతదిత్యాహ - సతాం సాధూనాం వారిముచాం మేఘానామివ ఆదానం ఆగ్రహణం

ర్వస్వదక్షిణం। ఆదానం హి విసర్గాయ సతాం వారిముచామివ॥౮౬॥ సత్రాన్తే సచివసఖః పురస్క్రియాభిర్గుర్వీభిశ్శమితపరాజయవ్యలీకాన్। కాకుత్స్థశ్చిరవిరహోత్సుకావరోధాన్ రాజన్యాంస్స్వపురనివృత్తయేఽనుమేనే॥౮౭॥ తే రేఖాధ్వజకలశాతపత్రచిహ్నం సమ్రాజశ్చరణయుగం ప్రసాదలభ్యం। ప్రస్థానప్రణతిభిరంగులీషు చక్రుర్మౌలిస్రక్చ్యుతమకరందరేణుగౌరం॥ *

— ఇతి శ్రీకాళిదాసకృతౌ రఘువంశే మహాకావ్యే చతుర్థస్సర్గః. —

విసర్గాయ త్యాగాయ హి- సత్పాత్రవినియోగాయేత్యర్థః॥ ... *

౮-౭॥ సత్రాంత ఇతి॥ కాకుత్స్థః రఘుః సత్రాంతే యజ్ఞాంతే। ని॥ సత్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదాదానే వనేఽపి చేత్యమరః- సచివానాం సఖా సచివసఖస్సన్- తేషామత్యంతానుసరణద్యోతనార్థం రాజ్ఞస్సఖిత్వవ్యపదేశః- రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్- గుర్వీభిర్మహతీభిః పురస్క్రియాభిః పూజాభిః శమితం పరాజయేన యద్వ్యలీకం దుఃఖం వైలక్ష్యం వా- తద్యేషాం తాన్ శమితపరాజయవ్యలీకాన్॥ ని॥ దుఃఖే వైలక్ష్యే వ్యలీకమితి యాదవః- చిరవిరహేణ ఉత్సుకాః ఉత్కంఠితాః అవరోధాః అంతఃపురాంగనాః యేషాం తాన్ రాజ్ఞోఽపత్యాని రాజన్యాః క్షత్రియాః తాన్- రాజశ్వశురాద్యదితి యత్ప్రత్యయః॥ ని॥ మూర్ధాభిషిక్తో రాజన్యో బాహుజః క్షత్రియో విరాడిత్యమరః- స్వపురం ప్రతినివృత్తయే గమనాయ అనుమేనే అనుజ్ఞాతవాన్॥ ... ... *

౮౮॥ తే ఇతి। తే రాజన్యాః రేఖా ఏవ ధ్వజాశ్చ కలశాశ్చ ఆతపత్రాణి చ- ధ్వజాద్యాకార రేఖా ఇత్యర్థః- తాని చిహ్నాని యస్య తత్తథోక్తం - ప్రసాదేనైవ లభ్యం ప్రసాదలభ్యం సమ్రాజస్సార్వభౌమస్య రఘోః చరణయుగం ప్రస్థానే ప్రయాణసమయే యాః ప్రణతయః నమస్కారాః తాభిః కరణైః అంగులీషు మౌలిషు కేశబంధేషు యాః స్రజః మాల్యాని తాభ్యః చ్యుతైః- మకరందైః పుష్పరసైః రేణుభిః- పరాగైశ్చ గౌరం గౌరవర్ణం చక్రుః ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ ... *

ఇతి శ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ మహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరివిరచితాయాం సంజీవినీసమాఖ్యాయాం రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం- చతుర్థస్సర్గః.

శ్రీ ర స్తు.

రఘువంశకావ్యే- సవ్యాఖ్యానే- పంచమస్సర్గః.

౧॥తమధ్వరేవిశ్వజితిక్షితీశంనిశ్శేషవిశ్రాణితకోశజాతం। ఉపాత్తవిద్యోగు రుదక్షిణార్థీకౌత్సఃప్రపేదేవరతంతుశిష్యః॥ ౨ ॥ సమృణ్మయేవీతహిరణ్మ యత్వాత్పాత్రేనిధాయార్ఘ్యమనర్ఘశీలః। శ్రుతప్రకాశంయశసాప్రకా శఃప్రత్యుజ్జగామాతిథిమాతిథేయః॥౩॥తమర్చయిత్వావిధివద్విధిజ్ఞస్తపోధనం మానధనాగ్రయాయీ। విశాంపతిర్విష్టరభాజమారాత్కృతాఞ్జలిఃకృత్యవిది

౧॥తమితి॥విశ్వజితివిశ్వజిన్నామకేఅధ్వరేయజ్ఞే॥ ని॥ యజ్ఞస్సవోఽధ్వరోయా గస్సప్తతంతుర్మఖఃక్రతురిత్యమరః-నిశ్శేషంయథాతథావిశ్రాణితందత్తం శ్రణదానేచురాదిః-కోశానాం అర్థరాశీనాంజాతం సమూహోయేనతం తథోక్తం॥ని॥కోశోఽస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేఽర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః॥ని॥ జా తంజనిసమూహయోరితిశాశ్వతః-ఏతేనకౌత్సస్యానవసరప్రాప్తత్వంసూచ యతితంక్షితీశంరఘుంఉపాత్తవిద్యఃలబ్ధవిద్యఃవరతంతోశ్శిష్యఃకౌత్సఃఋషిః ఋష్యంధకేత్యణ్ ఇఞోఽపవాదః-గురుదక్షిణార్థీసన్ - అర్థాచ్చాసన్నిహి తేతదంతాచ్చేతిఇనిః- అప్రత్యాఖ్యేయఇతిభావఃప్రపేదేప్రాప - అస్మిన్స ర్గేవృత్తముపజాతిః-లక్షణంతు॥ శ్లో॥ స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌజగౌగఃఉపేం ద్రవజ్రాజతజాస్తతోగౌ । అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజఃపాదాయదీయావుప జాతయస్తాఇతిలక్షణాత్॥ ... ... ❋

౨॥ సఇతి॥అనర్ఘశీలఃఅమూల్యస్వభావః- అసాధారణస్వభావఇత్యర్థః॥ ని॥మూల్యేపూజావిధావర్ఘః- శీలంస్వభావేసద్వృత్తావితిచామరః- యశ సాకీర్త్యాప్రకాశతఇతిప్రకాశః-పచాద్యచ్- అతిథిషుసాధుః ఆతిథేయః-ప థ్యతిథివసతీతిఢఞ్ప్రత్యయః-సరఘుఃహిరణ్యస్యవికారోహిరణ్మయం-దాం డినాయనేత్యాదినానిపాతః-వీతహిరణ్మయత్వాత్ అపగతసువర్ణపాత్ర త్వాత్-యజ్ఞస్యసర్వస్వదక్షిణాకత్వాదితిభావః- మృణ్మయేమృద్వికారేపా త్రేఅర్ఘార్థమిదంఅర్ఘ్యం-పాదార్ఘాభ్యాంచేతియత్ప్రత్యయః-పూజార్థం ద్రవ్యంనిధాయశ్రుతేనశాస్త్రేణప్రకాశంప్రసిద్ధం॥ని॥శ్రుతంశాస్త్రావధృత యోరిత్యమరఃప్రకాశోఽతిప్రసిద్ధేపీత్యమరః . అతిథింఅభ్యాగతంకౌత్సం॥ని॥ అతిథిర్నాగృహాగతఇత్యమరః-ప్రత్యుజ్జగామ॥ ... ❋

త్యువాచ॥౩॥ అప్యగ్రణీర్మంత్రకృతామృషీణాంకుశాగ్రబుద్ధేకుశలీగురుస్తే।
యతస్త్వయాజ్ఞానమశేషమాప్తంలోకేనచైతన్యమివోష్ణరశ్మేః॥౪॥ కాయేన
వాచామనసాపిశశ్వద్యత్సంభృతంవాసవధైర్యలోపి।ఆపాద్యతేనవ్యయమం
తరాయైఃకచ్చిన్మహర్షేస్త్రివిధంతపస్తత్॥౫॥ ఆధారబంధప్రముఖైఃప్ర
యత్నైస్సంవర్ధితానాంసుతనిర్విశేషం।కచ్చిన్నవాయ్వాదిరుపప్లవోవశ్శ్ర

౩॥ తమితి॥ విధిజ్ఞశ్శాస్త్రజ్ఞః అకరణేప్రత్యవాయభీరురిత్యర్థః- మానధనాగ్ర
యాయీ మానఏవధనం యేషాం తేషాం మానినాం అగ్రయాయీ అగ్రేసరః-
అపయశోభీరురిత్యర్థః కృత్యవిత్ కార్యజ్ఞః విశాంపతిః మనుజేశ్వరః రఘుః॥ ని॥
ద్వౌ విశౌ వైశ్యమనుజావిత్యమరః॥ విష్టరభాజం ఆసనగతం-ఉపవిష్టమిత్యర్థః॥
ని॥ విష్టరోవిటపీదర్భముష్టిః పీఠాద్యమాసనమిత్యమరః- వృక్షాసనయోర్విష్టర
ఇతినిపాతః- తం తపోధనం కౌత్సం విధివత్ యథార్హం-యథాశాస్త్రమిత్య
ర్థః- తదర్హమితివతిప్రత్యయః- అర్చయిత్వా ఆరాత్సమీపే॥ ని॥ ఆరాద్దూరస
మీపయోరిత్యమరః- కృతాంజలిస్సన్ ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉవాచ॥ *

౪॥ అప్యగ్రణీరితి॥ హేకుశాగ్రబుద్ధే సూక్ష్మబుద్ధే॥ ని॥ కుశాగ్రీయమతిః ప్రోక్త
స్సూక్ష్మదర్శీ చ యః పుమానితి హలాయుధః - మంత్రకృతాం మంత్రద్రష్టౄ
ణాం-సుకర్మపాపమంత్రేత్యాదినాక్విప్.ఋషీణాం అగ్రణీః శ్రేష్ఠః తే తవ గు
రుః కుశలీ అపి క్షేమవాన్కిం-అపిః ప్రశ్నే॥ ని॥ గర్హాసముచ్చయప్రశ్న శంకా
సంభావనాస్వపీత్యమరః ॥ యస్మాద్గురోః త్వయా అశేషం జ్ఞానం లోకేన
ఉష్ణరశ్మేస్సూర్యాత్ చైతన్యం ప్రబోధ ఇవ ఆప్తం స్వీకృతం॥ ... *

౫॥ కాయేనేతి॥ కాయేన ఉపవాసాదికృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదినా- వాచా వే
దపాఠేన మనసా గాయత్రీజపాదినాపి కరణేన - వాసవస్య ఇంద్రస్య ధైర్యం
లుంపతీతిణినిరితి వాసవధైర్యలోపి స్వపదాపహారశంకాజనకమిత్యర్థః యత్త
పః శశ్వదసకృత్॥ ని॥ ముహుః పునః పునశ్శశ్వదభీక్ష్ణమసకృత్సమా ఇత్యమరః॥
సంభృతం సంచితం-మహర్షేర్వరతంతోః త్రివిధం వాఙ్మనఃకాయజం తత్తపః
అంతరాయైః విఘ్నైః ఇంద్రప్రేషితాప్సరశ్శాపాదిభిః వ్యయం నాపాద్యతే
కచ్చిత్ నీయతే కిం॥ ని॥ కచ్చిత్కామప్రవేదనే-విఘ్నోంతరాయః ప్రత్యూ
హ ఇతి చామరః॥ ... ... *

౬॥ ఆధారేతి॥ ఆధారబంధప్రముఖైః ఆలవాలనిర్మాణాదిభిః ప్రయత్నైః ఉ
పాయైః॥ ని॥ ఆ[illegible] సుతేభ్యోనిర్గతో

మచ్ఛిదామాశ్రమపాదపానాం॥ ౭॥ నిర్వర్త్యతేయైర్నియమాభిషేకోయే
భ్యోనివాపాంజలయఃపితౄణాం। తాన్యుఞ్ఛషష్ఠాంకితసైకతానిశివానివ
స్తీర్థజలానికచ్చిత్॥౮॥ క్రియానిమిత్తేష్వపివత్సలత్వాదభగ్నకామామని
భిఃకుశేషు।తదంకశయ్యాచ్యుతనాభినాళాకచ్చిన్మృగీణామనఘాప్రసూతిః॥
౯॥నీవారపాకాదికడంగరీయైరామృశ్యతేజానపదైర్నకచ్చిత్। కాలోపప

విశేషోతిశయోయస్మిన్ తత్తథాసుతనిర్విశేషం. అవైషమ్యంయథాతథేత్య
ర్థః-సంవర్ధితానాంశ్రమచ్ఛిదాంశ్రమాపనోదకానాంవః యుష్మాకంఆ
శ్రమపాదపానాంఆశ్రమస్థవృక్షాణాంవాయ్వాదిఃఆదిగ్రహణాదవానలమ
త్తగజాదిఃఉపప్లవఃబాధానకచ్చిత్ నాస్తికిం॥ ... ... *
౭॥నిర్వర్త్యత ఇతి॥ యైఃతీర్థజలైఃనియమాభిషేకఃసత్యస్నానంనిర్వర్త్యతేని
ష్పాద్యతే-యేభ్యఃజలేభ్యః- ఉద్ధృత్యేతి శేషః - పితౄణామగ్నిష్వాత్తాదీ
నాంనివాపాంజలయఃతర్పణాంజలయః॥ని॥ పితృదానంనివాపస్స్యాదిత్యమ
రః॥నిర్వర్త్యంతే ఉంఛేషుప్రకీర్ణోద్ధృతధాన్యేషు ఉంఛోనామప్రకీర్ణానాం
ధాన్యానాంఏకైకశఃఉద్ధరణంషష్ఠైఃషష్ఠభాగైఃపాలకత్వాద్రాజగ్రాహ్యైః
అంకితానిసైకతానిపులినానియేషాంతానితథోక్తానివోయుష్మాకంతానితీర్థ
జలానిశివానిభద్రాణికచ్చిత్-అనుపప్లవానికిమిత్యర్థః॥ని॥ఉంఛోధాన్యాంశ
ఆదానంకణికాద్యార్జనంశిలమితియాదవః - షష్ఠాష్టమాభ్యాంఞచేతిషష్ఠశ
బ్దాద్భాగార్థేస్వార్థేప్రత్యయః.అతఏవపూరణార్థత్వాత్‌ఃపూరణగుణేత్యాదినా
షష్ఠీసమాసప్రతిషేధః-సికతాయేషుసంతీతిసైకతాని-సికతాశర్కరాభ్యాం
చేత్యణ్ప్రత్యయః॥ ... ... *
౮॥ క్రియేతి॥ క్రియానిమిత్తేషు అనుష్ఠానసాధనేష్వపికుశేషుమునిభిఃవత్సల
త్వాత్ మృగస్నేహాత్ అభగ్నకామా అప్రతిహతేచ్ఛాతేషాంమునీనాంఅం
కాఏవశయ్యాఃతాసుచ్యుతానినాభినాళానియస్యాస్సాతథోక్తా॥ ని॥ నాళో
నాళమథాస్త్రియామిత్యమరః- మృగీణాంప్రసూతిస్సంతతిః అనఘాఅవ్యస
నాకచ్చిత్ అనపాయినీకిమిత్యర్థః॥ని॥దుఃఖైనోవ్యసనేష్వఘమితియాదవః-
తేహివ్యాళభయాద్దశరాత్రమంకఏవధారయంతి॥ ... ... *
౯॥నీవారేతి॥ కాలేషుయోగ్యకాలేషుఉపపన్నానామాగతానాం అతిథీనాం
కల్ప్యభాగాయస్యతత్తథోక్తం-వనేభవంవన్యంసరీరస్థితేఃజీవనస్యసాధనం
వఃయుష్మాకం-పచ్యతఇతిపాకఃఫలం- ధాన్యమితియావత్‌నీవారస్యపాక

స్నాతిథికల్ప్యభాగంవన్యంశరీరస్థితిసాధనంవః॥౧౦॥ అపిప్రసన్నేనమహర్షి
ణాత్వంసమ్యగ్వినీయానుమతో గృహాయ। కాలోహ్యయంసంక్రమితుంద్వితీ
యంసర్వోపకారక్షమమాశ్రమన్తే॥౧౧॥తవార్హతో నాభిగమేనతృప్తంమనో
నియోగక్రియయోత్సుకమ్మేఅప్యాజ్ఞయాశాసితురాత్మనావాప్రాప్తో సిసంభా
వయితుంవనాన్మాం॥౧౨॥ ఇత్యర్ఘ్యపాత్రానుమితవ్యయస్యరఘోరుదారా

తృణధాన్యంతదాదినీవారపాకాది - ఆదిశబ్దాచ్ఛ్యామాకాదిధాన్యసంగ్ర
హః-జనపదేభ్యఃఆగతైఃజానపదైః - తతఆగతఇత్యణ్ప్రత్యయః - కడంగ
రంబుసంఅర్హణంతీతికడంగరీయాః-కడంగరదక్షిణాచ్ఛఇతిఛప్రత్యయః॥ని॥క
డంగరోబుసంక్లీబేధాన్యత్వచితుషఃపుమానిత్యమరః. తైర్గోవృషాదిభిఃనాస్పృ
శ్యతేకచ్చిత్ నస్పృశ్యతేకిమిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౦॥అపీతి॥ కించత్వంప్రసన్నేనమహర్షిణావరతంతునాసమ్యగ్వినీయశిక్ష
యిత్వా-విద్యాముపదిశ్యేత్యర్థః- గృహాయగృహస్థాశ్రమంప్రవేష్టుంక్రియా
ర్థోపపదేత్యాదినాచతుర్థీ- అనుమతో పిఅనుజ్ఞాతఃకిం-హియస్మాత్కారణా
త్ తేతవసర్వేషామాశ్రమాణాముపకారేక్షమంశక్తం॥ని॥క్షమంశక్తేహితేత్రిష్వి
త్యమరః-ద్వితీయంఆశ్రమంగార్హస్థ్యంసంక్రమితుంప్రాప్తుంఅయంకాలోపి
విద్యాగ్రహణానంతర్యాత్తస్యేతిభావః- కాలసమయవేళాసుతుమున్నితితు
మున్ప్రత్యయః-సర్వోపకారక్షమమిత్యత్రమనుః॥శ్లో॥యథామాతరమాశ్రి
త్యసర్వేజీవంతిజంతవః। వర్తంతేగృహిణస్తద్వదాశ్రిత్యేతరఆశ్రమాఇతి॥

౧౧॥కుశలప్రశ్నంవిధాయఆగమనప్రశ్నంచికీర్షురాహ॥తవేతి॥అర్హతః
పూజ్యస్యప్రశస్తస్య- అర్హఃప్రశంసాయామితిశతృప్రత్యయః- తవఅభిగ
మేనఆగమనమాత్రేణమేమమమనఃనతృప్తంనతుష్టం-కింతునియోగక్రియయా
ఆజ్ఞాకరణేనఉత్సుకంఉత్కంఠం॥ని॥ తత్పరేప్రసితాసక్తావిష్టార్థోద్యుక్తఉ
త్సుకఇత్యమరః॥ప్రసితోత్సుకాభ్యాంతృతీయాచేతిసప్తమ్యర్థేతృతీయా-శాసి
తుర్గురోరాజ్ఞయాపి ఆజ్ఞయావాఆత్మనావాస్వతోవా-ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసం
ఖ్యానమితితృతీయా-మాంసంభావయితుంబహుకర్తుంవనాత్ప్రాప్తో సిగు
ర్వర్థంవాస్వార్థంవాత్వదాగమనమిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౨॥ఇతీతి॥అర్ఘ్యపాత్రేణమృణ్మయపాత్రేణఅనుమితఃవ్యయః సర్వత్యా
గోయస్యతస్యరఘోః- ఇతిఉక్తప్రకారాంఉదారాంఔదార్యయుక్తామపి
గాంవాచమ్మనోనియోగక్రియయోత్సుకంమే ఇత్యేవంరూపాం॥ని॥స్వర్గేషుప
శువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలే। లక్ష్యదృష్ట్యాః స్త్రియాంపుంసిగౌరిత్యమ

మపిగాంనిశమ్య।స్వార్థోపపత్తింప్రతిదుర్బలాశస్తమిత్యవోచద్వరతంతుశిష్యః
౧౩॥ సర్వత్రనోవార్తమవేహిరాజన్నాథేకుతస్త్వయ్యశుభంప్రజానాం।
సూర్యేతపత్యావరణాయదృష్టేఃకల్పేతలోకస్యకథంతమిస్రా॥ ౧౪॥ భక్తిః
ప్రతీక్ష్యేషుకులోచితాతేపూర్వాన్మహాభాగతయాతిశేషే।వ్యతీతకాలస్త్వ
హమభ్యుపేతస్త్వామర్థిభావాదితిమేవిషాదః॥౧౫॥ శరీరమాత్రేణనరేంద్రతి
ష్ఠన్నాభాసితీర్థప్రతిపాదితర్ధిః । ఆరణ్యకోపాత్తఫలప్రసూతిస్తంబేననీ

రః-నిశమ్యశ్రుత్వావరతంతుశిష్యఃకౌత్సఃస్వార్థోపపత్తింస్వకార్యసిద్ధిం ప్రతి
దుర్బలాశస్సన్ మృణ్మయపాత్రదర్శనాత్ శిథిలమనోరథస్సన్ తంరఘుంఇతి
వక్ష్యమాణప్రకారేణఅవోచత్ ఉక్తవాన్॥ ... ... *
౧౩॥సర్వత్రేతి॥ హేరాజన్ సర్వత్రసః అస్మాకంవార్తంస్వాస్థ్యమవేహి॥ని॥
వార్తంఫల్గునిస్వారోగ్యే చేత్యమరః॥వార్తంపాటవమారోగ్యంభవ్యంస్వాస్థ్య
మనామయమితియాదవః - నచైతదాశ్చర్యమిత్యాహ - నాథఇతి-త్వయి
నాథేఈశ్వరేసతిప్రజానాంఅశుభందుఃఖంకుతః-తథాహి - అర్థాంతరంన్య
స్యతిసూర్యేత్యాదినా-సూర్యేతపతిప్రకాశమానేసతితమిస్రాతమస్తతిః॥ని॥
తమిస్రంతిమిరంరోగేతమిస్రాతుతమస్తతౌ- కృష్ణపక్షనిశాయాంచేతివిశ్వః-
లోకస్యజనస్య॥ని॥ లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః॥ దృష్టేరావరణాయఆవర
ణంకర్తుంకథంకల్పేతసంపద్యేత-నకల్పేతేత్యర్థః- దృష్టిమావరీతుంనాలమిత్య
ర్థః-అపేరలమర్థత్వాత్తద్యోగేనమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ-అలమితిపర్యా
ప్త్యర్థమితిభగవాన్భాష్యకారః - క్లృపిసంపద్యమానేచతుర్థీవక్తవ్యా॥ *
౧౪॥తవార్తా ఇత్యాదినాయదుక్తంతన్నచిత్రమిత్యాహ॥భక్తిరితి॥ ప్రతీ
క్ష్యేషుపూజ్యేషు॥ని॥పూజ్యఃప్రతీక్ష్యఇత్యమరః॥భక్తిఃఅనురాగవిశేషః- తే
తవకులోచితాకులాభ్యస్తా॥ని॥అభ్యస్తేప్యుచితంన్యాయ్యమితియాదవః- హే
మహాభాగసార్వభౌమ-తయాభక్త్యాపూర్వాన్ అతిశేషే అతివర్తసే- కిం
తుసర్వత్రవార్తంచేత్తర్హిఖిన్నఇవదృశ్యసేఅతఆహ॥వ్యతీతేతి॥అహంవ్య
తీతకాలఃఅతిక్రాంతకాలస్సన్ అర్థిభావాత్ యాచకత్వాత్ త్వాం అభ్యుపే
తఃప్రాప్తవానస్మిఇతిమేవిషాదఃక్లేశః॥ ... ... *
౧౫॥శరీరేతి॥ హేనరేంద్రతీర్థేసత్పాత్రేప్రతిపాదితాదత్తాఋద్ధిఃసమృద్ధిర్యే
నసతథోక్తస్సన్॥ని॥యోనాజలావతారేచమంత్రాద్యష్టాదశస్వపి-పుణ్యక్షే
త్రేతథాపాత్రేతీర్థం[illegible]శరీరమాత్రేణతిష్ఠన్ త

వారఇవావశిష్టః॥౧౬॥స్థానేభవానేకనరాధిపస్సన్నకించనత్వంమఖజంవ్యనక్తి పర్యాయపీతస్యసురైర్హిమాంశోః కళాక్షయశ్శ్లాఘ్యతరోహివృద్ధేః॥౧౭॥తదన్యతస్తావదనన్యకార్యోగుర్వర్థమాహర్తుమహంయతిష్యే।స్వస్త్యస్తుతేనిర్గళితాంబుగర్భంశరద్ఘనంనార్దతిచాతకోపి॥౧౮॥ఏతావదుక్త్వాప్రతియాతుకామంశిష్యంమహర్షేర్నృపతిర్నిషిధ్య। కింవస్తువిద్వన్గురవేప్రదేయంత్వయాకియద్వేతితమన్వయుఙ్క్త॥౧౯॥తతోయథావద్విహితా

రణ్యకాఃఅరణ్యభవాఃమనుష్యాఃమునిప్రముఖాః - అరణ్యాన్మనుష్యఇతివుఞ్ప్రత్యయః- తైరుపాత్తాఫలమేవప్రసూతిర్యస్యసః స్తంబేనకాండేనఅవశిష్టః- ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా-నీవారఇవఆభాసిశోభసే.ప్రకాశసఇత్యర్థః॥

౧౬ ॥ స్థానఇతి॥ భవాన్ఏకనరాధిపస్సన్ సార్వభౌమస్సన్ మఖజం యజ్ఞజన్యం - నవిద్యతేకించన యస్యేత్యకించనః దరిద్రః - మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్తత్పురుషసమాసః తస్యభావస్తత్త్వం అకించనత్వం నిర్ధనత్వం వ్యనక్తిప్రకటయతి - తత్ప్రకటనంస్థానేయుక్తం॥ ని ॥ యుక్తేద్వేసాంప్రతంస్థానఇత్యమరః॥ తథాహిసురైర్దేవైః పర్యాయేణ- ప్రథమాంపిబతేవహ్నిర్ద్వితీయాంపిబతేరవిరితిసోమోత్పత్తివిహితక్రమేణేత్యర్థః- పీతస్యహిమాంశోశ్చంద్రమసః॥ని॥హిమాంశుశ్చంద్రమాశ్చంద్రఇత్యమరః॥కళాక్షయఃవృద్ధేఃఉపచయాత్ శ్లాఘ్యతరోహివరఃఖలు॥శ్లో॥ తనిమాన్నశోభంతేగళితవిభవాశ్చార్థిషునృపాఇతిన్యాయాదితిభావః-అత్రకామందకః॥శ్లో॥ధర్మార్థంక్షీణకోశస్యక్షీణత్వమపిశోభతే।సురైఃపీతావశేషస్యకృష్ణపక్షేఃధోరివేతి॥౧౭॥తదితి॥తత్తస్మాత్కారణాత్ తావదనన్యకార్యః॥ ని॥ యావత్తావచ్చసాకల్యేవధౌమానేవధారణఇత్యమరః॥ప్రయోజనాన్తరరహితః అహం అన్యతః వదాన్యాన్తరాత్ గుర్వర్థంగురుధనం ఆహర్తుం ఆర్జితుంయతిష్యేద్యోక్ష్యే- తేతుభ్యంస్వస్తిశుభమస్తు-నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ-తథాహిచాతకోపి॥శ్లో॥ధరణీపతితంతోయంచాతకానాంరుజాకరమితిహేతోఃఅనన్యగతికోపిక్షీణార్థగః-నిర్గళితం అంబ్వేవగర్భోయస్యతం శరద్ఘనంశరన్మేఘం నార్దతినయాచతే-అర్దగతౌయాచనేచేతిధాతుః ॥ యాచనార్థేరణేర్దనమితియాదవః॥

౧౮॥ ఏతావదితి॥ ఏతావత్ఏతావన్మాత్రంవాక్యం ఉక్త్వాప్రతియాతుంకామోయస్యతంప్రతియాతుకామంతుంకామమనసోరపీతిమకారలోపః-మహర్షేర్వరతంతోః శిష్యం [illegible] నృపతిర్నివార్య హేవిద్వన్ త్వయా

ధ్వరాయత స్మైస్మయావేశవివర్జితాయ। వర్ణాశ్రమాణాంగురవేసవర్ణీ విచ క్షణఃప్రస్తుతమాచచక్షే॥ ౨౦॥ సమాప్తవిద్యేనమయామహర్షిర్విజ్ఞాపితో భూద్గురుదక్షిణాయై। సమేచిరాయాస్ఖలితోపచారాంతాంభక్తిమేవాగణయ త్పురస్తాత్॥౨౧॥నిర్బంధసంజాతరుషార్థకార్శ్యమచింతయిత్వాగురుణా హముక్తః। విత్తస్యవిద్యాపరిసంఖ్యయామేకోటీశ్చతస్రోదశచాహరేతి॥౨౨॥ సోహంసపర్యావిధిభాజనేనమత్వాభవన్తంప్రభుశబ్దశేషం। అభ్యుత్సహే

గురవేప్రదేయంవస్తుకింకిమాత్మకంకియత్కింపరిమాణకంవాఇతిఏవంతంకౌ త్సంఅన్వయుక్తఅపృచ్ఛత్॥ని॥ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః॥ *

౧౯॥తతఇతి॥తతఃఅనంతరంయథావత్ యథార్హం- అర్హార్థేవతిప్రత్య యః-విహితాధ్వరాయవిధివదనుష్ఠితయజ్ఞాయ-సదాచారాయేత్యర్థః-స్మ యావేశవివర్జితాయగర్వాభినివేశశూన్యాయ-అనుద్ధతాయేత్యర్థః- వ ర్ణానాంబ్రాహ్మణాదీనాం ఆశ్రమాణాంబ్రహ్మచర్యాదీనాంచగురవేనియా మకాయ॥ని॥వర్ణాస్స్యుర్బ్రాహ్మణాదయఇత్యమరః॥ ని ॥ బ్రహ్మచారీగృ హీవానప్రస్థోభిక్షుశ్చతుష్టయే।ఆశ్రమోస్త్రీత్యమరః॥ వర్ణాశ్రమాణాంస ర్వకార్యనిర్వాహకాయేత్యర్థః-తస్మైరఘవే విచక్షణఃవిద్వాన్ వర్ణీబ్రహ్మ చారీ॥ని॥వర్ణినోబ్రహ్మచారిణఇత్యమరః॥వర్ణాత్ బ్రహ్మచారిణీతి ఇనిప్రత్య యః-సఃకౌత్సఃప్రస్తుతంప్రకృతంఆచచక్షేకథయామాస॥ ... *

౨౦॥ సమాప్తేతి॥ సమాప్తవిద్యేనమయామహర్షిఃగురుఃగురుదక్షిణాయైస్వీ కారార్థంవిజ్ఞాపితోభూత్- సచగురుఃచిరాయచిరాత్ అస్ఖలితోపచారాం తాంభక్తిమేవపురస్తాత్ ప్రథమంఅగణయత్- సంఖ్యాతవాన్-భక్త్యైవసం తుష్టఃకిందక్షిణయేత్యుక్తవానిత్యర్థః- అథవాభక్తిమేవతాందక్షిణాం అగణ యదితియోజ్యం॥ ... ... *

౨౧॥నిర్బంధేతి॥ నిర్బంధేనప్రార్థనాతిశయేనసంజాతరుషాసంజాతక్రోధేన గురుణావరతంతునా-అర్థకార్శ్యమర్థదారిద్ర్యంఅచింతయిత్వాఅవిచా ర్యఅహంవిత్తస్యధనస్యచతస్రఃదశకోటిఃచతుర్దశకోటిఃమేమహ్యంఆహరఆ నయఇతివిద్యాపరిసంఖ్యయావిద్యాసంఖ్యానుసారేణైవఉక్తః॥ శ్లో॥ అంగా నివేదాశ్చత్వారోమీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవి ద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతి॥ ... ... *

౨౨॥ సోహమితి॥సోహంసపర్యావిధిభాజనేనమత్వాభవన్తం-ప్ర

సంప్రతినోపరోద్ధుమల్పేతరత్వాచ్ఛ్రుతనిష్క్రయస్య॥ ౧౩॥ ఇత్థంద్విజేనద్వి
జరాజకాంతిరావేదితోవేదవిదాంవరేణ।ఏనోనివృత్తేంద్రియవృత్తిరేనంజగా
దభూయోజగదేకనాథః॥ ౧౪ ॥గుర్వర్థమర్థీశ్రుతపారదృశ్వారఘోస్సకాశా
దనవాప్యకామం।గతోవదాన్యాన్తరమిత్యయంమేమాభూత్పరీవాదనవావ
తారః॥ ౧౫॥సత్వంప్రశస్తేమహితేమదీయేవసన్చతుర్థోగ్నిరివాగ్న్యగారే
ద్విత్రాణ్యహాన్యర్హసిసోఢుమర్హన్యావద్యతేసాధయితుంత్వదర్థం॥ ౧౬
తథేతితస్యావితథంప్రతీతఃప్రత్యగ్రహీత్సంగరమగ్రజన్మా।గామాత్తసారాం

యస్యవిద్యామూల్యస్యఅల్పేతరత్వాదతిమహత్త్వాత్-సంప్రతిఉపరోద్ధుంని
ర్బద్ధుంనాభ్యుత్సహేనసోఢవానస్మి॥ ... ... *
౧౩॥ఇత్థమితి॥ద్విజరాజకాంతిశ్చంద్రకాంతిః॥ని॥ద్విజరాజశ్శశధరోనక్షత్రే
శఃక్షపాకరఇత్యమరః॥శ్రు॥తస్మాత్సోమరాజానోబ్రాహ్మణాః।సామోస్మా
కంబ్రాహ్మణానాగ్ రాజేతిశ్రుతేః- ఏనసఃపాపాత్ నివృత్తా ఇంద్రియవృత్తి
ర్యేనసఃజగదేకనాథఃరఘుః వేదవిదాంవరేణ శ్రేష్ఠేనద్విజేనాకౌత్సేనఇత్థ
మావేదితఃనివేదితస్సన్ ఏనంకౌత్సంభూయఃపునఃజగాద॥ ... *
౧౪॥గుర్వర్థమితి॥ శ్రుతస్యశాస్త్రస్యపారంఅంతందృష్టవాన్ శ్రుతపారదృ
శ్వా-దృశేఃక్వనిప్రత్యయః గురవేగుర్వర్థంగురుదక్షిణార్థంఅర్థీయాచకఃవి
శేషణద్వయేనాపిఅస్యఅప్రత్యాఖ్యేయత్వమాహ- రఘోస్సకాశాత్ కామం
మనోరథంఅనవాప్యాప్రాప్య-వదాన్యాంతరందాత్రంతరంగతః॥ని॥ స్యుర్వ
దాన్యస్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్రదఇత్యమరః-ఇత్యేవంరూపస్యపరీవా
దస్యఅపవాదస్యనవోనూతనః అవతారఃఆవిర్భావఃమేమాభూత్- మాస్తు-
రఘోరితిస్వనామగ్రహణంసంభావితత్వద్యోతనార్థం-తథాచ॥శ్లో॥ సంభా
వితస్యచాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతఇతిభావః॥ ... ... *
౧౫॥సఇతి॥ సఃత్వంమహితేపూజితేప్రశస్తేప్రసిద్ధేమదీయే-మత్సంబంధినిఅ
గ్న్యగారేత్రేతాగ్నిశాలాయాంచతుర్థోగ్నిరివవసన్ ద్విత్రాణిద్వౌత్రీణివా
అహానిదినాని-సంఖ్యావ్యయేత్యాదినాబహువ్రీహిః-బహువ్రీహౌ సంఖ్యే
యేడజబహుగణాదితిడచ్ప్రత్యయః- సోఢుమర్హసి- హేఅర్హన్ మా
న్యత్వదర్థంతవప్రయోజనంసాధయితుంయావద్యతేయతిష్యేయావత్పురా
నిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్॥ ... ... *
౧౬॥తథేతి॥అగ్రజన్మాబ్రాహ్మణఃప్రతీతఃప్రీతస్సన్॥ ని॥ ఖ్యాతేహృష్టేప్ర

రఘురవ్యవేత్యనిష్కృష్టమర్థంచకమేకుబేరాత్॥ ౨౭॥ వసిష్ఠమంత్రోక్షణ జప్రభావాదుదన్వదాకాశమహీధరేషు। మరుత్సఖస్యేవబలాహకస్యదతిర్వి జఘ్నే నహితద్రథస్య॥ ౨౮॥ అథాధిశిశ్యేప్రయతఃప్రదోషే రథంరఘుకల్పిత మస్త్రగర్భం।సామంతసమ్భావనయైవధీరకైలాసనాథంతరసాజిగీషుః॥ ౨౯॥ ప్రాతఃప్రయాణాభిముఖాయతస్మైనవిస్మయాఃకోశగృహేనియుక్తాః। హిర ణ్మయీంకోశగృహస్యమధ్యేవృష్టింశశంసుఃపతితాంనభస్తః॥ ౩౦॥ తంభూ

తీతఇత్యమరః-తస్యరఘోఃఅవితథంఅమోఘంసంగరంప్రతిజ్ఞాం-॥ని॥అథ ప్ర తిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సు సంగరఇత్యమరః-తథేతిప్రత్యగ్రహీత్ అంగీచకారర ఘురపిగాంభూమింఆత్తసారాంగృహీతధనానువేత్యకుబేరాత్ అర్థంధ నంనిష్కృష్టంఆహర్తుంచకమేఇయేష॥ ... ... *

౨౭॥ వసిష్ఠేతి॥వసిష్ఠస్యయన్మంత్రేనఉక్షణంఅభిమంత్ర్యప్రోక్షణంతజ్జాత్ప్ర భావాత్ సామర్థ్యాద్ధేతోః ఉదన్వ దాకాశమహీధరేషుసముద్రాకాశపర్వ తేషుమరుత్సఖస్య-మరుతస్సఖేతివష్ఠీతత్పురుషః-బహుప్రీహిసమాసాంతా భావాత్-తతోవాయుసహాయస్యేతిలభ్యతే -వారీణాంవాహకఃవలాహకః పృషోదరాదిత్వా త్సాధుః- తస్యేవమేఘస్యేవ తద్రథస్య రఘురథస్యగతి స్సంచారఃనవిజఘ్నే నవిహతాహి॥ ... ... *

౨౮॥అథేతి॥అథప్రదోషేరజనీముఖేతత్కాలేయానారోహణవిధానాత్। ని॥ప్రదోషోరజనీముఖమిత్యమరః- ప్రయతఃధీరోరఘుః-సమంతాద్భవస్సా మంతఃరాజమాత్రమితిసంభావనయైవమనీషయాకైలాసనాథం కుబేరంతర సాబలేనజిగీషుర్జేతుమిచ్ఛుస్సన్-కల్పితంసజ్జితంఅస్త్రాణిగర్భేయస్యతంరథం అధిశిశ్యే-రథేశయితవానిత్యర్థః-అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వమ్॥ *

౨౯॥ప్రాతరితి॥ప్రాతఃప్రయాణాభిముఖాయతస్మైరఘవేకోశగృహేనియు క్తాఃఅధికృతాఃభాండాగారికాఃసవిస్మయాస్సంతః- కోశగృహస్యభాండా గారస్యమధ్యేనభస్తః నభసః ఆకాశాత్-పంచమ్యాస్తసిల్ప్రత్యయః పతి తాంహిరణ్మయీంసువర్ణమయీం - దాండినాయనేత్యాదినానిపాతనా త్సాధుఃవృష్టింశశంసుఃకథయామాసుః॥ ... ... *

౩౦॥తమితి॥భూపతిఃరఘుఃఅభియాస్యమానాత్ అభిగమిష్యమాణాత్కుబే రాత్-లబ్ధంవజ్రేణకులిశేనభిన్నంలూనంసుమేరోఃశృంగమివశిఖరమివస్థితం పాదంసుమేరోరితిక్వచిత్పాఠః-పాదంప్రత్యంతపర్వతమివస్థితం॥ని॥పాదాః

పతిర్భాసుర హేమరాశిం లబ్ధం కుబేరాదభియాస్యమానాత్ దిదేశ కౌత్సాయ
సమస్తమేవ శృంగం సుమేరోరివ వజ్రభిన్నం ॥౩౧॥ జనస్య సాకేతనివాసినస్తౌ
ద్వావప్యభూతామభినంద్యసత్త్వౌ। గురుప్రదేయాధికనిస్పృహోఽర్థీ నృపోఽర్థి
కామాదధికప్రదశ్చ ॥౩౨॥ అథోష్ట్రవామీశతవాహితార్థం ప్రజేశ్వరం
ప్రీతమనా మహర్షిః। స్పృశన్కరేణానతపూర్వకాయం సంప్రస్థితో వాచమువా
చ కౌత్సః ॥౩౩॥ కిమత్ర చిత్రం యది కామసూర్భూర్వృత్తే స్థితస్యాధిపతేః ప్ర
జానాం। అచింతనీయస్తు తవ ప్రభావో మనీషితం ద్యౌరపి యేన దుగ్ధా ॥౩౪॥ ఆశా

ప్రత్యంతపర్వతా ఇత్యమరః- తం భాసురం భాస్వరం భంజభాసమిదో ఘురచ్
ప్రత్యయః- హేమరాశిం సమస్తమేవ కృత్స్నమేవ కౌత్సాయ దిదేశ దదౌ- న
తు చతుర్దశకోటిమాత్రమిత్యేవకారార్థః॥ ... ... *

౩౧॥ జనస్యేతి॥ పార్థివో దాతా కౌత్సః ప్రతిగ్రహీతా ద్వావపి సాకేతనివాసి
నః॥ ని॥ సాకేతం స్యాదయోధ్యాయాం కోసలా నందినీ తథేతి యాదవః- జనస్య
అభినంద్యసత్త్వౌ స్తుత్యవ్యవసాయౌ అభూతాం॥ ని॥ ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషు
సత్త్వమస్త్రీ తు జంతుష్విత్యమరః। తౌ ద్వౌ గురవే ప్రదేయాధికే అతిరిక్తద్రవ్యే ని
స్పృహః నిరపేక్షః అర్థీ కౌత్సః అర్థికామాదర్థినో మనోరథాత్ అధికం ప్ర
దదాతీతి తథోక్తః నృపః రఘుశ్చ- ప్రే దాత్ జ్ఞ ఇతి కప్రత్యయః॥ ... *

౩౨॥ అథేతి॥ అథ ధనప్రదానానంతరం ప్రీతమనాః హృష్టమానసః మహర్షిః కౌ
త్సః సంప్రస్థితః ప్రస్థాస్యమానస్సన్- ఆశంసాయాం భూతవచ్చేతి భవిష్య
దర్థే క్తః- ఉష్ట్రిణాం క్రమేళకానాం వామీనాం బడబానాం చ శతైర్వాహి
తార్థం ప్రాపితధనం ఆనతపూర్వకాయం- వినయేన నమ్రమిత్యర్థః ప్రజేశ్వ
రం రఘుం కరేణ స్పృశన్ వాచమువాచ॥ ... ... *

౩౩॥ కిమితి॥ వృత్తే రాజవృత్తే స్థితస్య॥ శ్లో॥ న్యాయేనార్జనమర్థస్య వర్ధనం
పాలనం తథా। సత్పాత్రే ప్రతిపత్తిశ్చ రాజవృత్తం చతుర్విధమితి కామందకః-
తస్మిన్ వృత్తే స్థితస్య ప్రజానామధిపతేః నృపస్య భూః భూమిః కామాన్ సూయ
తీతి కామసూః యది- సత్సూద్విషదుహేత్యాదినా క్విప్- తత్ర కామప్రసవే కిం చి
త్రం న చిత్రమిత్యర్థః- కిం తు తవ ప్రభావో మహిమా తు అచింతనీయః చింతితుమశ
క్యః యేన త్వయా ద్యౌరపి మనీషితమభిలషితం దుగ్ధా- దుహేర్ద్వికర్మకాదప్ర
ధానే కర్మణి క్తః- ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణాం। అ
ప్రధానే దుహాదీనాం ణ్యంతే కర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి విధానాత్॥ ... ... *

స్యమన్యత్పునరుక్తభూతం, శ్రేయాంసి సర్వాణ్యధిజగ్ముషస్తే। పుత్రం లభస్వా త్మగుణానురూపం భవంతమీడ్యం భవతః పితేవ॥ ౩౪॥ ఇత్థం ప్రయుజ్యాశిషమగ్రజన్మా రాజ్ఞే ప్రతీయాయ గురోస్సకాశం। రాజాపి లేభే సుతమాశు తస్మా దాలోకమర్కాదివ జీవలోకః॥ ౩౫॥ బ్రాహ్మే ముహూర్తే కిల తస్య దేవీ కుమారకల్పం సుషువే కుమారం। అతః పితా బ్రహ్మణ ఏవ నామ్నా తమాత్మజన్మానమజం చకార॥ ౩౬॥ రూపం తదోజస్వి తదేవ వీర్యం తదేవ నైసర్గికమున్నతత్వం। న కారణాత్స్వాద్బిభిదే కుమారః ప్రవర్తితో దీప ఇవ ప్రదీపాత్॥ ౩౭॥ ఉపాత్తవిద్యం

౩౪॥ ఆశాస్యమితి॥ సర్వాణి కరితురగరాజ్యాదీని శ్రేయాంసి కల్యాణాని। ని॥ స్వశ్శ్రేయసం శివం భద్రం కల్యాణం మంగళం శుభమిత్యమరః- అధిజగ్ముషః ప్రాప్తవతః తే తవ అన్యత్ పుత్రాతిరిక్తం ఆశాస్యం ఆశీస్సాధ్యం పునరుక్తభూతం- సర్వం సిద్ధమిత్యర్థః- కింతు ఈడ్యం స్తుత్యం భవంతం భవతః పితే వ దిలీప ఇవ ఆత్మగుణానురూపం- త్వత్తుల్యగుణమిత్యర్థః- పుత్రం లభస్వ ప్రాప్నుహి॥ *

౩౫॥ ఇత్థమితి॥ అగ్రజన్మా బ్రాహ్మణః॥ ని॥ అగ్రజన్మా ద్విజశ్రేష్ఠే భ్రాతరి బ్రహ్మణి స్మృత ఇతి విశ్వః- ఇత్థం అనేన ప్రకారేణ రాజ్ఞే రఘవే ఆశిషం ఆశీర్వాదం ప్రయుజ్య గురోర్వరతంతోః సకాశం సమీపం ప్రతీయాయ ప్రాప। రాజాపి జీవలోకః ప్రాణిసమూహః॥ ని॥ జీవః ప్రాణిని గీష్పతావితి విశ్వః- అర్కాత్సూర్యాత్ ఆలోకం ప్రకాశమివ- చైతన్యమితి పాఠః॥ ని॥ ఆలోకౌ దర్శనద్యోతావిత్యమరః- తస్మాదాశీర్వాదాత్ ఆశు శీఘ్రం సుతం పుత్రం లేభే ప్రాప॥ ... *

౩౬॥ బ్రాహ్మ ఇతి॥ తస్య రఘోః దేవీ మహిషీ॥ ని॥ దేవీ కృతాభిషేకాయామిత్యమరః- బ్రాహ్మే తస్యేదమిత్యణ్- బ్రహ్మ దేవతాకే అజనామకే ముహూర్తే- ఈషదసమాప్తం కుమారం కుమారకల్పం స్కందసదృశం- ఈషదసమాప్తావితి కల్పప్రత్యయః- కుమారం పుత్రం సుషువే- కిలేతి సంభావనాయాం॥ ని॥ వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః॥ ని ॥ కుమారో బాలకే స్కంద ఇతి విశ్వః- అతః బ్రహ్మముహూర్తోత్పన్నత్వాత్ పితా రఘుః- బ్రహ్మణ ఏవ నామ్నా తం ఆత్మజన్మానం పుత్రం అజం అజనామకం చకార॥ ని॥ అజో హరౌ హరే కామే విధౌ ఛాగే రఘోస్సుత ఇతి విశ్వః॥ ... ... *

౩౭॥ రూపమితి ఓజస్వి తేజస్వి బలిష్ఠం వా॥ ని॥ ఓజస్తేజసి ధాతూనామవష్టంభ ప్రకాశయోః। ఓజో బలే చ దీప్తౌ చేతి విశ్వః- రూపం వపుః॥ ని॥ అథ రూపం నపుంసకం- స్వభావాకృతిసౌన్దర్యవపుష్షు శ్లోకశబ్దయోరితి విశ్వః- తదేవ పైతృకమేవ వీర్యం శౌర్యం తదేవ నైసర్గికం ... తాదృగేవ

విధివద్గురుభ్యస్తంయావనోద్భేదవిశేషకాంతం। శ్రీస్సాభిలాషాపిగురోరను
జ్ఞాన్ధీరేవకన్యాపితురాచకాంక్షే॥౩౮॥అథేశ్వరేణక్రథకైశికానాంస్వయం
వరార్థంస్వసురిన్దుమత్యాః। ఆప్తఃకుమారానయనోత్సుకేనభోజేనదూతో
రఘవేవిసృష్టః॥౪౦॥తంశ్లాఘ్యసంబంధమసావిచింత్యదారక్రియాయోగ్యద
శంచపుత్రం।ప్రస్థాపయామాససస్సైన్యమేనమృద్ధాంవిదర్భాధిపరాజధానీం
౪౧॥తస్యోపకార్యారచితోపచారావన్యేతరాజానపదోపదాభిః।మార్గేని

త్యర్థః- కుమారోబాలకఃప్రవర్తితః ఉత్పాదితోదీపః. ప్రదీపాత్స్వో
త్పాదకాత్దీపాదివ- స్వాత్స్వకీయాత్-పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవేతిస్మా
ద్భావోవైకల్పిక కారణాత్ జనకాత్ నబిభిదేభిన్నోనాభూత్- సర్వాత్మ
నాతాద్వశఏవేత్యర్థః॥ ... ... *

౩౯॥ఉపాత్తేతి॥గురుభ్యఃవిధివత్యథాశాస్త్రంఉపాత్తవిద్యంలబ్ధవిద్యం
యావనస్యఉద్భేదాదావిర్భావాద్ధేతోఃవిశేషేణ అతిశయేనకాన్తంసౌమ్య
న్తంఅజంప్రతిసాభిలాషాశ్రీఃధీరాస్థిరోన్నతచిత్తా॥శ్లో॥స్థిరచిత్తోన్నతిర్యాతు
తద్ధైర్యమితిసంజ్ఞితమితిభూపాలః - కన్యాపితురివగురోఃరఘోరనుజ్ఞామా
జ్ఞాంఆచకాంక్షేఇయేష-యావద్రాజ్యార్హోభూదిత్యర్థః- అనుజ్ఞాశబ్దాత్పిత్రు
పారతంత్ర్యం ఉపమాసామర్థ్యాత్పాణిగ్రహణయోగ్యతాచధ్వన్యతే॥ *

౩౮॥అథేతి॥అథస్వసుర్భగిన్యాః ఇందుమత్యాఃస్వయంవరార్థం కుమారస్య
అజస్యఆనయనేఉత్సుకేనక్రథకైశికానాంవిదర్భదేశానాంఈశ్వరేణస్వామి
నాభోజేనరాజ్ఞా- ఆప్తఃహితఃదూతఃరఘవేవిసృష్టఃప్రేషితః - క్రియామా
త్రయోగేపిచతుర్థీ ఆప్తగ్రహణమత్రైవతాత్పర్యమితిద్యోతనార్థం॥ *

౪౦॥తమితి॥అసౌరఘుఃతంభోజంశ్లాఘ్యసంబన్ధంఅనూచానత్వాదిగుణయో
గాత్స్పృహణీయసంబంధంవిచింత్యవిచార్యపుత్రంచదారక్రియాయోగ్యద
శంవివాహయోగ్యవయసంవిచింత్యసస్సైన్యమేనంపుత్రంఅజంఋద్ధాంసమృ
ద్ధాంవిదర్భాధిపస్యభోజస్యరాజధానీంపురీంప్రతిప్రస్థాపయామాస-ధీయ
న్తేస్యామితిధానీ-కరణాధికరణయోశ్చేత్యధికరణేల్యుట్ప్రత్యయః- రాజ్ఞాం
ధానీతివిగ్రహః॥ని॥ప్రధాననగరీరాజ్ఞాంరాజధానీతికథ్యతఇతిశబ్దార్ణవే॥*

౪౧॥తస్యేతి॥ ఉపకార్యాసురాజయోగ్యేషుపటభవనాదిషు॥ని॥సౌధోస్త్రీ
రాజసదనముపకార్యోపకారికేత్యమరః॥వచనవ్యాఖ్యానేక్షీరస్వామే-ఉప
క్రియతే ఉపకరోతివాపటమంటపాదిరాజసదనమితి-రచితాఃఉపచారాః-శ

వాసామనుజేంద్రసూనోర్బభూవురుద్యానవిహారకల్పాః ౪౨॥ సనర్మదారో
ధసిశీకరార్ద్రైర్మరుద్భిరానర్తితనక్తమాలే। క్లాంతంరజోధూసరకేతుసై
న్యంనివేశయామాసవిలంఘితాధ్వా॥ ౪౩॥ అథోపరిష్టాద్భ్రమరైర్భ్రమద్భిః
ప్రాక్సూచితాంతస్సలిలప్రవేశః।నిర్ధౌతదానామలగండభిత్తిర్వన్యస్సరిత్తోగ
జఉన్మమజ్జ॥ ౪౪॥ నిశ్శేషవిక్షాళితధాతునాపివప్రక్రియామృక్షవతస్తటేషు నీ

యనాదయోయేషుతేతథోక్తాః-జానపదానాంజనపదేభ్యఆగతానాం ఉప
దాభిఃఉపాయనైః॥ ని॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదేత్యమ
రః-వన్యాఃవనేభవాఃఇతరేయేషాంతేవన్యేతరాః-అవన్యాఇత్యర్థః-నబహు
వ్రీహావితిసర్వనామసంజ్ఞానిషేధః-తత్పురుషేసర్వనామసంజ్ఞాదుర్వారైవ
తస్యమనుజేంద్రసూనోరజస్యమార్గేనివాసాః వసతయః- తత్పురుషేకృతిబ
హుళమితిసప్తమ్యాఅలుక్-ఉద్యానానిఆక్రీడాః॥ని॥పుమానాక్రీడఉద్యానమి
త్యమరః- తాన్యేవవిహారాః విహారస్థానాని తత్కల్పాః తత్సదృశా ఇత్య
ర్థః-ఈషదసమాప్తావితికల్పప్రత్యయఃబభూవుః॥ ... ... *

౪౨॥సఇతి॥విలంఘితాధ్వాఅతిక్రాంతమార్గఃసఃఅజఃశీకరార్ద్రైః-శీత
లైరిత్యర్థః- మరుద్భిర్వాతైః ఆనర్తితాఃకంపితాఃనక్తమాలాః చిరిబిల్వా
ఖ్యవృక్షభేదాఃయస్మిన్-నివేశార్హ ఇత్యర్థః॥ ని॥చిరిబిల్వోనక్తమాలఃకరజశ్చ
కరంజకఇత్యమరః- నర్మదారోధసి రేవాతీరేక్లాంతంశ్రాంతంరజోభిఃధూ
సరాఃకేతవోయస్యతత్సైన్యంనివేశయామాస॥ ... ... *

౪౩॥అథేతి॥అథసేనానివేశనానంతరంఉపరిష్టాత్ఊర్ధ్వం-ఉపర్యుపరిష్టా
దితినిపాతః-భ్రమద్భిః-మదలోభాదితిభావః-భ్రమరైఃప్రాక్ ఉన్మజ్జనాత్పూ
ర్వంసూచితఃజ్ఞాపితఃఅంతస్సలిలేప్రవేశోయస్యసతథోక్తఃనిర్ధౌతదానేక్షా
ళితమదేఅతఏవ అమలేగండభిత్తీయస్యసతథోక్తః॥ని॥దానంగజమదేత్యాగ
ఇతివిశ్వః-వన్యోగజఃసరిత్తఃనర్మదాయాస్సకాశాత్-పంచమ్యాస్తసిల్ప్ర
త్యయః- ఉన్మజ్జ ఉత్థితః॥ ... ... *

౪౪॥నిశ్శేషేతి॥కథంభూతోగజఃనిశ్శేషంయథాతథావిక్షాళితధాతునాపి
ధౌతగైరికాదిధాతునాపినీలాభిఃఊర్ధ్వరేఖాభిఃతటాభిఘాతజనితాభిఃశబలేన
కర్బురేణ॥ని॥చిత్రకిర్మీరకల్మాషశబలైతాశ్చకర్బురఇత్యమరఃఅశ్మభిఃపాషా
ణైః-వికుంఠితేనకుంఠీకృతేనదంతద్వయేనఋక్షవాన్నామకశ్చిత్తత్రత్యఃపర్వతః
తస్యతటేషువప్రక్రియాం [illegible] ఉత్ఖాతకేళిశ్శృ

లోర్ధ్వరేఖాశబలేనశంసన్దన్తద్వయేనాశ్మవికుంఠితేన॥౪౫॥సంహారవిక్షే
పలఘుక్రియేణహస్తేనతీరాభిముఖస్సశబ్దం। బభౌసభిందన్బృహతస్తరంగా
న్వార్యర్గళాభంగఇవప్రవృత్తః॥౪౬॥శైలోపమశ్శైవలమంజరీణాంజాలాని
కర్షన్నురసాసపశ్చాత్। పూర్వంతదుత్పీడితవారిరాశిస్సరిత్ప్రవాహస్తట
ముత్ససర్ప॥౪౭॥తస్యైకనాగస్యకపోలభిత్త్యోర్జలావగాహక్షణమాత్రశాం
తా। వన్యేతరానేకపదర్శనేనపునర్దిదీపేమదదుర్దినశ్రీః॥౪౮॥ సప్తచ్ఛదక్షీ
రకటుప్రవాహమసహ్యమాఘ్రాయమదంతదీయం। విలంఘితాధోరణతీవ్ర
యత్నాస్సేనాగజేన్ద్రావిముఖాబభూవుః॥౪౯॥సచ్ఛిన్నబన్ధద్రుతయుగ్యశూ

జ్ఞాద్వైర్వప్రక్రీడానిగద్యతఇతిశబ్దాగ్నవేశంసన్ కథయన్ సూచయన్నిత్యర్థః॥
౪౫॥ సంహారేతి॥సంహారవిక్షేపయోస్సంకోచప్రసరణయోఃలఘుక్రియేణశీ
ఘ్రవ్యాపారేణ॥ని॥లఘుక్షిప్రమరంద్రుతమిత్యమరః - హస్తేనశుండాదండే
న॥ని॥హస్తోనక్షత్రభేదేస్యాత్కరేభకరయోరపీతివిశ్వః॥సశబ్దంసఘోషంయ
థాతథాబృహతస్తరంగాన్భిందన్ విదారయన్ తీరాభిముఖఃసగజఃవారీగజ
బంధనస్థానం॥ని॥వారీతుగజబంధనమిత్యమరః-వార్యాఅర్గళాయాఃవిష్కం
భస్యభంగేభంజనేప్రవృత్తఇవబభౌ॥ ... ... *
౪౬॥ శైలేతి॥శైలోపమస్సగజః శైవలమంజరీణాంజాలానిబృందాని॥ని॥జలనీ
లీతుశైవాలంశైవలఇత్యమరః - ఉరసాకర్షన్పశ్చాత్ తటం ఉత్ససర్పపూ
ర్వం తేనగజేన ఉత్పీడితఃనున్నఃవారిరాశిర్యస్యసఃసరిత్ప్రవాహఃతటంఉత్సస
ర్పఉజ్జగామ॥ ... ... *
౪౭॥తస్యేతి॥ తస్యఏకనాగస్యఏకాకినోగజస్యకపోలభిత్త్యోర్గండస్థలయోఃజ
లావగాహేనక్షణమాత్రంశాన్తానివృత్తామదదుర్దినశ్రీఃమదవర్షలక్ష్మీఃవన్యే
తరాణాంగ్రామ్యాణాంఅనేకపానాంద్విపానాందర్శనేన॥ని॥ ద్విరదోనేక
పోద్విపఇత్యమరః-పునర్దిదీపేవవృధే॥ ... ... *
౪౮॥సప్తచ్ఛదేతి॥ సప్తచ్ఛదస్యవృక్షవిశేషస్యక్షీరవత్కటుస్సురభిఃప్రవా
హఃప్రసారోయస్యతం॥ని॥ కటుతిక్తకషాయాస్తుసౌరభ్యేపిప్రకీర్తితాఇతి
యాదవః-అసహ్యంతదీయంగజసంబంధినంమదమాఘ్రాయసేనాగజేంద్రా
విలంఘితఃతిరస్కృతఃఆధోరణానాంహస్తిపకానాంతీవ్రోమహాన్ప్రయ
త్నోయైస్తేతథోక్తాస్సంతః॥ని॥ ఆధోరణాహస్తిపకాహస్త్యారోహానిషాది
నఇత్యమరః విముఖాఃపరాఙ్ముఖాఃబభూవుః॥ ... ... *
౪౯॥సఇతి॥సగజఃఛిన్నాఃబంధాఃయైస్తేఛిన్నబంధాఃద్రుతాఃపలాయితాః

స్యంభగ్నాక్షపర్యస్తరథంక్షణేన। రామాపరిత్రాణవిహస్తయోధం సేనాని
వేశంతుములంచకార॥౫౦॥తమాపతంతంనృపతేరవధ్యోవన్యః కరీతిశ్రుత
వాక్కుమారః।నివర్తయిష్యన్విశిఖేనకుంభే జఘాననాత్యాయతకృష్ణశార్ఙ్గః॥
౫౧॥సవిద్ధమాత్రఃకిలనాగరూపముత్సృజ్యతద్విస్మితసైన్యదృష్టః।స్ఫురత్ప్ర
భామండలమధ్యవర్తి కాంతంవపుర్వ్యోమచరంప్రపేదే॥౫౨॥అథప్రభావో
పనతైఃకుమారంకల్పద్రుమోత్థైరవకీర్యపుష్పైః।ఉవాచవాగ్మీదశనప్రభాభి

యుగంవహంతీతియుగ్యాః-తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితియత్ప్రత్యయః
అశ్వాః యస్మిన్సఃసచాసౌశూన్యశ్చతం-అక్షాః రథావయవాఃదారువిశే
షాః।ని।అక్షోరథస్యావయవేపాచకేవ్యక్షమింద్రియఇతిశాశ్వతః- భగ్నాః
అక్షాయేషాంఅతఏవపర్యస్తాః రథాయస్మిన్తంరామాణాంస్త్రీణాంపరి
త్రాణేసంరక్షణేవిహస్తాఃవ్యాకులాః యోధాయస్మిన్తంరామాపరిత్రాణ
విహస్తయోధం।ని।విహస్తవ్యాకులౌసమావిత్యమరః- సేనానివేశంశిబిరం
క్షణేనతుములంసంకులంచకార॥ ... ... *

౫౦॥తమితి।నృపతేఃరాజ్ఞఃపనేభవఃవన్యఃకరీఅవధ్యహంతుమయోగ్యఇతిశ్రు
తవాక్శాస్త్రాత్ జ్ఞాతవాక్ కుమారః అజఃఆపతంతంఅభిధావంతంగజంని
వర్తయిష్యన్నతుప్రహరిష్యన్ అతఏవనాత్యాయతంఅనతిదీర్ఘం నఞర్థ
స్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః-కృష్ణశార్ఙ్గః ఈషదాకృష్టచాపస్సన్విశిఖేన
బాణేనకుంభేజఘానఅత్రచాక్షుషఃలక్ష్మీఃకామోయుద్ధాదన్యత్రకరివధంనకు
ర్యాత్- ఇయంహిశ్రీర్యేకరిణఇతి -అతఏవయుద్ధాదన్యత్రద్యోతనార్థంవన్య
గ్రహణంకృతం॥ ... ... *

౫౧॥సఇతి।సగజః విద్ధమాత్రఃతాడితమాత్రఃకిల-నతుప్రవహృతఃతథాపినాగ
రూపంగజశరీరంఉత్సృజ్యతేనవృత్తాంతేనవిస్మితైఃసైన్యైః దృష్టస్సన్స్ఫుర
త్ప్రభామండలస్యమధ్యవర్తికాంతంమనోహరంవ్యోమచరంవపుఃదివ్యం
శరీరంప్రపేదేప్రాప॥ ... ... *

౫౨॥అథేతి॥అథప్రభావేనఉపనతైఃప్రాప్తైఃకల్పద్రుమోత్థైఃకల్పవృక్షోత్ప
న్నైఃపుష్పైఃకుమారమజంఅవకీర్యఅభివృష్యపుష్పవృష్టింప్రకీర్యేత్యర్థః-ద
శనప్రభాభిఃదంతకాంతిభిఃసంవర్ధితాఃఉరస్స్థలేయేతారహారాఃస్థూలము
క్తాహారాః తేయేనసతథోక్తః- వాచోఽస్యసంతీతివాగ్మీవక్తా- వాచోగ్మిని
ప్రత్యయః-సఃపురుషః ఉవాచ॥ ... *

స్సంవర్ధితోరస్త్సలతారహారః॥ ౫౩॥ మతఙ్గశాపాదవలేపమూలాదవాప్తవా
నస్మి మతంగజత్వం। అవేహిగంధర్వపతేస్తనూజం ప్రియంవదంమాంప్రియద
ర్శనస్య॥ ౫౪॥ సచానునీతః ప్రణతేనపశ్చాన్మయామహర్షిర్మృదుతామగ
చ్ఛత్। ఉష్ణత్వమగ్న్యాతపసంప్రయోగాచ్ఛైత్యంహియత్సాప్రకృతిర్జలస్య॥
౫౫॥ ఇక్ష్వాకువంశప్రభవో యదా తే భేత్స్యత్యజః కుంభమయోముఖేన। సం
యోత్స్యసే స్వేన పునర్మహిమ్నా తదేత్యవోచత్సతపోనిధిర్మాం॥ ౫౬॥ సమ్మో
చితస్సత్త్వవతాత్వయాహం శాపాచ్చిరప్రార్థితదర్శనేన। ప్రతిప్రియంచే
ద్భవతోనకుర్యాంవృథాహిమేస్యాత్స్వపదోపలబ్ధిః॥ ౫౭॥ సమ్మోహనం

౫౩॥ మతంగేతి॥ అవలేపమూలాత్ గర్వహేతుకాత్॥ ని॥ అవలేపస్తుగర్వేస్యా
ల్లేపనేదూషణేపిచేతివిశ్వః- మతంగస్యమునేః శాపాత్ మతంగజత్వంగజత్వం॥
ని॥ మతంగజోగజోనాగఇత్యమరః- అవాప్తవాన్ ప్రాప్తవానస్మి- మాంప్రి
యదర్శనస్య ప్రియదర్శనాఖ్యస్యగంధర్వపతేః గన్ధర్వరాజస్యతనూజంపుత్రం॥
ని॥ స్త్రియాంమూర్తిస్తనుస్తనూరిత్యమరః- ప్రియంవదం ప్రియంవదాఖ్యమవే
హిజానీహి- ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదః- ప్రియవశేవదః ఖజితిఖచ్ప్రత్యయః॥
౫౪॥ సఇతి॥ సమహర్షిః మతఙ్గః ప్రణతేనన్రమేణమయా అనునీతస్సన్పశ్చాత్
మృదుతాం శాన్తిమగచ్ఛత్- దయార్ద్రోభూదిత్యర్థః- తథాహి జలస్యఉష్ణత్వం
అగ్నేరాతపస్యవా సంప్రయోగాత్సంపర్కాత్ నతు ప్రకృత్యా ఉష్ణత్వమ్-
యత్ శైత్యం శీతలత్వం సా శీతలతా ప్రకృతిః స్వభావః- విధేయప్రాధాన్యా
త్సేతి స్త్రీలింగనిర్దేశః- మహర్షీణామపి శాంతిరేవస్వభావః నక్రోధఇతిభావః॥
౫౫॥ ఇక్ష్వాక్వితి॥ ఇక్ష్వాకువంశేప్రభవో యస్యసః అజః యదా తే తవకుంభం
అయోముఖేన లోహాగ్రేణశరేణ భేత్స్యతి విదారయిష్యతి- తదా స్వేన వపుషో
మహిమ్నా పునస్సంయోత్స్యసే సంగచ్ఛసే- ఇతి అనేనప్రకారేణ సః తపోనిధిః
తపసాం స్థానభూతః మతంగః మామవోచత్॥ ... ... *
౫౬॥ సమ్మోచితఇతి॥ చిరప్రార్థితం చిరకాలంకాంక్షితం దర్శనయస్య తేన
సత్త్వవతా బలవతా త్వయా అహం శాపాత్ సమ్మోచితః మోక్తుం ప్రాపితః భ
వతః ప్రతిప్రియం ప్రత్యుపకారం నకుర్యాం చేత్- మే స్వపదోపలబ్ధిః స్వస్థాన
ప్రాప్తిః॥ ని॥ పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః- వృథా
స్యాత్॥ ని॥ వ్యర్థకేతు వృథాముధేత్యమరః- తదుక్తం॥ శ్లో॥ ప్రతికర్తుమశక్యస్య
జీవితాన్మరణంవరం- కృతోపకారస్య ... ప్రత్యుపకారః కర్తవ్య ఇతిభావః॥ *

నామసఖేమమాస్త్రంప్రయోగసంహారవిభక్తమంత్రం। గాంధర్వమాదత్స్వ యతఃప్రయోక్తుర్నచారిహింసావిజయశ్చహస్తే॥౫౭॥ అలంహ్రియామాం ప్రతియన్ముహూర్తందయాపరోభూఃప్రహరన్నపిత్వం। తస్మాదుపచ్ఛందయతిప్రయోజ్యంమయిత్వయానప్రతిషేధరౌక్ష్యం॥౫౮॥తథేత్యుపస్పృశ్య పయఃపవిత్రంసోమోద్భవాయాస్సరితోనృసోమః। ఉదఙ్ముఖస్సోస్త్రవిద స్త్రమంత్రంజగ్రాహతస్మాన్నిగృహీతశాపాత్॥౫౯॥ఏవంతయోరధ్వనిదైవ యోగాదాసేదుషోస్సఖ్యమచిన్త్యహేతు। ఏకోయయౌచైత్రరథప్రదేశాం

౫౭॥సమ్మోహనమితి॥ హేసఖేసఖీశబ్దేనసమప్రాణతోక్తా-యథోక్తం॥శ్లో॥ అత్యాగసహనోబంధుస్సదైవానుమతస్సుహృత్।ఏకక్రియంభవేన్మిత్రంసమ ప్రాణస్సఖామతఇతి-ప్రయోగాసంహారయోఃవిభక్తఃమంత్రఃయస్యతత్తథో క్తంవినియుక్తమంత్రమిత్యర్థః- గాంధర్వంగంధర్వదేవతాకంసమ్మోహ్యతే అనేనేతిసమ్మోహనంనామమమఅస్త్రంఆదత్స్వగృహాణ-యతఃయస్మాత్ ప్రయోక్తుః అస్త్రప్రయోగిణః-అరిహింసాఅరిభ్యస్సకాశాత్ హింసాచన- విజయశ్చహస్తేహస్తగతః-విజయోభవతీత్యర్థః॥ ... ... ❋

౫౮॥వధలజ్జితః॥కథమస్త్రగ్రహణవరస్స్యామితిచేత్తత్రాహ ॥ అలమితి॥ కించమాంప్రతిహ్రియాప్రహారనిమిత్తయాలజ్జయా అలం॥ని॥అలంభూషణప ర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః- కుతఃయద్యతోహేతోఃత్వంమాంప్ర హరన్నపిముహూర్తందయాపరః కృపాళురభూః తత్తస్మాత్కారణాత్ ఉపచ్ఛందయతిప్రార్థయమానేతు మయిత్వయాప్రతిషేధఃపరిహారస్స ఏవ రౌక్ష్యంపారుష్యంనప్రయోజ్యనకర్తవ్యమ్॥ ... ... ❋

౫౯॥తథేతి॥నాసోమశ్చంద్రఇవనృసోమః॥ ని॥ సోమఓషధిచంద్రయోరితిశా శ్వతః-పురుషశ్రేష్ఠఇత్యర్థః ఉపమితసమాసఃఅస్త్రవిత్ అస్త్రజ్ఞఃసఃఅజః తథేతిసోమాత్ఉద్భవోయస్యాస్తస్యాస్సోమోద్భవాయాస్సరితః నర్మదా యాః॥ని॥ రేవాతునర్మదాసోమోద్భవామేఖలకన్యకేత్యమరః-పవిత్రంపయః ఉపస్పృశ్యేతీత్వాఆచమ్యేత్యర్థః-ఉదఙ్ముఖస్సన్ నిగృహీతశాపాత్ నివర్తిత శాపాత్ఉపకృతాదిత్యర్థః-తస్మాత్ప్రియంవదాత్ అస్త్రంమంత్రంజగ్రాహ॥

౬౦॥ఏవమితి॥ఏవంఅధ్వనిమార్గేదైవయోగాత్ దైవవశాత్ అచింత్యహేతు అనిర్ధార్యహేతుకంసఖ్యంసఖిత్వం- సఖ్యుర్యదితియప్రత్యయః- ఆసేదుషోః

త్సౌరాజ్యరమ్యానపరోవిదర్భాన్॥౬౧॥తంతస్థివాంసంనగరోపకణ్ఠేతదాగమారూఢగురుప్రహర్షః।ప్రత్యుజ్జగామక్రథకైశికేంద్రశ్చంద్రంప్రవృద్ధోర్మిరివోర్మిమాలీ॥౬౨॥ప్రవేశ్యచైనంపురమగ్రయాయీనీచైస్తథోపాచరదర్పితశ్రీః।మేనేయథాతత్రజనస్సమేతోవైదర్భమాగంతుమజంగృహేశమ్॥౬౩॥తస్యాధికారపురుషైఃప్రణతైఃప్రదిష్టాంప్రాగ్ద్వారవేదివినివేశితపూర్ణకుంభాం రమ్యాంరఘుప్రతినిధిస్సనవోపకార్యాంబాల్యాత్పరామివదశాంమదనోధ్యువాస॥౬౪॥తత్రస్వయంవరసమాహృతరాజలోకంకన్యాలలామకమనీయమ

ప్రాప్తవతోస్తయోర్మధ్యేఏకోగంధర్వః।చైత్రరథస్యకుబేరోద్యానస్యప్రదేశాన్॥ని॥ అస్యోద్యానంచైత్రరథమిత్యమరః -అపరః అజః సౌరాజ్యేనసురాజన్వత్తయారమ్యాన్ విదర్భాన్ విదర్భదేశాన్యయౌ॥ ... *

౬౧॥తమితి॥ నగరస్యఉపకంఠేతస్థివాసంస్థితంతంఅజంతస్యఅజస్యఆగమనేనఆరూఢఃఉత్పన్నఃగురుఃప్రహర్షఃయస్యసః-క్రథకైశికేంద్రఃవిదర్భరాజఃప్రవృద్ధోర్మిఃఊర్మిమాలీసముద్రఃచంద్రమివప్రత్యుజ్జగామ॥ ... *

౬౨॥ ప్రవేశ్యేతి॥ సఃభోజఃఏనంఅజంఅగ్రయాయీ-సేవాధర్మేణపురోగచ్ఛన్నిత్యర్థః-నీచైఃనమ్రఃపురంప్రవేశ్యప్రవేశంకారయిత్వాప్రీత్యాఅర్పితాశ్రీర్యేనసతథోక్తస్సన్ తథా తేనప్రకారేణఉపాచరత్ ఉపచరితవాన్ -యథా యేనప్రకారేణతత్రపురేసమేతః మిళితఃజనః వైదర్భంభోజంఆగంతుంప్రాఘుణికంఅతిథిమిత్యర్థః॥ ని॥స్యాదావేశికఆగంతురతిథిర్నాగృహాగతఇత్యమరః-మేనేఅజంగృహేశంగృహపతింమేనే॥ ... ... *

౬౩॥తస్యేతి॥రఘుప్రతినిధిఃరఘుకల్పః -రఘుతుల్యఇత్యర్థః-ఉక్తంచదండినా సాదృశ్యవాచకప్రస్తావే- కల్పదేశీయదేశాదిప్రఖ్యప్రతినిధీఅపీతి-సఃఅజఃప్రణతైఃనమస్కృతవద్భిః-కర్తరిక్తః -తస్యభోజస్యఅధికారఃనియోగః తస్యపురుషైరధికృతైరిత్యర్థః ప్రదిష్టాంనిర్దిష్టాంప్రాగ్ద్వారస్యవేద్యాంవినివేశితఃప్రతిష్ఠాపితఃపూర్ణకుంభోయస్యాస్తాంస్థాపితమంగళకలశామిత్యర్థః - రమ్యాంరమణీయాంనవోపకార్యాంనూతనరాజభవనం॥ని॥ఉపకార్యారాజసద్మన్యుపచారోచితేన్యవదితివిశ్వః-మదనఃమన్మథఃబాల్యాత్పరాంశైశవానన్తరాందశాంయౌవనమివేత్యర్థఃఅధ్యువాసఅధిష్ఠితవాన్ ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతికర్మత్వం॥ ... ... *

౬౪॥తత్రేతి॥తత్ర ...సమాహృతః రాజలో

జస్యలిప్సోః। భావావబోధకలుషా దయితేవ రాత్రౌ నిద్రా చిరేణ నయనాభిముఖీ బభూవ॥ ౬౫॥ తం కర్ణభూషణనిపీడితపీవరాంసం శయ్యోత్తరచ్ఛదవిమర్దకృశాంగరాగం। సూతాత్మజాస్సవయసః ప్రథితప్రబోధం ప్రాబోధయన్నుషసి వాగ్భిరుదారవాచః ॥ ౬౬॥ రాత్రిర్గతా మతిమతాంవర ముంచ శయ్యాం ధాత్రా ద్విధైవ నను ధూర్జగతో విభక్తా। తామేకతస్తవ బిభర్తి గురుర్వినిద్రస్తస్యా భవానపరధుర్యపదావలంబీ॥ ౬౭ ॥ నిద్రావశేన భవతాప్యనపేక్షమాణా

కోఽయమేనతత్ కమనీయం స్పృహణీయం కన్యాలలామకస్యాః శ్రేష్ఠం ॥ని ॥లలామోఽస్త్రీ లలామాపి ప్రభావే పురుషే ధ్వజే। శ్రేష్ఠభూషాపుండ్రశృంగపుచ్ఛచిహ్నాశ్వలింగిష్వితి యాదవః-లిప్సోఃలబ్ధుమిచ్ఛోః -లభేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-అజస్యభావావబోధే పురుషస్య అభిప్రాయపరిజ్ఞానే కలుషా అసమర్థా దయితేవ ప్రియతమేవ రాత్రౌ నిద్రా చిరేణ బహుకాలేన నయనాభిముఖీ బభూవ ॥శ్లో ॥ రాజానం కామినం చోరం ప్రవిశంతి ప్రజాగరా ఇతి వదతీతి భావః -అభిముఖీశబ్దః జిబంతః చ్వ్యంతో వా॥ ... ... *

౬౫॥ తమితి॥ కర్ణభూషణాభ్యాం నిపీడితౌ పీవరౌ పీనౌ అంసౌ భుజశిరసీ యస్య తం శయ్యాయాః ఉత్తరచ్ఛదస్య ఉపర్యాస్తరణస్య వస్త్రస్య విమర్దేన ఘర్షణేన కృశః విరళః అంగరాగః యస్య తం-నత్వంగనాసంగాదితి భావః - ప్రథితప్రబోధం ప్రకృష్టజ్ఞానం తమేనమజం సవయసః సమానవయస్కాః ఉదారవాచః ప్రగల్భగిరః సూతాత్మజాః వందిపుత్రాః వైతాళికా ఇతి పాఠః॥ని॥ వైతాళికా బోధకరా ఇత్యమరః- వాగ్భిః స్తుతిపాఠైః ఉషసి- ప్రాతఃకాలే ప్రాబోధయన్ బోధయామాసుః॥ ... ... *

౬౬॥ రాత్రిరితి॥ హే మతిమతాంవర బుద్ధిమతాం శ్రేష్ఠ రాత్రిర్గతా శయ్యాం ముంచ వినిద్రో భవేత్యర్థః-వినిద్రత్వస్య ఫలమాహ- ధాత్రేతి- ధాత్రా బ్రహ్మణా జగతో ధూః భారః॥ ని॥ ధూస్స్యాద్యానముఖే భార ఇతి యాదవః- ద్విధైవ ద్వయోరేవేత్యర్థః- ఏవకారస్తృతీయనిషేధార్థః విభక్తా ననువిభజ్య స్థాపితా ఖలు-తత్క్రమత ఆహ- తాం ధురం ఏకతః ఏకత్ర కోటౌ తవ గురుః పితా వినిద్రస్సన్ బిభర్తి-తస్యాః ధురః భవాన్ ధురం వహతీతి ధుర్యః భారవాహీ తస్య పదం వాహనస్థానం అపరం యద్ధుర్యపదం తదవలంబత ఇతి అపరధుర్యపదావలంబీ అతో వినిద్రో భవేత్యర్థః-న హ్యుభయవాహ్యమేకో వహతీతి భావః॥ *

౬౭॥ నిద్రేతి॥ చన్ద్రాప్రపన్న రాజసదనాదయో లక్ష్మీనివాసస్థానమితి ప్రసిద్ధమా

పర్యుత్సుకత్వమబలానిశిఖండితేవ। లక్ష్మీర్వినోదయతి యేన దిగంతలమ్బీ సోఽపి త్వదాననరుచిం విజహాతి చన్ద్రః॥ ౬౮॥ తద్వల్గునా యుగపదున్మిషితేన తావత్సద్యః పరస్పరతులామధిరోహతాం ద్వే। ప్రస్పందమానపరుషేతరతారమంతశ్చక్షుస్తవ ప్రచలితభ్రమరంచ పద్మం॥ ౬౯॥ వృన్తాచ్ఛ్లథం హరతి పుష్పమనోక

ప్రీత్యోచ్యతే- నిద్రావశేన నిద్రాధీనేన స్త్ర్యన్తరాసంగో త్రపధ్వస్యతే- భవతా త్వయా పర్యుత్సుకత్వమపి త్వయ్యనురక్తమపీత్యర్థః- ప్రసితోత్సుకాభ్యాం తృతీయా చేతి సప్తమ్యర్థే తృతీయా- అపిశబ్దః తద్విషయానురాగస్య అనపేక్షత్వద్యోతనార్థః- నిశిఖణ్డితా భర్తురన్యసంగజ్ఞానకలుషితా అబలేవ నాయికేవ॥ శ్లో॥ జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతిదశరూపకే- అనపేక్షమాణా అవిచారయంతీ సతీ ఉపేక్షమాణేత్యర్థః- లక్ష్మీః యేన చంద్రేణ సహ- త్వదాననసదృశత్వాదితి భావః- వినోదయతి వినోదం కరోతి - వినోదశబ్దాత్ తత్కరోతీతి తదాచష్ట ఇతి ణిచ్ సాదృశ్యదర్శనాదయో హి విరహిణాం వినోదస్థానానీతి భావః- సః చంద్రోఽపి దిగంతలంబీ పశ్చిమాశాంతగతస్సన్ అస్తంగచ్ఛన్నిత్యర్థః- అత ఏవ త్వదాననరుచిం తవ ముఖకాంతిం విజహాతి త్వన్ముఖసాదృశ్యం త్యజతీత్యర్థః - అతః నిద్రాం విహాయ తాం లక్ష్మీం అనన్యశరణాం పరిగృహాణేత్యర్థః- అథవా నిద్రావశేన భవతా అనపేక్ష్యమాణా- అనిరీక్ష్యమాణా- కర్మణి శానచ్ - లక్ష్మీః ప్రయోజకకర్త్రీ యేన చంద్రేణ ప్రయోజ్యేన పర్యుత్సుకత్వం త్వద్విరహవేదనాం భర్తృజన్యవిరహవేదనాంచ॥ శ్లో॥ కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యం మనస్తాపజ్వరాదికృదిత్యలంకారే- వినోదయతి నిరాసయతీతి యోజనా- శేషం పూర్వవత్ - నాథస్తు ణిజర్థోపపత్తిమపశ్యన్ ఇమం పక్షముపైక్షిష్ట॥　…　…　…　…　*

౬౮॥ తదితి॥ తత్ తస్మాత్ లక్ష్మీపరిగ్రహకారణాత్ - వల్గునా మనోజ్ఞేన॥ ని॥ వల్గుస్థానే మనోజ్ఞే చ వల్గు భాషితమన్యవదితి విశ్వః- యుగపత్తావత్ ఉన్మిషితేన యుగపదున్మీలితేన సద్యః ద్వే అపి పరస్పరతులామన్యోన్యసాదృశ్యం అధిరోహతాం ప్రాప్నువతాం ప్రార్థనాయాం లోట్ కే ద్వే అంతః ప్రస్పందమానా చలంతీ పరుషేతరా స్నిగ్ధా తారా కనీనికా యస్య తత్తథోక్తం॥ ని॥ తారకాక్ష్ణః కనీనికేత్యమరః॥ తవ చక్షుః అంతః ప్రచలితభ్రమరం చలద్భృంగం పద్మం చ యుగపదున్మేషే సతి సంపూర్ణసాదృశ్యలాభ ఇతి భావః॥　…　*

౬౯॥ వృంతాదితి॥ విభాతవాయుః ప్రభాతవాయుః స్వాభావికం నైసర్గికం తే

హానాంసంసృజ్యతేసరసిజైరరుణాంశుభిన్నైః।స్వాభావికంపరగుణేనవిభా
తవాయుస్సౌరభ్యమీప్సురివ తేముఖమారుతస్య॥ ౭౦॥ తామ్రోదరేషుపతిత
న్ద్రుమపల్లవేషునిర్ధౌతహారగుళికావిశదంహిమాంభః।ఆభాతిలబ్ధపరభాగత
యాధరోష్ఠేలీలాస్మితంసదశనార్చిరివత్వదీయం॥ ౭౧॥ యావత్ప్రతాపనిధి
రాక్రమతేనభానురహ్నాయతావదరుణేనతమోనిరస్తం।ఆయోధనాగ్రసర
తాంత్వయివీరయాతేకింవారిపూంస్తవగురుస్స్వయముచ్ఛినత్తి ॥ ౭౨॥ శ
య్యాంజహత్యుభయపక్షవినీతనిద్రాస్తంబేరమాముఖరశృంఖలకర్షిణస్తే।యే

తవముఖమారుతస్యవిశ్వాసపవనస్యసౌరభ్యన్తాదృక్సౌరభ్యమిత్యర్థః పరగు
ణేనఅన్యదీయగుణేన- సాంక్రామికగంధేనేత్యర్థః- ఈప్సురాప్తుమిచ్ఛురివ-
ఆప్జ్ఞప్యృధామీదితిఈకారాదేశః- అనోకహానాంవృక్షాణాంశ్లథంశిథిలంపు
ష్పంవృంతాత్ప్రసవబంధనాత్॥ని॥వృంతంప్రసవబంధనమిత్యమరః॥ హర
తిఆదత్తే-అరుణాంశుభిన్నైఃతరణికిరణోద్భేదితైస్సరసిజైఃకమలైస్సహ- త
త్పురుషేకృతిబహుళమితిసప్తమ్యాఅలుక్-సంసృజ్యతేసంగచ్ఛతే-సృజేర్దైవా
వాదికాత్కర్తరిలట్॥ ... ... *
౭౦॥తామ్రేతి॥తామ్రోదరేషుఅరుణాభ్యంతరేషు ద్రుమపల్లవేషుతరుపల్ల
వేషు॥ని॥పల్లవోస్త్రీకిసలయమిత్యమరః-పతితంనిర్ధౌతాఃయాఃహారగుళికాః
ముక్తామణయఃతద్వత్ విశదంస్వచ్ఛంహిమాంభః లబ్ధపరభాగతయాలబ్ధో
త్కర్షతయా॥ని॥పరభాగోగుణోత్కర్ష ఇతియాదవః-అధరోష్ఠేత్వదీయం
త్వత్సంబంధిసదశనార్చిఃదంతకాంతిసహితంలీలాస్మితమివఆభాతి॥ *
౭౧॥యావదితి॥ప్రతాపనిధిస్తేజోనిధిఃభానుస్సూర్యఃయావత్-నాక్రమతేనో
ద్గచ్ఛతి- ఆఙఉద్గమనఇత్యాత్మనేపదం- తావత్ భానావనుదితఏవేత్యర్థః- అ
హ్నాయఝడితి ॥ ని॥ ద్రాగ్ఝడిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరః- అరుణేనఅనూరు
ణా॥ని॥సూరసూతోరుణోనూరురిత్యమరః తమఃనిరస్తం- తథాహి- హేవీర
త్వయి ఆయోధనేషుయుద్ధేషు అగ్రసరతాంపురస్సరతాంయాతేసతితవగు
రుఃపితారిపూన్స్వయముచ్ఛినత్తికింవా- నోచ్ఛినత్త్యేవేత్యర్థః-నఖలుయో
గ్యేన్యస్తభారాణాంస్వామినాంస్వయంవ్యాపారఖేదఇతిభావః॥ *
౭౨॥శయ్యామితి॥ ఉభాభ్యాంపక్షాభ్యాంవినీతాఽపనీతానిద్రాయైస్తేఉభ
యపక్షవినీతనిద్రాఃఅత్రసమాసవిషయేఉభశబ్దస్థానేఉభయశబ్దప్రయోగఏ
వసాధురిత్యనుసన్ధేయం-యథాహకైయటః- వృత్తౌభాష్యతథాత్వేనిత్యమితిని

షాంవిభాన్తితరుణారుణరాగయోగాద్భిన్నాద్రిగైరికతటాఇవదంతకోశాః॥
౭౩॥దీర్ఘేష్వమీనియమితాఃపటమంటపేషునిద్రాంవిహాయవనజాక్షవనాయు
దేశ్యాః।వక్త్రోష్మణామలినయంతిపురోగతాని లేహ్యానిసైంధవశిలాశకలా
నివాహాః॥౭౪॥ భవతివిరళభక్తిర్మ్లానపుష్పోపహారస్స్వకిరణపరివేషోద్భే
దశూన్యాఃప్రదీపాః। అయమపిచగిరంనస్త్వత్ప్రబోధప్రయుక్తామనువద
తిశుకస్తేమంజువాక్పంజరస్థః॥౭౫॥ఇతివిరచితవాగ్భిర్వందిపుత్రైః కుమారస్స
పది విగతనిద్రస్తల్పముజ్ఝాంచకార।మదపటునినదద్భిర్బోధితోరాజహంసై

త్యగ్రహణస్యేదంప్రయోజనమితివృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్థానేఉభయశబ్దప్ర
యోగోమాభూత్ ఉభయశబ్దస్యైవయథాస్యాత్ ఉభయపుత్రఇత్యాదిభవ
తీతిముఖరాణిఉత్థానచలనాచ్ఛబ్దాయమానానిశృఙ్ఖలానినిగళానికర్షన్తీతితథో
క్తాః తేతవస్తంబేరమంతఇతిస్తంబేరమాఃహస్తినః॥ని॥స్తంబేరమఃపద్మీత్యమ
రఃతత్పురుషేకృతిబహుళమితిసప్తమ్యాఅలుక్-శయ్యాంజహాతీత్యజంతి-యే
షాంస్తంబేరమాణాందంతాఃకోశాఇవదంతకోశాఃదంతకుట్మలాఃతరుణా
రుణరాగయోగాత్ బాలార్కకిరణసంపర్కాద్ధేతోఃభిన్నాద్రిగైరికతటా
ఇవవిభాంతిధాతురక్తాఇవభాంతీత్యర్థః॥ ... ... *
౭౩।దీర్ఘేష్వితి॥ హేవనజాక్షనీరజాక్ష॥ని॥వనేసలిలకాననేఇత్యమరః-దీర్ఘేషు
పటమంటపేషునియమితాఃబద్ధాఃవనాయుదేశ్యాః వనాయుదేశభవాః॥ని॥
పారశీకావనాయుజాఇతిహలాయుధః-అమీవాహాఃఅశ్వాఃనిద్రాంవిహాయ
పురోగతానిలేహ్యానిఆస్వాద్యానిసైంధవశిలాశకలాని- సైంధవోలవణవిశే
షః॥ని॥సైంధవోస్త్రీశీతశివం మణిబంధంచ సింధుజమిత్యమరః॥ తస్యశక
లానిఖండానివక్త్రోష్మణామలినయంతిమలినానికుర్వంతి- ఉక్తంచసిద్ధయోగ
సంగ్రహే॥శ్లో॥పూర్వాహ్ణకాలేచాశ్వానాంప్రాయశోలవణంహితం। అరు
చిర్గ్లానిశూలఘ్నంలవణంసైంధవంపరమితి॥ ... ... *
౭౪॥భవతీతి॥మ్లానపుష్పోపహారః-పుష్పపూజామ్లానత్వాదేవవిరళభక్తిఃవిర
ళరచనోభవతి-ప్రదీపాశ్చస్వకిరణానాంపరివేషస్యమండలస్య ఉద్భేదేనస్ఫు
రణేనశూన్యాభవంతి-నిస్తేజస్కాభవంతీత్యర్థః- అపిచఅయంమంజువాక్
మధురవచనఃపంజరస్థః తేతవశుకఃత్వత్ప్రబోధనిమిత్తేప్రయుక్తాముచ్చరి
తాంనఃఅస్మాకంగిరంవాణీంఅనువదతి- అనుకృత్యవదతీత్యర్థః- ఇత్థంప్రభా
తలింగానివర్ణంతేత్యర్థః... *

స్సురగజఇవగాంగంసైకతంసుప్రతీకః॥ ౭౬॥అథవిధిమవసాయ్యశాస్త్రదృ
ష్టందివసముఖోచితమంచితాక్షిపక్ష్మా।కుశలవిరచితానుకూలవేషఃక్షితిపస
మాజమగాత్స్వయంవరస్థం॥ ... ... *

ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌరఘువంశేమహాకావ్యేపంచమస్సర్గః.

౭౫॥ఇతీతి॥ఇతీత్థంవిరచితవాగ్భిఃవందిపుత్రైః వైతాళికైఃపుత్రగ్రహణంస
మానవయస్కత్వద్యోతనార్థంసపదివిగతనిద్రఃకుమారఃఅజఃతల్పంశయ్యాం॥
ని॥తల్పంశయ్యాట్టదారేష్విత్యమరః ॥ ఉజ్ఝాంచకారవిససర్జ- ఇజాదేశ్చగు
రుమతోనృచ్ఛఇత్యాంప్రత్యయః- కథమివమదేనపటుమధురంనినదద్భిఃరా
జహంసైఃబోధితః సుప్రతీకఃసుప్రతీకాఖ్యఃసురగజః ఈశానదిగ్గజఃగంగా
యాఃఇదంగాంగంసైకతంపులినమివ।ని॥ తోయోత్థితంతత్పులినంసైకతంసిక
తామయమిత్యమరః-సికతాశర్కరాభ్యాంచేత్యణ్ప్రత్యయః-సుప్రతీకగ్ర
హణంప్రాయశఃతస్యకైలాసవాసిత్వాత్ నిత్యంగంగాతటవిహారసంభవా
ర్థమిత్యనుసంధేయః॥ ... ... *

౭౬॥అథేతి॥అథఉత్థానానంతరంఅంచితానిరుచిరాణి అక్షిపక్ష్మాణియస్య
సఃఅజఃశాస్త్రదృష్టమవగతందివసముఖోచితం దివసముఖేప్రాతఃకాలేఉ
చితంకరణీయంవిధిమనుష్ఠానంఅవసాయ్యసమాప్య- అస్యతేర్ణ్యంతాల్ల్య
ప్-కుశలైఃప్రసాధనదక్షైఃవిరచితఃఅనుకూలఃస్వయంవరోచితఃవేషఃనైప
థ్యంయస్యసతథోక్తస్సన్స్వయంవరస్థంక్షితిపసమాజం రాజసమూహమ
గాత్- ఇణోగాలుఙిఇతిగాదేశఃపుష్పితాగ్రావృత్తమేతత్ - తదుక్తం॥శ్లో॥
అయుజినయుగరేఫతోయకారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రేతిలక్షణా
త్ ॥ ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపా
ధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం సంజీవినీ
సమాఖ్యాయాం రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం
పంచమస్సర్గః.

శ్రీ ర స్తు.

రఘువంశకావ్యే- సవ్యాఖ్యానే- షష్ఠస్సర్గః.

౧॥ సతత్ర మంచేషుమనోజ్ఞవేషాంత్సింహాసనస్థానుపచారవత్సు। వైమానికానాంమరుతామపశ్యదాకృష్టలీలాన్నరలోకపాలాన్॥ ౨॥ రతేర్గృహీతానునయేన కామంప్రత్యర్పితస్వాఙ్గమివేశ్వరేణ। కాకుత్థ్సమాలోకయతాం నృపాణాంమనోబభూవేందుమతీనిరాశం॥ ౩॥ వైదర్భనిర్దిష్టమసౌ కుమారః క్లృప్తేనసోపానపథేనమంచం।శిలావిభంగైర్మృగరాజశాబస్తుఙ్గంనగోత్సంగమివారురోహ॥ ౪॥ పరార్థ్యవర్ణా స్తరణోపపన్నమాసేదివాన్ రత్నవ

౧॥ సఇతి॥ సఃఅజఃతత్రస్వయంవరస్థానేఉపచారవత్సురాజోపచారయుక్తేషుమంచేషుసుఖవాసదర్శనార్థంకృతోన్నతస్థానవిశేషేషు సింహాసనస్థాన్ భద్రాసనస్థితాన్మనోజ్ఞవేషాన్ మనోహరనైపథ్యాన్ వైమానికానాంవిమానైస్సంచరతాం-చరతీతిరక్ప్రత్యయః-మరుతామమరాణాం॥ని॥ మరుతౌపవనామరావిత్యమరః . ఆకృష్టలీలాన్ ఆత్మసౌభాగ్యాదాకృష్టమరుల్లీలానిత్యర్థః-సాపేక్షత్వేపిగమకత్వాత్సమాసః-నగలోకం భూలోకంపాలయన్తీతి నరలోకపాలాః-కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః - తాన్ భూపాలాన్ అపశ్యత్. అస్మిన్సర్గేవృత్తముపజాతిః-తల్లక్షణంతూక్తం॥ ... ... *

౨॥రతేరితి॥రతేః కామప్రియాయాః॥ని॥రతిస్స్మరప్రియాయాంచరాగేపిసురతేస్మృతేతివిశ్వః - గృహీతానునయేనస్వీకృతప్రార్థనేనగృహీతరత్యనునయేనేత్యర్థః- సాపేక్షత్వేపిగమకత్వాత్సమాసః . ఈశ్వరేణహరేణప్రత్యర్పితస్వాంగంకామమివస్థితమజం ఆలోకయతాంనృపాణాంమనః ఇందుమతీనిరాశంఇన్దుమత్యాంనిస్పృహంబభూవ- ఇన్దుమతీసత్పతిమేనమజంవిహాయనాన్యమ్వరిష్యతీతినిశ్చిక్యురిత్యర్థః-సర్వాతిశాయిసౌన్దర్యమస్యేతిభావః॥

౩॥వైదర్భేతి॥అసౌకుమారఃఅజఃవైదర్భేణభోజేననిర్దిష్టంప్రదర్శితంమంచం వర్త్మ్యాజ్ఞంక్లృప్తేనసువిహితేనసోపానపథేనసోపానమార్గేణమృగరాజశాబః సింహపోతః॥ని॥పోతఃపాకోర్భకోడింభఃపృథుకశ్శాబకశ్శిశురిత్యమరః॥శిలానాంవిభంగైఃభంగీభిఃతుంగం ఉన్నతంనగోత్సంగం శైలాగ్రమివఆరురోహ॥

౪॥పరార్థ్యేతి॥ పరార్థ్యాః శ్రేష్ఠావర్ణాః నీలపీతాదయోయస్యతేనఆస్తర

దానసంసః। భూయిష్ఠమాసీదుపమేయకాంతిర్మయూరపృష్ఠాశ్రయిణా గుహేన॥ ౫॥ తాసు శ్రియా రాజపరంపరాసు ప్రభావిశేషోదయదుర్నిరీక్ష్యః। సహస్రధాత్మా వ్యరుచద్విభక్తః పయోముచాం పఙ్క్తిషు విద్యుతేవ॥ ౬॥ తేషాం మహార్హాసనసంస్థితానాముదారనైపథ్యభృతాం స మధ్యే। రరాజ ధామ్నా రఘుసూనురేవ కల్పద్రుమాణామివ పారిజాతః॥ ౭॥ నేత్రవ్రజాః పౌరజనస్య తస్మిన్విహాయ సర్వాన్నృపతీన్నిపేతుః। మదోత్కటే రేచితపుష్పవృ

ణేన కంబళాదినా ఉపపన్నం సంగతం రత్నవత్ రత్నఖచితం ఆసనం సింహాసనం ఆసేదివాన్ అధిష్ఠితవాన్- సః అజః మయూరపృష్ఠాశ్రయిణా గుహేన సేనాన్యా సహ॥ ని॥ సేనానీరగ్నిభూర్గుహా ఇత్యమరః- భూయిష్ఠం అత్యంతం ఉపమేయకాంతిః సదృశప్రభః ఆసీత్- మయూరస్య విచిత్రరూపత్వాత్-తత్సామ్యం రత్నాసనస్య తద్వారా తదారూఢయోరపీతి భావః॥ ... *

౫॥ తాస్వితి॥ తాసు రాజపరంపరాసు శ్రియా కాంత్యా కర్త్ర్యా- తేజోవిశేషేణేత్యర్థః- పయోముచాం మేఘానాం పఙ్క్తిషు విద్యుతేవ సహస్రధా విభక్తః తరంగేషు తరణిరివ స్వయమేక ఏవ ప్రత్యేకం సంక్రాంత ఇత్యర్థః-ప్రభావిశేషస్య ఉదయేన ఆవిర్భావేన దుర్నిరీక్ష్యః దుర్దర్శనః ఆత్మా శ్రియః స్వరూపం వ్యరుచత్ వ్యద్యోతిష్ట- ద్యుద్భ్యో లుఙీతి పరస్మైపదం ద్యుతాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః-తస్మిన్ సమయే ప్రత్యేకం సంక్రాంతలక్ష్మీకతయా తేషాం కిమపి దురాసదం తేజః ప్రాదురాసీదిత్యర్థః॥ ... ... *

౬॥ తేషామితి॥ మహార్హాసనసంస్థితానాం శ్రేష్ఠసింహాసనస్థానాం ఉదారనైపథ్యభృతాం ఉజ్జ్వలవేషధారిణాం తేషాం రాజ్ఞాం మధ్యే కల్పద్రుమాణాం సురద్రుమాణాం మధ్యే పారిజాత ఇవ సురద్రుమవిశేష ఇవ। ని॥ పంచైతే దేవతరవో మందారః పారిజాతక ఇత్యమరః-స రఘుసూనురేవ ధామ్నా తేజసా రరాజ భూమ్నేతి పాఠే అతిశయేనేత్యర్థః-అత్ర కల్పద్రుమశబ్దః పఞ్చాన్యతమవిశేషవచనో వికల్పయంతి-మనోరథానితి వ్యుత్పత్త్యా సురద్రుమమాత్రోపలక్షణతయా ప్రయుక్త ఇత్యనుసన్ధేయం- కల్పా ఇతి ద్రుమాః కల్పద్రుమా ఇతి విగ్రహః॥

౭॥ నేత్రేతి॥ పౌరజనస్య నేత్రవ్రజాః- నయనసమూహాః సర్వాన్ నృపతీన్ విహాయ తస్మిన్నజే నిపేతుః-స ఏవ సర్వోత్తమో దదృశ ఇత్యర్థః-కథమివ- మదోత్కటే మదోద్భిన్నగండే నిర్భరే వా వన్యగంధద్విపే గంధప్రధానే గజే రేచితాః రిక్తీకృతాః [illegible] పుష్పవృక్షా [illegible] యైస్తే- త్యక్తపుష్పవృక్షా ఇత్యర్థః-

టే గంధద్విపే వన్య ఇవ ద్విరేఫాః॥౮॥ అథస్తుతే వన్దిభిరన్వయజ్ఞైస్సోమార్క-
వంశ్యే నరదేవలోకే। సఞ్చారితే చాగరుసారయోనౌ ధూపే సముత్సర్పతి వై
జయంతీః॥ ౯ ॥ పురోపకణ్ఠోపవనాశ్రయాణాం కలాపినాముద్ధతనృత్తహే
తౌ।ప్రాధ్మాతశఙ్ఖే పరితో దిగన్తాంస్తూర్యస్వనే మూర్ఛతి మఙ్గళార్థే॥౧౦॥ మ
నుష్యవాహ్యం చతురంతయానమధ్యాస్య కన్యా పరివారశోభి। వివేశ మఞ్చా
న్తరరాజమార్గం పతింవరా క్లృప్తవివాహవేషా॥ ౧౧॥ తస్మిన్విధానాతిశ
యే విధాతుః కన్యామయే నేత్రశతైకలక్ష్యే।నిపేతురంతఃకరణైర్నరేన్ద్రా దే
హైస్స్థితాః కేవలమాసనేషు॥౧౨॥ తాం ప్రత్యభివ్యక్తమనోరథానాం మహీ

ద్విరేఫాః భృంగా ఇవ- వన్యవిశేషణం ద్విరేఫాణాం పుష్ప వృక్షత్యా
గ సంభవార్థం కృతం॥ ... ... *

౮ ॥ అథేతి ॥ పురేతి- మనుష్యేతి చ - త్రిభిః కులకమాహ ॥ అథ అన్వయ
జ్ఞైః రాజవంశాభిజ్ఞైః వన్దిభిః స్తుతిపాఠకైః॥ని॥ వందినః స్తుతిపాఠకా ఇత్యమరః॥
సోమార్కవంశ్యే సోమసూర్యవంశభవే నరదేవలోకే రాజలోకే స్తుతే సతి
వివేశేత్యుత్తరేణ సంబంధః-ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం-సంచారితే సమంతా
త్ప్రసారితే అగరుసారః యోనిః కారణం యస్య తస్మిన్ ధూపే చ వైజయం
తీః పతాకాః సముత్సర్పతి సతి॥ ... ... *

౯॥ పురేతి॥ కించ పురస్యోపకంఠే సమీపే ఉపవనాని ఆశ్రయా యేషాం తేషాం
కలాపినాం బర్హిణాం ఉద్ధతనృత్తహేతౌ మేఘధ్వనిసాదృశ్యాత్ ఉత్కృష్టతా
ణ్డవకారణే ప్రాధ్మాతాః శంఖాః యస్మిన్ మంగళార్థే మంగళప్రయోజనే
తూర్యస్వనే వాద్యఘోషే పరితో దిగంతాన్ మూర్ఛతి వ్యాప్నువతి సతి॥ *

౧౦॥ మనుష్యేతి॥ పతిం వృణోతీతి పతింవరా స్వయంవరా॥ని॥ పతింవరా చ వ
ర్యా దేత్యమరః-సంజ్ఞాయాం భృతృవృజీత్యాదినా ఖచ్ ప్రత్యయః- క్లృప్తవివా
హవేషా కన్యా ఇందుమతీ మనుష్యైః వాహ్యం పరివారేణ పరిజనేన శోభి చతు
రంతయానం చతురశ్రవాహనం శిబికాం అధ్యాస్య అధిరుహ్య మంచాంతరే
మంచమధ్యే యో రాజమార్గః తం వివేశ॥ ... ... *

౧౧॥ తస్మిన్నితి॥ నేత్రశతానామేకలక్ష్యే ఏకదృశ్యే కన్యామయే కన్యారూపే
తస్మిన్ విధాతుః విధానాతిశయే సృష్టివిశేషే నరేంద్రాః అంతఃకరణైః నిపే
తుః- ఆసనేషు దేహైః కేవలం దేహైరేవ స్థితాః దేహానపి విస్మృత్య తత్రైవ
దత్తచిత్తా బభూవురిత్యర్థః అంతఃకరణకర్తృకేన పతనేన రెంద్రాణాం క
ర్తృత్వవ్యప[illegible]ర్థః॥ ... ... *

సతీనాంప్రణయాగ్రదూత్యః। ప్రవాళశోభా ఇవ పాదపానాంశృఙ్గారచేష్టా వివిధాబభూవుః॥ ౧౩॥ కశ్చిత్కరాభ్యాముపగూఢనాళమాలోలపత్రాభిహతద్విరేఫం।రజోభిరన్తఃపరివేషబంధిలీలారవిందంభ్రమయాంచకార॥౧౪॥విస్రస్తమంసాదపరోవిలాసీ రత్నానువిద్ధాంగదకోటిలగ్నం। ప్రాలంబము

౧౨॥ తామితి॥ తాంఇందుమతీంప్రతిఅభివ్యక్తమనోరథానాం ప్రరూఢాభిలాషాణాంమహీపతీనాంరాజ్ఞాంప్రణయాగ్రదూత్యఃప్రణయః ప్రార్థనా ప్రేమవా॥ ని॥ ప్రణయాస్త్వమీవిస్రంభయాచ్ఞాప్రేమాణఇత్యమరః - ప్రణయేష్వగ్రదూత్యఃప్రథమదూతికాః-ప్రణయప్రకాశకత్వసామ్యాద్దూతీత్వ వ్యపదేశః - వివిధాఃనానావిధాఃశృంగారచేష్టాః శృంగారవికారాఃపాదపానాంప్రవాళశోభాఃపల్లవసంపద ఇవబభూవుఃఉత్పన్నాః- అత్రశృంగారలక్షణంరసార్ణవసుధాకరే॥శ్లో॥విభావైరనుభావైశ్చసాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః।నీతాసదస్యరస్యత్వం రతిశ్శృంగారఉచ్యతే॥ రతిరిచ్ఛావిశేషః-తచ్చోక్తంతత్రైవ-యూనోరన్యోన్యవిషయస్థాయినీచ్ఛారతిఃస్మృతేతి- చేష్టాశబ్దేనతదనుభావవిశేషాఉచ్యంతే తేపితత్రైవోక్తాః॥ శ్లో ॥ భావంమనోగతంసాక్షాత్స్వహేతుంవ్యంజయంతియే- తేనుభావాఇతిఖ్యాతాఃభ్రూవిక్షేపస్మితాదయః॥ తేచతుర్ధాశ్చిత్తగాత్రవాగ్బుద్ధ్యారంభసంభవాఇతి। తత్రగాత్రారంభభేదాన్ చేష్టాశబ్దోక్తాన్ అనుభావాన్ కశ్చిదిత్యాదిభిస్సప్తభిః శ్లోకైర్వక్ష్యతి- శృంగారాభాసశ్చాయమేకత్రైవప్రతిపాదనాత్॥ తదుక్తం॥ శ్లో॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా - యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామతఇతి॥ ... ... *

౧౩॥శృంగారచేష్టావివిధాబభూవురిత్యుక్తంతా ఏవదర్శయతి॥కశ్చిదిత్యాదినా॥కశ్చిద్రాజాకరాభ్యాంపాణిభ్యాం ఉపగూఢనాళం గృహీతనాళంఆలోలైశ్చంచలైఃపత్రైఃఅభిహతాస్తాడితాఃద్విరేఫాఃభ్రమరాఃయేనతత్తథోక్తం-రజోభిఃపరాగైఃఅన్తఃపరివేషంమణ్డలంబధ్నాతీత్యన్తఃపరివేషబన్ధిలీలారవిందంవినోదాత్మకంశృంగారార్థంగృహీతారవిన్దంభ్రమయాంచకార-కరస్థలీలారవిందవత్త్వయాహంభ్రమయితవ్యఇతినృపాభిప్రాయః॥ *

౧౪॥విస్రస్తమితి॥విలసనశీలోవిలాసీ - వౌకషలసకత్థస్రమ్భ ఇతిఘినుణ్ప్రత్యయః- అపరోరాజాఅంసాత్ భుజశిరసః॥ని॥ స్కంధోభుజశిరోంసోస్త్రీత్యమరః-విస్రస్తంరత్నానువిద్ధంరత్నఖచితం యదంగదం కేయూరంతస్యకోటిలగ్నంఅగ్రలగ్నం॥ని॥ [illegible] ఇత్యమరః- ప్రాలంబంబు

తత్కృష్య యథాప్రదేశం నినాయ సాచీకృతచారువక్త్రః ॥ ౧౫ ॥ ఆకుంచితాగ్రాంగుళినా తతోఽన్యః కించిత్సమావర్జితనేత్రశోభః । తిర్యగ్విసంసర్పినఖప్రభేణ పాదేన హైమం విలిలేఖ పీఠమ్ ॥ ౧౬ ॥ నివేశ్య వామం భుజమాసనార్ధే తత్సన్నివేశాదధికోన్నతాంసః । కశ్చిద్వివృత్తత్రికభిన్నహారస్సుహృత్సమాభాషణతత్పరోఽభూత్ ॥ ౧౭ ॥ విలాసినీవిభ్రమదంతపత్రమాపాండురం కేతకబర్హమన్యః । ప్రియానితమ్బోచితసన్నివేశైర్విపాటయామాస యువా న

ఖులంబినీం స్రజం॥ని॥ ప్రాలంబమృజులంబిస్యాత్కంఠాద్వైకక్షుకంచ తదిత్యమరః- ఉత్కృష్య ఉద్ధృత్య సాచీకృతం తిర్యక్కృతం చారువక్త్రం యస్య సః తథోక్తస్సన్- యథాప్రదేశం స్వస్థానం నినాయ- ప్రావారోత్క్షేపణచ్ఛలేన అహం త్వామేవం పరిరంస్య ఇతి నృపాభిప్రాయః॥ ... *

౧౫॥ ఆకుంచితేతి॥ తతః పూర్వోక్తాదన్యః కశ్చిద్రాజా- కించిత్సమావర్జితనేత్రశోభః ఈషదవాక్పాతితనేత్రకాంతిః ఆకుంచితాః ఆభుగ్నాః అగ్రాంగుళయో యస్య తేన తిర్యగ్విసంసర్పిణీ నఖప్రభా యస్య తేన పాదేన హైమం హిరణ్మయం పీఠం పాదపీఠం విలిలేఖ లిఖితవాన్- పాదాంగుళీనామాకుంచనేన త్వం మత్సమీపమాగచ్ఛేతి నృపాభిప్రాయః- భూమివిలేఖకోఽయమపలక్షణ ఇతీందుమత్యభిప్రాయః- భూమివిలేఖనం తు లక్ష్మీవినాశహేతుః॥ ... *

౧౬॥ నివేశ్యేతి॥ కశ్చిద్రాజా వామం భుజం ఆసనార్ధే సింహాసనైకదేశే నివేశ్య సంస్థాప్య- తత్సన్నివేశాత్ తస్య వామభుజస్య సన్నివేశాత్ నిక్షేపణాత్ అధికోన్నతో వామాంసః ఏవ యస్య స తథోక్తస్సన్ వివృత్తే పరావృత్తే త్రికే త్రికప్రదేశే భిన్నహారః లుంఠితహారస్సన్॥ని॥ పృష్ఠవంశాధరే త్రికమిత్యమరః- సుహృత్సమాభాషణతత్పరః అభూత్- వామపార్శ్వవర్తినైవ మిత్రేణ సంభాషితుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః అత ఏవ వివృత్తత్రికత్వం ఘటతే త్వయా నామాఙ్గనివేశిత యా సహ ఏవం వార్తాం కరిష్య ఇతి నృపాభిప్రాయః వరం దృష్ట్వా పరాఙ్ముఖో యం న కార్యకర్తా ఇతీందుమత్యాశయః॥ ... ... *

౧౭॥ విలాసినీతి॥ అన్యః అపరః యువా విలాసిన్యాః ప్రియాయాః విభ్రమార్థం దన్తపత్రభూతం ఆపాండురం కేతకబర్హం కేతకదళం॥ని॥ దళేఽపి బర్హమిత్యమరః ప్రియానితంబే ఉచితసన్నివేశైః అభ్యస్తనిక్షేపణైః నఖాగ్రైః విపాటయామాస- విదారయామాస- అహం తవ నితంబే ఏవం నఖవ్రణాదీని దాస్యామీతి నృపాశయః - తృణచ్ఛేదకవత్ పత్రపాటకోఽయమపలక్షణ ఇతీందుమత్యానాంగీకృతమ్॥ ... ... *

ఖాసై ౧౭॥ ౧౮॥ కుశేశయాతామ్రతలేనకశ్చిత్క- రేణ రేఖాధ్వజలాంఛనేన।
రత్నాంగుళీయప్రభయానువిద్ధానుదీరయామాససలీలమక్షాన్॥ ౧౯॥ కశ్చి
ద్యథాభాగమవస్థితేపిస్వసన్నివేశాద్వ్యతిలఙ్ఘినీవ। రత్నాంశుగర్భాంగులి
రన్ధ్రమేకంవ్యాపారయామాసకరంకిరీటే॥ ౨౦॥ తతోనృపాణాంశ్రుతవృ
త్తవంశాపుంవత్ప్రగల్భాప్రతిహారరక్షీ ।ప్రాక్సన్నికర్షంమగధేశ్వరస్యనీ
త్వాకుమారీమవదత్సునందా॥ ౨౧॥ అసౌశరణ్యశ్శరణోన్ముఖానామగాధస

౧౮॥కుశేశయేతి॥కశ్చిద్రాజాకుశేశయంశతపత్రమివఆతామ్రంతలంయస్య
తేన॥ని॥శతపత్రంకుశేశయమిత్యమరః- రేఖారూపాః ధ్వజాఃలాంఛనానియ
స్య తేనక రేణఅంగుళీషుభవానిఅంగుళీయానిఊర్మికాః॥అంగుళీయకమూర్మి
కేత్యమరః-జిహ్వామూలాంగుళేచ్ఛ ఇతిఛప్రత్యయః-రత్నానామంగుళీయాని
తేషాంప్రభయాఅనువిద్ధాన్వ్యాప్తాన్-అక్షాన్ పాశకాన్॥ని॥అక్షాస్తుదేవ
నాఃపాశకాశ్చతఇత్యమరః-సలీలంయథాతథా ఉదీరయామాసఉచ్చిక్షేప-
అహంత్వయాసహఏవంరంస్యఇతినృపాభిప్రాయః అతుచాతుర్యేణకాపురు
షఇతీందుమత్యభిప్రాయః- అక్షైర్మాదీవ్యఇతిశ్రుతినిషేధాత్॥ ... *

౧౯॥కశ్చిదితి॥కశ్చిద్రాజాయథాభాగం యథాస్థానం అవస్థితేపిస్వసన్నివే
శాత్ వ్యతిలంఘినీవస్వస్థానాచ్చలితఇవకిరీటేరత్నానాంకిరీటగతానాంఅం
శవఃగర్భేయేషాంతానిఅంగుళీరంధ్రాణియస్యతంఏకంకరంవ్యాపారయా
మాస-కిరీటవన్మమశిరసిస్థితామపిత్వాంభారంనమన్య ఇతినృపాభిప్రాయః-
శిరసిన్యస్తహస్తఃఅయమపలక్షణ ఇతీందుమత్యభిప్రాయః॥ ... *

౨౦॥తతఇతి॥ తతఃఅనంతరంనృపాణాంశ్రుతవృత్తవంశాశ్రుతనృపచరిత్ర
కులేత్యర్థః-సాపేక్షత్వేపిగమకత్వాత్సమాసః-ప్రగల్భావాగ్మినీసునన్దాఖ్యా
ప్రతిహారంద్వారం రక్షతీతిప్రతిహారరక్షీద్వారపాలికా- కర్మణ్యణ్ప్రత్య
యః-టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్-ప్రాక్ ప్రథమంకుమారీం ఇందుమతీంమగధేశ్వ
రస్యసన్నికర్షంసమీపంనీత్వాపుంవత్ పుంసాతుల్యం- తేనతుల్యంక్రియాచే
ద్వతిరితివతిప్రత్యయఃఅవదత్ అవాదీత్॥ ... ... *

౨౧॥అసావితి॥అసౌరాజా- అసావితిపురోవర్తినోనిర్దేశః- ఏవముత్తరత్రా
పిద్రష్టవ్యం-శరణోన్ముఖానాంశరణార్థినాంశరణేరక్షణేసాధుస్సమర్థః-
తత్రసాధురితియత్ప్రత్యయః - శరణంభవితుమర్హాఃశరణ్యా ఇతినాథనిరు
క్తిర్నిర్వ్యూఢాలైవ [illegible] పిశాచాదా
బశేత్ద్రవ్యస్వభావయోరితివిశ్వః-మగధాః జనపదాః తేషుప్రతిష్ఠా ఆస్పదం

త్వోమగధప్రతిష్ఠః। రాజాప్రజారంజనలబ్ధవర్ణః పరంతపో నామయథార్థనామా॥ ౨౨॥ కామంనృపాస్సంతుసహస్రశోన్యే రాజన్వతీమాహురనేనభూమిం।నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాపిజ్యోతిష్మతీచంద్రమసైవరాత్రిః॥ ౨౩॥ క్రియాప్రబన్ధాదయమధ్వరాణామజస్రమాహూతసహస్రనేత్రః।శచ్యాశ్చిరం పాండుకపోలలంబాన్మందారశూన్యానలకాంశ్చకార॥౨౪॥అనేనచేదిచ్ఛసి గృహ్యమాణంపాణింవరేణ్యేనకురుప్రవేశే। ప్రాసాదవాతాయనసంస్థితానాం నేత్రోత్సవంపుష్పపురాంగనానాం॥౨౫॥ఏవంతయోక్తేతమవేక్ష్యకిఞ్చి

యస్యసఃమగధప్రతిష్ఠః॥ ని॥ ప్రతిష్ఠాకృత్యమాస్పదమిత్యమరః ప్రజారంజనేలబ్ధవర్ణః విచక్షణః యద్వాప్రజారఞ్జనేనలబ్ధవర్ణః లబ్ధోత్కర్షః పరాన్ శత్రూన్ తాపయతీతిపరంతపః పరంతపాఖ్యః-ద్విషత్పరయోస్తాపేతిఖచ్ప్రత్యయః-ఖచిహ్రస్వఇతిహ్రస్వః- అరుర్ద్విషదిత్యాదినానుమాగమః- నామేతిప్రసిద్ధౌయథార్థంనామయస్యసః యథార్థనామా శత్రుసంతాపనాదితిభావః॥ ౨౨॥కామమితి॥అన్యేనృపాః కామంసహస్రశస్సంతు - భూమింఅనేనరాజన్వతీంశోభనరాజవతీమాహుః-నైతాదృశః కశ్చిదస్తీత్యర్థః॥ని॥ సురాజ్ఞి దేశే రాజన్వాన్ స్యాత్తతోన్యత్రరాజవానిత్యమరః - రాజన్వాంత్సౌరాజ్యఇతినిపాతనాత్సాధుః-తథాహినక్షత్రైరశ్విన్యాదిభిః తారాభిఃసాధారణైర్జ్యోతిర్భిః గ్రహైర్భౌమాదిభిశ్చసంకులాపిరాత్రిః చంద్రమసైవజ్యోతిరస్యాఅస్తీతిజ్యోతిష్మతీనాన్యేనజ్యోతిష్మతీత్యర్థః॥ ... ... *

౨౩॥క్రియేతి॥అయంపరంతపః అధ్వరాణాంక్రతూనాంక్రియాప్రబంధాత్ అనుష్ఠానసాంతత్యాత్ అవిచ్ఛిన్నానుష్ఠానాదిత్యర్థః-అజస్రంనిత్యంఆహూతసహస్రనేత్రస్సన్ చిరంశచ్యా అలకాన్పాణ్డుకపోలయోఃలంబాన్ స్రస్తాన్ పచాద్యచ్-మందారైః కల్పద్రుమకుసుమైఃశూన్యాంశ్చకార-ప్రోషితభర్తృకాహికేశసంస్కారంనకుర్వంతీతిభావః ప్రోషితేమలినాకృశేతిస్మరణాత్॥ ౨౪॥అనేనేతి॥వరేణ్యేనవరణీయేన-వృఞోతేరాణాదికఃవృఞ్ ఏణ్యఇతిఏణ్యప్రత్యయః-అనేనరాజ్ఞాగృహ్యమాణంపాణింఇచ్ఛసిచేత్ - పాణిగ్రహణమిచ్ఛసిచేదిత్యర్థః- ప్రవేశేపురప్రవేశకాలేప్రాసాదవాతాయనసంస్థితానాం రాజభవనగవాక్షస్థితానాంపుష్పపురాఙ్గనానాం పాటలీపురాఙ్గనానాంనేత్రోత్సవంకురు-సర్వోత్తమానాంతాసామపి దర్శనీయాభవిష్యసీతిభావః॥ ౨౫॥ ఏవమితి ॥ ఏవంతయాసునందయాఉక్తేసతితంపరంతపంఅవేక్ష్యకించి

ద్విస్రంసినీదూర్వాంకా దూర్వాచిహ్నమధూకమాలాగుడపుష్పమాలాయ

ద్వి।స్రంసిదూర్వాంకమధూకమాలా। ఋజుప్రణామక్రియయైవతన్వీప్రత్యా
దిదేశైనమభాషమాణా॥ ౨౬॥ తాంసైవవేత్రగ్రహణేనియుక్తారాజాన్తరం
రాజసుతాంనినాయ । సమీరణోత్థైవతరఙ్గరేఖాపద్మాన్తరంమానసరాజ
హంసీమ్॥ ౨౭॥ జగాదచైనామయమఙ్గనాథస్సురాఙ్గనాప్రార్థితయౌవనశ్రీః
వినీతనాగఃకిలసూత్రకారైరైన్ద్రంపదంభూమిగతోపిభుఙ్క్తే॥ ౨౮॥ అనేన
పర్యాసయతాస్రబిందూన్ముక్తాఫలస్థూలతమాన్స్తనేషు । ప్రత్యర్పితాశ్శ
త్రువిలాసినీనామున్ముచ్యసూత్రేణవినైవహారాః॥ ౨౯॥ నిసర్గభిన్నాస్పద

స్యాస్సా॥ని॥మధూకేతుగుడపుష్పమధుద్రుమావిత్యమరః॥ వరణేశిథిలప్రయ
త్నేతిభావః-తన్వీఇందుమతీఏనంనృప అభాషమాణా ఋజ్వావ్యభాషణానూ
న్యయాప్రణామక్రియయైవప్రత్యాదిదేశపరిజహార॥ ... *

౨౬॥తామితి॥సైవసునందైవ- కన్యాచిత్తజ్ఞత్వాదితిభావః- వేత్రగ్రహణేని
యుక్తాదౌవారికీసునందాతాంరాజసుతాం రాజాంతరం అన్యరాజానంని
నాయనయతిద్వికర్మకః-కథమివ - సమీరణోత్థావాతోత్పన్నాతరంగరే
ఖాఊర్మిపఙ్క్తిఃమానసేసరసి యారాజహంసీతాంపద్మాంతరమివ॥ *

౨౭॥జగాదేతి॥ఏన్నామిందుమతీంజగాదచ-కిమితి-అయం అంగనాథః అంగ
దేశాధీశ్వరఃసురాంగనాభిఃప్రార్థితాకామితాయౌవనశ్రీఃయస్యసతథో
క్తః-పురాకిలఏనం ఇంద్రసహాయార్థం ఇంద్రపురగామినంఅకామయం
తాప్సరసఇతిప్రసిద్ధిః-కించసూత్రకారైఃగజశాస్త్రకృద్భిః వాలఖిల్యాదిభి
ర్మహర్షిభిఃవినీతనాగఃశిక్షితగజఃకిల-కిలేత్యైతిహ్యే-అతఏవభూమిగతో
పిఐంద్రంపదంఇంద్రైశ్వర్యంభుఙ్క్తే- భూలోకగతఏవస్వర్గసుఖమనుభ
వతీత్యర్థః-దిగ్గజాప్సరోదేవర్షిసేవ్యత్వం ఐంద్రపదశబ్దార్థః-పురాకిలకు
శ్చిచ్ఛాపకారణాత్ భువమతీర్ణాందిగ్గజవర్గమాలోక్యస్వయమశక్తఃఇం
ద్రాభ్యనుజ్ఞయాఆనీతైఃదేవర్షిభిః ప్రణీతేనశాస్త్రేణగజాన్వశీకృత్యభువి
సంప్రదాయంప్రావర్తయదితికథాగీయతే॥ ... *

౨౮॥అనేనేతి॥ శత్రువిలాసినీనాంరిపుస్త్రీణాంస్తనేషుకుచేషుముక్తాఫలస్థూ
లతమాన్అస్రబిందూనశ్రుబిందూ॥ని॥అస్రమశ్రుణిశోణితఇతివిశ్వః- పర్యా
సయతా-భర్తృవధాదితిభావః- అనేనఅంగనాథేన ఉన్ముచ్య ఉక్షిప్యసూ
త్రేణవినాహారాఏవప్రత్యర్పితాః- అవిచ్ఛిన్నాశ్రుబిందుప్రవర్తనాత్
ఉక్తసూత్రహారార్పణమేవకృతమివేత్యుత్ప్రేక్ష్యగమ్యతే॥ ... *

మేకసంస్థమస్మిన్ద్వయంశ్రీశ్చసరస్వతీచ। కాంత్యాగిరాసూనృతయాచయోగ్యాత్వమేవకల్యాణితయోస్తృతీయా॥౩౦॥ అథాంగరాజాదవతార్యచక్షుర్యాహీతిజన్యామవదత్కుమారీ। నాసౌనకామ్యోనచవేదసమ్యగ్ద్రష్టుంనసాభిన్నరుచిర్హిలోకః॥౩౧॥ తతఃపరందుష్ప్ర్ఋసహంద్విషద్భిర్నృపంనియుక్తాప్రతిహారభూమౌ। నిదర్శయామాసవిశేషదృశ్యమిందుంనవోత్థానమివేందుమత్యై॥ ౩౨॥ అవంతినాథోయముగ్రబాహుర్విశాలవక్షాస్తనువృత్తమ

ర్థ॥నిసర్గేతి॥నిసర్గతః స్వభావతః భిన్నాస్పదంభిన్నాశ్రయంసహావస్థానవిరోధీత్యర్థః-శ్రీశ్చసరస్వతీచేతిద్వయంఅస్మిన్ అంగనాథే ఏకత్రసంస్థాస్థితిర్యస్యతదేకసంస్తం-ఉభయమిహసంగతమిత్యర్థః హేకల్యాణి-బహ్వాదిభ్యశ్చేతిజీప్-కాంత్యాసూనృతయాసత్యప్రియయాగిరాచయోగ్యాసంసర్గార్హాత్వమేవతయోఃశ్రీసరస్వత్యోస్తృతీయా-సమానగుణయోఃయువయోర్దాంపత్యంయుజ్యతేతిభావః- దక్షిణనాయకత్వంచాస్యధ్వన్యతే-తదుక్తం॥శ్లో॥ తుల్యోనేకత్రదక్షిణఇతి॥ ... ... *

౩౦॥అథేతి॥అథకుమారీఅఙ్గరాజాత్చక్షుఃఅవతార్యఅపనీయేత్యర్థః జన్యాంమాతృసఖీంసునందాంయాహిగచ్ఛేత్యవదత్-అథవాజనీంవధూంవహతీతిజన్యావధూబాంధవాతాంయాహిగచ్ఛేత్యవదత్ ॥ జన్యామాతృసఖీముదోః-జన్యావరవధూజ్ఞాతిప్రియతుల్యహితేషుచేతిపక్షద్వయేపివిశ్వఃఅథవాజన్యావధూభృత్యా॥ని॥భృత్యాచాపినవోఢాయాఇతికేశవః -సంజ్ఞాయాంజన్యాఇతియత్ప్రత్యయాంతోనిపాతః-యదత్రాహవృత్తికారః -జనీంవధూంవహంతీతిజన్యాఃజామాతుర్వయస్యాఇతి-యచ్చామరః॥ని॥జన్యాఃస్నిగ్ధావరస్యయఇతితత్సర్వముపలక్షణార్థమిత్యవిరోధఃనచాయమంగరాజేనిషేధః దృశ్యదోషాన్నాపిద్రష్టృదోషాద్వేత్యాహ- నేత్యాదినా- అసౌఅంగరాజఃకామ్యఃకమనీయఃనేతిన-కింతుకామ్యఏవేత్యర్థః-సాకుమారీచసమ్యక్ద్రష్టుంవివేక్తుంనవేదేతిన-కింతువేదైవేత్యర్థఃకింతులోకఃజనఃభిన్నరుచిర్హిరుచిరమపికించిత్కస్మైచిన్నరోచతేకింకుర్మఃనహిఇచ్ఛానియంతుంశక్యతఇతిభావః॥ ... *

౩౧॥తతఇతి॥ తతఃఅనంతరంప్రతిహారభూమౌద్వారదేశేనియుక్తాదౌవారికీ॥ స్త్రీ ద్వార్ద్వారంప్రతీహారఇత్యమరః-ద్విషద్భిశ్శత్రుభిఃదుష్ప్ర్ఋసహందుస్సహం-శూరమిత్యర్థఃవిశేషేణదృశ్యందర్శనీయం-రూపవంతమిత్యర్థః- పరంఅన్యంనృపంరాజానంనవోత్థానంనవోదయంఇందుమివఇందుమత్యైనిదర్శయామాసప్రదర్శయామాస॥ ... ... *

ధ్యః।ఆరోప్యచక్రభ్రమముష్ణతేజాస్త్వష్ట్రేవయత్నోల్లిఖితోవిభాతి॥ ౩౨॥ అస్యప్రయాణేషుసమగ్రశక్తేరగ్రేసరైర్వాజిభిరుత్థితాని। కుర్వంతిసామంతశిఖామణీనాంప్రభాప్రరోహాస్తమయంరజాంసి॥ ౩౩॥ అసౌమహాకాళనికేతనస్యవసన్నదూరేకిలచంద్రమౌళేః । తమిస్రపక్షేపి సహప్రియాభిర్జ్యోత్స్నావతోనిర్విశతిప్రదోషాన్॥౩౪॥అనేనయూనాసహపార్థివేనరంభోరుకచ్చిన్మనసోరుచిస్తే । శిప్రాతరంగానిలకంపితాసువిహర్తుముద్యానపరం

౩౨॥అవంతినాథఇతి॥ఉదగ్రబాహుఃదీర్ఘబాహుః విశాలంవక్షోయస్యసః విశాలవక్షాః తనువృత్తమధ్యఃకృశవర్తులమధ్యః-అయంరాజా అవంతినాథః అవంతిదేశానామీశ్వరః-త్వష్ట్రావిశ్వకర్మణాభర్తుః తేజోవేగమసహమానయాదుహిత్రాసంజ్ఞాదేవ్యాప్రార్థితేనేతిశేషః - చక్రభ్రమంచక్రాకారంశస్త్రోత్తేజనయంత్రం॥ ని॥ భ్రమోంబునిర్గమేభ్రాంతౌకుండాఖ్యేశిల్పియంత్రకఇతివిశ్వః-ఆరోప్యయత్నేనఉల్లిఖితః-నిశాతితఇత్యర్థః-ఉష్ణతేజాస్సూర్యఇవవిభాతిఅత్రమార్కండేయః॥ శ్లో॥ విశ్వకర్మాత్వనుజ్ఞాతశ్శాకద్వీపేవివస్వతా।భ్రమమారోప్యతత్తేజశ్శాతనాయోపచక్రమఇతి॥ ... *

౩౩॥ అస్యేతి॥ సమగ్రశక్తేశక్తిత్రయసంపన్నస్యఅస్య అవంతినాథస్యప్రయాణేషుజైత్రయాత్రాసు అగ్రేసరైః పురోగమైఃవాజిభిరశ్వైఃఉత్థితానిరజాంసిసామంతానాం సమంతాద్భవానాంరాజ్ఞాం యేశిఖామణయఃతేషాంప్రభాప్రరోహాస్తమయంతేజోంకురనాశంకుర్వంతి- నాశీరైరేవాస్యశత్రవఃపరాజీయంతఇతిభావః॥ ... ... *

౩౪॥ అసావితి॥ అసౌఅవంతినాథఃమహాకాళంనామస్థానవిశేషః తదేవనికేతనంస్థానంయస్యతస్యచంద్రమౌళేరీశ్వరస్యఅదూరేసమీపేవసన్ తిష్ఠన్-అతఏవ-హేతోఃతమిస్రపక్షేపికృష్ణపక్షేపి ప్రియాభిస్సహజ్యోత్స్నావతశ్చంద్రికావతఃప్రదోషాన్రాత్రీఃనిర్విశతిఅనుభవతికిల- నిత్యజ్యోత్స్నావిహారిత్వమేతస్యైవనాన్యస్యేతిభావః॥ ... ... *

౩౫॥అనేనేతి॥రంభకదళీస్తంభావివఊరూయస్యాస్సారంభోరూఃతస్యాస్సమ్బోధనంహేరంభోరు - ఊరూత్తరపదాదౌపమ్య ఇత్యూఙ్ప్రత్యయః-నదీత్వాద్ధ్రస్వః-యూనాఅనేనపార్థివేనరాజ్ఞాసహ- శిప్రానామతత్రత్యానదీతస్యాస్తరంగాణాంఅనిలేనకంపితాసు ఉద్యానానాంపరంపరాసుపఙ్క్తిషువిహర్తుంతేమనసశ్చేతసోరుచిఃకచ్చిత్-స్పృహాస్తికిమిత్యర్థః॥సి॥ అభి

పరాసు॥ ౩౬ ॥ తస్మిన్నభిద్యోతితబంధుపద్మేప్రతాపసంశోషితశత్రుపంకే బబంధసానోత్తమసౌకుమార్యాకుముద్వతీభానుమతీవభావం॥ ౩౭॥ తామగ్రతస్తామరసాంతరాభామనూపరాజస్యగుణైరనూనాం। నిధాయసృష్టింలలితాంవిధాతుర్జగాదభూయస్సుదతీంసునందా॥౩౮॥సంగ్రామనిర్విష్టసహస్రబాహురష్టాదశద్వీపనిఖాతయూపః। అనన్యసాధారణరాజశబ్దోబభూవయోగీకిలకార్తవీర్యః॥ ౩౯ ॥ అకార్యచింతాసమకాలమేవప్రాదుర్భ

ష్యంగేస్పృహాయాంచగభస్తాచరుచిఃస్త్రియామిత్యమరః॥ ... ❋

౩౬॥తస్మిన్నితి॥ ఉత్తమసౌకుమార్యాఉత్కృష్టాంగమార్దవాసాఇందుమతీ అభిద్యోతితాఃఉల్లసితాఃబంధవఏవపద్మానియేనతస్మిన్ ప్రతాపేన తేజసా సంశోషితాఃశత్రవఏవపంకాఃకర్దమాఃయేనతస్మిన్-అవంతినాథేకుముద్వతీ కుముదినీ-కుముదనడవేతసేభ్యోడ్మతుబితిడ్మతుప్ప్రత్యయః-భానుమతీఅంశుమతీవభావంచిత్తంనబబన్ధ- నతత్రానురాగంచకారేత్యర్థఃబంధూనాంపద్మత్వేనశత్రూణాంపంకత్వేనచనిరూపణాత్ రాజ్ఞస్సూర్యసామ్యంవ్యజ్యతే॥

౩౭॥తామితి॥సునందాతామరసాంతరాభాంపద్మోదరసమానకాంతిం-కనకగౌరీమిత్యర్థః-గుణైఃరూపశీలాదిభిః- అనూనామధికామిత్యర్థః - శోభనాఃదంతాఃయస్యాస్తాంసుదతీం-వయసిదంతస్యదతృ ఇతిదత్రాదేశః- ఉగితశ్చేతిజీప్- తాంప్రకృతాం ప్రసిద్ధాంవావిధాతుః లలితాంసృష్టింమధురనిర్మాణస్త్రియమిత్యర్థఃఅనుగతాఃఆపఃయేషుతేఅనూపానామదేశాః- ఋక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షఇతిఅప్రత్యయః- సమాసాంతః ఊదనోర్దేశేఇత్యూకారాదేశః- తేషాంరాజ్ఞఃఅనూపరాజస్యఅగ్రతఃనిధాయవ్యవస్థాప్యభూయఃపునఃజగాదఉవాచ॥ ... ... ❋

౩౮॥సంగ్రామేతి॥సంగ్రామేషుయుద్ధేషునిర్విష్టాఃఅనుభూతాః సహస్రబాహవోయస్యసతథోక్తఃయుద్ధాదన్యత్రద్విభుజఏవదృశ్యతఇత్యర్థఃఅష్టాదశసుద్వీపేషునిఖాతాఃస్థాపితాఃయూపాఃయేనసతథోక్తః- సర్వక్రతుయాజీసార్వభౌమశ్చేతిభావః-జరాయుజాదిసర్వభూతరంజనాత్ అన్యసాధారణ(?)భవతీత్యనన్యసాధారణఃరాజశబ్దోయస్యసతథోక్తః యోగీబ్రహ్మవిద్యావిత్యర్థః-సకిలభగవతోదత్తాత్రేయాల్లబ్ధయోగఇతిప్రసిద్ధిః- కృతవీర్యస్యాపత్యంపుమాన్ కార్తవీర్యోనామరాజాబభూవకిల- అయంచాస్యమహిమాసర్వోపిదత్తాత్రేయవరప్రసాదలబ్ధ ఇతిభారతేదృశ్యతే॥ ❋

౩౯॥అకార్యేతి॥

... కార్తవీర్యః అకార్యస్యఅసత్కార్య

వంశ్చాపధరః పురస్తాత్ ।అంతశ్శరీరేష్వపియః ప్రజానాంప్రత్యాదిదేశావిన
యంవినేతా॥ ౮౦ ॥ జ్యాబంధనిష్పంధభుజేనయస్యవినిశ్వసద్వక్త్రపరంప
రేణ।కారాగృహేనిర్జితవాసవేనలంకేశ్వరేణోషితమాప్రసాదాత్॥౮౧॥
తస్యాన్వయేభూపతిరేషజాతఃప్రతీపఇత్యాగమవృద్ధసేవీ। యేనశ్రియస్సం
శ్రయదోషరూఢంస్వభావలోలేత్యయశఃప్రమృష్టం॥౮౨॥ఆయోధనేకృష్ణగ

స్యచింతయాకరిష్యామీతిబుద్ధ్యాసమకాలమేక కాలమేవ యథాతథాపుర
స్తాదగ్రేచాపధరఃప్రాదుర్భవన్ సన్ ప్రజానాంజనానాం ॥ ని ॥ ప్రజాస్స్యా
త్సంతతౌజనఇత్యమరః-అంతశ్శరీరేషుఅంతఃకరణేషు శరీరశబ్దేనమనఇంద్రి
యంలక్ష్యతే-అవినయమపరాధమపిప్రత్యాదిదేశ-మానసాపరాధమపినివా
రయామాసేత్యర్థః - అస్యేతువాక్కాయాపరాధ మాత్రప్రతికర్తా-
రఇతిభావః॥ ... ... *

౮౦॥జ్యాబంధేతి॥జ్యాయామౌర్వ్యాబంధేననిష్పందాఃనిశ్చేష్టాఃభుజాఃయ
స్యతేనజ్యాబంధోపరోధాత్ దీర్ఘంవినిశ్వసతీవక్త్రాణాంముఖానాంపరంప
రాదశముఖీయస్యతేననిర్జితఃవాసవోయేనతేన - ఇంద్రవిజయినాఇంద్రాద
యోప్యనేనజితప్రాయాఏవేతిభావః- లంకేశ్వరేణదశాస్యేనయస్యకార్తవీ
ర్యస్యకారాగృహేబంధనాగారే॥ ని॥ కారాస్యాద్బంధనాలయఇత్యమరః-
ఆప్రసాదాత్ అనుగ్రహపర్యంతంఉషితంస్థితంనపుంసకేభావేక్తః-ఏతత్ప్ర
సాదఏవతస్యమోక్షోపాయఃనచక్షాత్రమితిభావః॥ ... *

౮౧॥తస్యేతి॥ ఆగమవృద్ధసేవీశ్రుతవృద్ధసేవీప్రతీపఇతి ఖ్యాతఇతిశేషఃఏషః
భూపతిఃతస్యకార్తవీర్యస్యఅన్వయేవంశేజాతఃయేనప్రతీపేనసంశ్రయస్య
ఆశ్రయస్యపుంసఃదోషైఃవ్యసనాదిభిఃరూఢంఉత్పన్నంశ్రియస్సంబన్ధిస్వభా
వలోలాప్రకృతిచంచలాఇత్యేవంరూపంఅయశఃదుష్కీర్తిఃప్రమృష్టంనిరస్తం-
దుష్టాశ్రయత్యాగశీలాయాః శ్రియఃప్రకృతిచాపలప్రవాదః మూఢజనపరి
కల్పితఇత్యర్థః - అయంతుదోషరాహిత్యాన్నకదాచిదపి శ్రియాత్య
జ్యతఇతిభావః॥ ... ... *

౮౨ ॥ ఆయోధనఇతి ॥ యఃప్రతీపఃఆయోధనేయుద్ధే॥ ని॥ యుద్ధమాయోధ
నంజన్యమిత్యమరః- కృష్ణగతింకృష్ణవర్త్మానమగ్నిం- సహాయమాప్యక్ష
త్రియాణాంకాళరాత్రింసంహారరాత్రిమిత్యర్థః - రామపరశోస్స్యజామ
దగ్న్యపరశోః ॥ ని ॥ ద్వయోఃకుఠారఃస్వధితిఃపరశుశ్చస్వధ ఇత్యమరః-
శితాంతీక్ష్ణాంధారాంముఖం ॥ ని ॥ ఖడ్గాదీనాంచనిశి... ప్రకీర్తితా

తింసహాయమవాప్యయఃక్షత్రియకాళరాత్రిం। ధారాంశితాంరామపరశ్వథస్యసంభావయత్యుత్పలపత్త్రసారా॥ ౪౩॥ అస్యాంకలక్ష్మీర్భవదీర్ఘబాహో ర్మాహిష్మతీవప్రనితంబకాంచీం। ప్రాసాదజాలైర్జలవేణిరమ్యాం రేవాం యదిప్రేక్షితుమస్తికామః॥ ౪౪॥ తస్యాఃప్రకామంప్రియదర్శనోఽపినసక్షితీశోరుచయేబభూవ। శరత్ప్రమృష్టాంబుధరోపరోధశ్శశీవపర్యాప్తకళోనళిన్యాః॥ ౪౫॥ సాశూరసేనాధిపతింసుషేణముద్దిశ్యలోకాంతరగీతకీర్తిం। ఆచారపూతోభయవంశదీపంశుద్ధాంతరక్ష్యాజగదేకుమారీ॥ ౪౬॥ నీపాన్వయః

తేతివిశ్వః- ఉత్పలపత్త్రస్యసారఇవసారోయస్యాస్తాం తథాభూతాంసంభావయతిమన్యతే- యేతన్నగరజిగీషయా ఆగతాన్రిపూన్ స్వయమేవధక్ష్యామీతిభగవతావైశ్వానరేణదత్తవరోఽయం రాజాదహ్యాంతేతథాగతాశ్శత్రవఇతి భారతీకథాత్రానుసంధేయా॥ ... ... ❋

౪౩॥అస్యేతి॥ దీర్ఘబాహోః అస్యప్రతీపస్యఅంకేలక్ష్మీఃభవ- యేనంవృణీష్వేత్యర్థః-అనేనఅయంవిష్ణుతుల్యఇతిధ్వన్యతే-మాహిష్మతీనామఅస్యనగరీతస్యాఃవప్రఃప్రాకారయేవనితంబః తస్యకాంచీంరశనాభూతాన్జలానాం వేణ్యాప్రవాహేణరమ్యాం॥ని॥ ఓఘఃప్రవాహోవేణీచేతిహలాయుధః తాం రేవాంనర్మదాంప్రాసాదస్యజాలైఃగవాక్షైః॥ని॥జాలంసమూహఆనాయోగవాక్షక్షారకావపీత్యమరః-ప్రేక్షితుంద్రష్టుంకామఃఇచ్ఛాఅస్తియదియేనం వృణీష్వేతిపూర్వేణాన్వయః॥ ... ... ❋

౪౪॥తస్యాఇతి॥ప్రకామంప్రియంప్రీతికరం దర్శనంయస్యసోఽపి-దర్శనీయోఽపీత్యర్థః- సఃక్షితీశఃశరచ్ఛాప్రమృష్టాంబుధరోపరోధఃనిరస్తమేఘావరణఃపర్యాప్తకళఃపూర్ణకళఃశశీనళిన్యాఇవ - తస్యాఃఇందుమత్యాఃరుచయేనబభూవ-రుచింనాజీజనదిత్యర్థః-లోకోభిన్నరుచిరితిభావః॥ ... ❋

౪౫॥సేతి॥లోకాంతరేస్వర్గాదావపిగీతాకీర్తిర్యస్యతం ఆచారేణపూతయోశ్శుద్ధయోఃఉభయోర్వంశయోర్మాతాపితృకులయోః-దీపంప్రకాశకం- ఉభయవంశేత్యత్రఉభయపక్షవన్నిర్వాహః-శూరసేనానాందేశానామధిపతింషేణంనామనృపంఉద్దిశ్య అభిసంధాయశుద్ధాంతరక్ష్యా అంతఃపురపాలికా-వరోధకమర్మణ్యాణ్-టిడ్ఢేతిజీవ్-సాకుమారీ- జగదేఉక్తా॥ని॥శుద్ధాంతశ్చావరోధ౽

౪౬॥నీపేతి॥మరః॥ ... ... ❋

యజ్వాతువిధివదిష్టవాన్-సుయజోర్ఙ్వనిబితిజ్వనిప్రత్యయః॥ని॥
...యాం... ...సున్వయోర్య స్యేతినీ

పార్థివఏషయజ్వాగుణైర్యమాశ్రిత్యపరస్పరేణ । సిద్ధాశ్రమంశాంతమివై
త్యసత్త్వైర్నైసర్గికోప్యుత్ససృజేవిరోధః॥౪౭॥ యస్యాత్మగేహేనయనాభి
రామాకాంతిర్హిమాంశోరివసన్నివిష్టా। హర్మ్యాగ్రసంరూఢతృణాంకురే
షు తేజోవిషహ్యంరిపుమందిరేషు॥ ౪౮॥ యస్యావరోధస్తనచందనానాంప్ర
క్షాళనాద్వారివిహారకాలే। కళిందకన్యామధురాంగతాపిగఙ్గోర్మిసంసక్తజ
లేవభాతి॥౪౯॥త్రస్తేనతార్క్ష్యాత్కిలకాళియేనమణింవిసృష్టంయమునౌకసా
యః।వక్షఃస్థలవ్యాపిరుచందధానస్సకౌస్తుభంహ్రేపయతీవకృష్ణం॥౫౦॥ స
మ్భావ్యభర్తారమముంయువానంమృదుప్రవాళోత్తరపుష్పశయ్యే। బృందా

పాన్వయఃనీపవంశజః యంసుషేణంఆశ్రిత్యగుణైఃజ్ఞానమానాదిభిఃశాంతం
ప్రసన్నంసిద్ధాశ్రమంబుష్యాశ్రమంఏత్యప్రాప్యసత్త్వైఃగజసింహాదిభిఃప్రా
ణిభిరివనైసర్గికఃస్వాభావికోపిపరస్పరేణవిరోధఃఉత్ససృజేత్యక్తః॥ ❋
౪౭॥యస్యేతి॥హిమాంశోశ్చంద్రస్యకాంతిః చంద్రికేవనయనాభిరామాయ
స్యసుషేణస్యకాన్తిశ్శోభా-ఆత్మగేహేస్వభవనే సన్నివిష్టాసంక్రాన్తా-అవి
షహ్యంవిసోఢుమశక్యన్తేజఃప్రతాపస్తుహర్మ్యాగ్రేషుసంరూఢాఃతృణాంకు
రాఃయేషు తేషుశూన్యేష్విత్యర్థఃరిపుమందిరేషుశత్రునగరేషు॥ని॥మన్దిరంనగ
రేగృహేఇతివిశ్వః-సన్నివిష్టం-స్వజనాహ్లాదకఃద్విషంతపశ్చేతిభావః॥ ❋
౪౮॥యస్యేతి॥ యస్యసుషేణస్యవారివిహారకాలే జలక్రీడాసమయేఅవరో
ధానామన్తఃపురాఙ్గనానాం స్తనేషుచందనానాం మలయజానాంప్రక్షాళ
నాద్ధేతోఃకళిన్దోనామశైలఃతత్కన్యాయమునా॥ని॥ కాళిందీసూర్యతనయా
యమునాశమనస్వసేత్యమరః-మధురానామఅస్యరాజ్ఞఃనగరీతాంగతాపి-
గంగాయాఃవిప్రకృష్టాపీత్యర్థః-గఙ్గాయాఃభాగీరథ్యాఃఊర్మిభిస్తరంగైఃసం
సక్తజలేవభాతి-ధవళచందనసంసర్గాత్ప్రయాగాదన్యత్రాప్యత్రగంగాసం
గతేవభాతీత్యర్థః-సితాసితేహిగంగాయమునేఇతిఘంటాపథః॥ ❋
౪౯॥త్రస్తేనేతి। తార్క్ష్యాత్ గరుడాత్ త్రస్తేనభీతేనయమునౌకఃస్థానంయస్య
తేనకాళియేనకాళింగనామనానాగేన- విసృష్టంకిల - భయదానమిష్కృయ
త్వేనదత్తం-కిలేత్యైతిహ్యే-వక్షఃస్థలవ్యాపిరుచింమణిందధానోయస్సువే
ణఃసకౌస్తుభంకృష్ణంవిష్ణుంహ్రేపయతివవ్రీడయతీవ - ఆర్తిహ్రీత్యాది[illegible]పు
గాగమః-కౌస్తుభమణేరప్యుత్కృష్టోయం మణిరితిభావః॥ ❋
౫౦॥ సంభావ్యేతి ॥యువానంతరుణంఅముంసుషేణంభర్తార[illegible]భావ్యమ
త్వాః-పతిత్వేనాఙ్గీకృత్యేత్యర్థః మృదుప్రవాళోత్తరాఉష[illegible]కోషల

వనేచైత్రరథాదనూనేనిర్విశ్యతాంసుందరియౌవనశ్రీః॥౫౧॥అధ్యాస్యచాంభఃపృషతోక్షితానిశైలేయగంధీనిశిలాతలాని। కలాపినాంప్రావృషిపశ్యనృత్తంకాన్తాసుగోవర్ధనకందరాసు॥ ౫౨॥ నృపంతమావర్తమనోజ్ఞనాభిస్సావ్యత్యగాదన్యవధూర్భవిత్రీ। మహీధరంమార్గవశాదుపేతంస్రోతోవహాసాగరగామినీవ॥౫౩॥అథాఙ్గదాశ్లిష్టభుజంభుజిష్యాహేమాఙ్గదంనామకళింగనాథం ఆసేదుషీంసాదితశత్రుపక్షంబాలామబాలేన్దుముఖీంబభాషే॥౫౪॥అసౌమహేంద్రాద్రిసమానసారఃపతిర్మహేంద్రస్యమహోదధేశ్చ। యస్యక్షు

పల్లవాపుష్పశయ్యాయస్మిన్ తస్మిన్ చైత్రరథాత్కుబేరోద్యానవనాత్-అనూనేసమానేబృందావనేబృందావననామకోద్యానేహే సుందరియౌవనస్య శ్రీః ఫలంనిర్విశ్యతాంభుజ్యతాం॥　…　…　＊

౫౧॥అధ్యాస్యేతి॥కించప్రావృషివర్షాసు॥ని॥స్త్రియాంప్రావృట్స్త్రియాంభూమ్నివర్షా ఇత్యమరః - కాంతాసుమనోహరాసుగోవర్ధనస్యాద్రేఃకందరాసు॥ని॥దరీతుకందరోవాస్త్రీత్యమరః-అంభసఃపృషతైఃబిందుభిఃఉక్షితానిసిక్తానిశిలైవశైలేయం॥ని॥శిలాజతుచశైలేయమితియాదవః-యద్వాశిలాపుష్పాఖ్యఓషధివిశేషః॥ని॥కాలానుసార్యవృద్ధాశ్మపుష్పశీతశివానితు। శైలేయమిత్యమరః-శిలాయాఢఇత్యత్రశిలాయాఇతియోగవిభాగాదివార్థేఢప్రత్యయః - తద్గంధవంతిశైలేయగంధీనిశిలాతలాని అధ్యాస్య అధిష్ఠాయకలాపినాంబర్హిణాంనృత్తంపశ్య॥　…　…　＊

౫౨॥ నృపమితి॥ ఆవర్తః ఉదకభ్రమః॥ ని॥స్యాదావర్తోంభసాంభ్రమఇత్యమరః- ఆవర్తఇవమనోజ్ఞానాభిర్యస్యాస్సా - ఇదంచనదీసామ్యార్థముక్తం అన్యవధూః అన్యస్యపత్నీభవిత్రీభావినీసాకుమారీతం నృపంసాగరగామినీ సాగరంగచ్ఛంతిస్రోతోవహానదీమార్గవశాదుపేతం ప్రాప్తంమహీధరంపర్వతమివవ్యత్యగాత్ అతీత్యగతా॥　…　…　＊

౫౩॥ అథేతి॥అథభుజిష్యాకింకరీసునన్దా॥ని॥భుజిష్యాకింకరీమతేతిహలాయుధః-అఙ్గదాశ్లిష్టభుజంకేయూరనద్ధబాహుంసాదితశత్రుపక్షంవినాశితశత్రువర్గంహేమాఙ్గదంనామ కళింగనాథం కళింగదేశాధిపతిం ఆసేదుషీంఆసన్నాంఅబాలేన్దుముఖీంపూర్ణేన్దుముఖీంబాలాం ఇన్దుమతీంబభాషే॥…＊

౫౪॥అసావితి॥ మహేంద్రాద్రేఃసమానసారఃతుల్యస్థేమాఅసౌహేమాంగదఃమహేంద్రస్యతన్నామ్నఃకులపర్వతస్యమహోదధేశ్చపతిఃస్వామిమహేన్ద్రాద్రిమహోదధీ [illegible] యస్య [illegible]త్రాసు చైత్ర

రత్సైన్యగజచ్ఛలేనయాత్రాసుయాతీవపురోమహేంద్రః॥౫౫॥ జ్యాఘాతరేఖేసుభుజోభుజాభ్యాంబిభర్తియశ్చాపభృతాంపురోగః। రిపుశ్రియాంసాఞ్జనబాష్పసేకేబందీకృతానామివపద్ధతీద్వే॥ ౫౬॥యమాత్మనస్సద్మనిసన్నికృష్టోమంద్రధ్వనిత్యాజితయామతూర్యః। ప్రాసాదవాతాయనదృశ్యవీచిఃప్రబోధయత్యర్ణవఏవసుప్తం॥౫౭॥అనేనసాకంవిహరాంబురాశేస్తీరేషుతాలీవనమర్మరేషుద్వీపాంతరానీతలవంగపుష్పైరపాకృతస్వేదలవామరుద్భిః॥

యాత్రాసుత్సరతాం మదస్రావిణాంసైన్యగజానాంఛలేనవ్యాజేన మహేంద్రఃఅద్రిఃపురోఽగ్రేయాతీవ-అద్రికల్పాఅస్యగజాఇతిభావః॥ ... ❋

౫౬॥జ్యాఘాతేతి॥సుభుజఃచాపభృతాంధనుర్ధరాణాంపురోగఃధనుర్ధరాగ్రేసరఃయఃహేమాంగదఃబందీకృతానాంప్రగ్రహీకృతానాం॥ ని॥ప్రగ్రహోపగ్రహశ్చాబంద్యామిత్యమరః- రిపుశ్రియాంసాంజనఃబాష్పసేకోయయోస్తేకజ్జలమిశ్రాశ్రుసిక్తేత్యర్థః- పద్ధతీఇవద్వేజ్యాఘాతానాంమౌర్వీకిణానాంరేఖేరాజీభుజాభ్యాంబిభర్తి-ద్వివచనాత్సవ్యసాచిత్వంగమ్యతే- రిపుశ్రియాంభుజాభ్యామేవ ఆహరణాత్తద్గత రేఖయోస్తత్పద్ధతిత్వేన ఉత్ప్రేక్షా - తయోశ్శ్యామత్వాత్సాంజనాశ్రుసేకోక్తిః॥ ... ... ❋

౫౭॥యమితి॥ఆత్మనస్సద్మనిగృహేసుప్తంయంహేమాంగదంసన్నికృష్టఃగృహసమీపస్థఃఅతఏవప్రాసాదవాతాయనైఃసౌధగవాక్షైఃదృశ్యవీచిఃపరిదృశ్యమానతరంగఃమంద్రేణగంభీరేణధ్వనినాత్యాజితః విసర్జితః యామస్యతూర్యఃప్రహరావసానసూచకవాద్యంయేనసఃతథోక్తః॥ని॥కలోమంద్రస్తుగంభీరే ద్వౌయామప్రహరౌసమావితిచామరః అర్ణవఏవప్రబోధయతి- అర్ణవస్యైవతూర్యకారిత్వాత్తద్వైయర్థ్యమిత్యర్థః- సముద్రస్యాపిసేవ్యఃకిముతాన్యేషామితిభావః॥ ... ... ❋

౫౮॥ అనేనేతి ॥ అనేనరాజ్ఞాసాకం॥ని॥ సార్ధంతుసాకంసత్రాసమంసహేత్యమరః- తాళీవనైఃమర్మరేషుమర్మరేతిధ్వనత్సు॥ని॥ అథమర్మరః-స్వనితేవస్త్రపర్ణానామిత్యమరవచనాద్గుణపరస్యాపి మర్మరశబ్దస్యగుణిపరత్వంప్రయోగాదవసేయం-అంబురాశేఃతీరేషుద్వీపాంతరేభ్యః-ఆనీతానిలవంగపుష్పాణిదేవకుసుమానియైస్తైః॥ని॥లవంగం దేవకుసుమమిత్యమరః- మరుద్భిఃవాతైః అపాకృతాఃప్రశమితాఃస్వేదస్యనవాః బిందవోయస్యాస్సా తథాభూతాసతీత్వంవిసారక్రీడాంకురు॥ ... ... ❋

ప్రలోభితాప్యాకృతిలోభనీయావిదర్భరాజావరజాతథైవం । తస్మాదపా
వర్తతదూరకృష్టానీత్యేవలక్ష్మీః ప్రతికూలదైవాత్ ॥౫౯॥ అథోరగాఖ్యస్యపు
రస్యనాథందౌవారికీదేవసరూపమేత్య । ఇతశ్చకోరాక్షివిలోకయేతిపూర్వా
నుశిష్టానిజగాదభోజ్యాం॥౬౦॥ పాండ్యోయమంసార్పితలంబహారఃక్లృప్తాం
గరాగోహరిచందనేన । ఆభాతిబాలాతపరక్తసానుస్సనిర్ఝరోద్గారఇవాద్రి
రాజః॥౬౧॥విన్ధ్యస్యసంస్తంభయితామహాద్రేర్నిశ్శేషపీతోజ్ఝితసిన్ధురాజః
ప్రీత్యాశ్వమేధావభృథార్ద్రమూర్తేస్సౌస్నాతికోయస్యభవత్యగస్త్యః॥౬౨

౫౮॥ప్రలోభితేతి॥ఆకృత్యారూపేణలోభనీయా ఆకర్షణీయానతువర్ణనా
మాత్రేణేత్యర్థః-విదర్భరాజస్యఅవరజాభోజానుజాఇన్దుమతీతయాసునం
దయాఏవంప్రలోభితాపిప్రబోధితాపినీత్యా పురుషకారేణదూరకృష్టాదూ
రమానీతాలక్ష్మీః ప్రతికూలం దైవంయస్యతస్మాత్పుంసైవ తస్మాద్ధేమాంగ
దాదపావర్తతప్రతినివృత్తా॥ ... ... *

౫౯॥ అథేతి॥ అథద్వారేనియుక్తాదౌవారికీసునందా-తత్రనియుక్తఇతిఠక్ప్రత్య
యః-ద్వారాదీనాంచేత్యైజాగమః-ఔకారఃఆకారేణ-దేవసరూపందేవతు
ల్యంఉరగాఖ్యస్యపురస్యపాండ్యదేశేకాయకుతారాఖ్యనదీతీరవర్తినః నాగ
పురస్యనాథమేత్య ప్రాప్య-హేచకోరాక్షి ఇతోవిలోకయేతిపూర్వాను శి
ష్టాంపూర్వముక్తాంభోజస్య రాజ్ఞోపత్యం స్త్రీభోజ్యాతామిందుమతీం క్రౌ
డ్యాదిభ్యశ్చేత్యత్రభోజాత్క్షత్రియఇత్యుపసఙ్ఖ్యానాత్ ష్యఙ్ యజశ్చాబితిచా
ప్ నిజగాదఇతోవిలోకయేతిపూర్వముక్త్వాపశ్చాద్వక్తవ్యంనిజగాదేత్యర్థః॥

౬౦ ॥పాండ్యఇతి॥అంసయోరర్పితాఃన్యస్తాఃలంబంతఇతిలంబాఃహారాఃయ
స్యసఃహరిచందనేనగోశీర్షాఖ్యేనచందనేన॥ని॥తిలపర్ణీతుగోశీర్షంహరిచంద
నమస్త్రియామిత్యమరః-క్లృప్తాంగరాగఃసిద్ధానులేపనఃఅయంపాండూనాం
జనపదానాంరాజాపాండ్యఃపాండోర్జనపదశబ్దాత్క్షత్రియాడ్డ్యణ్ వక్తవ్య
ఇతియణ్-తస్యరాజన్యపత్యవదితివచనాత్-బాలాతపేనరక్తాఃఅరుణాఃసా
నవోయస్యసఃసనిర్ఝరోద్గారఃప్రవాహస్యందనసహితః॥ ని॥ ప్రవాహోనిర్ఝరోఝరఇత్యమరః-అద్రిరాజఇవఆభాతి॥ ... ... *

౬౧॥విన్ధ్యస్యేతి॥విన్ధ్యస్యవిన్ధ్యాఖ్యస్యమహాద్రేః తపనమార్గనిరోధాయ
వర్ధమానస్యేతి శేషః-సంస్తంభయితానివారయితా-నిశ్శేషంపీతఃఉజ్ఝితఃపు
నస్త్యక్తశ్చసింధురాజఃసముద్రోయేనసఃఅగస్త్యఃఅశ్వమేధస్యఅవభృథదీ
క్షాంతేకర్మణి॥ని॥దీక్షాన్తోవభృథోయజ్ఞఇత్యమరః-ఆర్ద్రమూర్తేఃస్నాత

అస్త్రంహరాదాప్తవతాదురాపం యేనేంద్రలోకాపజయాయదృప్తః। పు
రాజనస్థానవిమర్దశఙ్కీ-సన్ధాయలఙ్కాధిపతిః ప్రతస్థే॥౬౩॥ అనేనపాణౌవిధి
వద్గృహీతేమహాకులీనేనమహీవగుర్వీ । రత్నానువిద్ధార్ణవ మేఖలాయాదిశ
స్సపత్నీభవదక్షిణస్యాః॥౬౪॥ తాంబూలవల్లీపరిణద్ధపూగాస్వేలాలతాలిం
గితచన్దనాసు।తమాలపత్రాస్తరణాసుశశ్వత్ప్రసీదరన్తుంమలయస్థలీషు॥౬౫॥
ఇందీవరశ్యామతనుర్నృపోసౌత్వంరోచనాగౌరశరీరయష్టిః । అన్యోన్యశో
భాపరివృద్ధయేవాంయోగస్తటిత్తోయదయోరివాస్తు॥౬౬॥ స్వసుర్విదర్భాధి

స్యేత్యర్థః-యస్యపాండ్యస్యప్రీత్యాస్నేహేన నతుదాక్షిణ్యేనసుస్నాతంపృ
చ్ఛతీతిసౌస్నాతికః భవతి-పృచ్ఛతౌసుస్నాతాదిభ్యఇత్యుపసఙ్ఖ్యానాత్ ఠక్॥
౬౨॥ అస్త్రమితి॥ పురాపూర్వంజనస్థానస్యఖరాలయస్యవిమర్దశంకీఉపప్లవ
శంకీదృప్తః ఉద్ధతఃలంకాధిపతిఃరావణఃదురాపందుర్లభం అస్త్రంబ్రహ్మశి
రోనామకంహరాదీశ్వరాదాప్తవతాయేనపాండ్యేనసన్ధాయసన్ధింకృత్వా
ఇంద్రలోకాపజయాయఇంద్రలోకంజేతుంప్రతస్థే- ఇంద్రవిజయినోరావణ
స్యాపివిజేతేత్యర్థః॥ ... ... *

౬౩॥ అనేనేతి॥ మహాకులీనేనమహాకులేజాతేన-మహాకులాదఞ్ ఖఞావితిఖఞ్
ప్రత్యయః అనేనపాండ్యేనపాణౌత్వదీయేవిధివత్ యథాశాస్త్రంగృహీతే
సతిగుర్వీగురుః-ఓతోగుణవచనాదితిఙీష్ మహీవరత్నైరనువిద్ధోవ్యాప్తఃఅర్ణ
వఏవమేఖలాయస్యాస్తస్యాఃఇదంవిశేషణంమహ్యామిన్దుమత్యాంచయోజ్యం
దక్షిణస్యాఃదిశఃసపత్నీభవఅనేనసపత్న్యంతరాభావోధ్వన్యతే॥ ... *

౬౪॥ తాంబూలేతి॥ తాంబూలవల్లీభిఃనాగవల్లీభిః-పరిణద్ధాఃపరిరబ్ధాః- పూ
గాఃక్రముకాఃయాసుతాసు ॥ ని ॥ తాంబూలవల్లీతాంబూలీనాగవల్ల్యపి-
ఘోంటాతుపూగఃక్రముకఇతిచామరః- ఏలాలతాభిః ఆలింగితాఃచందనాః
మలయజాఃయాసుతాసు॥ ని ॥ గంధసారోమలయజోభద్రశ్రీశ్చందనోస్త్రి
యామిత్యమరః-తమాలస్యతాపింఛస్య పత్రాణ్యాస్తరణానియాసుతాసు॥
ని॥ కాలస్కన్ధస్తమాలస్స్యాత్తాపింఛోపీత్యమరః - మలయస్థలీషుశశ్వత్
ముహుర్ముహుఃసదావా-రంతుంప్రసీదఅనుకూలాభవ॥ ... *

౬౫॥ ఇందీవరేతి॥ అసౌనృపఃఇన్దీవరశ్యామతనుః-త్వంరోచనేవగోరోచనేవ
గౌరశరీరయష్టిర్యస్యాస్సా-అతఃతటిత్తోయదయోః విద్యున్మేఘయోరివవాం
యువయోఃయోగః అన్యోన్యస్యశోభాయాఃపరివృద్ధయేఅస్తుస్యాత్

పత్తేస్తదీయో లేఖాంతరం చేతసి నోపదేశః। దివాకరాదర్శనబద్ధకోశే నక్షత్రనాథాంశురివారవిందే॥ ౬౭ ॥ సంచారిణీ దీపశిఖేవ రాత్రౌ యం యం వ్యతీయాయ పతింవరా సా। నరేంద్రమార్గాట్ట ఇవ ప్రపేదే వివర్ణభావం స స భూమిపాలః॥ ౬౮ ॥ తస్యాం రఘోస్సూనురుపస్థితాయాం వృణీత వా నేతి సమాకులోఽభూత్। వామేతరస్సంశయమస్య బాహుః కేయూరబంధోచ్ఛ్వసితైర్నునోద॥ ౬౯ ॥ తం ప్రాప్య సర్వావయవానవద్యం న్యవర్తతాన్యోపగమాత్కుమారీ। నహి ప్రఫుల్లం సహకారమేత్య వృక్షాంతరం కాంక్షతి షట్పదాళిః॥ ౭౦ ॥ తస్మి

౬౬॥ స్వసురితి॥ విదర్భాధిపతేర్భోజస్య స్వసురిందుమత్యాః చేతసి చిత్తే - తదీయః తస్యాః అయం సునందాసంబంధీ ఉపదేశః వాక్యం దివాకరస్య అదర్శనేన బద్ధకోశే ముకుళితే అరవిందే నక్షత్రనాథాంశుః చంద్రకిరణ ఇవ అంతరమవకాశం న లేభే న ప్రాప॥ ... ... *

౬౭ ॥ సంచారిణీతి॥ పతింవరా సా ఇందుమతీ రాత్రౌ సంచారిణీ దీపశిఖేవ యం యం భూపాలం వ్యతీయాయ అతీత్య గతా- స సః భూమిపాలః సర్వ ఇత్యర్థః- నిత్యవీప్సయోరితి వీప్సాయాం ద్విర్వచనం - నరేంద్రమార్గః రాజపథే అట్టః క్షౌమాఖ్యో గృహభేద ఇవ॥ ని॥ స్యాదట్టః క్షౌమమస్త్రియామిత్యమరః॥ వివర్ణభావం వివర్ణత్వం - అట్టస్తు తమోవృతత్వం ప్రపేదే॥ ... *

౬౮॥ తస్యామితి॥ తస్యామిందుమత్యాం ఉపస్థితాయాం సత్యాం రఘోస్సూనుః అజః మాం వృణీత వా న వేతి సమాకులః సంశయితః అభూత్ - అథ అస్య అజస్య వామేతరః వామాదితరః దక్షిణః బాహుః కేయూరం బధ్యతే అత్రేతి కేయూరబంధః అంగదస్థానం తస్య ఉచ్ఛ్వసితైః స్ఫురణైః సంశయం నునోద॥ *

౬౯॥ తమితి॥ కుమారీ ఇందుమతీ సర్వేషు అవయవేషు అనవద్యం అదోషం తం అజం ప్రాప్య అన్యోపగమాత్ రాజాంతరోపగమాత్ న్యవర్తత నివృత్తా- తథాహి- షట్పదాళిః భృంగావళిః - ప్రఫుల్లమితి ప్రఫుల్లం వికసితం పుష్పితమిత్యర్థః- ఫుల్ల వికసనే పచాద్యచ్- ఫలతేసు ప్రఫుల్లమితి పఠితవ్యం- అనుపసర్గాదితి నిషేధాదిత్యుభయథాపి న కాచిదనుపపత్తిరిత్యుక్తం ప్రాక్- సహకారం చూతవిశేషమేత్య ప్రాప్య॥ ని॥ ఆమ్రశ్చూతో రసాలోఽసౌ సహకారోఽతిసౌరభ ఇత్యమరః - వృక్షాంతరం న కాంక్షతి- నహి సర్వోత్కృష్టలాభే సతి వస్త్వంతరాభిలాష ఇత్యర్థః॥ ... *

న్సమావేశితచిత్తవృత్తిమిందుప్రభామిందుమతీమవేక్ష్య। ప్రచక్రమే వక్తుమనుక్రమజ్ఞా సవిస్తరం వాక్యమిదం సునందా॥ ౭౧॥ ఇక్ష్వాకువంశ్యః కకుదం నృపాణాం కకుత్స్థ ఇత్యాహితలక్షణోఽభూత్। కాకుత్స్థశబ్దం యత ఉన్నతేచ్ఛాః శ్లాఘ్యం దధత్యుత్తరకోసలేన్ద్రాః॥ ౭౨॥ మహేన్ద్రమాస్థాయ మహోక్షరూపం యస్సంయతి ప్రాప్తపినాకిలీలః। చకార బాణైరసురాంగనానాం గండస్థలీః ప్రోషితపత్రరేఖాః॥ ౭౩॥ ఐరావణాస్ఫాలనవిశ్లథం యస్సంఘట్టయన్నంగద

౭౦॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్నజే సమావేశితా సమ్మితా చిత్తవృత్తిర్యస్యాస్తామ్ ఇందోః ప్రభేవ ప్రభా యస్యాస్తామ్ ఆహ్లాదకత్వాదిందుసామ్యం న తు స్వరూపతః ఇందుమతీమవేక్ష్య అనుక్రమజ్ఞా వాక్యపౌర్వాపర్యాభిజ్ఞా సునందా ఇదం వక్ష్యమాణం సవిస్తరం సప్రపంచం- ప్రథనే వావశబ్దే ఇత్యజో నిషేధాత్ ఋదోరప్ ప్రత్యయః॥ ని॥ సతు శబ్దస్య విస్తర ఇత్యమరః- వాక్యం వక్తుం ప్రచక్రమే ఉపచక్రమే॥ ౭౧॥ ఇక్ష్వాక్వితి॥ ఇక్ష్వాకోర్మనుపుత్రస్య వంశ్యః వంశభవః నృపాణాం కకుదః శ్రేష్ఠః॥ ని॥ కకుద్వత్ కకుదం శ్రేష్ఠే వృషాంకే రాజలక్ష్మణీతి విశ్వః ఆహితలక్షణః ప్రఖ్యాతగుణః॥ ని॥ గుణైః ప్రతీతే తు కృతలక్షణాహితలక్షణావిత్యమరః- కకుది వృషాంకే తిష్ఠతీతి కకుత్స్థ ఇతి ప్రసిద్ధః కశ్చిద్రాజా అభూత్- యతః కకుత్స్థాదారభ్య ఉన్నతేచ్ఛాః మహాశయాః॥ ని॥ మహేచ్ఛస్తు మహాశయ ఇత్యమరః॥ ఉత్తరకోసలేంద్రాః రాజానో దిలీపాదయః శ్లాఘ్యం ప్రసిద్ధం కకుత్స్థస్యాపత్యం పుమాన్ కాకుత్స్థః- కాకుత్స్థ ఇతి శబ్దం సంజ్ఞాం దధతి బిభ్రతి తన్నామసంస్పర్శోఽపి వంశస్య కీర్తికర ఇతి భావః- పురా కిల పురంజయో నామ సాక్షాద్భగవతో విష్ణోరంశావతారః కశ్చిదైక్ష్వాకో రాజా దైవైస్సహ సమయబంధేన దేవాసురయుద్ధేషు మహోక్షరూపధారిణో మహేంద్రస్య కకుది స్థిత్వా పినాకిలీలయా నిఖిలమసురకులం నిహత్య కకుత్స్థసంజ్ఞామలభతేతి పౌరాణికీ కథానుసంధేయా- వక్ష్యతే చాయమేవార్థః ఉత్తరశ్లోకే॥ ... *

౭౨॥ మహేన్ద్రమితి॥ యః కకుత్స్థః సంయతి యుద్ధే మహాన్ ఉక్షా మహోక్షః- అచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్ తస్య రూపమివ రూపం యస్య తం మహేన్ద్రమాస్థాయ ఆరుహ్య అత ఏవ ప్రాప్తా పినాకినః మహేశ్వరస్య లీలా యేన స తథోక్తస్సన్ బాణైః అసురాంగనానాం గండస్థలీః ప్రోషితపత్రరేఖాః నివృత్తపత్రరచనాశ్చకార- తద్భర్తౄనసురాన వధీదిత్యర్థః- నహి విధవాః ప్రసాధ్యంత ఇతి భావః॥ ౭౩॥ ఐరావణేతి॥ యః కకుత్స్థః ఐరావణస్య స్వర్గజస్య ఆస్ఫాలనేన క

మంగదేన। ఉపేయుషస్స్వామపిమూర్తిమగ్ర్యామర్ధాసనంగోత్రభిదోఽధితష్ఠౌ॥ ౭౪॥ జాతః కులేతస్యకిలోరుకీర్తిః కులప్రదీపోనృపతిర్దిలీపః । అతిష్ఠదేకోనశతక్రతుత్వే శక్రాభ్యసూయావినివృత్తయేయః॥ ౭౫॥ యస్మిన్మహీంశాసతివాణినీనాంనిద్రాంవిహారార్ధపథేగతానాం వాతోఽపినాస్రంసయదంశుకానికోలంబయేదాహరణాయహస్తం॥ ౭౬॥ పుత్రోరఘుస్తస్యపదంప్రశాస్తిమహాక్రతోర్విశ్వజితః ప్రయోక్తా। చతుర్దిగావర్జితసమ్భృతాంయోమృత్పాత్రశేషామక

రతలతాడనేనవిశ్లథంశిథిలంఅంగదమైంద్రం అఙ్గదేనస్వకీయేనసంఘట్టయత్ సంఘృష్టయత్ స్వాం అగ్ర్యాంశ్రేష్ఠాంమూర్తిం ఉపేయుషోఽపిప్రాప్తస్యాపిగోత్రభిదఃఇంద్రస్యఅర్ధమాసనస్యార్ధాసనం అర్ధంనపుంసకమితిసమాసఃఅధితష్ఠౌఅధిష్ఠితవాన్-స్థాదిష్వభ్యాసేనచాభ్యాసస్యేతిఅభ్యాసస్యవా. యేపిషత్వంన కేవలంమహోక్షరూపధారిణఃఇంద్రస్యకకుదమారురుక్షత్ కింతునిజరూపధారిణోఽపిఇంద్రస్యఅర్ధాసనమితిఅపిశబ్దార్థః-అథవాఅర్ధాసనమపీత్యపేరన్వయః॥ ౭౪॥ జాతఇతి॥ ఉరుకీర్తిఃమహాయశాఃకులప్రదీపఃవంశఖ్యాపకః దిలీపఇతినృపతిః-తస్యకూటస్థస్యకకుత్స్థస్యకులేజాతఃకిలయఃదిలీపఃశక్రాభ్యసూయాయాఃవినివృత్తయే-నత్వశక్యతయేతిభావః-ఏకేనఊనాఃశతంక్రతవోయస్యసఃఏకోనశతక్రతుఃతస్యభావస్తత్త్వంతస్మిన్-అతిష్ఠత్-ఇంద్రప్రీతయేశతతమంక్రతుంఅవశేషితవానిత్యర్థః॥ ... ... *

౭౫॥ యస్మిన్నితి॥ యస్మిన్ దిలీపేమహీంశాసతిసతి పరిపాలయతి సతివిహారత్యత్రేతివిహారః క్రీడాస్థానంతస్యఅర్ధపథేమార్గమధ్యేనిద్రాంగతానాంవాణినీనాంమత్తాంగనానాం॥ ని॥ వాణినీనర్తకీమత్తావిదగ్ధావనితాసుచేతివిశ్వః ని॥ మత్తావిదగ్ధేవాణిన్యావిత్యమరశ్చ- అంశుకానివస్త్రాణివాతోఽపినాస్రంసయత్ నాకంపయత్ ఆహరణాయఆహర్తుంకః హస్తంలంబయేత్ ప్రసారయేత్ తస్యాజ్ఞానిరుద్ధత్వాదకుతోభయసంచారాః ప్రజాఇత్యర్థః అర్ధంచాసౌపంథాశ్చేతివిగ్రహః-సమప్రవిభాగేప్రమాణాభావాత్ నైకదేశీసమాసః॥ ౭౬॥ పుత్రఇతి॥ విశ్వంజిత్వాక్రియతేతథోక్తః- తస్యవిశ్వజితోనామమహాక్రతోః ప్రయోక్తాఅనుష్ఠాతాతస్యదిలీపస్యపుత్రః రఘుఃపదంపిత్ర్యమేవప్రశాస్తిపాలయతి-యఃరఘుఃచతసృభ్యోదిగ్భ్యఃఆవర్జితాఆహృతాసంభృతాసమ్యగ్వర్ధితాచయాతాంచతుర్దిగావర్జితసంభృతాంవిభూతింసంపదంమృత్పాత్రమేవశేషాయస్యాస్తాంఅకరోత్ విశ్వజిద్యాగస్యసర్వస్వదక్షిణాకత్వాదితిభావః॥

రోద్విభూతిం॥ ౭౬॥ ఆరూఢమద్రీనుదధీన్వితీర్ణంభుజంగమానాంవసతింప్రవి
ష్టం। ఊర్ధ్వంగతంయస్యనచానుబంధియశఃపరిచ్ఛేత్తుమియత్తయాలం॥ ౭౭॥
అసౌకుమారస్తమజోనుజాతస్త్రివిష్టపస్యేవపతింజయంతః । గుర్వీంధురం
యోభువనస్యపిత్రాధుర్యేణదమ్యస్సదృశంబిభర్తి॥ ౭౮॥ కులేనకాంత్యావయ
సానవేనగుణైశ్చతైస్తైర్వినయప్రధానైః। త్వమాత్మనస్తుల్యమముంవృణీష్వ
రత్నంసమాగచ్ఛతుకాంచనేన॥ ౭౯॥ తతస్సునందావచనావసానేలజ్జాంత
నూకృత్యనరేంద్రకన్యా। దృష్ట్యాప్రసాదామలయాకుమారంప్రత్యగ్రహీత్సం

౭౭॥ ఆరూఢమితి॥ కించఅద్రీన్ ఆరూఢంఉదధీన్ వితీర్ణంఅవగాఢంసకలభూలో
కవ్యాపకమిత్యర్థః -భుజంగమానాంవసతింపాతాళంప్రవిష్టంఊర్ధ్వంస్వ
ర్గాదికంగతంవ్యాప్తంఇత్థంసర్వదిగ్వ్యాపీత్యర్థః.అనుబధ్నాతీత్యనుబంధిచ
అవిచ్ఛేదికాలత్రయవ్యాపకంచేత్యర్థః- అతఏవఏవంభూతం యస్యయశఃఇ
యత్తయా దేశతఃకాలతోవా కేనచిన్మానేనపరిచ్ఛేత్తుంపరిమాతుంనాలంనశ
క్యం॥ ౭౮॥ అసావితి॥ అసౌఅజాఖ్యఃకుమారఃత్రివిష్టపస్యస్వర్గస్యపతింఇం
ద్రంజయంతఇవ॥ని॥జయంతఃపాకశాసనిరిత్యమరః- తంరఘుంఅనుజాతః-త
స్మాజ్జాతఇత్యర్థః-తజ్జాతోపి-తదనుజాతోభవతి-జన్యజనకయోరానంతర్యా
త్ గత్యర్థాకర్మకశ్లిషశీఙ్స్థాసవసజనేతికర్తరి క్తః-సోపసృష్టత్వాత్సకర్మక
త్వం - ఆహచాత్రైవసూత్రేవృత్తికారః- శ్లిషాదయస్సోపసృష్టాస్సకర్మ
కాభవంతీతి-దమ్యఃశిక్షణీయావస్థః- యఃగుర్వీంభువనస్యధురందుర్యేణచిరని
రూఢేనపిత్రారఘుణాసదృశంతుల్యంయథాతథాబిభర్తి-యథాకశ్చిద్వృష
తరోపిధుర్యేణమహోక్షేణసమం వహతీత్యుపమాలంకారోధ్వన్యతే॥ని॥ద
మ్యవత్సతరౌసమావిత్యమరః॥ ... ... *
౭౯॥ కులేనేతి॥ కులేనకాంత్యాలావణ్యేననవేనవయసాయావనేనవినయః
ప్రధానంయేషాం తైః తైస్తైర్గుణైః శ్రుతశీలాదిభిశ్చఆత్మనస్తుల్యంస్వానురూ
పంఅముమజంత్వంవృణీష్వ-కింబహునా- రత్నంకాంచనేనసమాగచ్ఛతుసం
గచ్ఛతాత్-ప్రార్థనాయాంలోట్-రత్నకాంచనయోరివఅత్యంతానురూ
పత్వాద్యువయోస్సమాగమః ప్రార్థ్యతఇత్యర్థః॥ ... *
౮౦॥ తతఇతి॥ తతఃసునందావచనస్యఅవసానే అంతేనరేంద్రకన్యాఇన్దుమ
తీలజ్జాంతనూకృత్యసంకోచ్య ప్రసాదేనమనః ప్రసాదేన అమలయాప్రస

వరణస్రజేవ॥౮౧॥ సాయూనితస్మిన్నభిలాషబంధంశశాకశాలీనతయానవక్తుం।రోమాంచలక్ష్యేణసగాత్రయష్టిం భిత్వానిరాక్రామ దరాళకేశ్యాః॥ ౮౨॥తథాగతాయాంపరిహాసపూర్వంసఖ్యాంసఖీవేత్రభృదాబభాషే ।ఆర్యేవ్రజామోఽన్యతఇత్యథైనాంవధూరసూయాకుటిలందదర్శ॥౮౩॥ సాచూర్ణగౌరంరఘునందనస్యధాత్రీకరాభ్యాంకరభోపమోరూః।ఆసంజయామాసయథాప్రదేశంకంఠేగుణంమూర్తమివానురాగం॥ ౮౪॥ తయాస్రజామంగ

న్నయాదృష్ట్వాసంవరణస్రజాస్వయంవరార్థం స్రజేవకుమారమజం ప్రత్యగ్రహీదంగీచకార-సమ్యక్సానురాగమపశ్యదిత్యర్థః॥ ... *

౮౧॥ సేతి॥సాకుమారీఇందుమతీయూనితస్మిన్నజేఅభిలాషబంధం అనురాగగ్రంథింశాలీనతయాఅధృష్టతయా॥ని॥ స్యాదధృష్టేతుశాలీనఇత్యమరః- శాలీనకౌపీనేఅధృష్టాకార్యయోరితినిపాతః-వక్తుంనశశాకతథాపిఅరాళాఃవక్రాఃకేశాఃయస్యాస్సాఅరాళకేశీతస్యా ఇన్దుమత్యాఃసఃఅభిలాషబంధఃరోమాంచలక్ష్యేణపులకవ్యాజేన॥ని॥ వ్యాజోపదేశౌలక్ష్యంచేత్యమరఃగాత్రయష్టింభిత్వానిరాక్రామత్ సాత్వికావిర్భావలింగేనప్రకాశితఇత్యర్థః॥ *

౮౨॥ తథేతి॥ సఖ్యామిందుమత్యాంతథాగతాయాంసత్యాం- దృష్టానురాగాయాంసత్యామిత్యర్థః-తథాగతేతి- సుప్సుపేతిసమాసః-సఖీసహచరీసఖ్యశిశ్వీతిభాషాయామితినిపాతనాత్ జీవ్- వేత్రభృత్ సునందా హే ఆర్యేపూజ్యేఅన్యతఃఅన్యంప్రతివ్రజావఃఇతిపరిహాసపూర్వం-ఆబభాషే- అథవధూఃఇందుమతీఏనాంసునందాంఅసూయయారోషేణకుటిలందదర్శ- అన్యగమనస్యఅసహ్యత్వాదితిభావః॥ ... ... *

౮౩॥ సేతి॥కరభఃకరప్రదేశవిశేషః॥ని॥మణిబన్ధాదాకనిష్ఠంకరస్యకరభోబహిరిత్యమరః॥ కరభః ఉపమాయయోస్తౌ ఊరూయస్యాస్సాకరభోపమోరూః- ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యఇతిఊఙ్ ప్రత్యయః- సాకుమారీచూర్ణేనమంగళచూర్ణేనగౌరంలోహితంగుణంస్రజంమూర్తంమూర్తిమంతం అనురాగమివధాత్ర్యా ఉపమాతుఃసునందాయాఃకరాభ్యాంరఘునందనస్య అజస్యకంఠేయథాప్రదేశంయథాస్థానంఆసంజయామాసఆసక్తంకారయామాస నతుస్వయమాససంజ అనౌచిత్యాత్॥ ... ... *

౮౪॥తయేతి॥వరేణ్యఃవరణీయఃఉత్కృష్టః - వృఞఏణ్యః-సఃఅజఃమంగళపుష్పమయ్యామధూకాదిమంగళకుసుమప్రకృతయా నిశాలేతక్షస్త్ర లేంభయాల

తపుష్పమయ్యా విశాలవక్షస్స్థలలంబయా స్రజా। అమంస్త కంఠార్పితబాహుపాశాం విదర్భరాజావరజాం వరేణ్యః॥ ౮౫॥ శశినముపగతేయం కౌముదీ మేఘముక్తం జలనిధిమనురూపం జహ్నుకన్యావతీర్ణా। ఇతి సమగుణయోగప్రీతయస్తత్ర పౌరాః శ్రవణకటు నృపాణామేకవాక్యం వివవ్రుః॥ ౮౬॥ ప్రముదితవరపక్షమేకతస్తత్క్షితిపతిమండలమన్యతో వితానం। ఉషసి సర ఇవ ప్రఫుల్లపద్మం కుముదవనప్రతిపన్ననిద్రమాసీత్॥ ... ... *

⟶ ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌ రఘువంశే మహాకావ్యే షష్ఠస్సర్గః. ⟵

ష్యమానయా తయా స్రజా విదర్భరాజావరజాం భోజానుజాం ఇన్దుమతీం కంఠార్పితౌ బాహూ ఏవ పాశౌ యయా తాం అమంస్త-మన్యతేర్లుఙ్-బాహుపాశార్పణసుఖమన్వభూదిత్యర్థః॥ ... ... *

౮౫॥ శశినమితి॥ తత్ర స్వయంవరే సమగుణయోస్తుల్యగుణయోరిందుమతీరఘునందనయోః యోగేన ప్రీతేర్యేషాం తే సమగుణయోగప్రీతయః పౌరాః పురే భవాః జనాః ఇయం అజం ఉపగతా ఇందుమతీ మేఘైః ముక్తం శశినం శరచ్చన్ద్రం ఉపగతా కౌముదీ అనురూపం సదృశం జలనిధిమవతీర్ణా ప్రవిష్టా జహ్నుకన్యా భాగీరథీ-తత్సదృశీత్యర్థః ఇత్యేవం నృపాణాం శ్రవణయోః కటు పరుషం ఏకం అవిసంవాది వాక్యం వివవ్రుః స్ఫుటమూచుః- మాలినీవృత్తం॥ శ్లో॥ ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్॥ ... ... *

౮౬॥ ప్రముదితేతి॥ ఏకతః ఏకత్ర ప్రముదితః హృష్టః వరస్య జామాతుః పక్షో వర్గో యస్య తత్తథోక్తం-అన్యతః అన్యత్ర వితానం శూన్యం-భగ్నాశత్వాదప్రహృష్టమిత్యర్థః-తత్క్షితిపతిమండలం రాజమండలం ఉషసి ప్రభాతే ప్రఫుల్లపద్మం వికసితకమలం కుముదవనేన ప్రతిపన్ననిద్రం ప్రాప్తనిమీలనం సర ఇవ సరస్తుల్యమాసీత్-పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం సంజీవనీసమాఖ్యాయాం రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం

షష్ఠస్సర్గః

శ్రీ ర స్తు.

రఘువంశకావ్యే- సవ్యాఖ్యానే- సప్తమస్సర్గః.

౧॥అథోపయంత్రాసదృశేనయుక్తాంస్కందేనసాక్షాదివదేవసేనాం । స్వ
సారమాదాయవిదర్భనాథః పురప్రవేశాభిముఖోబభూవ॥౨॥ సేనానివేశా
న్పృథివీక్షితోపిజగ్ముర్విభాతగ్రహమందభాసః । భోజ్యాంప్రతివ్యర్థమనో
రథత్వాద్రూపేషువేషేషుచసాభ్యసూయాః॥ ౩॥ సాన్నిధ్యయోగాత్కిలత
త్రశచ్యాస్స్వయంవరక్షోభకృతామభావః।కాకుత్స్థముద్దిశ్యసమత్సరోపిశ
శామతేనక్షితిపాలలోకః॥౪॥తావత్ప్రకీర్ణాభినవోపచారమిన్ద్రాయుధద్యో

౧॥ అథేతి॥ అథస్వయంవరానంతరంవిదర్భనాథఃభోజః- సదృశేనఉపయం
త్రావరేణయుక్తాం-అతఏవసాక్షాత్ప్రత్యక్షం॥ ని॥ సాక్షాత్ప్రత్యక్షతుల్య
యోరిత్యమరః- స్కందేనకుమారేణయుక్తాందేవసేనామివదేవసేనానామ
దేవేంద్రపుత్రీస్కందపత్నీతామివస్థితాం - స్వసారంభగినీంఇందుమతీమిత్య
ర్థః - ఆదాయగృహీత్వాపురప్రవేశాభిముఖః నిజరాజధానీప్రవేశేఉద్యు
క్తఃబభూవ॥౨॥ సేనేతి॥ భోజస్యరాజ్ఞోపత్యంస్త్రీభోజ్యాతాంఇందుమతీం
ప్రతి-వ్యర్థమనోరథత్వాత్-రూపేషుఆకృతిషువేషేషునైపథ్యేషుచ॥ ని॥ ఆక
ల్పవేషౌనైపథ్యమిత్యమరః-సాభ్యసూయాః అసూయాసహితాఃవృథేతినిం
దంతః - కించవిభాతేప్రాతఃయేగ్రహాఃచంద్రాదయఃతఇవమందభాసఃక్షీణ
కాంతయఃపృథివీక్షితఃనృపాఅపిసేనానివేశాన్ శిబిరాణిజగ్ముః॥ ... ❋
౩॥ననుక్రుద్ధాశ్చేద్యుధ్యంతాంతత్రాహ॥ సాన్నిధ్యేతి ॥ తత్రస్వయంవరస్థా
నేశచ్యాః ఇంద్రాణ్యాః॥ ని॥ పులోమజాశచీంద్రాణీత్యమరః-సన్నిధిరేవసా
న్నిధ్యంతస్యయోగాత్సద్భావాద్ధేతోః-స్వయంవరక్షోభకృతాంస్వయంవర
విఘ్నకారిణాంఅభావఃకిల - కిలేతిస్వయంవరవిఘాతకాశ్శచ్యావినాశ్యంతఇ
త్యాగమసూచనార్థః- తేనహేతునాకాకుత్స్థమజంఉద్దిశ్యసమత్సరోపిక్షి
తిపాలలోకఃభూపాలజనఃశశామనాక్షుభ్యత్॥ ... ... ❋
౪॥తావదితి॥ని॥యావత్తావచ్చసాకల్యఇత్యమరః॥తావత్ప్రకీర్ణాః సాకల్యే
నప్రస్తారితాః అభినవాఉపచారాః పుష్పప్రవాళాదయోయస్యతథోక్తంఇ
న్ద్రాయుధానీవద్యోతితాని ప్రకాశితాని తోరణాన్యేవఅంకాః చిహ్నాని

త్రితతోరణాంకం। వరస్సవధ్వాసహ రాజమార్గంప్రాపద్ధ్వజచ్ఛాయనివారి తోష్ణం ॥ ౫ ॥ తతస్తదాలోకనతత్పరాణాంసౌధేషుచామీకరజాలవత్సు।బభూవురిత్థంపురసుందరీణాంత్యక్తాన్యకార్యాణివిచేష్టితాని॥ ౬॥ ఆలోకమార్గంసహసావ్రజంత్యాకయాచిదుద్వేష్టనవాంతమాల్యః। బద్ధుంనసమ్భావితఏవ తావత్కరేణరుద్ధోపిచకేశపాశః॥ ౭॥ ప్రసాధికాలమ్బితమగ్రపాదమాక్షిప్యకాచిద్ద్రవరాగమేవ।ఉత్సృష్టలీలాగతిరాగవాక్షాదలక్తకాఙ్కాంపదవీంతతాన॥ ౮ ॥ విలోచనందక్షిణమంజనేనసమ్భావ్యతద్వఞ్చితవామనే

యస్యతం- ధ్వజానాంఛాయాధ్వజచ్ఛాయం- ఛాయాబాహుళ్యఇతినపుంసకత్వం- తేననివారితముష్ణంఆతపోయస్యతం రాజమార్గంసఃవరఃఅజః వధ్వాఇందుమత్యాసహప్రాపత్ వివేశ॥ ... ... ❋

౫॥తతఇతి॥తతఃచామీకరజాలవత్సుసౌవర్ణగవాక్షయుక్తేషు సౌధేషుతస్యఅజస్యఆలోకనే తత్పరాణాంఆసక్తానాం పురసుందరీణాం ఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణత్యక్తాని అన్యకార్యాణి కేశబన్ధనాదీనియేషు తాని విచేష్టితాని వ్యాపారాఃబభూవుః ... ... ❋

౬॥తాన్యేవాహపంచభిఃశ్లోకైః॥ ఆలోకేతి॥ సహసాఆలోకమార్గందర్శనమార్గంవ్రజంత్యాకయాచిత్ స్త్రియా-ఉద్వేష్టనః ద్రుతగతివశాదున్ముక్తబన్ధనఃఅతఏవవాంతమాల్యః విగళితమాల్యః కరేణహస్తేనరుద్ధోపిగృహీతోపిచకేశపాశః కేశకలాపః॥ని ॥ పాశఃపక్షశ్చహస్తశ్చకలాపార్థాః కచాత్పరఇత్యమరః॥ తావదాలోకమార్గపర్యంతంబద్ధుంబంధనాయనసంభావితఏవనచింతితఏవ॥ ❋

౭॥ప్రసాధికేతి॥ కాచిత్ప్రసాధికయాఅలంకర్త్ర్యా ఆలంబితంరంజనార్థంధృతంద్రవరాగమేవఆర్ద్రాలక్తకమేవ-అగ్రంచాసౌపాదశ్చ అగ్రపాదఇతిసమానాధికరణసమాసః- హస్తాగ్రహస్తయోర్గుణగుణినోర్భేదాభేదాదితివామనః - తమాక్షిప్యఆకృష్యఉత్సృష్టలీలాగతిః త్యక్తమందగమనాసతీఆగవాక్షాత్ గవాక్షపర్యంతంపదవీంమార్గం అలక్తకాంకాంలాక్షాచిహ్నాంతాంతతానచకార॥ ❋

౮॥విలోచనమితి॥అపరాస్త్రీదక్షిణంవిలోచనం-అంజనేనసంభావ్యఅలంకృత్య-తద్వంచితం తేనఅంజనేనవర్జితంవామనేత్రంయస్యాస్సాసతీతథైవశలాకాంఅంజనకణికాంవహంతీ-వాతాయనసన్నికర్షంగవాక్షసమీపం॥ని॥ వాతాయనంగవాక్షస్స్యాదిత్యమరః॥ యయౌ-దక్షిణాగ్రహణంసంభ్రమాద్వ్య

త్రా । తథైవవాతాయనసన్నికర్షం యయౌశలాకామపరావహంతీ॥ ౯ ॥
జాలాంతరప్రేషితదృష్టిరన్యా ప్రస్థానభిన్నాంనబబంధనీవీం । నాభిప్రవిష్టా
భరణప్రభేణహస్తేనతస్థావవలంబ్యవాసః॥౧౦॥ అర్ధాచితాసత్వరముత్థి తా
యాఃపదేపదేదుర్నిమితేగళంతీ । కస్యాశ్చిదాసీద్రశనాతదానీమంగుష్ఠమూ
లార్పితసూత్రశేషా॥ ౧౧॥ తాసాంముఖైరాసవగంధగర్భైర్వ్యాప్తాంత
రాస్సాంద్రకుతూహలానాం । విలోలనేత్రభ్రమరైర్గవాక్షాః సహస్రప
త్రాభరణాఇవాసన్॥ ౧౨॥ తారాఘవందృష్టిభిరాపిబంత్యోనార్యోనజగ్ముః
ర్విషయాంతరాణి।తథాహి శేషేంద్రియవృత్తిరాసాంసర్వాత్మనాచక్షురివ

ప్రవిష్టా ॥ గ్రహణాశక్తిమత్వాద్ద్యోతనార్థం॥శ్రు॥సవ్యగ్ హిపూర్వంమనుష్యాఅన్వతఇతిశ్రుతేః॥
౯॥ జాలేతి॥ అన్యాస్త్రీజాలాంతరేగవాక్షవివరేప్రేషితదృష్టిస్సతీప్రస్థానేన
గమనేనభిన్నాంత్రుటితాంనీవీంవస్త్రగ్రన్థిం॥ని॥నీవీపరిపణేగ్రంథౌస్త్రీణాం
జఘనవాససీతివిశ్వః-నబబంధకింతునాభిప్రవిష్టాఆభరణానాంకంకణానాం
ప్రభాయస్యతేనహస్తేన - ప్రభైవనాభ్యాభరణమభూదితిభావః- వాసఃవ
స్త్రంఅవలంబ్యగృహీత్వాతస్థౌస్థితా॥ ... ... ❀

౧౦॥ అర్ధేతి॥సత్వరముత్థితాయాఃకస్యాశ్చిత్ అర్ధమాచితామణిభిఃగుంభి
దాదుర్నిమితెసంభ్రమాద్దుఃఖేనక్షిప్తే- డుమిఞ్ ప్రక్షేపణఇతిధాతోఃకర్మణి
క్తః-పదేపదేప్రతిపదంవీప్సాయాంద్విర్భావః-గళంతీగళద్రత్నాసతీరశనా
మేఖలాతదానీంఅంగుష్ఠమూలేఅర్పితంసూత్రమేవశేషోయస్యాస్సాఆసీత్॥

౧౧॥ తాసామితి॥ తదానీరసాంద్రకుతూహలానాంసాంద్రదర్శనకౌతూహ
లానాంతాసాంస్త్రీణాం- ఆసవగంధఃగర్భేమేషాంతైః విలోలానినేత్రా
ణ్యేవభ్రమరామేషుతైఃముఖైఃవ్యాప్తాంతరాఃఛన్నావకాశాఃగవాక్షాఃస
హస్రపత్రాభరణాఇవకమలాలంకృతాఇవఆసన్॥ ... ❀

౧౨॥తాఇతి॥ తానార్యఃరఘోఃఅపత్యంపుమాన్ రాఘవఃతమజం-తస్యాప
త్యమిత్యణ్ ప్రత్యయః - దృష్టిభిరాపిబంత్యః తృష్ణయాపశ్యంత్య స్సత్యఃవిష
యాంతరాణితతోన్యవిషయాన్ నజగ్ముఃనవిదురిత్యర్థః- తథాహి- ఆసాం
నారీణాంశేషేంద్రియవృత్తిఃసర్వాత్మనాస్వరూపకార్త్స్న్యేనచక్షుఃప్రవి
ష్టేవ-శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణిస్వాతంత్ర్యేణ గ్రహణాశక్తేఃచక్షురేవప్రవిశ్య
కౌతుకాత్స్వయమప్యేనండఉపలభంతేకిము-అన్యథాస్వస్వవిషయాధిగమఃకి
న్నస్యాదితిభావః॥ ... ❀

ప్రవిష్టా॥ ౧౩ ॥ స్థానేవృతాభూపతిభిఃపరోక్షైస్స్వయంవరంసాధుమమం స్తభోజ్యా। పద్మేవనారాయణమన్యథాసౌలభేతకాంతంకథమాత్మతుల్యం॥ ౧౪॥ పరస్పరేణస్పృహణీయశోభంనచేదిదంద్వంద్వమయోజయిష్యత్। అస్మిన్ద్వయేరూపవిధానయత్నఃపత్యుఃప్రజానాంవిఫలోభవిష్యత్॥౧౫॥రతిస్మరౌనూనమిమావభూతాంరాజ్ఞాంసహస్రేషుతథాహిబాలా। గతేయమాత్మప్రతిరూపమేనంమనోహిజన్మాంతరసఙ్గతిజ్ఞం॥౧౬॥ఇత్యుద్గతాః పౌ

౧౩॥స్థానఇతి॥శృణ్వన్కథాఃశ్రోత్రసుఖాఃకుమారఇతివక్ష్యతే- తాఃకథాఃదర్శయతి- స్థానఇత్యాదిభిస్త్రిభిః- భోజ్యాఇందుమతీపరోక్షైః చాంద్యుష్టైః భూపతిభిః- వృతామమైవేయమితి ప్రార్థితాపిస్వయంవరమేవసాధుంహితంఅమంస్తమేనే- నతుపరోక్షమేవకంచిత్ప్రార్థకంవవ్రే-స్థానేయుక్తమేతత్- కుతః అన్యథాస్వయంవరాభావేఅసౌ ఇందుమతీపద్మమస్యాఅస్తీతిపద్మాలక్ష్మీః॥ని॥ లక్ష్మీఃపద్మాలయాపద్మేత్యమరః అర్శాదిత్వాదచ్- నారాయణమివవిష్ణుమివఆత్మతుల్యం స్వానురూపంకాంతంపతింకథంలభేతనలభేతైవసదసద్వివేకసౌకర్యాభావాదిత్యర్థః॥ ... ... ❋

౧౪॥ పరస్పరేణేతి॥ స్పృహణీయశోభంసర్వాశాస్యసౌందర్యం ఇదంద్వంద్వంమిథునం- ద్వంద్వంరహస్యేత్యాదినానిపాతః-పరస్పరేణనాయోజయిష్యచ్చేత్నయోజయేద్యది-ప్రజానాంపత్యుఃవిధాతుఃఅస్మిన్ద్వయేద్వద్వేరూపవిధానయత్నఃసౌందర్యనిర్మాణప్రయాసః-విఫలోభవిష్యత్-ఏతదనురూపస్త్రీపుంసాంతరాభావాదితిభావః - తిజ్నిమిత్తేలృజ్ క్రియాతిపత్తావితిలృజ్॥

౧౫॥రతీతి॥రతిస్మరౌనిత్యసహచరావిత్యభిప్రాయః-నూనం-తావేవఇయంచఅయంచఇమౌదంపతీతద్రూపిణౌఅభూతాంఉత్పన్నౌకుతఃతథాహి- ప్రసిద్ధమేవైతత్- యదియంబాలారాజ్ఞాంసహస్రేషురాజసహస్రమధ్యే- సత్యపివ్యత్యాసకారణఇత్యర్థః- ఆత్మప్రతిరూపంస్వతుల్యమేవ॥ని॥తుల్యసంకాశప్రతిరూపకాఇత్యాహదండీ- ఏనంగతాప్రాప్తాఇతిజన్మాంతరసాహచర్యమేవాత్రప్రవర్తకమిత్యర్థః-తదపికథంజ్ఞాతంప్రవర్తకమతఆహ-మనోహిజన్మాంతరసంగతిజ్ఞమితి-తదేవేదమితివిశేషప్రత్యభిజ్ఞాభావేపివాసనావశాదనుభూతా [illegible] సంగతిజ్ఞమితి- తేనజ్ఞానేనప్రవర్తతఇత్యర్థః॥ ... ... ❋

రవధూముఖేభ్యశ్శృణ్వన్కథాశ్శ్రోత్రసుఖాః కుమారః। ఉద్భాసితం మంగళ
సంవిధాభిస్సంబంధినస్సద్మ సమాససాద॥౧౬॥ తత్రార్చితో భోజపతేః పురో
ధా హుత్వాగ్నిమాజ్యాదిభిరగ్నికల్పః। తమేవ చాధాయ వివాహసాక్ష్యే వ
ధూవరౌ సంగమయాంచకార॥౧౭॥ హస్తేన హస్తం పరిగృహ్య వధ్వాస్స రాజ
సూనుస్సుతరాం బభాసే। అనన్తరాశోకలతాప్రవాళం ప్రాప్యేవ చూతః ప్రతి
పల్లవేన॥౧౮॥ ఆసీద్వరః కణ్టకితప్రకోష్ఠస్స్విన్నాఙ్గులిస్సంవవృతే కుమారీ। వృ

౧౬॥ ఇతీతి॥ ఇతి స్థానే వృతా భూపతిభిరిత్యాద్యుక్తప్రకారేణ పౌరవధూము
ఖేభ్యః ఉద్గతాః నిస్సృతాః శ్రోత్రయోస్సుఖాః మధురాః సుఖశబ్దో విశేష్యని
ఘ్నశ్చ॥ని॥ అథ త్రిషు ద్రవ్యే పాపపుణ్యసుఖాని చేత్యమరః- కథాః గిరః శృణ్వన్
కుమారః అజః- మంగళసంవిధాభిః మంగళరచనాభిః ఉద్భాసితం శోభితం- సం
బంధినః కన్యాదాయినః భోజస్య సద్మ గృహం॥ని॥ వేశ్మ సద్మ నికేతనమిత్యమరః
సమాససాద ప్రాప॥ ... ... *

౧౭॥ తత్రేతి॥ తత్ర సద్మని అర్చితః పూజితః అగ్నికల్పః అగ్నితుల్యః భోజపతేః పు
రోధాః పురోహితః॥ ని॥ పురోధాస్తు పురోహిత ఇత్యమరః- ఆజ్యాదిభిః ద్ర
వ్యైః అగ్నిం హుత్వా- తమేవాగ్నిం వివాహసాక్ష్యే చ ఆధాయ సాక్షిణం చ
కృత్వేత్యర్థః- వధూవరౌ సంగమయాంచకార యోజయామాస॥ *

౧౮॥ హస్తేనేతి॥ సః రాజసూనుః అజః- హస్తేన స్వీయేన వధ్వాః ఇందుమత్యాః
హస్తం పరిగృహ్య గృహీత్వా- అనంతరాయాః సమీపగతాయాః అశోకలతా
యాః ప్రవాళం పల్లవం- ప్రతిపల్లవేన ప్రతిగతేన పల్లవేన స్వీయేన ప్రాప్య చూత
ఇవ సుతరాం బభాసే అధికం బభౌ॥ ... ... *

౧౯॥ ఆసీదితి॥ వరః అజః కంటకితః రోమాంచితః ప్రకోష్ఠః యస్య సః ఆసీత్॥ని॥
సూచ్యగ్రే క్షుద్రశత్రౌ చ రోమహర్షే చ కంటక ఇత్యమరః- కుమారీ కన్యా స్వి
న్నాంగుళిః స్వేదయుక్తాంగుళిః సంవవృతే బభూవ- అత్రోత్ప్రేక్షతే- పాణిస
మాగమేన పాణ్యోః స్పర్శనేన నిమిత్తేన కర్త్రా ౹ తయోర్వధూవరయోః మనో
భవస్య వృత్తిః స్థితిః సమం విభక్తేవ సమీకృతేవేత్యర్థః- ప్రాక్సిద్ధస్యానురాగ
సామ్యస్య సంప్రతి తత్కార్యదర్శనాత్పాణిస్పర్శకృతత్వముత్ప్రేక్ష్యతే- అ
త్ర వాత్స్యాయనః కన్యాతు ప్రథమసమాగమే స్విన్నాంగుళిః స్విన్నముఖీ భవ
తి పురుషస్తు రోమాంచితో భవతి - ఏభిరనయోర్భావం విపరీత్యేతేతి- తత్ర స్త్రీ
పుంసయోః స్వేదరోమాంచాభిధానం సాత్త్వికమాత్రోపలక్షణం న తు ప్రతిని

త్తిస్తయోః పాణిసమాగమేనసమంవిభక్తేవమనోభవస్య॥ ౨౦॥ తయోరపా ఙ్గప్రవిసారితానిక్రియాసమాపత్తినివర్తితాని। హ్రీయంత్రణామానశిరేమ నోజ్ఞమన్యోన్యలోలానివిలోచనాని॥ ౨౧॥ ప్రదక్షిణప్రక్రమణాత్కృశానో రుదర్చిషస్తన్మిథునంచకాశే। మేరోరుపాంతేష్వివవర్తమానమన్యోన్యసంస క్తమహస్త్రియామం॥ ౨౨॥ నితంబగుర్వీగురుణాప్రయుక్తావధూర్విధాతృప్ర తిమేనతేన। చకారసామత్తచకోరనేత్రాలజ్జావతీలాజవిమోక్షమగ్నౌ॥ ౨౩॥ హవిశ్శమీపల్లవలాజగన్ధిః పుణ్యః కృశానోరుదియాయధూమః। కపోలసంసర్పి

యమోవివక్షితః ఏభిరితిబహువచనసామర్థ్యాత్. ఏవఞ్చసతికుమారసమ్భవే॥ శ్లో॥ రోమోద్గమః ప్రాదురభూదుమాయాస్స్వన్నాంగుళిః పుంగవకేతురాసీదితివ్యత్క్రమవచనంనదోషాయేతి॥ ... ... *

౨౦॥ తయోరితి॥ అపాంగేషుప్రాంతేషు ప్రవిసారితానిప్రవర్తితానిక్రియయోః నిరీక్షణలక్షణయోః సమాపత్త్యాయదృచ్ఛాసంగత్యానివర్తితానినివృత్యాఆకృష్టానిఅన్యోన్యస్మిన్ లోలానిసతృష్ణాని॥ ని॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః- తయోర్దంపత్యోర్విలోచనానిదృష్టయః మనోజ్ఞాంరమ్యాంహ్రియానిమిత్తేనయంత్రణాంసంకోచంఆనశిరేప్రాపుః॥ ... ... *

౨౧॥ ప్రదక్షిణేతి॥ తన్మిథునంఇందుమత్యజౌ ఉదర్చిషః ఉన్నతజ్వాలస్యకృశానోః॥ ని॥ కృశానుః పావకోనలఇత్యమరః- కర్మణః ప్రదక్షిణప్రక్రమణాత్ప్రదక్షిణకరణాదిత్యర్థః- చకాశేఆబభౌ. కథమివ మేరోరుపాంతేషుప్రాంతేషు-వర్తమానమావర్తమానం మేరుంప్రదక్షిణీకుర్వదిత్యర్థః- అన్యోన్యసంసక్తంఇతరేతరసంగతం-మిథునస్యాప్యేతద్విశేషణం-అహశ్చత్రియామాచ అహస్త్రియామంరాత్రిందివమివసమాహారేద్వంద్వైకవద్భావః॥ *

౨౨॥ నితంబేతి॥ నితంబేనగుర్వీఅలఘ్వీ॥ ని॥ దుర్ధరాలఘునోర్గురురితిశాశ్వతః- విధాతృప్రతిమేనబ్రహ్మతుల్యేనతేనగురుణాయాజకేనప్రయుక్తాజుహుధీతినియుక్తా- మత్తచకోరస్యేవనేత్రేయస్యాస్సాలజ్జావతీసావధూః-అగ్నౌ లాజవిమోక్షంలాజవిసర్గంచకారలాజహోమంకృతవతీత్యర్థః॥ *

౨౩॥ హవిరితి॥ హవిషః ఆజ్యాదేః శమీపల్లవానాంలాజానాంచగంధోస్యాస్తీతి సతథోక్తః-శమీపల్లవమిశ్రాన్ లాజాన్ అంజలినావపంతీతికాత్యాయనః-పుణ్యోధూమః కృశానోః పావకాత్ ఉదియాయఉత్పన్నః- కపోలేసంసర్పిణీశిఖాయస్యసతథోక్తః-సధూమస్తస్యాః వధ్వాః ముహూర్తంకర్ణోత్పలతాం

శిఖస్సతస్యాముఖహూర్తకర్ణోత్పలతాంప్రపేదే॥౧౬॥ తదఞ్జనక్లేదసమాకులాక్షంప్రమ్లానబీజాంకురకర్ణపూరం। వధూముఖంపాటలగండరేఖమాచారధూమగ్రహణాద్బభూవ॥ ౧౭॥ తౌస్నాతకైర్బంధుమతాచరాజ్ఞాపురంధ్రిభిశ్చక్రమశఃప్రయుక్తంవధూకుమారౌకనకాసనస్థావార్ద్రాక్షతారోపణమన్వభూతాం॥ ౧౮॥ ఇతిస్వసుర్భోజకులప్రదీపస్సంపాద్యపాణిగ్రహణంస రాజా। మహీపతీనాంపృథగర్హణార్థంసమాదిదేశాధికృతానధిశ్రీః॥౧౯॥ లింగైర్ముదస్సంవృతవిక్రియాస్తేహ్రదాః ప్రసన్నాఇవగూఢనక్రాః। వైదర్భమామంత్ర్యయయుస్తదీయాం ప్రత్యర్ప్యపూజాముపధాచలేన॥౨౦॥సరాజలోకఃకృతపూర్వసంవిదారంభసిద్ధౌసమయోపలభ్యం।ఆదాస్యమానఃప్ర

ప్రపేదే-ప్రాప॥ ... ... *

౧౭॥ తదితి॥ తద్వధూముఖం-ఆచారేణప్రాప్తాద్ధూమగ్రహణాత్ అంజనస్య క్లేదోంజనక్లేదఃఅంజనమిశ్రోబాష్పద్రవః తేనసమాకులే అక్షిణీయస్యతత్-ప్రమ్లానోబీజాంకురోయవాంకురాదిరేవకర్ణపూరోయస్యతత్ - పాటలగండరేఖంఅరుణగండస్థలంబభూవ॥ ... ... *

౧౮॥తావితి॥కనకాసనస్థౌ-తౌకన్యాకుమారౌ- స్నాతకైః గృహస్థవిశేషైః॥ ని॥స్నాతకస్త్వాప్లుతోవ్రతీత్యమరః-బంధుమతాబంధుపురస్సరేణేత్యర్థః- రాజ్ఞాభోజేనపురంధ్రిభిఃపతిపుత్రవతీభిఃనారీభిశ్చ-క్రమశఃప్రయుక్తంస్నాతకాదీనాంపూర్వపూర్వశిష్ట్యాత్క్రమేణకృతంఆర్ద్రాక్షతానాంఆరోపణంశిరస్యారోపణంఅన్వభూతాం అనుబభూవతుః॥ ... ... *

౧౯॥ఇతీతి॥అధిశ్రీఃఅధికసంపత్ భోజకులప్రదీపఃసరాజాఇతిఇత్థంస్వసురిందుమత్యాః పాణిగ్రహణంవివాహంసంపాద్యమహీపతీనాంపృథక్ ఏకైకశఃఅర్హణార్థంబహుమానంకర్తుం అధికృతాన్ సమాదిదేశఆజ్ఞాపయామాస॥

౨౦॥లింగైరితి॥ ముదఃలింగైఃఆరోపితసంతోషచిహ్నైః॥ని॥ముత్ప్రీతిఃప్రమదోహర్ష ఇత్యమరః॥ సంవృతవిక్రియాఃనిగూహితమత్సరాఃఅతఏవప్రసన్నాబహిర్నిర్మలాఃగూఢనక్రాఃఅంతర్లీనగ్రాహాఃహ్రదా ఇవస్థితాఃతేరాజానఃవైదర్భంభోజంఆమంత్ర్యఆపృచ్ఛ్యతదీయాంవైదర్భీయాంపూజాంఉపధాఛలేనఉపాయనవ్యాజేనప్రత్యర్ప్యసమర్ప్యయయుఃజగ్ముః॥ *

౨౧॥సఇతి॥ఆరంభసిద్ధౌకార్యసిద్ధౌ విషయేకృతపూర్వా-సు

మదామిషంతమావృత్యపంథానమజస్యతస్థౌ॥౨౯॥భర్తాపి తావత్క్రథకైశికానామనుష్ఠితానంతరజావివాహః।సత్వానురూపంహరణీకృతశ్రీఃప్రాస్థాపయద్రాఘవమన్వగాచ్చ॥౩౦॥తిస్రస్త్రిలోకప్రథితేనసార్థమజేనమార్గేవసతీరుషిత్వా। తస్మాదపావర్తతకుండినేశఃపర్వాత్యయేసోమఇవోష్ణరశ్మేః
౩౧॥ప్రమన్యవఃప్రాగపికోసలేంద్రేప్రత్యేకమాత్తస్వతయాబభూవుః।తతో నృపాశ్చక్షమిరేసమేతాఃస్త్రీరత్నలాభంనతదాత్మజస్య॥౩౨॥ తముద్వహంతంపథిభోజకన్యాంరురోధరాజన్యగణస్సదృప్తః। బలిప్రదిష్టాంశ్రియమాద

ద్య పేతిసమాసః-కృతపూర్వాసంవిత్-సంకేతోమార్గావరోధవిషయోయేనసతథోక్తః॥ ని॥ సంవిత్స్యాత్ప్రతిజ్ఞాయాంసంకేతాచారనామస్వితి కేశవః-అథవాకృతాపూర్వాసంవిత్ యేనేతివిగ్రహః।సఃరాజలోకఃసమరోపలభ్యం అజప్రస్థానకాలేలభ్యాంతదాతస్యఏకాకిత్వాదితిభావః సమరోపలభ్యమితిపాఠేయుద్ధసాధ్యమిత్యర్థః-తంప్రమదైవామిషంభోగ్యవస్తుప్రమదామిషం। ని॥ఆమిషంత్వస్త్రియాంగమాంసేతథాస్యాద్భోగ్యవస్తునీతివిశ్వః।ఆదాస్యమానఃగృహీష్యన్ అజస్యపంథానంమార్గంఆవృత్యఅవరుధ్యతస్థౌ॥ ❋

౨౯॥ భర్తేతి॥ అనుష్ఠితఃఅనంతరజాయాః అనుజాయాఃవివాహోయేనసతథోక్తః-క్రథకైశికానాంభర్తాపివిదర్భనాథోపితావత్తదా సత్వానురూపం ఉత్సాహానురూపంయథాతథాహరణంకన్యాయైదేయంధనం॥ ని ॥ యౌతకాదిషుయద్దేయంసుదాయోహరణంచతదిత్యమరః- హరణీకృతశ్రీస్సన్ రాఘవంఅజంప్రాస్థాపయత్ ప్రస్థాపితవాన్ అన్వగాచ్చఅనుజగామచ॥ ❋

౩౦॥తిస్రఇతి॥కుండినంవిదర్భనగరంతస్యఈశఃభోజఃత్రిలోకేషుప్రథితేనప్రసిద్ధేనఅజేనసార్థంమార్గేతిస్రఃవసతీఃరాత్రీఃఉషిత్వా॥ ని॥ వసతీరాత్రివేశ్మనోరిత్యమరః-కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా-పర్వాత్యయేదర్శాంతేఉష్ణరశ్మేస్సూర్యాత్ సోమఃచంద్రఇవతస్మాదజాత్ అపావర్తత। తంవిసృజ్యనివృత్తఇత్యర్థః॥ ... ... ❋

౩౧॥ ప్రమన్యవఇతి॥నృపాఃప్రాగపి ప్రత్యేకంఆత్తస్వతయాదిగ్విజయేహృతధనత్వేనకోసలేంద్రేరఘౌప్రమన్యవఃరూఢవైరాఃబభూవురితియత్ - తతోహేతోఃసమేతాస్సంహతాస్సంతః తదాత్మజస్యరఘుసూనోఃఅజస్యస్త్రీరత్నలాభంనచక్షమిరేనసేహిరే॥ ... ... ❋

౩౨॥ తమితి॥ దృప్తఃగర్వితఃసఃరాజన్యగణఃరాజసంఘఃపథిమార్గేభోజక

దానంత్రైవిక్రమంపాదమివేంద్రశత్రుః ॥ ౩౩ ॥ తస్యాస్సరక్షార్థమనల్పయోధమాదిశ్యపిత్ర్యంసచివంకుమారః । ప్రత్యగ్రహీత్పార్థివవాహినీం తాం భాగీరథీంశోణ ఇవోత్తరంగః ॥ ౩౪ ॥ పత్తిః పదాతింరథినం రథేశంతురంగసాదీ తురగాధిరూఢం । యంతాగజస్యాభ్యపతద్గజస్థం తుల్యప్రతిద్వంద్విబభూవయుద్ధం ॥ ౩౫ ॥ నదత్సుతూర్యేష్వవిభావ్య వాచోనోదీరయంతిస్మకులాపదేశాన్ । బాణాక్షరైరేవపరస్పరస్యనామోర్జితంచాపభృతశ్శశంసుః॥ ౩౬ ॥ ఉత్థాపితస్సంయతిరేణురశ్వైస్సాంద్రీకృతస్స్యం

న్యాం ఇందుమతీం ఉద్వహంతంనయంతం అజంబలి ప్రదిష్టాంవైరోచనేన దత్తాం శ్రియం ఆదదానంస్వీకుర్వాణంత్రైవిక్రమం త్రివిక్రమసంబంధినం పాదంఇంద్రశత్రుఃప్రహ్లాదాఖ్యోఽసురఇవరురోధ- తథావామనపురాణే॥ శ్లో ॥ విరోచనవిరుద్ధోపి ప్రహ్లాదః ప్రాకృతంస్మరన్ । విష్ణోస్తుక్రమమాణస్యపాదాంభోజంరురోధ హేతి॥ ... ... *

౩౩॥ తస్యాఇతి॥ సఃకుమారః అజః- తస్యాఃఇందుమత్యాఃరక్షార్థం అనల్పయోధం బహుభటం పితురాగతం పిత్ర్యం ఆప్తమిత్యర్థః - సచివమాదిశ్య ఆజ్ఞాప్యతాం పార్థివవాహినీంరాజసేనాం ॥ ని ॥ ధ్వజినీవాహినీ సేనేత్యమరః ॥ భాగీరథీంగంగాం ఉత్తరంగః ఉన్నతతరంగః శోణః శోణాఖ్యోనద ఇవప్రత్యగ్రహీత్ అభియుక్తవాన్॥ ... ... *

౩౪॥ పత్తిరితి॥పత్తిఃపాదచారఃపదాతింపాదచారంఅభ్యపతత్ పాదాభ్యామటతీతిపదాతిః పాదస్యపదాజ్యాతిగోపహతేష్వితిపాదశబ్దస్యపదాదేశః॥ ని॥పదాతిపత్తిపదగపదాతిగపదాజయఇత్యమరః రథినంరథేశఃఆభ్యపతత్ తురంగసాదీతురగాధిరూఢమభ్యపతత్॥ని॥రథినస్స్యందనారోహాఅశ్వారోహాస్తుసాదినఇత్యమరః॥ గజస్యయంతాహస్త్యారోహఃగజస్థమభ్యపతత్-ఇత్థంతుల్యంప్రతిద్వంద్వి ఏకజాతీయప్రతిభటంయుద్ధంబభూవ- ద్వంద్వంకలహోస్త్యేషామితిద్వంద్వినఃయోధాః॥ని॥ద్వంద్వంకలహయుగ్మయోరిత్యమరః

౩౫ ॥ నదత్స్వితి ॥ తూర్యేషునదత్సుసత్సు అవిభావ్యవాచః అనవధార్యగిరః చాపభృతః ధానుష్కాః కులమపదిశ్య తేప్రఖ్యాయతేనైస్తాన్ కులాపదేశాన్ కులనామానినోదీరయంతిస్మ - శ్రోతుమశక్యత్వాద్వాచానాబ్రువన్నిత్యర్థః- కింతుబాణాక్షరైః బాణేషులిఖితాక్షరైరేవపరస్పరస్య ఊర్జితం తేజస్వినామశశంసుః ఊచుః॥ ... ... *

దనవంశచక్రైః । విస్తారితః కుంజర కర్ణతాలైర్నేత్రక్రమేణోపరురోధ సూర్యం॥ ౩౭ ॥ మత్స్యధ్వజావాయువశాద్విదీర్ణైర్ముఖైః ప్రవృద్ధధ్వజినీర జాంసి । బభుః పిబంతః పరమార్థమత్స్యాః పర్యావిలానీవనవోదకాని॥ ౩౮॥ రథోరథాఙ్గధ్వనినావిజజ్ఞేవిలోలఘంటాక్వణి తేన నాగః। స్వభర్తృనామగ్రహణాద్బభూవ సాంద్రేరజస్యాత్మపరావబోధః॥ ౩౯ ॥ ఆవృణ్వతోలోచనమార్గమాజౌరజోంధకారస్యవిజృంభితస్య। శస్త్రక్షతాశ్వద్విపవీరజన్మాబాలారుణోభూద్రుధిరప్రవాహః॥౪౦॥సచ్ఛిన్నమూలఃక్షతజేన రేణుస్తస్యోపరి

౩౬।ఉత్థాపితఇతి॥సంయతియుద్ధే॥ని॥సముదాయస్త్రియాంసంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుధఇత్యమరః॥ అశ్వైః ఉత్థాపితః స్యన్దనవంశానాంరథగణానాంచ క్రైః రథాంగైః రథచరణైరిత్యర్థః సాంద్రీకృతః॥ ని॥ వంశః పృష్ఠాస్థిగేహోర్ధ్వ కాష్ఠే వేణౌ కులేగణ ఇతి కేశవః॥ ని॥ చక్రంరథాఙ్గమిత్యమరః॥ కుఞ్జరకర్ణానాం తాలైః తాడనైశ్చ విస్తారితః రేణుః ధూళిః॥ని॥ రేణుర్ద్వయోః స్త్రియాం ధూళిః పాంసుర్నానద్వయోరజఇత్యమరః॥ నేత్రక్రమేణ అంశుకపరిపాట్యా అంశుకే నేవేత్యర్థః॥ ని॥ స్యాజ్జటాంశుకయోర్నేత్రమిత్యమరః॥ ని॥ క్రమోంఘ్రౌపరిపాట్యాంచేతి కేశవః- సూర్యముపరురోధ ఆచ్ఛాదయామాస॥

౩౭॥ మత్స్యేతి॥ వాయువశాద్వికీర్ణైః వివృతైః ముఖైః ప్రవృద్ధానిధ్వజినీరజాంసి సైన్యరేణూన్ పిబంతః గృహ్ణంతః మత్స్యధ్వజాః మత్స్యాకారాః కేతవః పర్యావిలానికలుషాణినవోదకాని పిబంతః పరమార్థమత్స్యాః అకృత్రిమమత్స్యాః ఇవబభుః భాంతిస్మ॥ ... ... *

౩౮॥ రథఇతి॥సాంద్రేరజసిరథః రథాంగధ్వనినాచక్రస్వనేనవిజజ్ఞేజ్ఞాతః నాగః గజః॥ ని॥ మతంగజోగజోనాగఇత్యమరః ॥ విలోలఘంటానాంక్వణితేన నాదేనవిజజ్ఞే- ఆత్మపరావబోధః స్వపరవివేకః - యోధానామితి శేషః స్వభర్తౄణాంస్వస్వామినామ్ - నామగ్రహణాత్ నామోచ్చారణాత్ బభూవ - రజోంధతయాసర్వేశబ్దానువాదొపాయేన ప్రహరంతీత్యర్థః॥ ... *

౩౯॥ఆవృణ్వతఇతి॥ లోచనమార్గమావృణ్వతః దృష్టిపథముపరుంధతః ఆజౌయుద్ధేవిజృంభితస్య-రజఏవఅంధకారఃతస్య- శస్త్రక్షతాత్ అశ్వాశ్చద్విపాశ్చవీరాశ్చఅశ్వద్విపవీరం- సేనాఙ్గత్వాత్ ద్వంద్వైకవద్భావః తస్మాత్ జన్మయస్యసః రుధిరప్రవాహః రక్తప్రవాహః బాలారుణః బాలసూర్యః అభూత్॥

ష్టాత్పవనావధూతః। అంగారశేషస్య హుతాశనస్య పూర్వోత్థితో ధూమ ఇవా బభాసే॥ ౪౧॥ ప్రహారమూర్ఛాపగమే రథస్థా యన్తౄనుపాలభ్య నివర్తితాశ్వాః। యైస్సాదితా లక్షితపూర్వకేతూన్ తానేవ సామర్షతయా నిజఘ్నుః॥ ౪౨॥ అప్యర్ధమార్గే పరబాణలూనా ధనుర్భృతాం హస్తవతాం పృషత్కాః। సంప్రాపురేవాత్మజవానువృత్త్యా పూర్వార్ధభాగైః ఫలిభిశ్శరవ్యం॥ ౪౩॥ ఆధోరణానాం గజసన్నిపాతే శిరాంసి చక్రైర్నిశితైః క్షురప్రైః। హృతాన్య

ని॥ అరుణో భాస్కరేపి స్యాదిత్యమరః॥ చాలత్వవిశేషణం రుధిరసామ్యార్థం॥

౪౦॥ స ఇతి॥ క్షతజేన రుధిరేణ ఛిన్నమూలః త్యాజితమూలసంబన్ధ ఇత్యర్థః- తస్య క్షతజస్య ఉపరిష్టాత్ ఉపరిభాగే పవనావధూతః వాతాహతః సః రేణుః ధూళిః అంగారశేషస్య హుతాశనస్య పూర్వముత్థితో ధూమ ఇవ ఆబభాసే బభౌ॥

౪౧॥ ప్రహారేతి॥ రథినః ప్రహారేణ యా మూర్ఛా తస్యాః అపగమే సతి రథస్థాః రథ ఏవ స్థిత్వా సంరక్షితా ఇత్యర్థః- మూర్ఛితానన్యత్ర నీత్వా రక్షణం హి సారథిధర్మః- యన్తౄన్ సారథీన్ ఉపాలభ్య అసాధు కృతమిత్యధిక్షిప్య నివర్తితాశ్వాస్సన్తః పూర్వం యైస్సాదితాః స్వయం ప్రహృతాః లక్షితపూర్వకేతూన్ పూర్వదృష్టకేతూన్ ప్రత్యభిజ్ఞాతానిత్యర్థః తానేవ సామర్షతయా సరోషతయా నిజఘ్నుః ప్రజఘ్నుః॥ ... ... ❊

౪౨॥ అపీతి॥ అర్ధం చాసౌ మార్గశ్చ తస్మిన్ అర్ధమార్గే పరేషాం బాణైః లూనాః భిన్నా అపి హస్తవతాం కుశలహస్తానాం ధనుర్భృతాం- పృషత్కాః శరాః- ఆత్మజవానువృత్త్యా స్వవేగానుబంధేన ఫలిభిః బాణాగ్రవద్భిః॥ ని॥ సస్యబాణాగ్రయోః ఫలమితి విశ్వః। అర్ధాని చ తే భాగాశ్చ- పూర్వైరర్ధభాగైః శృణాతీతి శరుః హింస్రః తస్మై హితం శరవ్యం- దిగాదిభ్యో యదితి యత్ప్రత్యయః॥ ని॥ లక్ష్యం లక్షం శరవ్యం చేత్యమరః॥ సంప్రాపురేవ- న తు మధ్యే నిపేతురిత్యేవకారార్థః॥ ... ... ❊

౪౩॥ ఆధోరణానామితి॥ గజసన్నిపాతే గజయుద్ధే- నిశితైః తీక్ష్ణైః క్షురప్రైః బాణవిశేషైః- చక్రైః ఆయుధవిశేషైః- హృతాన్యపి ఛిన్నాన్యపి- శ్యేనానాం పక్షివిశేషాణాం నఖాగ్రకోటిషు వ్యాసక్తాః కేశాః యేషాం తాని- ఆధోరణానాం హస్త్యారోహాణాం॥ ని॥ ఆధోరణా హస్తిపకా హస్త్యారోహా నిషాదిన ఇత్యమరః॥ శిరాంసి చిరేణ ... ప్రాగేవ ఆయుధవ్యాపశ్చాదుత్పత

పి శ్యేననఖాగ్రకోటివ్యాసక్తకేశాని చిరేణ పేతుః॥ ౪౪ ॥పూర్వం ప్రహర్తా న జఘాన భూయః ప్రతిప్రహారాక్షమమశ్వసాదీ। తురంగమస్కంధనిషణ్ణదేహం ప్రత్యాశ్వసంతం రిపుమాచకాంక్షే॥ ౪౫॥ తనుత్యజాం వర్మభృతాం వికోశైర్బృహత్సు దంతేష్వసిభిః పతద్భిః। ఉద్వృత్తమగ్నిం శమయాంబభూవుర్గజా వివిగ్నాః కరశీకరేణ॥ ౪౬॥ శిలీముఖోత్కృత్తశిరఃఫలాఢ్యా చ్యుతైః శిరస్త్రైశ్చషకోత్తరేవ। రణక్షితిః శోణితమద్యకుల్యా రరాజ మృత్యోరివ పానభూమిః॥ ౪౭॥ ఉపాంతయోర్నిష్కుషితం విహంగైరాక్షిప్య తేభ్యః పిశితప్రియాపి। కే

తాం పక్షిణాం నఖేషు కేశసంగశ్చిరపాతహేతురిత్యర్థః॥ ... *

౪౪॥ పూర్వమితి॥ పూర్వం ప్రహర్తా అశ్వసాదీ తౌరఙ్గికః ప్రతిప్రహారే అక్షమం అశక్తం॥ ని॥ క్షమం శక్తే హితే త్రిష్విత్యమరః॥ తురంగమస్కంధే అశ్వస్కంధే నిషణ్ణదేహం మూర్ఛితమిత్యర్థః- రిపుం భూయో న జఘాన పునః న ప్రజహార- కింతు ప్రత్యాశ్వసంతం పునరుజ్జీవంతమాచకాంక్షే॥ శ్లో॥ నయుద్ధేవ్యసనం ప్రాప్తం నార్తం నాతిపరిక్షతమితి నిషేధాదితి భావః॥ ... ... *

౪౫॥ తనుత్యజామితి॥ తనుత్యజాం తనూనిస్పృహాణామిత్యర్థః- వర్మభృతాం కవచినాం సంబన్ధిభిః బృహత్సు దంతేషు పతద్భిః వికోశైః పిధానరహితైః॥ ని॥ కోశోస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః॥ కోశోద్ధృతైః అసిభిః ఉద్వృత్తముత్థితం అగ్నిం వివిగ్నాః భీతాః గజాః- కరశీకరేణ శమయాంబభూవుః శమం ప్రాపయామాసురిత్యర్థః॥ ... ... *

౪౬॥ శిలీముఖేతి॥ శిలీముఖైర్బాణైః॥ ని॥ అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః- ఉత్కృత్తాని ఛిన్నాని శిరాంస్యేవ ఫలాని తైరాఢ్యా సంపన్నా చ్యుతైః భ్రష్టైః శిరాంసి త్రాయంత ఇతి శిరస్త్రాణి॥ ని ॥ శీర్షణ్యం చ శిరస్త్రమిత్యమరః - ఆతోనుపసర్గేక ఇతి కప్రత్యయః- తైశ్చషకోత్తరేవ పానపాత్రప్రచురేవ స్థితా॥ ని॥ చషకోస్త్రీ పానపాత్రమిత్యమరః- శోణితాన్యేవ మద్యస్య కుల్యాః ప్రవాహాః యస్యాస్సా॥ ని॥ కుల్యాల్పా కృత్రిమా సరిదిత్యమరః॥ రణక్షితిః యుద్ధభూమిః మృత్యోః పానభూమిరివ రరాజ॥ ... ... *

౪౭॥ ఉపాంతయోరితి॥ ఉపాంతయోః ప్రాంతయోః విహంగైః పక్షిభిః నిష్కుషితం తుండఖండితం- ఇణిష్ప్రాయామితీడాగమః- [illegible] భుజఖండం తేభ్యో విహంగేభ్యః ఆక్షిప్య ఆచ్ఛిద్య పిశితప్రియా మాంసప్రియాపి- శివా క్రోష్టా॥

యూరకోటిక్షతతాలు దేశాశివాభుజచ్ఛేదమపాచకార॥ ౪౮॥ కశ్చిద్ద్విషత్ఖ
డ్గహృతోత్తమాంగస్సద్యో విమానప్రభుతాముపేత్య । వామాంకసంసక్త
సురాంగనస్స్వంనృత్యత్కబంధంసమరేదదర్శ॥౪౯॥ అన్యోన్యసూతోన్మథ
నాదభూతాంతావేవసూతౌరథినౌచకౌచిత్। వ్యశ్వౌగదావ్యాయతసంప్ర
హారౌభగ్నాయుధౌబాహువిమర్దనిష్ఠౌ॥ ౫౦ ॥ పరస్పరేణక్షతయోః ప్రహ
ర్త్రోరుత్క్రాంతవాయ్వోస్సమకాలమేవ । అమర్త్యభావేపికయోశ్చిదాసీ

ని ॥ శివః కీలశ్శివాక్రోష్టేతిశాశ్వతః - కేయూరస్యకోట్యాక్షతస్తాలు దేశో యస్యాస్సాసతీ ॥ ని ॥ కేయూరమంగదంతుల్యే ఇత్యమరః ॥ అపాచకార అపసారయామాస - చరతేః కరోతేర్వాలిట్॥... ... *

౪౮॥కశ్చిదితి॥ద్విషతఃఖడ్గేనహృతోత్తమాంగఃఛిన్నశిరాఃకశ్చిద్వీరః సద్యఃవిమానప్రభుతాంవిమానాధిపత్యం ఉపేత్యవామాంకసంసక్తాసవ్యోత్సంగనిషణ్ణాసురాంగనాయస్యసతథోక్తస్సన్ నృత్యత్ స్వంనిజంకబన్ధం అశిరస్కకళేబరంసమరేదదర్శ॥ని॥కబన్ధోస్త్రీక్రియాయుక్తమపమూర్ధకళేబరమిత్యమరః॥

౪౯॥ అన్యోన్యేతి॥ కౌచిద్వీరౌ అన్యోన్యస్యసూతయోస్సారథ్యోః ఉన్మథనాత్ హననాత్ తావేవసూతౌరథినౌచ అభూతాం - వ్యశ్వౌనష్టాశ్వౌ సంతౌగదాభ్యాంవ్యాయతోదీర్ఘః సంప్రహారోయుద్ధంయయోస్తౌ అభూతాంతతోభగ్నాయుధౌ భగ్నగదౌ సంతౌబాహువిమర్దనిష్ఠౌ బాహుయుద్ధాసక్తౌ అభూతాం॥ ... ... *

౫౦ ॥ పరస్పరేణేతి॥ పరస్పరేణక్షతయోః ప్రహర్త్రోః సమకాలం ఏకకాలంయథాతథా ఉత్క్రాంతవాయ్వోఃయుగపదేవగతప్రాణయోఃఏకైవాప్సరాః ప్రార్థితాయాభ్యాంతయోరేకాప్సరః ప్రార్థితయోఃప్రార్థితైకాప్సరసోరిత్యర్థః ॥ వాహితాగ్న్యాదిష్వితిపూర్వనిపాతః- అథవా ఏకస్యాం అప్సరసిప్రార్థితంప్రార్థనాయయోరితివిగ్రహః॥ని॥స్త్రియాంబహుష్వప్సరస ఇతిబహుత్వాభిధానం ప్రాయికాభిప్రాయం॥ శ్లో॥ ఆపస్సుమనసో వర్షా అప్సరస్సికతాస్సమాః।ఏతేస్త్రియాంబహుత్వేస్యురేకత్వేప్యుత్తరత్రయమితివచనాత్ - ఉత్తరత్రయస్య ఏకత్వమస్తీత్యనుసంధేయం. కయోశ్చిత్ప్రహర్త్రోః యోద్ధ్రోః అమర్త్యభావేపి- దేవభూయేపివివాదః కలహః అసీత్ ఏకస్యామభిలాషోమహాద్వైరబీజమిత్యర్థః॥... *

దేకాప్సరఃప్రార్థితయోర్వివాదః॥౫౧॥ వ్యూహావుభౌ తావితరేతరస్మాద్భఙ్గం జయం చాపతురవ్యవస్థమ్।పశ్చాత్పురోమారుతయోః ప్రవృద్ధౌ పర్యాయవృత్త్యేవమహార్ణవోర్మీ॥ ౫౨ ॥ పరేణభగ్నేఽపిబలేమహౌజాయయావజః ప్రత్యరిసైన్యమేవ । ధూమోనివర్త్యేతసమీరణేనయతోహికక్షస్తత ఏవవహ్నిః॥౫౩॥రథీనిషఙ్గీకవచీధనుష్మాన్దృప్తస్సరాజన్యకమేకవీరః । విలోడయామాసమహావరాహః కల్పక్షయోద్వృత్తమివార్ణవాంభః॥ ౫౪ ॥ సదక్షిణంతూణముఖేనవామంవ్యాపారయన్హస్తమలక్ష్యతాజౌ । ఆకర్ణకృ

౫౧॥ వ్యూహావితి॥తౌవ్యూహౌ సేనాసంఘాతౌ॥ని॥వ్యూహస్తుబలవిన్యాస ఇత్యమరః॥ పశ్చాత్పురశ్చయౌమారుతౌతయోః పర్యాయవృత్త్యాక్రమప్రవృత్త్యాప్రవృద్ధౌమహాంతౌ అర్ణవోర్మీ సముద్రతరంగావివ॥ని॥భఙ్గస్తరఙ్గఊర్మిర్వేత్యమరః॥ ఇతరేతరస్మాత్ అవ్యవస్థంవ్యవస్థారహితం అనియతంభంగంపరాజయంజయంచ ఆపతుః ప్రాప్తవంతౌ॥ ❀

౫౨॥ పరేణేతి॥ బలేస్వసైన్యేపరేణపరబలేనభగ్నేసత్యపిమహౌజాఃమహాబలః అజః అరిసైన్యంప్రత్యేవయయౌతథాహిసమీరణేనవాయునాధూమఃనివర్త్యేతకక్షాదపసార్యేత- వర్తతేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలిఙ్-వహ్నిస్తుయతోయత్రకక్షఃతృణం॥ని॥కక్షౌతుతృణవీరుధావిత్యమరః॥తతఏవతత్రైవప్రవర్తత ఇతిశేషః- సార్వవిభక్తికస్తసిః॥ ❀

౫౩॥ రథీతి॥ రథీరథమారూఢః- నిషంగీతూణీరవాన్॥ ని॥ తూణోపాసంగతూణీరనిషంగా ఇషుధిర్ద్వయోరిత్యమరః-కవచీధనుష్మాన్॥ ని॥ ధన్వీధనుష్మాన్ధానుష్క- ఇత్యమరః॥ దృప్తఃరణమత్తః- ఏకవీరః అసహాయశూరః- సఃఅజః-రాజన్యకంరాజసమూహం- గోత్రోక్షేత్ర్యాదినా వుఞ్ప్రత్యయః మహావరాహః ఆదివరాహః కల్పక్షయేకల్పాంతే ఉద్వృత్తం ప్రవృత్తం అర్ణవాంభఇవవిలోడయామాస-నివారయామాసేతిపాఠాన్తరమ్॥...❀

౫౪॥సఇతి॥సఃఅజఃఆజౌయుద్ధే॥ని॥సమిత్యాజిసమిద్యుధ ఇత్యమరః - దక్షిణహస్తం- తూణముఖేననిషంగవివరేణ- వామంఅతిసుందరం॥ని॥వామంసవ్యేప్రతీపేచద్రవిణేచాతిసుందరఇతిశాశ్వతః- వ్యాపారయన్సన్- అలక్ష్యత- శరసంధానాదయస్తుదుర్లక్ష్యా ఇత్యాహ-సకృత్ ఆకర్ణకృష్టామౌర్వీధ్వనిర్యుద్ధంసర్వతఃఅస్యఅజస్యమౌర్వీశింజినీ॥ ని॥ మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణఇత్యమరః-

ష్టాసకృదస్యయోద్ధుమార్వీవబాణాంత్సుషువేరిపుఘ్నాన్॥ ౫౫ ॥ సరోష దష్టాధికలోహితోష్ఠైర్వ్యక్తోర్ధ్వరేఖాభ్రుకుటీర్వహద్భిః। తస్తార గాంభల్లని కృత్తకంఠైర్హుంకారగర్భైర్ద్విషతాంశిరోభిః ॥ ౫౬ ॥ సర్వైర్బలాంగై ర్ద్విరదప్రధానైస్సర్వాయుధైఃకంకటభేదిభిశ్చ। సర్వప్రయత్నేనచభూమి పాలా స్తస్మిన్ప్రజహ్రుర్యుధిసర్వఏవ॥౫౭॥సోస్త్రవ్రజైశ్ఛన్నరథఃపరేషాం ధ్వజాగ్రమాత్రేణబభూవలక్ష్యః। నీహారమగ్నోదినపూర్వభాగఃకించిత్ప్రకా శేనవివస్వతేవ॥౫౮॥ప్రియంవదాత్ప్రాప్తమసౌకుమారఃప్రాయుఙ్క్తరా

రిపూన్ఘ్నంతీతిరిపుఘ్నాఃతాన్-అమనుష్యకర్తృకేచేతిటక్ప్రత్యయఃబా ణాన్సుషువఇవసుషువేకిల॥ ... ... *

౫౫॥సఇతి॥సఃఅజఃరోషేణదష్టాః అతఏవ అధికలోహితాఃఓష్ఠాః యేషాం తైఃవ్యక్తాఃఊర్ధ్వరేఖాఃయాసాంతాఃభ్రుకుటీఃభ్రూభిభంగాన్॥ ని॥ భ్రుకు టీర్భ్రుకుటిఃస్త్రియామిత్యమరః- వహద్భిఃభల్లైర్బాణవిశేషైఃనికృత్తాఃఛి న్నాఃకంఠాఃయేషాంతైః- హుంకారగర్భైఃసహుంకారైః - ద్విషతాం శత్రూణాం॥ని॥ద్విషద్ద్వేషణదుహృదఇత్యమరః॥శిరోభిఃగాంభూమిం॥ని॥ది క్నేత్రఘృణిభూజలే- లక్ష్యదృష్ట్యోఃస్త్రియాంపుంసిగౌరిత్యమరః- తస్తారఆ చ్ఛాదయామాస॥ ... ... *

౫౬॥సర్వైరితి॥ద్విరదప్రధానైఃగజముఖ్యైఃసర్వైఃబలాంగైఃసేనాంగైః- హస్త్యశ్వరథపాదాతైః॥ని॥హస్త్యశ్వరథపాదాతంసేనాంగంస్యాచ్చతు ష్టయమిత్యమరః-కంకటభేదిభిఃఉరశ్ఛరభేదిభిః॥ని॥ఉరశ్ఛదఃకంకటకోజాగరః కవచోస్త్రియామిత్యమరః-సర్వాయుధైశ్చ-బాహ్యాంబలముక్త్వాంతరంబల మాహ- సర్వప్రయత్నేనచసర్వఏవభూమిపాలాః యుధితస్మిన్ అజే ప్రజ ప్రహ్రుః॥తంజప్రహ్రురిత్యర్థః- సర్వత్రకారకశక్తిసంభవాత్॥ కర్మణోప్యధికరణ త్వవివక్షాయాంసప్తమీ-తదుక్తం ॥శ్లో॥ అనేకశక్తియుక్తస్యవిశ్వస్యానేకక ర్మణః।సర్వధాసర్వధాభావాత్క్వచిత్కించిద్వివక్ష్యతఇతి॥ *

౫౭॥సఇతి॥పరేషాంద్విషాం- అస్త్రవ్రజైఃబాణసమూహైఃఛన్నరథఃసఃఅ జఃనీహారేహిమేమగ్నః దినస్యపూర్వభాగఃప్రాతఃకాలఃకించిత్ప్రకాశేనఈ షల్లక్ష్యేణవివస్వతాసూర్యేణేవ॥ని॥దేవసూర్యౌవివస్వంతావిత్యమరః- ధ్వ జాగ్రమాత్రేణలక్ష్యోబభూవ-ధ్వజాగ్రాదన్యంనకించిదలక్ష్యతేత్యర్థః॥ *

౫౮॥ప్రియంవదాదితి॥అథ... కుమారః... స్త్రకాస్తః

జస్వధిరాజసూనుః।గాన్ధర్వమస్త్రంకుసుమాస్త్రకాన్తః ప్రస్వాపనంస్వప్న
నివృత్తలౌల్యః॥ ౫౯॥ తతోధనుష్కర్షణ మూఢహస్తమేకాంసపర్యస్తశిర
స్త్రజాలం।తస్థౌధ్వజస్తంభనిషణ్ణదేహంనిద్రావిధేయంనరదేవసైన్యం ॥౬౦॥
తతఃప్రియోపాత్తరసేఽధరోష్ఠేనివేశ్యదధ్మౌజలజంకుమారః। తేనస్వహస్తార్జి
తమేకవీరఃపిబన్యశోమూర్తమివాబభాసే॥ ౬౧॥ శంఖస్వనాభిజ్ఞతయానివృ
త్తాస్తేసన్నశత్రుందదృశుస్స్వయోధాః । నిమీలితానామివపంకజానాంమ
ధ్యేస్ఫురన్తంప్రతిమాశశాంకం।౬౨।సశోణితైస్తేనశిలీముఖాగ్రైర్నిక్షేపితాః
కేతుషుపార్థివానాం।యశోహృతంసంయతిరాఘవేణనజీవితంవఃకృపయేతి

మదనసుందరః ॥ని॥ కాంతంమనోహరంరుచ్యమిత్యమరః- స్వప్నాత్ నివృత్త
లౌల్యఃఅవితృష్ణః- జాగరూకఇత్యర్థః- అసౌకుమారఃఅజఃప్రియంవదాత్పూ
ర్వోక్తాత్ గంధర్వాత్ ప్రాప్తంగాంధర్వంగంధర్వదేవతాకంప్రస్వాపయతీ
తిప్రస్వాపనంనిద్రాజనకంఅస్త్రంరాజసుప్రాయుఙ్క్త-ప్రయుక్తవాన్॥ ❋

౫౯॥తతఇతి॥తతఃధనుష్కర్షణేచాపకర్షణేమూఢహస్తంఅవ్యాపృతహస్తం
ఏకస్మిన్ అంసేభుజశిరసి॥ని॥స్కంధోభుజశిరోంసోస్త్రీత్యమరః - పర్యస్తం
స్రస్తంశిరస్త్రజాలంయస్యతత్ ధ్వజస్తంభేషునిషణ్ణాఃఅవష్టబ్ధాఃదేహాఃయస్య
తత్ - నరదేవానాంరాజ్ఞాంసేనైవసైన్యం - చతుర్వర్ణాదిత్వాత్స్వార్థేష్య
ఞ్ప్రత్యయః-నిద్రావిధేయంనిద్రాపరతంత్రంసత్ తస్థౌ॥ ... ❋

౬౦॥తతఇతి॥తతఃకుమారఃఅజః-ప్రియయాఇందుమత్యాఉపాత్తరసేఆస్వా
దితమాధుర్యే-అతిశ్లాఘ్యఇతిభావః- అధరోష్ఠేజలజంశంఖం॥ ని ॥జలజంప
ద్మశంఖయోరితిశాశ్వతః- నివేశ్యనిధాయకృత్వేత్యర్థః-దధ్మౌముఖమారుతే
నపూరయామాస- తేనఓష్ఠనిష్ఠేనశంఖేన-ఏకవీరఃఅజఃస్వహస్తార్జితం-మూ
ర్తంమూర్తిమత్ యశఃపిబన్నివఆబభాసే- యశసశ్శుభ్రత్వాదితిభావః॥

౬౧॥శంఖేతి॥శంఖస్యవిజయశంఖస్యస్వనస్యధ్వనేః॥ని॥ ధ్వనిధ్వానరవస్వనా
ఇత్యమరః - అభిజ్ఞతయాప్రత్యభిజ్ఞాతత్వాత్ నివృత్తాః పలాయ్యసంప్రతిప్ర
త్యాగతాఃతేస్వయోధాః సన్నశత్రుంహతశత్రుంతంఅజం- నిమీలితానాం
పంకజానాంమధ్యేస్ఫురన్తంప్రతిమాశశాంకంప్రతిబింబచంద్రమివదదృశుః॥

౬౨॥సశోణితైరితి॥సంయతిరాఘవేణరఘుపుత్రేణపూర్వంరఘునైవేతిభావః
హేరాజానఃవఃయుష్మాకం- యశఃహృతం- జీవితంతుకృపయానహృతం-న
త్వసక్త్యేతిభావః- ఇత్యేవంరూపాఃవర్ణాః-ఏతదర్థప్రతిపాదకంవాక్యమిత్య

వర్ణాః ॥ ౬౩॥ సచాపకోటీనిహితైకబాహుశ్శిరస్త్రనిష్కర్షణభిన్నమౌ
ళిః।లలాటబద్ధశ్రమవారిబిందుర్భీతాంప్రియామేత్యవచోబభాషే॥ ౬౪॥ ఇ
తఃపరానర్భకహార్యసస్త్రాన్వైదర్భిపశ్యానుమతామయాసి।ఏవంవిధేనాహ
వచేష్టితేనత్వంప్రార్థ్యసేహస్తగతామమైభిః॥౬౫॥తస్యాఃప్రతిద్వంద్విభవా
ద్విషాదాత్సద్యోవిముక్తంముఖమాబభాసే। నిశ్వాసబాష్పాపగమాత్ప్రప
న్నఃప్రసాదమాత్మీయమివాత్మదర్శః॥౬౬॥ హృష్టాపిసాహ్రీవిజితానసాక్షా

ర్థః-సశోణితైఃశోణితదిగ్ధైఃశిలీముఖాగ్రైఃబాణాగ్రైస్సాధనైః- తేనఅ
జేనప్రయోజకకర్త్రా-పార్థివానాం కేతుషుధ్వజేషునిక్షేపితాః-ప్రయోజ్యైర
న్యైస్తైస్సైనికైఃనిక్షేపితాఃలిఖితాఇత్యర్థః-క్షిపతేర్ణ్యంతాత్కర్మణిక్తః॥

౬౩॥సఇతి॥చాపకోట్యాంనిహితఃఏకోబాహుర్యేనసః- శిరస్త్రంశీర్షణ్యం
తస్యనిష్కర్షణేనఅపనయేనభిన్నమౌళిఃవిశ్లథకేశబంధః॥ని॥ మౌళిఃకిరీటేధ
మ్మిల్లఇతివిశ్వః-లలాటేబద్ధాఃశ్రమవారిబిందవోయస్యసః-యుద్ధశ్రమసంజా-
తస్వేదబిందురిత్యర్థః-సఃఅజఃభీతాంప్రియామిందుమతీంఏత్యఆసాద్యవచః
బభాషే॥ ... ... *

౬౪॥ఇతఇతి॥ హేవైదర్భి హేఇందుమతి-ఇతఃఇదానీంఅర్భకహార్యశస్త్రాన్
అర్భకైఃబాలైః॥ని॥పోతఃపాకోర్భకోడింభఃపృథుకశ్శాబకశ్శిశురిత్యమరః-
హార్యాణిపరిహార్యాణిశస్త్రాణియేషాంతాన్పరాన్శత్రూన్॥ని॥ పరోరి
పరమాత్మనోరితివిశ్వః-పశ్యమయాఅనుమతాసిద్రష్టుమితి శేషః-ఏభిఃనృపైఃఏ
వంవిధేన నిద్రారూపేణఆహవచేష్టితేనరణకర్మణా॥ని॥సంగ్రామాభ్యాగ
మాహవాఇత్యమరః॥మమహస్తగతాహస్తగతవద్దుర్గ్రాహేత్యర్థః-త్వంప్రా
ర్థ్యసేపరిజిహీర్షసీత్యర్థః-ఏవంవిధేనేత్యత్రస్వహస్తనిర్దేశంసోపహాసం
చఆహేతిద్రష్టవ్యం॥ ... ... *

౬౫॥తస్యాఇతి॥ప్రతిద్వంద్విభవాత్ రిపూద్భవాత్విషాదాత్ దైన్యాత్ సద్యః
విముక్తంతస్యాఃఇందుమత్యాఃముఖంనిశ్వాసస్యయః బాష్పఃఊష్మా॥ని॥బా
ష్పో నేత్రజలోష్మణోరితివిశ్వః- తస్యఅపగమాద్ధేతోఃఆత్మీయంప్రసాదంనై
ర్మల్యంప్రపన్నఃప్రాప్తఃఆత్మాస్వరూపందృశ్యతేఅత్రేతిఆత్మదర్శఃఆదర్శఇ
వబభాసే॥ ... ... *

౬౬॥హృష్టేతి॥ [illegible] హృష్టాపి [illegible] హ్రియావి

ద్వాగ్భిస్సఖీనాం ప్రియమభ్యనందత్। స్థలీనవాంభః పృషతాభివృష్టామయూ
రకేకాభిరివాభ్రబృందం॥౬౯॥ఇతిశిరసిసవామంపాదమాధాయరాజ్ఞాము
వహదనవద్యాంతామవద్యాదపేతః। రథతురగరజోభిస్తస్య రూషాలకా
గ్రాసమరవిజయలక్ష్మీస్సైవమూర్తాబభూవ॥౭౦॥ ప్రథమపరిగతార్థస్తంర
ఘుస్సన్నివృత్తంవిజయినమభినంద్యశ్లాఘ్యజాయాసమేతం। తదుపహితకుటు
మ్బశ్శాంతిమార్గోత్సుకోభూన్నహిసతికులధుర్యేసూర్యవంశ్యాగృహాయ॥
ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌరఘువంశేమహాకావ్యేసప్తమస్సర్గః-

జితా-యతఃఅతఃప్రియంపతింఅజమిత్యర్థః॥ని॥ ధవఃప్రియఃపతిర్భర్తేత్యమరః
సాక్షాత్ స్వయంనాభ్యనందత్ నప్రశశంస-కిన్తునవైఃఅంభఃపృషతైఃజలబిం
దుభిఃఅభివృష్టాసిక్తాస్థలిఅకృత్రిమభూమిఃజానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థే
జీప్-అభ్రబృందంమేఘసంఘంమయూరకేకాభిరివసఖీనాంవాగ్భిఃఅభ్యనం
దత్॥ ... ... *

౬౯॥ఇతీతి॥ నోద్యతేనోచ్యతఇత్యవద్యందోషః అవద్యపణ్యేత్యాదినానిపా
తః॥ని॥కుపూయకుత్సితావద్యఖేటగర్హ్యాణకాస్సమాఇత్యమరః।తస్మాదపే
తఃనిర్దోషఇత్యర్థఃసఃఅజఃరాజ్ఞాం శిరసివామంపాదమాధాయనిధాయఅన
వద్యాంఅదోషాంతామిందుమతీంఉదవహత్ అనయత్ ఆత్మసాచ్చకారేతి
వార్థఃఅయమర్థఃతముద్వహంతంపథిభోజకన్యామిత్యత్రసంశ్లిష్టఃతస్యఅజ
స్యరథతురగస్యరజోభిఃరూక్షాణిధూసరాణిఅలకాగ్రాణియస్యాస్సా॥ని॥అ
లకాశ్చూర్ణకుంతలాఇత్యమరః సైవఇందుమత్యేవమూర్తామూర్తిమతీసమర
విజయలక్ష్మీఃబభూవఏతల్లాభఃఅన్యతోవిజయలక్ష్మీలాభార్థఇతిభావః॥ *
౭౦॥ప్రథమేతి॥ప్రథమంఅజాగమనాత్ప్రాగేవపరిగతఃజ్ఞాతఃఅర్థఃవివాహ
విజయరూపోయేనసఃప్రథమపరిగతార్థఃరఘుః విజయినంశ్లాఘ్యజాయాస
మేతంసన్నివృత్తంస్వపురంప్రత్యాగతన్తమజంఅభినంద్యతదుపహితకుటుం
బఃతస్మిన్ అజేఉపహితకుటుంబఃన్యస్తంసంసారభారఇత్యర్థః- శాంతిమార్గే
మోక్షమార్గే ఉత్సుకఃఅభూత్-తథాహికులధుర్యేకులధురంధరే సతిసూర్య
వంశ్యాఃసూర్యవంశేభవాఃరాజానఃగృహాయగృహస్థాశ్రమాయనభవంతి-
పుత్రేరాజ్యందత్వాతపఃకర్తుంవనంజిగమిషంతీతిసూర్యవంశ్యసంప్రదాయ
ఇతిభావః॥ ... ... *

ఇతి॥ కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితా సంజీవిన్యాఖ్య
రఘువంశసప్తమసర్గవ్యాఖ్యాసమాప్తా.

రఘువంశకావ్యే- సవ్యాఖ్యానే - అష్టమస్సర్గప్రారంభః.

౧॥ అథతస్యవివాహకౌతుకంలలితంబిభ్రతఏవపార్థివః । వసుధామపిహ
స్తగామినీమకరోదిందుమతీమివాపరాం॥౨॥దురితైరపికర్తుమాత్మసాత్ప్రియ
తంతేనృపసూనవోహియత్।తదుపస్థితమగ్రహీదజః పితురాజ్ఞేతినభోగతృ
ష్ణయా॥౩॥అనుభూయవసిష్ఠసంభృతైస్సలిలైస్తేనసహాభిషేచనం।విశదోచ్ఛ్వ
సితేనమేదినీకథయామాసకృతార్థతామివ॥౪॥ సబభూవదురాసదఃపరై
ర్గురుణాథర్వవిదాకృతక్రియః। పవనాగ్నిసమాగమోహ్యయంసహితంబ్ర

౧॥అథేతి॥అథఅనంతరంపార్థివోరఘుః- లలితంసుభగంవివాహకౌతుకం
వివాహమంగళహస్తసూత్రంవాబిభ్రతఏవఅనుభవతఏవేత్యర్థః॥
ని॥కౌతుకంమంగళేహర్షేహస్తసూత్రేకుతూహలఇతిశాశ్వతః-తస్యఅజస్య
అపరామిందుమతీమివ - వసుధామపిహస్తగామినీంఅకరోత్ - అస్మిన్స
ర్గేవైతాళికావృత్తం॥ ... ... *

౨॥దురితైరితి॥నృపసూనవః రాజపుత్రాః॥ని॥ఆత్మజస్తనయస్సూనుస్సుతఃపు
త్రఃస్త్రియాంత్వమీఇత్యమరః- యద్రాజ్యందురితైరపి॥ని॥అంహోదురితదు
ష్కృతమిత్యమరః - ఆత్మసాత్ ఆత్మాధీనం - అధీనార్థేసాతిప్రత్యయః-క
ర్తుంప్రయతంతేహిప్రవర్తంతఏవేత్యర్థః ॥ని॥ హిహేతావవధారణఇ
త్యమరః-ఉపస్థితంస్వతఃప్రాప్తంతద్రాజ్యంఅజఃపితుఃఆజ్ఞేతిహేతోః- అగ్ర
హీత్ అంగీచకార-భోగతృష్ణయాభోగాశయానాగ్రహీత్॥ ... *

౩॥అనుభూయేతి।మేదినీమహీమహిషీచధ్వన్యతే॥ని॥మేదినీమహిషీభూమ్యో
రితివిశ్వః-వసిష్ఠేనసంభృతైఃఆవర్జితైస్సలిలైః- తేనఅజేనసహఅభిషేచన
మనుభూయవిశదోచ్ఛ్వసితేనస్ఫుటముద్వమనేన-ఆనందనిర్గలోచ్ఛ్వాసేనేతి
ధ్వన్యతే - కృతార్థతాంగుణవద్భర్తృలాభకృతసాఫల్యంకథయామాసే
త్యర్థః-నైతావతాపూర్వేషామపకర్షః-వర్ణ్యప్రశంసాపరత్వాత్।శ్లో॥స
ర్వత్రజయమన్విచ్ఛేత్పుత్రాదిచ్ఛేత్పరాజయమిత్యంగీకృతత్వాచ్చ॥ *

౪॥సఇతి॥అథర్వవిదాఅథర్వవేదాభిజ్ఞేనగురుణావసిష్ఠేన- కృతక్రియః అథ
ర్వవేదోక్తవిధినాకృతాభిషేకసంస్కారఇత్యర్థః- సఃఅజఃపరైఃశత్రుభిఃదు

స్మాయదస్త్ర తేజసా॥౫॥ రఘుమేవసివృత్తయావనంతమమన్యంతన రేశ్వరం ప్రజాః।సహితస్యన కేవలాంశ్రియంప్రతిపేదేసకలాన్గుణానపి॥౬॥ అధికంశుశుభేశుభంయునాద్వితయేనద్వయమేవసంగతం।పదమృద్ధమజేనపైతృకంవినయేనాస్యనవఞ్చయావనం॥౭॥సదయంబుభుజేమహాభుజస్సహసోద్వేగమియంవ్రజేదితి। అచిరోపగతాంసమేదినీంనవపాణిగ్రహణాంవధూమివ॥౮॥

రాసదఃదుర్ధర్షః బభూవ- తథాహి- అస్త్రతేజసాక్షత్రతేజసేత్యర్థః- సహితంయుక్తం-బ్రహ్మ బ్రహ్మతేజఃయత్ అయంపవనాగ్నిసమాగమోహితత్కల్ప ఇత్యర్థః-పూర్వనిపాతశాస్త్రస్యానిత్యత్వాదగ్నిశబ్దస్యద్వంద్వేచేతినపూర్వనిపాతః- తథాచకాశికాఅయమేవలక్షణహేతోర్వారితినిర్దేశః- పూర్వనిపాతస్యవ్యభిచారచిహ్నమితి-క్షాత్రేణైవాయందుర్ధర్షః- కింపునఃసిద్ధమంత్రప్రభావేసతీత్యర్థః- అత్రమనుః॥శ్లో॥నాబ్రహ్మక్షత్రమృధ్నోతినాక్షత్రంబ్రహ్మవర్ధతే। బ్రహ్మక్షత్రేతుసంపృక్తేఇహచాముత్రవర్ధతఇతి॥

౫॥రఘుమితి॥ ప్రజాఃనరేశ్వరంతం అజంనివృత్తయావనంప్రత్యావృత్తయావనంరఘుమేవ-అమన్యంత-నకించిద్భేదకమస్తీత్యర్థః-కుతఃహియస్మాత్ -సః అజఃతస్యరఘోః కేవలాంఏకాం శ్రియంనప్రతిపేదే-కింతుసకలాన్గుణాన్ధృత్యాచార్యదాక్షిణ్యాదీనపి ప్రతిపేదే - అతస్తద్గుణయోగాత్ తద్బుద్ధిర్యుక్తేత్యర్థః॥

౬॥ అధికమితి॥ద్వయమేవశుభంయునాశుభాన్వితేన॥ని।శుభంయుస్తుశుభాన్వితఇత్యమరః - అహంశుభమోర్యుస్ ఇతియుస్ప్రత్యయః-ద్వితయేనసంగతంసంపృక్తంఅధికంశుశుభే-కింకేనాతఆహ- పైతృకంపితురాగతం-ఋతష్ఠగితిఠప్రత్యయః- ఋద్ధంసమృద్ధంపదంరాజ్యంఅజేనఅస్యఅజస్యనవంయావనంవినయేనఇంద్రియజయేనచ- సంగతమితియోజనా॥శ్లో॥వినయోహీంద్రియజయస్తద్యుక్తశ్శాస్త్రమర్హతీతికామందకః రాజ్యస్థోపిప్రాకృతవన్నిర్దోషోభూదిత్యర్థః॥ ... ... *

౭॥సదయమితి॥మహాభుజఃసఃఅజఃఅచిరోపగతాంనవోపగతాం-మేదినీంనవంపాణిగ్రహణంవివాహఃయస్యాస్తాంనవోఢాంవధూమివ- సహసాబలాత్కారేణచేత్ ॥ని॥సహోబలంసహోమార్గఇత్యమరఃఇయంమేదినీవధూర్వాఉద్వేగంభయంవ్రజేదితిహేతోస్సదయంబుభుజేభుజోవనఇత్యాత్మనేపదం

౮॥ అహమితి॥ప్రకృతిషుప్రజాసుమధ్యేసర్వఃజనః- అథవాప్రకృతిష్వేత్యస్య

అహమేవమతో మహీపతేరితి సర్వః ప్రకృతిష్వచింతయత్ । ఉదధేరివ నిమ్నగాశతేష్వభవన్నాస్య విమాననా క్వచిత్ ॥ ౯ ॥ న ఖరో న చ భూయసా మృదుః పవమానః పృథివీరుహానివ । స పురస్కృతమధ్యమక్రమో నమయామాస నృపానను ద్ధరన్ ॥ ౧౦ ॥ అథ వీక్ష్య రఘుః ప్రతిష్ఠితం ప్రకృతిష్వాత్మజమాత్మవత్తయా । విషయేషు వినాశధర్మిషు త్రిదివస్థేష్వపి నిస్పృహోఽభవత్ ॥ ౧౧ ॥ గుణవత్సుతరోపితశ్రియః పరిణామే హి దిలీపవంశజాః । పదవీం తరువల్కవాససాం ప్రయతాస్సంయమినాం ప్రపేదిరే ॥ ౧౨ ॥ తమరణ్యసమాశ్రయోన్ముఖం శిరసా వే

అహమేవేత్యనేనాన్వయః- వ్యవధానం సహ్యం- సర్వః జనః ప్రకృతిషు అహమేవ మహీపతేర్మతః- మహీపతినా మాన్య ఇత్యర్థః- గతిబుద్ధీత్యాదినా వర్తమానే కర్తరి క్తః క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ- ఇత్యచింతయత్ -అమన్యత- కుతః ఉదధేః నిమ్నగాశతేష్వివ అస్య నృపస్య- కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్తరి షష్ఠీ- క్వచిదపి జనే విషయే విమాననా తిరస్కారః- నాభవత్ యతో న కంచిదవమన్యత అతస్సర్వోఽప్యహమేవాస్యాభిమత ఇత్యమన్యతేత్యర్థః॥

౯॥ నేతి॥ సః నృపః భూయసా ఖరః తీక్ష్ణః న- భూయసా మృదుః న మృదుగతిశ్చ న కింతు పురస్కృతమధ్యమక్రమస్సన్ మధ్యమపరిపాటీమవలంబన్నిత్యర్థః- పవమానః వాయుః- పృథివీరుహాన్ వృక్షానివ - రిపూన్ అనుద్ధరన్ అనుత్పాటయన్ నమయామాస- అత్రాహుః॥ శ్లో॥ మృదుమప్యవమన్యంతే తీక్ష్ణాదుద్విజతే జనః । తీక్ష్ణశ్చైవ మృదుశ్చైవ ప్రజానాం స చ సమ్మత ఇతి॥ ... *

౧౦॥ అథేతి॥ అథ రఘుః ఆత్మజం పుత్రం అజమిత్యర్థః॥ ని॥ ఆత్మజస్తనయస్సూనురిత్యమరః॥ ఆత్మవత్తయా సత్త్వవత్తయా- నిర్వికారమనస్కతయేత్యర్థః- ఉదయాదిష్వవికృతిమనస్సత్త్వముచ్యతే॥ ని॥ ఆత్మవాంత్సత్త్వవానుక్త ఇత్యుత్పలమాలాయాం- ప్రకృతిషు అమాత్యాదిషు ప్రతిష్ఠితం- రూఢమూలం వీక్ష్య జ్ఞాత్వా వినాశో ధర్మో యేషాం తేషు వినాశధర్మిషు అనిత్యేష్విత్యర్థః- త్రిదివస్థేషు స్వర్గస్థేష్వపి- విషయేషు శబ్దాదిషు నిస్పృహః అభవత్॥ ... *

౧౧॥ కులధర్మశ్చాయమస్యాప్యాసీదిత్యాహ॥ గుణవదితి॥ దిలీపవంశజాః దిలీపవంశోద్భవాః- పరిణామే వార్ధకే గుణవతి సుతే రోపితశ్రియః సంస్థాపితలక్ష్మీకాః ప్రయతాశ్చ సంతః తరువల్కలాన్యేవ వాసాంసి యేషాం తేషాం సంయమినాం మునీనాం పదవీం మార్గం ప్రపేదిరే ప్రాపుః తస్మాదస్యాపీదముచితమిత్యర్థః॥ *

౧౨॥ తమితి॥ అరణ్యసమాశ్రయోన్ముఖం ఆరణ్యసమాశ్రయోత్సుకం రఘుం సుతః

ష్టనశోభినాసుతః। పితరం ప్రణిపత్య పాదయోరపరిత్యాగమయాచతాత్మనః॥ ౧౩॥ రఘురీప్సితమాత్మజప్రియః కృతవానశ్రుముఖస్య తస్య తత్। నతు సర్ప ఇవ త్వచం పునః ప్రతిపేదే వ్యపవర్జితాం శ్రియం॥౧౪॥ సకిలాశ్రమమన్త్యమాశ్రితో నివసన్నావసథే పురాద్బహిః। సముపాస్యత పుత్రభోగ్యయా స్నుషయేవ

అజః వేష్టనశోభినా ఉష్ణీషమనోహరేణ శిరసా పాదయోః ప్రణిపత్య నమస్కృత్య-ఆత్మనః అపరిత్యాగం- అయాచత మాం పరిత్యజ్య నగంతవ్యమితి ప్రార్థితవానిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౩॥ రఘురితి॥ ఆత్మజప్రియః ప్రియపుత్రః రఘుః- అశ్రూణి ముఖే యస్య తస్య అశ్రుముఖస్య తస్య అజస్య తత్ పరిత్యాగరూపమీప్సితమభిలషితం కృతవాన్-కింతు సర్పః త్వచమివ అపవర్జితాం త్యక్తాం శ్రియం పునః న ప్రతిపేదే నప్రాప॥

౧౪॥ సకిలేతి॥ సః రఘుః కిల అంత్యమాశ్రమం చతుర్థమాశ్రమం ఆశ్రితస్సన్-పురాద్బహిః ఆవసథే స్థానే నివసన్ సన్ అవికృతేంద్రియః విజితేంద్రియస్సన్నిత్యర్థః అతఏవ స్నుషయేవ ఇందుమత్యేవ-పుత్రభోగ్యయా న తు స్వభోగ్యయా శ్రియా సముపాస్యత శుశ్రూషితః విజితేంద్రియస్య తస్య స్నుషయేన శ్రియాపి పుష్పఫలోదకాహరణాదిశుశ్రూషాఽవ్యతిరేకేణ న కించిదపేక్షితమాసీదిత్యర్థః- అత్ర యద్యపి బ్రాహ్మణాః ప్రవ్రజంతీతి శ్రుతేః॥ శ్లో॥ ఆత్మన్యగ్నీంత్సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేద్గృహాదితి మనువచనాత్॥ శ్లో॥ ముఖజానామయం ధర్మో యద్విష్ణోర్లింగధారణం। బాహుజాతోరుజాతానామయం ధర్మో న విద్యత ఇతి ప్రతిషేధదర్శనాచ్చ-బ్రాహ్మణస్యైవాంత్యాశ్రమే అధికారః నతు క్షత్రియాదేరిత్యాహుః-తథాపి- యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదిత్యాదిశ్రుతేః త్రైవర్ణికసాధారణ్యాత్ - త్రయాణాం వర్ణానాం వేదమధీత్య చత్వార ఆశ్రమా ఇతి సూత్రకారవచనాచ్చ॥ శ్లో॥ బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వాపి వైశ్యో వా ప్రవ్రజేద్గృహాదితి మనుస్మరణాచ్చ॥ శ్లో॥ ముఖజానామయం ధర్మో యద్విష్ణోర్లింగధారణం। బాహుజాతోరుజాతానామయం ధర్మో న విద్యత ఇతి నిషేధస్య పరమహంససన్న్యాసవిషయత్వాచ్చ॥ శ్లో॥ ముఖజానామయం ధర్మో యద్విష్ణోర్లింగధారణం। బాహుజాతోరుజాతానాం త్రిదండస్తు స్వధర్మత ఇతి దర్శనాచ్చ-క్వచిత్ తస్య బ్రాహ్మణగ్రహణస్య ఉపలక్షణత్వమాచక్షాణాః కేచిత్ త్రైవర్ణికాధికారం ప్రపేదిరే- తథా-సకిలాశ్రమమన్త్యమాశ్రిత ఇతి కవినాప్యయమేవ పక్షో వివక్షితః- అన్యథా అస్యా అసంప్రస్థాశ్రమపరతయా వ్యాఖ్యానే॥ శ్లో॥ వి

వావికృతేంద్రియః శ్రియా॥ ౧౫ ॥ ప్రశమస్థితపూర్వపార్థివం కులమభ్యుద్యతనూతనేశ్వరం। నభసానిభృతేందునాతులాముదితార్కేణ సమారురోహతత్॥ ౧౬॥ యతిపార్థివలింగధారణౌ దదృశాతే రఘురాఘవౌ జనైః। అనివృత్తిమహోదయార్థయోర్భువమంశావివ ధర్మయోర్గతౌ॥ ౧౭॥ అజితాధిగమాయమంత్రిభిర్యుయుజే నీతివిశారదైరజః। అనపాయిపదోపలబ్ధయే రఘురాప్తైస్సమియాయ యోగిభిః ॥ ౧౮॥ నృపతిః ప్రకృతీరవేక్షితుం వ్యవహారాసనమాదదేయువా। పరిచేతుముపాంశు ధారణాం కుశపూతం ప్రవయాస్తు విష్టరం॥

దధేవిధిమస్యనైష్ఠికం యతిభిస్సార్ధమనగ్నిమగ్నిచిదితి వ్యాఖ్యానేనానగ్నిసంస్కారేణవిరోధస్స్యాత్ అగ్ని సంస్కారవిరహితస్యవానప్రస్థస్యైవాభావాదిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ... ... *

౧౫॥ ప్రశమేతి॥ ప్రశమే స్థితః పూర్వపార్థివః రఘుః యస్యతత్ అభ్యుద్యతః నూతనేశ్వరః అజః యస్యతత్ - తత్కులం నిభృతేందునా అస్తమయాసన్నచంద్రేణ ఉదితార్కేణ చ నభసా॥ ని॥ నభోంతరిక్షం గగనమిత్యమరః - తులాం సాదృశ్యమారురోహ॥ ... ... *

౧౬॥ యతీతి॥ యతిః భిక్షుః యతిపార్థివలింగధారిణౌ రఘురాఘవౌ రఘుతత్పుత్రౌ అనివృత్తిమహోదయార్థయోః - మోక్షాభ్యుదయఫలయోః ధర్మయోః నివర్తకప్రవర్తకధర్మయోరిత్యర్థః - భువం గతౌ భూలోకమవతీర్ణౌ అంశావివ జనైః దదృశాతే దృష్టౌ॥ ... ... *

౧౭॥ అజితేతి॥ అజః అజితాధిగమాయ అజితపదలాభాయ నీతివిశారదైః మంత్రిభిః యుయుజే సంగత ఇత్యర్థః - రఘుః అనపాయిపదస్య మోక్షస్యైవ ఉపలబ్ధయే ప్రాప్తయే ఆప్తైః యథార్థదర్శిభిః యోగిభిః సమియాయ సమేతః ఉభయత్రాప్యపాయచింతార్థమితి శేషః॥ ... ... *

౧౮॥ నృపతిరితి॥ యువా నృపతిః అజః ప్రకృతీః ప్రజాః కార్యార్థినీః - అవేక్షితుం దుష్టాదుష్టపరీక్షార్థం వ్యవహారాసనం ధర్మాసనమాదదే స్వీచకార - ప్రవయాః స్థవిరః నృపః రఘుస్తు॥ ని॥ ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధ ఇత్యమరః - ధారణాం చిత్తస్యైకాగ్రతాం పరిచేతుం అభ్యసితుం ఉపాంశు విజనే ॥ ఉపాంశు విజనే ప్రోక్తమితి హలాయుధః - కుశైః పూతం విష్టరం ఆసనం ఆదదే॥ శ్లో॥ యమాదిగుణసంయుక్తే [illegible] సిద్ధః॥ ... *

౧౯॥ అనయత్ప్రభుశక్తిసంపదా వశమేకో నృపతీననన్తరాన్ । అపరః ప్రణిధానయోగ్యయా మరుతః పంచశరీరగోచరాన్ ॥౨౦॥ అకరోదచిరేశ్వరః క్షితౌ ద్విషదారంభఫలాని భస్మసాత్ । ఇతరో దహనే స్వకర్మణాం వవృతే జ్ఞానమయేన వహ్నినా ॥౨౧॥ పణబంధముఖాన్గుణానజః షడుపాయుఙ్క్త సమీక్ష్య తత్ఫలమ్ । రఘురప్యజయద్గుణత్రయం ప్రకృతిస్థం సమలోష్టకాంచనః ॥ ౨౨॥ న నవః ప్రభురాఫలోదయాత్ స్థిరకర్మా విరరామ కర్మణః । న చ యోగవిధేర్న

౧౯॥ అనయదితి॥ ఏకః అన్యతరః అజ ఇత్యర్థః - అనంతరాన్ స్వభూమ్యనంతిరాన్ నృపతీన్ యాతవ్యపార్ష్ణిగ్రాహాదీన్ ప్రభుశక్తిసంపదా కోశదండమహిమ్నా వశం స్వాయత్తతాం అనయత్ - అపరః రఘుః ప్రణిధానయోగ్యయా సమాధ్యభ్యాసేన॥ ని॥ యోగ్యాభ్యాసార్కయోషితోరితి విశ్వః॥ శరీరగోచరాన్ శరీరాశ్రయాన్ పంచమరుతః ప్రాణాదీన్ వశం అనయత్ నయతేర్ద్వికర్మకత్వం॥ ... ... ❀

౨౦॥ అకరోదితి॥ అచిరేశ్వరః నూతనప్రభుః అజః క్షితౌ ద్విషతాం శత్రూణాం ఆరంభాః కర్మాణి తేషాం ఫలాని భస్మసాత్ అకరోత్ కార్త్స్న్యేన భస్మీచకార- విభాషాసాతికార్త్స్న్యే ఇతి సాతిప్రత్యయః- ఇతరః రఘుః జ్ఞానమయేన ఆత్మతత్వజ్ఞానరూపేణ వహ్నినా కరణేన స్వకర్మణాం భవబీజభూతానాం దహనే భస్మీకరణే వవృతే స్వకర్మాణి దగ్ధుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః॥ శ్లో॥ జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽర్జునేతి గీతాయాం॥ ... ❀

౨౧॥ పణేతి॥ పణబంధః సంధిరితి కౌటిల్యః - అజః పణబంధముఖాన్ సంధ్యాదీన్ షడ్గుణాన్॥ ని॥ సంధిర్నా విగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః। షడ్గుణా ఇత్యమరః- తేషాం గుణానాం ఫలం తత్ఫలం సమీక్ష్య ఆలోచ్య ఉపాయుఙ్క్త- ఫలిష్యంతమేవ గుణం ప్రాయుఙ్క్తేత్యర్థః- ప్రోపాభ్యాం యుజేరయజ్ఞపాత్రేష్విత్యాత్మనేపదం- సమే తుల్యతయా భావితే లోష్టం మృత్పిండః కాంచనం చైతే యస్య సః సమలోష్టకాంచనః నిస్పృహ ఇత్యర్థః- రఘురపి గుణత్రయం సత్వాదికం॥ ని॥ గుణాస్సత్వం రజస్తమ ఇత్యమరః - ప్రకృతౌ సమావస్థాయామేవ తిష్ఠతీతి ప్రకృతిస్థం పునర్వికారశూన్యం యథా భవతి తథా అజయత్॥ ❀

౨౨॥ నేతి॥ స్థిరకర్మా ఆఫలోదయకారీ నవప్రభుః నూతనప్రభుః అజః ఆఫలోదయాత్ ఫలసిద్ధిపర్యం[illegible] న నివృత్తః- జుగుప్సా

వేతరఃస్థిరధీరాపరమాత్మదర్శనాత్॥ ౨౩ ॥ ఇతిశత్రుషుచేంద్రియేషుచప్రతిషిద్ధప్రసరేషుజాగ్రతౌ । ప్రసితావుదయాపవర్గయోరుభయీంసిద్ధిముభావవాపతుః॥౨౪॥ అథకాశ్చిదజవ్యపేక్షయాగమయిత్వాసమదర్శనస్సమాః।తమసఃపరమాపదవ్యయంపురుషంయోగసమాధినారఘుః॥౨౫॥ శ్రుతదేహవిసర్జనఃపితుశ్చిరమశ్రూణివిసృజ్యరాఘవః। విదధేవిధిమస్యనైష్ఠికంయతిభిస్సా

విరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీవ్యాజ్పరిభ్యోరమఇతిపరస్మైపదం-స్థిరధీఃనవేతరోరఘుచ్చఆపరమాత్మదర్శనాత్పరమాత్మసాక్షాత్కారపర్యంతంయోగవిధేః ఐక్యానుసంధానాత్ నవిరరామ॥

౨౩॥ ఇతీతి॥ఇత్యేవంప్రతిషిద్ధఃప్రసరఃస్వార్థప్రవృత్తిర్యేషాం తేషుశత్రుషుచ ఇంద్రియేషుచజాగ్రతౌ అప్రమత్తౌ ఉదయాపవర్గయోః అభ్యుదయ మోక్షయోఃప్రసితౌఆసక్తౌ॥ని॥తత్పరేప్రసితాసక్తావిత్యమరఃఉభౌఅజరఘూ - ఉభయీంద్వివిధాంఅభ్యుదయమోక్షరూపాం-ఉభాదుదాత్తోనిత్యమితితయప్ప్రత్యయస్యాయజాదేశః-టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ -సిద్ధింఫలంఅవాపతుః- ఉభౌఉభేసిద్ధీయథాసంఖ్యమవాపతురిత్యర్థః॥

౨౪॥అథేతి॥రఘుఃసమదర్శనఃసర్వభూతేషుసమదృష్టిస్సన్- అజస్యవ్యపేక్షయాఅజాకాంక్షయాదనురోధేనకాశ్చిత్సమాఃకతిచిద్వర్షాణి ॥ ని ॥ సమావషేసమంతుల్యామితివిశ్వః ॥ హాయనోస్త్రీశరత్సమాఇత్యమరశ్చ- గమయిత్వానీత్వాయోగసమాధినా ఐక్యానుసంధానేన॥ శ్లో ॥ సంయోగోయోగఇత్యుక్తోజీవాత్మపరమాత్మనోరితివసిష్ఠః- తమసఃపరం అవిద్యాయాఃపరం మాయాతీతమిత్యర్థః- అవ్యయం అనంతంపురుషంపరమాత్మానం ఆపత్ పరమాత్మైక్యంప్రాపేత్యర్థః॥

౨౫॥ శ్రుతేతి॥ అగ్నించితవాన్ అగ్నిచిత్ -అగ్నౌచేరితిక్విప్॥ని॥చితవానగ్నిమగ్నిచిదిత్యమరః॥రాఘవఃఅజఃపితుఃరఘోఃశ్రుతదేహవిసర్జనఃశ్రుతపితృదేహత్యాగస్సన్నిత్యర్థః- చిరంఅశ్రూణివిసృజ్యఅస్యపితుఃయతిభిః పరివ్రాజకైఃతత్కల్పవిద్భిస్సార్థం-అనగ్నిమగ్నిరహితం అనగ్నిసాధ్యమిత్యర్థః- నిష్ఠాయాంఅంతేభవంనైష్ఠికంవిధిం-అంత్యకర్మ-విదధేచక్రే- అనగ్నింవిధిమిత్యత్రశౌనకః॥శ్లో॥సర్వసంగనివృత్తస్యధ్యానయోగరతస్యచ।నతస్యదహనంకార్యంనైవపిండో[illegible]వేనైవబిలేభిక్షోఃకళేబరం।

ర్థమనగ్నిమగ్నిచిత్॥౨౬॥అకరోచ్చతతోర్ధ్వదైహికంపితృభక్త్యాపితృకార్యకల్పవిత్।నహితేనపథాతనుత్యజస్తనయావర్జితపిండకాంక్షిణః॥౨౭॥ సపరార్థ్యగతేరశోచ్యతాంపితురుద్దిశ్యసదర్థవేదిభిః।శమితాధిరధిజ్యకార్ముకః కృతవానప్రతిశాసనంజగత్॥౨౮॥ క్షితిరిందుమతీచభామినీపతిమాసాద్యతమగ్ర్యపౌరుషం। ప్రథమాబహురత్నసూరభూదపరా వీరమజీజనత్సుతం॥౨౯॥దశరశ్మిశతోపమద్యుతింయశసాదిక్షుదశస్వపిశ్రుతం। దశపూర్వరథం

ప్రోక్షణం ఖననంచైవసర్వం తేనైవకారయేదితి॥

౨౬॥ అకరోదితి॥ పితృకార్యకల్పవిత్-శ్రాద్ధవిధానజ్ఞః- అజః తథాపితృభక్త్యాతస్యరఘోః ఊర్ధ్వదేహాద్భవంపౌర్ధ్వదైహికం-శ్రాద్ధంచఅకరోత్-ఊర్ధ్వదేహాచ్చేతివక్తవ్యాత్ ఠక్ -అనుశతికాదీనాంచేత్యుభయపదవృద్ధిః- భక్త్యైవాకరోత్ నతువిధిరస్తీతిభావః।ఏతదేవాహనహీతి- తేనపథాయోగమార్గేణతనుత్యజః దేహత్యాగినఃతనయేన ఆవర్జితందత్తంపిండం కాంక్షంతీతితథోక్తాఃనహినభవంతిఖలు॥శ్లో॥నైవపిండోదకక్రియా ఇతివచనాదిత్యర్థః॥

౨౭॥సఇతి॥పరార్థ్యగతేఃఉత్కృష్టగతేఃముక్తస్యేత్యర్థః-పితుఃరఘోః అశోచ్యతాంశోకానర్హత్వంఉద్దిశ్యఅభిసంధాయశోకోనకర్తవ్య ఇత్యుపదిశ్యేత్యర్థః-సదర్థవేదిభిఃవృద్ధైఃశమితాధిఃనివర్తితమనోవ్యథః॥ ని॥ పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః-సఃఅజఃఅధిజ్యంఅధికృతమౌర్వీకంకార్ముకం యస్యసతథోక్తస్సన్ జగత్ అప్రతిశాసనంప్రత్యాజ్ఞారహితంకృతవాన్ - స్వయమేవసర్వపాలకఇత్యర్థః-అశోచ్యత్వేసుమంతుః॥శ్లో॥పరివ్రాజవిపన్నేతుపతితేచాత్మవేదిని।కార్యోనశోకోజ్ఞాతీనామన్యథాదోషభాగ్జనఇతి॥

౨౮॥ క్షితిరితి॥ క్షితిః మహీ ఇందుమతీనామభామినినారీచ॥ని॥ నారీభామాచభామినీతిహలాయుధః - అగ్ర్యపౌరుషంమహాపరాక్రమంతం అజంపతిం ఆసాద్య - తత్రప్రథమాక్షితిః - బహూనిరత్నానిశ్రేష్ఠవస్తూనిసూతే ఇతిబహురత్నసూః అభూత్ ॥ ని ॥ రత్నంస్వజాతిశ్రేష్ఠేపీత్యమరః - అపరా ఇందుమతీ వీరం సుతం అజీజనత్ జనయతిస్మ॥

౨౯॥కిన్నామకోసౌతత్రాహ॥దశేతి॥దశరశ్మిశతానియస్యసఃదశరశ్మిశతఃసహస్రాంశుః॥ని॥భానుర్హంసస్సహస్రాంశురిత్యమరః-సూర్యఃశ ఉపమాయ

యమాఖ్యయాదశకంఠారిగురుంవిదుర్బుధాః॥ ౩౦॥ ఋషిదేవగణస్వధాభు
జాంశ్రుతయాగప్రసవైస్సపార్థివః। అనృణత్వముపేయివాన్ బభౌపరిధేర్ము
క్తఇవోష్ణదీధితిః॥ ౩౧॥ బలమార్తభయోపశాంతయేవిదుషాంసన్నతయే
బహుశ్రుతం। వసుతస్యవిభోర్నకేవలంగుణవత్తాపిపరప్రయోజనం॥ ౩౨॥
సకదాచిదవేక్షితప్రజస్సహదేవ్యావిజహారసుప్రజాః । నగరోపవనేశచీస
ఖోమరుతాంపాలఇవనన్దనే॥ ౩౩॥ అథరోధసిదక్షిణోదధేశ్శ్రితగోకర్ణని

స్యాస్సాద్యుతిర్యస్యతంయశసాదశస్వపిదిక్షు శ్రుతంప్రసిద్ధం-దశకంఠారేః
రావణశత్రోః రామస్యగురుంపితరం-యంసుతంఆఖ్యయానామ్నా- దశపూ
ర్వఃదశశబ్దపూర్వఃరథఃరథశబ్దోయస్యతందశపూర్వరథం- దశరథమిత్యర్థః-
బుధాఃవిదుఃవిందంతి-విదోలటోవేతిఝేరుసాదేశః॥ ... *

౩౦॥ఋషీతి॥శ్రుతయాగప్రసవైఃఅధ్యయనయజ్ఞసంతానైః-యథాసంఖ్యం
ఋషీణాందేవగణానాంస్వధాభుజాంపితౄణాంఅనృణత్వంఋణనిర్ముక్త
త్వండపేయివాన్ప్రాప్తవాన్సఃపార్థివఃఅజఃపరిధేఃపరివేషాత్॥ని॥పరివే
షస్తుపరిధిరుపసూర్యకమణ్డలఇత్యమరఃముక్తఃఉష్ణదీధితిఃఉష్ణాంశురివబభౌ॥

౩౧॥బలమితి॥ తస్యవిభోః కేవలంవసుధనమేవపరప్రయోజనం-కింతుగుణవ
త్తాపిపరప్రయోజనంపరోపకారకం-కరణేల్యుట్- బలంఆర్తానాంఆపన్నా
నాంభయోపశాంతయేనతుస్వార్థంవా బహుభూరిశ్రుతంవిద్యావిదుషాం
సన్నతయేసత్కారాయ-నతూత్సేకాయ॥ ... ... *

౩౨॥సఇతి॥ అవేక్షితప్రజఃఅకుతోభయత్వేనఅనుసంహితప్రజః- కేవలంస్త్రీ
వ్యసనీనాభవదితిభావః- శోభనాప్రజాయస్యససుప్రజాఃసుపుత్రవాన్ పుత్ర
న్యస్తభారఃనిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్ప్రత్యయః- సఃనృపఃకదాచి
త్ దేవ్యాఇందుమత్యాసహనగరోపవనేశచ్యాస్సఖాశచీసఖఃరాజాహస్స
ఖిభ్యష్టచ్-మరుతాంఅమరాణాంపాలయితాదేవేంద్రః నందనఇవవిజహార
చిక్రీడ॥ని॥నందనంవనమిత్యమరః॥ ... ... *

౩౩॥అథేతి॥అథదక్షిణోదధేఃదక్షిణసముద్రస్యరోధసికూలే॥ని॥ఉదన్వానుద
ధిస్సింధుః-కూలంరోధశ్చతీరంచేతిచామరః- శ్రితంగోకర్ణనికేతంగోకర్ణా
ఖ్యంస్థానంయేనతం-ఈశ్వరంశివం-ఉపవీణఇతుంవీణయాఉపగాతుం సత్యా
పపాశేత్యాదినా [illegible] వస్తునున్న ప్రత్య

కేతమీశ్వరం। ఉపవీణయితుంయయౌరవేరుదగావృత్తిపథేననారదః॥ ౩౪॥
కుసుమైర్గ్రథితానపార్థివైస్స్రజమాతోద్యశిరోనివేశితాం।అహరత్కిలత
స్యవేగవానధివాసస్పృహయేవమారుతః॥ ౩౫॥ భ్రమరైఃకుసుమానుసారి
భిఃపరికీర్ణాపరివాదినీమునేః । దదృశేపవనావలేపజంసృజతీబాష్పమివాంజ
నావిలం॥ ౩౬॥అభిభూయవిభూతిమార్తవీంమధుగంధాతిశయేనవీరుధాం।
నృపతేరమరస్రగాపసాదయితోరశ్ఛదకోటిషుస్థితం॥ ౩౭॥ క్షణమాత్రసఖీం
సుజాతయోస్తనయోస్తామవలోక్యవిహ్వలా । నిమిమీలనరోత్తమప్రియా

యః-నారదఃరవేస్సంబంధినాఉదగావృత్తిపథేనఉదీచీదిగ్భాగాదావృత్తేః
పంథాఃఉదగావృత్తిపథః తేనఆకాశమార్గేణయయౌ॥ ... ❋

౩౪॥ కుసుమైరితి॥ అపార్థివైఃఅపృథివీభవైఃదివ్యైరిత్యర్థః-తైఃకుసుమైః
గ్రథితాంరచితాంతస్యనారదస్యఆతోద్యస్యవాద్యస్య వీణారూపస్యశిరసిని
వేశితాం॥ని॥చతుర్విధమిదంవాద్యంవాదిత్రాతోద్యనామకమిత్యమరః స్రజం
మాలాంవేగవాన్మారుతః అధివాసేవాసనాయాంస్పృహయేవ- తయా
స్రజాస్వాంగంసంస్కర్తుమివేత్యర్థః॥ ని ॥ సంస్కారోగంధమాల్యా
ద్యైర్యస్స్యాత్తదధివాసనమిత్యమరః॥అహరత్ కిలేత్యైతిహ్యే॥ ❋

౩౫॥భ్రమరైరితి॥ కుసుమానుసారిభిఃకుసుమాన్యనుసరద్భిః భ్రమరైఃపరికీ
ర్ణావ్యాప్తా-మునేఃనారదస్యపరివాదినీవీణావిశేషః॥ని॥ వీణాతువల్లకీ-విపం
చీ సాతుతంత్రీభిస్సప్తభిఃపరివాదినీత్యమరః పవనస్యఅవలేపః అధిక్షేపఃత
జ్జంఅంజనేనఆవిలంకలుషం-బాష్పంఅశ్రుసృజతీముంచతీవదదృశే- పరిభూ
తాహిస్త్రియోరుదంతీతిభావః॥ ... ... ❋

౩౬॥అభిభూయేతి॥సాఅమరస్రక్ దివ్యమాలా-మధుగంధయోః మకరందసౌ
రభ్యయోఃఅతిశయేనవీరుధాంలతానాం॥ ని॥లతాప్రతానినీవీరుదిత్యమరః॥
ఆర్తవీంఋతుభవాంవిభూతింమధుగంధసంపదం అభిభూయతిరస్కృత్య-
నృపతేఃఅజస్యదయితాయాఃఇందుమత్యాఃఉరః ఛాద్యతేఆభ్యామిత్యురశ్ఛ
దౌకుచౌతయోః కోటిషుఅగ్రేషుప్రదేశేష్విత్యర్థః- స్థితంఆపప్రాప్తా-ఉర
శ్ఛదఃకంచుకఇతికేచిత్॥ ... ... ❋

౩౭॥క్షణేతి॥సుజాతయోస్సుజన్మనోఃసుందరతమయోరిత్యర్థః- స్తనయోః-

క్షణమాత్రసఖీంతాంస్రజంఅవలోక్య- విహ్వలావివశానరోత్తమస్యఅజస్య

హృతచన్ద్రా తమసేవ కౌముదీ॥౩౮॥ వపుషాకరణోజ్ఘితేన సానిపతంతీపతిమ ప్యపాతయత్ ।నను తైలనిషేకబిందునాసహదీపార్చిరుపైతి మేదినీం॥౩౯॥ ఉ భయోపరి పార్శ్వవర్తినాంతుములేనార్తరవేణ వేజితాః।విహగాః కమలాక రాశ్రయాస్సమదుఃఖా ఇవతత్రచుక్రుశుః॥౪౦॥ నృపతేర్వ్యజనాదిభిస్తమో నునుదే సాతుతథైవసంస్థితా । ప్రతికారవిధానమాయుషస్సతి శేషేహిఫలా యకల్పతే॥౪౧॥ ప్రతియోజయితవ్యవల్లకీసమవస్థామథసత్వవిప్లవాత్ । సనినా

ప్రియా ఇందుమతీ - తమసా రాహుణా ॥ ని ॥ తమస్తురాహుస్స్వర్భాను స్సైంహికేయో విధుంతుద ఇత్యమరః - హృతచంద్రా కౌముదీవనిమీలిత- ను మారేత్యర్థః॥ని॥ అంతో నిమీలనం దీర్ఘనిద్రా చేతిహలాయుధః॥ *

౩౮॥ వపుషేతి॥ కరణైరింద్రియైః ఉజ్ఘితేన ॥ కరణం సాధకతమక్షేత్రగాత్రేం ద్రియేష్వపీత్యమరః- వపుషాకరణేన నిపతంతీ సా ఇందుమతీ పతిం అజమపి అపా తయత్ - తథాహి - నిషిచ్యత ఇతి నిషేకః తైలమేవ నిషేకః క్షరత్తైలమిత్యర్థః- తస్యబిందునాసహ దీపార్చిః దీపజ్వాలా ॥ని॥ జ్వాలాభాసోర్నపుంస్యర్చిరిత్య మరః మేదినీం మహీం ఉపైతి ననుఉపైత్యేవ ॥ని॥ ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానున యామంత్రణే నన్విత్యమరః॥ ... ... *

౩౯॥ ఉభయోరితి॥ ఉభయోః జాయాపత్యోః పరిపార్శ్వవర్తినాం పరిజనా నాం తుములేన సంకులేన ఆర్తరవేణ కరుణస్వనేన - వేజితాః భీతాః కమలాక రాశ్రయాః విహగాః హంసాదయశ్చ తత్ర ఉపవనే సమదుఃఖా ఇవ తుల్యశోకా ఇవ చుక్రుశుః చక్రందుః॥ ... ... *

౪౦॥ నృపతేరితి॥ నృపతేః అజస్య తమః అజ్ఞానం మూర్ఛేతి యావత్ వ్యజనాదిభి స్సాధనైః నునుదే నున్నం - సా ఇందుమతీ తథైవ సంస్థితా మృతా - తథాహి ప్రతి కారవిధానం చికిత్సా ఆయుషః శేషే సతి ఫలాయ కల్పతే ఆరోగ్యాయ భవతి నాన్యథా - తస్మాత్ ఆయుశ్శేషసంభవాత్ నృపః ప్రతికారేణ ఉత్థితః సాతు తదభావాత్ మృతేత్యర్థః - యోజనాయాం ప్రతికారవిధానమిత్యాది పశ్చిమా ర్థం ప్రకృతేన వాక్యద్వయేన యోజనీయం॥ ... ... *

౪౧॥ ప్రతీతి॥ అథ సత్వవిప్లవాత్ అసునిష్క్రమణాద్ధేతోః॥ని॥ ద్రవ్యాసువ్యవ సాయేషు సత్వమస్త్రీతు జంతుష్వి త్యమరః- ప్రతియోజయితవ్యా తంత్రీభిర్యో జనీయా నతు యోజితా వితంత్రీత్యర్థః- తస్యాః వల్లక్యాః వీణాయాః సమవస్థేవ సమవస్థా దశా యస్యాస్సా తాం ... అవస్థాం ... సమవస్థితకవినా ప్రయుజ్యతే

యనితాంతవత్సలః పరిగృహ్యోచితమంకమఙ్గనామ్॥౪౨॥ పతిరఙ్కనిషణ్ణయా
తయాకరణాపాయవిభిన్నవర్ణయా । సమలక్ష్యత బిభ్రదావిలాం మృగరేఖా
ముషసీవచన్ద్రమాః॥ ౪౩ ॥ విలలాపసబాష్పగద్గదంసహజామప్యపహాయ
ధీరతామ్।అభితప్తమయోఽపిమార్దవంభజతేకైవకథాశరీరిషు॥౪౪॥ కుసుమా
న్యపిగాత్రసఙ్గమాత్ప్రభవన్త్యాయురపోహితుంయది।నభవిష్యతిహన్తసాధ
నంకిమివాన్యత్ప్రహరిష్యతోవిధేః॥౪౫॥ అథవామృదువస్తుహింసితుంమృదు
నైవారభతేప్రజాన్తకః। హిమసేకవిపత్తిరత్రమేనలినీపూర్వనిదర్శనంమతా

అంగనాంఇందుమతీంనితాంతంవత్సలఃప్రేమవాన్ సఃఅజః - పరిగృహ్యహ
స్తాభ్యాంగృహీత్వాఉచితంపరిచితంఅంకంఉత్సంగంనినాయ॥ ... ❋

౪౨॥పతిరితి॥ పతిఃఅజఃఅంకనిషణ్ణయాఉత్సఙ్గస్థితయాకరణానాంఇంద్రియా
ణాంఅపాయేనఅపగమేనవిభిన్నవర్ణయావిచ్ఛాయయాతయాఅంగనయా
కరణేనఉషసిప్రాతఃఆవిలాంమలినాంమృగరేఖాంబిభ్రత్ చంద్రమాఃచంద్ర
ఇవసమలక్ష్యత॥ ... ... ❋

౪౩॥విలలాపేతి॥ సఃఅజఃసహజాంస్వాభావికీమపిధీరతాంధైర్యమపహాయ
త్యక్త్వాబాష్పగద్గదంయథాతథావిలలాపపరిదేవితవాన్॥ని॥ విలాపఃపరిదే
వనమిత్యమరః॥తథాహిఅభితప్తంసంతప్తంఅయోపి - అసంభావితమార్ద
వమపీతిభావః-మార్దవంభజతేశరీరిషువిషయేఅభితప్తేష్వితిశేషః-కైవకా
కథాఅనుక్తసిద్ధేత్యర్థః ... ... ❋

౪౪॥కుసుమానీతి॥కుసుమాన్యపి-అపిశబ్దోనితాంతమార్దవద్యోతనార్థః- గా
త్రసఙ్గమాత్ శరీరస్పర్శాత్ ఆయుఃజీవితకాలం॥ని॥ఆయుర్జీవితకాలోనేత్య
మరః॥అపోహితుంఅపహర్తుంప్రభవంతియదిహంతేతివిషాదే॥ని॥ హంత
హర్షేవిషాదేచేతివిశ్వః॥ప్రహరిష్యతః- విధేఃఅన్యత్ కుసుమాతిరిక్తంకిమి
వవస్తు-ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే-కీదృశమిత్యర్థః-సాధనంనభవిష్యతి-సర్వమ
పిసాధనంభవత్యేవేత్యర్థః॥ ... ... ❋

౪౫॥అథవేతి॥అథవాప్రజాంతకఃజనానాంనాశకఃకాలః-మృద్వితిపదచ్ఛేదః
మృదుకోమలంవస్తుమృదునైవవస్తునాహింసితుంహంతుం ఆరభతేప్రారభ
తేఅత్రార్థేహిమసేకేనవిపత్తిర్యస్యాస్సానలినీమేపూర్వనిదర్శనం ప్రథమో
దాహరణంమతాసమ్మతా॥ ... ... ❋

౪౬॥స్రగియంయదిజీవితాపహాహృదయేకిన్నిహితానహన్తిమాం।విషమప్య
మృతంక్వచిద్భవేదమృతంవావిషమీశ్వరేచ్ఛయా॥ ౪౭॥ కృతవత్యసినావధీర
ణామపరాద్ధేపియదాచిరమ్మయి।కథమేకపదేనిరాగసఞ్జనమాభాష్యమిమం
నమన్యసే॥౪౮॥ధ్రువమస్మిశఠశ్శుచిస్మితేవిదితఃకైతవవత్సలస్తవ। పరలోక
మసన్నివృత్తయేయదనాపృచ్ఛ్యగతాసిమామితః॥౪౯॥దయితాంయదితావ
దన్వగాద్వినివృత్తంకిమిదంతయావినా। సహతాంహతజీవితంమమప్రబలా
మాత్మకృతేనవేదనాం॥౫౦॥సురతశ్రమసంభృతోముఖేధ్రియతేస్వేదలవోద్గ

౪౬॥స్రగితి॥ఇయంస్రక్ జీవితమపహంతీతిజీవితాపహాయది-అన్యేభ్యోపిదృ
శ్యతఇతిహంతేర్డప్రత్యయః-హృదయేవక్షసి॥ని॥ హృదయంవక్షసిస్వాంతఇ
తిశాశ్వతః-నిహితాసతీమాంకింనహంతి-కింతు-ఈశ్వరేచ్ఛయాక్వచిత్ విషమ
పిఅమృతంభవేత్ అమృతంవావిషంభవేత్ - దైవమేవాత్రకారణమిత్యర్థః॥

౪౭॥కృతవతీతి॥యయిచిరంభృతం - అపరాద్ధేపిఅపరాధంకృతవత్యపి-రా
ధేఃకర్తరిక్తః-యదాయతోహేతోః - యదేతిహేత్వర్థఃస్వరాదిషుపఠ్యతే-
యదేతిహేతావితిగణవ్యాఖ్యానే-అవధీరణామవజ్ఞాంనకృతవత్యసి- అసేః
వర్తమానసామీప్యఇతిలట్-తత్కథమేకపదేతత్క్షణే॥ ని॥ తత్క్షణేస్యాదేకప
దంవర్తన్యామేకపద్యపీతివిశ్వః- నిరాగసంనిరపరాధంఇమంజనం- ఇనుమి
త్యాత్మనిర్దేశః-మామిత్యర్థః-ఆభాష్యంసంభాష్యంనమన్యసేనజానాసి॥ *

౪౮॥ధ్రువమితి॥ హేశుచిస్మితేశఠఃగూఢవిప్రియకారీకైతవేనకపటేనవత్సలః
కైతవవత్సలః-ఇతితవవిదితః త్వయావేద్యమానోస్మిధ్రువం- గతిబుద్ధీత్యాది
నావర్తమానేక్తః-కస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీ-ధ్రువం-కుతఃయద్యస్మాత్ మాం
ఆనాపృచ్ఛ్యఅనామంత్ర్య ఇతః అస్మాల్లోకాత్పరలోకంఅసన్నివృత్తయేఅ
పునరావృత్తయేగతాసి॥ ... ... *

౪౯॥-దయితామితి॥ఇదంమమహతజీవితంకష్టజీవితందయితాంయద్యన్వగా
త్తావత్ అన్వగాదేవ- యదిపూర్వంమూర్ఛాసమయఏవేతిభావః - తయా
వినాకింకిమర్థంవినివృత్తమ్ - తేనఅనుచితంకృతమిత్యర్థః- అతఏవఅత్మ
కృతేనస్వదుశ్చేష్టితేననివృత్తిరూపేణప్రబలాంవేదనాంసహతాం- స్వయం
కృతాపరాధేషుసహనమేవశరణమితిభావః॥ ... ... *

౫౦॥సురతేతి॥ సురతశ్రమేణసంభృతఃజనితః స్వేదలవోద్గమోపిస్వేదబిన్దూ
దయోపి తేముఖేధ్రియతేఅవతిష్ఠతే-ధృఙ్ అవస్థానేఇతిధాతోఃతౌదాదికాత్

మోపి తే।అథవా స్తమితాత్వమాత్మనాధిగిమాన్నేహభృతానుసారతాం॥౫౧ మనసాపినవిప్రియంమయాకృతపూర్వ్వ స్తవకింజహాసిమాం।ననుశబ్దపతిః క్షితే రహంత్వయి మేభావనిబంధనారతిః॥౫౨॥ కుసుమోపచితాన్వలీమతశ్చలయ న్భృఙ్గరుచ స్తవాలకాన్। కరభోరుకరోతిమారుత స్త్వదుపావ ర్తనశంకి మే మనః॥౫౩॥తదపోహితుమర్హసిప్రియే ప్రతిబోధేనవిషాదమాశు మే। జ్వలి తేనగుహాగత స్తమస్తుహినాద్రేరివన క్తమోషధీ॥౫౪॥ ఇదముచ్ఛ్వసితాలకం ముఖంతవవిశ్రాంతకథందునోతిమాం।నిశిసుప్తమివైకపంకజంవిరతాభ్యా న్త

తాన్‌రిలిట్-రిజ్ శయగ్లిజ్ ష్ఠీవ్యతిరిజ్ - అథత్వం ఆత్మనారూపేణఅ స్తమితాచ ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానా త్తృతీయా ఇహాన్నేహభృతాం అసారతాం అస్థిరత్వంధిక్ -నిందామఇత్యర్థః॥ని॥ధిఙ్నిర్భ ర్త్సననిందయోరిత్యమరః- ఉభ సర్వతసోః కార్యాధిగుపర్యాదిషుత్రిషు-ద్వితీయామ్రేడితా న్తేషుతతోన్యత్రా పిదృశ్యత ఇతిధిక్ఛబ్దయోగా ద్ద్వితీయా॥ ... ... *

౫౧॥ మనసేతి॥ మయామనసాపి-తవవిప్రియంనకృతపూర్వం - నకృతమిత్య ర్థః- సుప్సుపేతిసమాసః- కింమాంజహాసి- నన్వహంక్షితేః శబ్దపతిః శబ్దత ఏవపతిః నత్వర్థత ఇత్యర్థః- భావనిబంధనాభావ హేతుకా అభిప్రాయపూ ర్వికాస్మరనిబంధనావా॥ని॥భావస్సత్తాస్వభావాభి ప్రాయచేష్టాత్మజన్మస్వి తిసర్వత్రాప్యమరః ॥ సారతిస్తుమేత్వయ్యేవ॥ ... ... *

౫౨॥ కుసుమేతి ॥ కుసుమైః ఉపచితాన్ గ్రంథితాన్ వళీమతఃభంగీయుక్తాన్ భృఙ్గరుచః నీలాన్ తవ అలకాన్ చూర్ణ కున్తలాన్ ॥ ని ॥ అలకాశ్చూర్ణ కున్తలా ఇత్యమరః ॥ చలయన్ కమ్పయన్ - మితాంహ్రస్వ ఇతిహ్రస్వః- మారుతః వాయుః హేకరభోరు మేమనః త్వదుపావర్తన శంకికరోతి- త్వజ్జీవనశంకికరోతీత్యర్థః॥ ... ... *

౫౩॥ తదితి ॥ హేప్రియేతత్తస్మాత్ - ఆశుప్రతిబోధేన మేవిషాదంన క్తంరా త్రౌ॥ని॥అథదోషాచన క్తంచరజనావపీత్యమరః॥ఔషధీతృణజ్యోతిరాఖ్యాల తా- జ్వలితేనప్రకాశేనతుహినాద్రేఃహిమాద్రేః॥ ని॥ తుషారస్తుహినంహి మమిత్యమరః॥గుహాగతంగుహాస్థితంతమ ఇవఅపోహితుంనిరసితుంఅర్హసి॥

౫౪॥ ఇదమితి॥ ఇదంఉచ్ఛ్వసితాలకంచలితకున్తలం- విశ్రాన్తకథంనివృత్త సల్లాపం-తవముఖంనిశిసుప్తంనిమీలితం- విరతః ఉపరతఃఆభ్యన్తరంఅన్తరే వర్తినాంషట్పదానాంభ్రమరాణాం॥ ని॥ షట్పదభ్రమరాళయఇత్యమరః॥

రషట్పదస్వనమ్॥౫౫॥ శశినంపునరేతిశర్వరీదయితాద్వంద్వచరంపతత్రిణం। ఇతితౌవిరహాన్తరక్షమౌకథమత్యన్తగతానమాన్దహేః॥౫౬॥నవపల్లవసంస్త రేపితేమృదుదూయేతయదఙ్గమర్పితం। తదిదంవిషహిష్యతేకథంవదవామోరుచితాధిరోహణం॥౫౭॥ ఇయమప్రతిబోధశాయినీంరశనాత్వాంప్రథమారహస్సఖీ।గతివిభ్రమసాదనీరవానశుచానానుమృతేవలక్ష్యతే॥ ౫౮॥ కలమన్యభృతాసుభాషితంకలహంసీషుగతంమదాలసం।హరిణీషువిలోలమీక్షితం పవనాధూతలతాసువిభ్రమః॥౫౯॥త్రిదివోత్సుకయాప్యవేక్ష్యమాంనిహితా

స్వనోయస్యతత్-నిశ్శబ్దభృంగయుక్తమిత్యర్థః - ఏకపంకజమివమాంధునోతిపరితాపయతి॥ ... ... ❋

౫౫॥శశినమితి॥శర్వరీరాత్రిఃశశినంచంద్రంపునరేతిప్రాప్నోతి- ద్వంద్వభూతశ్చరతీతిద్వంద్వచరఃతంపతత్రిణంచక్రవాకందయితాచక్రవాకీపునరేతి- ఇతిహేతోఃతౌశశిచక్రవాకౌవిరహాంతరక్షమౌవిరహావధిసహౌ॥ని॥అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్యే-ఇత్యమరః- అత్యంతగతాపునరావృత్తిరహితాత్వంతుమాంకథంనదహేః॥ ... ... ❋

౫౬॥నవేతి॥నవపల్లవసంస్తరేనూతనప్రవాళశయనే- అర్పితమపితేతవమృదుయదంగంశరీరం-దూయేతపరితప్తంభవతి- వామాసుందరౌ ఊరూయస్యాస్సావామోరూః॥ని॥వామంస్యాత్సుందరేసవ్యఇతికేశవః- సంహితశఫలక్షణవామాదేశ్చేత్యూఙ్ప్రత్యయః - హేవామోరుతదిదమంగంచితాయాఃకాష్ఠసంచయస్యఅధిరోహణంకథంవిషహిష్యతేవద॥ ... ❋

౫౭॥ఇయమితి॥ఇయంప్రథమారహస్సఖీ- సురతసమయేప్యనపాయాదితిభావః- గతివిభ్రమసాదేనగతివిలాసోపరమేణనీరవానిశ్శబ్దా-రశనామేఖలా॥ని॥స్త్రీకట్యాంమేఖలాకాఞ్చీసప్తకీరశనాస్త్రియామిత్యమరః- అప్రతిబోధం అపునరుద్బోధంయథాతథాశాయినీంమృతామిత్యర్థః శుచాత్వామనుత్వయాసహ- తృతీయార్థే ఇత్యనుశబ్దస్యకర్మప్రవచనీయత్వే- కర్మప్రవచనీయయుక్తేద్వితీయేతిద్వితీయా- శుచామృతేవనలక్ష్యతఇతిన - లక్ష్యతఏవేత్యర్థః ధ్వానశ్చాప్రకృతమర్థంజ్ఞమయతఇతిన్యాయాత్॥ ... ❋

౫౮॥ కలమితి॥ అన్యభృతాసుకోకిలాసు-కలమ్భాషితంమధురభాషణం- కలహంసీషుమదేనఅలసంమధురజ్గతజ్గమనంహరిణీషువిలోలం ఈక్షితంచఞ్చలాదృష్టిః పవనేన [illegible] ఇత్యమీపూర్వో

స్సత్యమమీగుణా స్త్వయా।విరహేతవమేగురువ్యథంహృదయంనత్వవలమ్బి తుంక్షమాః॥౬౦॥మిథునంపరికల్పిత స్త్వయాసహకారఃఫలినీచనన్విమౌ। అ విధాయవివాహసత్క్రియామనయోర్గమ్యతఇత్యసాంప్రతమ్॥౬౧॥ కుసు మంకృతదోహద స్త్వయాయదశోకోయముదీరయిష్యతి। అలకాభరణంకథ న్నుత త్తవనేష్యామినివాపమాల్యతామ్॥ ౬౨ ॥ స్మరతేవసశబ్దనూపురన్చర ణానుగ్రహమన్యదుర్లభమ్। అమునాకుసుమాశ్రువర్షిణాత్వమశోకేనసుగా త్రిశోచ్యసే॥ ౬౩॥తవనిశ్వసితానుకారిభిర్వకులైరర్ధచితాంసమంమయా। అ

క్తాఃగుణాః కలభాషణాదయః- ఏవిముక్తేషుకోకిలాదిషున్యస్తా నేష్వితి శేషః॥ ౫౯॥ త్రిదివేతి॥ త్రిదివోత్సుకయాపి-ఇహజీవ త్యైవస్వర్గంప్రతిప్రస్థితయా పిత్వయా- మామవేక్ష్యవిరహాసహంవిచార్య- అమీగుణాఃసత్యంనిహితాః- మత్ప్రాణధారణోపాయతయాస్థాపితాఇత్యర్థః- కింతుతవవిరహేగురు వ్యథం అతిదుఃఖమ్ - మేమమహృదయమ్ అవలమ్బితుం స్థాపయితుమిత్య ర్థః- నతుక్షమాః నశక్తాః తేపిత్వత్సఙ్గమ ఏవసుఖకారిణఃనాన్యథా ప్రత్యు తప్రాణానుత్క్రాన్త స్తీతిభావః॥ ... ... ❋

౬౦॥ మిథునమితి॥ సహకారఃచూతవిశేషః ఫలినీప్రియంగులతాచేతి ఇమౌ ప్రియంగులతాసహకారౌ॥ని॥ప్రియంగుఃఫలినీఫలీత్యమరః- త్వయామిథునం పరికల్పితంనను మిథునత్వేనాభ్యమాని - అనయోః వివాహ సత్క్రియాం వివాహమఙ్గళం - అవిధాయ అకృత్వా గమ్యత ఇత్యసాంప్రతం అయు క్తంమాతృవిహీనానాంమాతరం వినాకించిత్సుఖమ స్తీతిభావః॥ ... ❋

౬౧॥ కుసుమమితి॥ త్వయాకృతంవృక్షాదిపోషకం దోహదం పాద తాడన రూపం యస్యసః అయంఅశోకః - యత్కుసుమం ఉదీరయిష్యతి ఉత్పాద యిష్యతి - తవ అలకానాం ఆభరణభూతంతత్ కుసుమం నివాపమాల్య తాంకథన్ను నేష్యామి ॥ ని ॥ పితృదానంనివాపస్స్యాదిత్యమరః॥ ... ❋

౬౨॥ స్మరతేతి॥ అన్యదుర్లభంకిన్తుస్మర్తవ్యమేవేత్యర్థః-సశబ్దం నూపు రంయస్యతంచరణేనానుగ్రహన్తాడన రూపం స్మరతేవ కుసుమాన్యేవ అ శ్రూణితద్వర్షిణా అమునా అశోకేన హేసుగాత్రి- అఙ్గగాత్రకంతేభ్యోన క్తవ్యమితివక్తవ్యాత్ జీవ్ - త్వంశోచ్యసే॥ ... ... ❋

౬౩॥తవేతి॥తవనిశ్వసితానుకారిభిఃసౌగంధేనత్వన్నిశ్వాసోపమైఃవకులైర్వ కుళపుష్పైఃమయాసమంఅర్ధచితాం అర్ధంయథాభవతితథాచితాం - వి

సమాప్యవిలాసమేఖలాఙ్కి—మిదఙ్కిన్నరకణ్ఠిసుప్యతే॥౬౪॥ సమదుఃఖసుఖస్స
ఖీజనః ప్రతిపచ్చంద్రనిభోఽయమర్భకః। అహమేకరసస్తథాపి తేవ్యవసాయః
ప్రతిపత్తినిష్ఠురః॥౬౫॥ ధృతిరస్తమితారతిశ్చ్యుతావిరతంగేయమృతుర్నిరు
త్సవః। గతమాభరణప్రయోజనంశయనీయంపరిశూన్యమద్యమే॥౬౬॥ గృ
హిణీసచివస్సఖామిథః ప్రియశిష్యాలలితేకళావిధౌ।కరుణావిముఖేనమృత్యు

లాసమేఖలాంఅసమాప్య అసమాపయ్యకిన్నరస్యేవకణ్ఠోఽయస్యాస్సాకిన్నర
కణ్ఠీ-అఙ్గగాత్రేత్యాటనాఙీవ్ - హేకిన్నరకంఠికిమిదంసుప్యతే-అనుచితమిత్య
ర్థః॥ ౬౪॥సమేతి॥సఖీజనఃసమదుఃఖసుఖఃత్వద్దుఃఖేనదుఃఖీత్వత్సుఖేనసుఖీత్య
ర్థః-అయమర్భకఃబాలఃప్రతిపచ్చంద్రనిభః దర్శనీయఃవర్ధిష్ణుశ్చేత్యర్థః-ప్రతిప
చ్ఛబ్దేనద్వితీయాలక్ష్యతేప్రతిపచ్చంద్రస్యదర్శనాయోగ్యత్వాత్-అహంఏకర
సఃసమానురాగః॥ని॥శృంగారాదౌవిషేవీర్యేగుణేరాగేద్రవేరసఇత్యమరః-
తథాపిజీవనసామర్థ్యేసత్యపీత్యర్థః- తేతవవ్యవసాయఃఅస్మత్పరిత్యాగరూ
పోవ్యాపారఃప్రతిపత్తినిష్ఠురఃస్మర్తుంనశక్యఃకిముతాధికర్తుమితిభావః॥ ❊

౬౫॥ ధృతిరితి॥ అద్యమేధృతిఃధైర్యంప్రీతిర్వా॥ని॥ధృతిస్సంతోషధైర్యయోరి
తివిశ్వః॥ అస్తమితానాశంగమితారతిఃరమణంచ్యుతా-గేయంవిరతం - ఋ
తుః వసంతాదిఃనిరుత్సవః- ఆభరణానాంప్రయోజనంఫలాగతం అపగతం
శేతేఽత్రేతిశయనీయంతల్పం- కృత్యల్యుటోబహుళమిత్యధికరణార్థేనీయర్
ప్రత్యయః-పరిశూన్యంరిక్తం-త్వాంవినామేసర్వంనిష్ఫలమిత్యర్థః॥ ... ❊

౬౬॥గృహిణీతి॥ హేప్రియత్వమేవమేగృహిణీదారాః-సచివఃబుద్ధిసహాయః
మంత్రీమిథఃరహసిసఖానర్మసచివఃలలితేమధురేకళావిధౌ గీతవాదిత్రాది
చతుష్షష్టికళాప్రయోగేప్రియశిష్యా - అతఃత్వాం సర్వసమష్టిరూపాంహర
తాఅతఏవకరుణావిముఖేన కృపాశూన్యేనమృత్యునామే మమసంబంధికింన
హృతంవద-సర్వమేవహృతమిత్యర్థః-చతుష్షష్టికళాయాఃభోజరాజః-గీతం-
వాదిత్రం-నృత్తం-నాట్యంచిత్రం-పుస్తకకర్మ-పత్రచ్ఛేద్యం-లిపిజ్ఞానం- వచన
కౌశలం-వైలక్షణ్యం-మాల్యవిధిః- గంధయుక్తిః- ఆస్వాద్యవిధానం- అను
రంజనజ్ఞానంరత్నపరీక్షా- సీవ్యం- ఉపకరణక్రియా- ఆజీవజ్ఞానం-తిర్యగ్యో
నిచికిత్సితం-మాయాకృతం-పాషండసమయజ్ఞానం-క్రీడాకౌశలం-సంవాహ
నం-శరీరసంస్కా-రకౌశలం [illegible] ...సంభా

నాహరతా త్వాంవదకిన్నమేహృతమ్॥ ౬౭ ॥ మదిరాక్షిమదాననార్పితంమ ధుపీత్వారసవత్కథంనుమే। అనుపాస్యసిబాష్పదూషితంపరలోకోపనతం జలాంజలిమ్॥౬౮॥ విభవేపిసతిత్వయావినాసుఖమేతావదజస్యగణ్యతాం।అ హృతస్యవిలోచనాంతరైర్మమసర్వేవిషయాస్త్వదాశ్రయాః॥ ౬౯ ॥ విల పన్నితికోసలాధిపఃకరుణార్థగ్రథితంప్రియాంప్రతి। అకరోత్పృథివీరుహానపి

క్రియామార్గః- జీవగ్రహణం-నయజ్ఞానం- చిత్రవిధిః- గూఢరాశిః- తులా విధిః- క్షిప్రగ్రహణం- అనుప్రాప్తిః- లేఖాస్మృత్యనుక్రమః - లీలావ్యాపా రమోహనం- ఫలవ్యామోహ ఇతిపాఠాంతరం- గ్రహణాదానం- ఉపస్థా నవిధిః-యుద్ధం-తతం- గతంస్త్రీపురుషభావగ్రహణం- స్వరాగప్రకాశనం- ప్రత్యంగదానం- నఖవిచారః- దంతవిచారః-నీవీస్రంసనం-గుహ్యస్పర్శనలో మ్యం- పరమార్థకౌశలం- భూషణం-సమానార్థతా- ప్రోత్సాహనం-మృదు క్రోధప్రవర్తనం - క్రుద్ధప్రసాదనం- సుప్తాపరత్యాగః- పరమస్వాపవిధిః- గుహ్యగ్రహః- సాశ్రుపాతనం - రమణస్యవీక్షణం - స్వయంశపథక్రియా- ప్రస్థితానుగమనం పునర్నిరీక్షణమితికళానాంచతుష్షష్టిః॥ ... *

౬౭॥మదిరేతి॥యద్యపిమాద్యత్యనయేతిమదిరాసురేతిప్రసిద్ధంతథాపినార్యో మదిరలోచనా ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్-మాద్యత్యనేనేతిమదిరంమదకర మాత్రమిత్యాచక్షతే-ఇషిమదిముదీత్యాదినాంకిచ్ప్రత్యయః- హేమదిరాక్షి మదకరాక్షి-మదాననేన అర్పితందత్తంరసవత్ స్వాదుతరంమధుపీత్వా-బా ష్పదూషితం అశ్రుతప్తమిత్యర్థః - తమపిపరలోకాయ ఉపనతంనత్వాహార్థం మేజలాంజలింకథంనుఅనుపాస్యసి-అనంతరంపాస్యసి-తదనంతరం ఇదమన హమిత్యర్థః-అత్రేదంధ్వన్యతె-మద్యేహికోష్ణముదకమనుపానంయథాహ బాహటః॥ శ్లో॥ అనుపానంహిమంవారియవగోధూమయోర్హితం। మధుమ ద్యేపిబేత్ క్షౌద్రేకోష్ణంపిష్టమయేష్వితితచ్చ ఇహైవోపయుజ్యతె ఇదంతూ ష్ణంలోకాంతరోపయోగిత్వాయుర్వేదవిరోధాత్కథమనుపాస్యసీతి॥ *

౬౮॥ విభవఇతి॥ విభవేపి ఐశ్వర్యేసత్యపిత్వయావినా-అజస్యఏతావదేవసు ఖంగణ్యతాంయావత్త్వయాసహభుక్తంతతోన్యన్న కించిద్భవిష్యతీత్యర్థః- కుతఃవిలోచనాంతరైఃఅహృతస్యఅనాకృష్టస్య-మమసర్వేవిషయాః త్వదా శ్రయాఃత్వత్ప్రధానాః-త్వాంవినానకించిన్మమరోచకమస్తీత్యర్థః॥... *

స్రుతశాఖారసబాష్పదూషితాన్॥౭౦॥ అథతస్యకథంచిదంకతస్స్వజనస్తా మపనీయసుందరీం।విససర్జతదంత్యమండనామనలాయాగరుచన్దనైధసే॥౭౧ ప్రమదామనుసంస్థితశ్శుచానృపతిస్సన్నితివాచ్యదర్శనాత్। నచకారశరీరమ గ్నిసాత్సహదేవ్యానతుజీవితేచ్ఛయా౭౨॥అథతేనదశాహతఃపరేగుణశేషా

న్॥విలపన్నితి॥కోసలాధిపఃఅజః ఇతికరుణఃశోకరసఃసఏవార్థః తేనగ్రథితం యథాతథా॥ని॥కరుణస్తురసేవృక్షేదయాయాంకరుణామతేతివిశ్వః।ప్రియాం ఇందుమతీంప్రతివిలపన్ పృథివీరుహాన్ వృక్షానపిస్రుతాఃశాఖారసాఃమకరం దాఏవబాష్పాఃతైఃదూషితాన్ అకరోత్ అచేతనానపిరోదయతీత్యర్థః॥ *

౭౦॥ అథేతి॥ అథ- స్వజనఃబంధువర్గఃతస్య అజస్య అంకతఃఉత్సంగాత్ కథంచిదపనీయతత్తథేవ అంత్యమండనంయస్యాస్సాతాంసుందరీంఇందుమ తీం- అగరూణిచందనానిచఏధాంసి ఇంధనానిచయస్యతస్మై ॥ ని ॥ కాష్ఠం దార్వింధనంత్వేధఇధ్మమేధస్సమిత్ స్త్రియామిత్యమరః- అనలాయపావకా యవిససర్జత్యక్తవానిత్యర్థః-క్రియాగ్రహణమపికర్తవ్యమితిక్రియామాత్ర యోగేపిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ॥ ... ... *

౭౧॥ ప్రమదామితి॥ నృపతిస్స్ మహారాజస్స్ శుచాశోకేనప్రమదామను ప్రమదయాసహ- తృతీయార్థ ఇత్యనోః కర్మప్రవచనీయత్వేతద్యోగాద్ద్వితీ యా- సంస్థితః మృత ఇతివాచ్యదర్శనాత్ అపవాదజ్ఞానాదిత్యర్థః - దేవ్యా ఇందుమత్యాసహశరీరం అగ్నిసాత్ అగ్న్యధీనంచకార- తదధీనవచనఇతి సాతిప్రత్యయః-జీవితేచ్ఛయాతున॥ ... ... *

౭౨॥ అథేతి॥అథవిదుషాతేనఅజేనగుణాఏవశేషాయస్యాస్తాంగుణశేషాం సున్దరీంఇందుమతీమపదిశ్య ఉద్దిశ్య-దశానామహ్నాంసమాహారఃదశాహః-త ద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహారార్థేతత్పురుషః- సమాహారస్యైకత్వాదేకవచ నంరాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్ప్రత్యయః- రాత్రాహ్నాః పుంసీతిపుంలింగ తా-అహ్నోహ్నఏతేభ్యఇతిఅహ్నాదేశోనభవతి-నసంఖ్యాదేస్సమాహారఇ తినిషేధాత్-తతస్తసిల్- తస్మాద్దశాహాతః పరేఊర్ధ్వంకర్తవ్యాః మహార్థ యఃవిధయఃక్రియాః-పురఃపుర్యాఃఉపవనే ఉద్యానవనఏవసమాపితాః సం పూర్ణమనుష్ఠితాఇత్యర్థఃనచాత్రదశాహతఇత్యస్య॥ శ్లో॥ శుద్ధ్యేద్ద్విజోదశా హేనద్వాదశాహేనభూమిపః-ఇతిమనువచనవిరోధశ్శంకనీయః తస్యనిర్గుణ

ముపదిశ్యసుందరీం।విధుషావిధయస్సమాపితాః।పురఏవోపవనేమహర్ధయః॥
౭౩॥సవివేశపురీంతయావినాక్షణదాపాయశశాంకదర్శనః।పరివాహమివా
వలోకయన్స్వశుచఃపౌరవధూముఖాశ్రుషు॥౭౪॥అథతంసవనాయదీక్షితః
ప్రణిధానాద్గురురాశ్రమస్థితః। అభిషంగజడంవిజజ్ఞివానితిశిష్యేణ తదాన్వ
బోధయత్॥౭౫॥అసమాప్తవిధిస్తపోనిధిస్తవవిద్వానపితాపకారణం।నభవ
న్తముపస్థితస్స్వయంప్రకృతౌస్థాపయితుంయతశ్చ్యుతం॥౭౬॥మయితస్యసు
వృత్తవర్తతేలఘుసందేశపదాసరస్వతీ।శృణువిశ్రుతసత్వసారతాంహృదిచై

క్షత్రియవిషయత్వాత్ - గుణవత్క్షత్రియస్యతుదశాహాత్తచ్ఛుద్ధిమాహపరాశ
రః॥ శ్లో॥ క్షత్రియస్తుదశాహేనస్వకర్మనిరతశ్శుచిరితి- సూచ్యతేస్యాపిగు
ణవత్త్వంవిదుషేతి॥ ... ... *

౭౩॥సఇతి॥తయాఇన్దుమత్యావినాక్షణదాయాః రాత్రేః॥ని॥నిశానిశీథినీరాత్రి
స్త్రియామాక్షణదాక్షపేత్యమరః॥ అపాయేఅవసానే అపగమ ఇత్యర్థః
యఃశశాంకఃచంద్రఃసఇవదృశ్యమాన ఇత్యర్థః-కరణార్థేల్యుట్ప్రత్యయః
సఃఅజఃపౌరవధూముఖాశ్రుషుస్వశుచఃస్వశోకస్యపరీవాహంజలోచ్ఛ్వాస
మివఅవలోకయన్॥ని॥జలోచ్ఛ్వాసాఃపరీవాహాఃఇత్యమరః-స్వదుఃఖపూరా
తిరేకమివపశ్యన్పురీంఅయోధ్యాంవివేశ - వధూగ్రహణాత్తాసామిందుమ
త్యాంసఖ్యభిమానాదజసమాన దుఃఖసూచనాత్పరివాహోక్తిర్నిర్వహతి॥

౭౪॥ అథేతి॥ అథసవనాయయాగాయదీక్షితఃగురుఃవసిష్ఠఃఆశ్రమస్థితఃస్వా
శ్రమఏవస్థితస్సన్ ప్రణిధానాత్ ధ్యానాత్ తంఅజంఅభిషంగజడందుఃఖమో
హితంవిజజ్ఞివాన్ జానన్నపి- క్వసుశ్చేతిక్వసు ప్రత్యయః- ఇతివక్ష్యమాణప్ర
కారేణశిష్యేణబోధయిత్రాఅబోధయత్ - బుధ్యతేర్ణ్యంతాల్లఙ్॥ *

౭౫॥వసిష్ఠశిష్యఆహ॥అసమాప్తేతి॥యతఃహేతోఃతపోనిధిఃవసిష్ఠః- అసమా
ప్తవిధిఃఅసమాపితక్రతుః-అతోహేతోః తవతాపకారణందుఃఖహేతుంకళ
త్రనాశరూపంవిద్వాన్ జానన్నపి-విదేశ్శతుర్వసురితివస్వాదేశఃనలోకేత్యా
దినాషష్ఠీప్రతిషేధఃచ్యుతంప్రకృతేశ్చ్యుతంభవంతం ప్రకృతౌస్వభావేస్థాప
యితుం-ఆశ్వాసయితుమిత్యర్థః-స్వయంనోపస్థితఃనాగతఇత్యర్థః॥ *

౭౬॥ మయీతి॥ హేసువృత్తసదాచారసందిశ్యతఇతిసందేశఃసందేష్టవ్యార్థః
తస్యపదానివాచకాని [illegible] సాలఘుసం

నానుపధాతుమర్హసి॥ ౭౭॥ పురుషస్యపదేష్వజన్మనస్స మతీతంచభవచ్చభావిచ। సహినిష్ప్రతిఘునచక్షుషా త్రితయంజ్ఞానమయేనపశ్యతి॥ ౭౮॥ చరతః కిలదుశ్చరంతపస్తృణబిన్దోః పరిశంకితః పురా। ప్రజిఘాయసమాధిభేదినీంహరిరస్మై హరిణీంసురాంగనామ్॥ ౭౯॥ సతపఃప్రతిబంధమన్యునా ప్రముఖావిష్కృతచారువిభ్రమాం। అశపద్భవమానుషీతి తాంశమవేలా ప్రళయోర్మిణాభువి॥ ౮౦॥ భగవన్పరవానయంజనః ప్రతికూలాచరితంక్షమస్వమే। ఇతిచోపనతాం

దేశపదా- తస్యమునేః వసిష్ఠస్యేత్యర్థః - సరస్వతీవాక్ - మయివర్తతే॥ని॥ గీర్వాగ్వాణీసరస్వతీత్యమరః- హేవిశ్రుతసత్వసారప్రఖ్యాతైశ్వర్యాతిశయతాంసరస్వతీంశ్రుణు - శ్రుతామేనాంవాచంహృదిమనసిఉపధాతుంధారయితుంచార్హసి॥ ... ... *

౭౭॥వక్ష్యమాణార్థోపయుక్తంమునేస్సర్వజ్ఞత్వంతావదాహ॥పురుషస్యేతి అజన్మనఃపురుషస్యపురాణపురుషస్యభగవతస్త్రివిక్రమస్యపదేషు విక్రమేషు భువనేష్విత్యర్థః- సమతీతంభూతంచభవత్ వర్తమానంచభావిభవిష్యచ్చేతి త్రితయంనిష్ప్రతిఘునఅప్రతిబంధేనేత్యర్థః - జ్ఞానమేవజ్ఞానమయం తేనచక్షుషాదృష్ట్యాసఃవసిష్ఠః-పశ్యతిహి - అతఃతదుక్తిషునసంశయితవ్యమిత్యర్థః॥ ౭౮॥చరతఇతి॥పురాకిలదుశ్చరంతీవ్రంతపః చరతఃతృణబిందోః తృణబిందునామకాదృషేఃపరిశంకితఃభీతః-కర్తరిక్తః- భీత్రార్థానాంభయహేతురిత్యపాదానాత్పంచమీ-హరిఃఇంద్రఃసమాధిభేదినీంతపోఘాతినీం హరిణీంనామసురాంగనాంఅప్సరసంఅస్మైతృణబిందవేప్రజిఘాయప్రేషితవాన్॥ *

౭౯॥సఇతి॥ సఃమునిఃశమఃశాంతిరేవవేలామర్యాదాతస్యాఃప్రళయోర్మిణాప్రళయకాలతరఙ్గేణశమవిఘాతకేనేత్యర్థః॥ని॥అబ్ధ్యంబువికృతౌవేలాకాలమర్యాదయోరపీత్యమరః-తపసఃప్రతిబన్ధేనవిఘ్నేనయోమన్యుఃక్రోధః తేనహేతునా॥ని॥మన్యుర్దైన్యేక్రతౌక్రుధీత్యమరః-ప్రముఖేఅగ్రే ఆవిష్కృతఃప్రకటితఃచారువిభ్రమః మనోహరవిలాసోయయాసాతాం హరిణీంభువిభూలోకేమానుషీమనుష్యస్త్రీభవేత్యశపత్ శశాప॥ ... ... *

౮౦॥భగవన్నితి॥ హేభగవన్మహర్షేఅయంజనఃపరోస్యాస్తీతిస్వామిత్వేనేతి పరవాన్పరాధీనః-అయమితితస్యాఆత్మనినిర్దేశఃఅహంపరాధీనేత్యర్థః-మేమమప్రతికూలాచరితంఅంతరాయంక్షమస్వ- ఇతిఅనేనప్రకారేణఉపనతాంశరణంగతాంహరిణీంసురాంగనాంఆసురపుష్పదర్శనాత్-సురపుష్పదర్శనప

క్షితిస్పృశం కృతవానాసురపుష్పదర్శనాత్ ॥౮౧॥ క్రథకైశికవంశసంభవా త
వభూత్వా మహిషీ చిరాయ సా। ఉపలబ్ధవతీ దివశ్చ్యుతం వివశా శాపనివృత్తి
కారణం॥౮౨॥ తదలం తదపాయచింతయా విపదుత్పత్తిమతాముపస్థితా। వసు
ధేయమవేక్ష్యతాం త్వయా వసుమత్యా హి నృపాః కళత్రిణః॥౮౩॥ ఉదయే మద
వాచ్యముజ్ఝతా శ్రుతమావిష్కృతమాత్మవత్తయా। మనసస్తదుపస్థితే జ్వ
రే పునరక్లీబతయా ప్రకాశ్యతాం॥౮౪॥ రుదతా కుత ఏవ సా పునర్భవతా నాను

ర్యంతం-క్షితింస్పృశతీతి క్షితిస్పృక్ తాం క్షితిస్పృశం మానుషీం కృతవాన్ అ
కరోత్-దివ్యపుష్పదర్శనం శాపావధిరిత్యనుగృహీతవానిత్యర్థః॥ ❀

౮౧॥ క్రథకైశికేతి॥ క్రథకైశికానాం రాజ్ఞాం వంశే సంభవో యస్యాస్సా సు
రాంగనా తవ మహిషీ భూత్వా చిరాయ దివః స్వర్గాత్ చ్యుతం శాపనివృత్తికా
రణం- సురపుష్పరూపం ఉపలబ్ధవతీ ప్రాప్తవతీ వివశా - అభూదితి శేషః-
మృతేత్యర్థః॥ ... ... ❀

౮౨॥ తదితి॥ తత్ తస్మాత్ తస్యాః ఇందుమత్యాః అపాయచింతయా నాశచింత
యా అలం తన్మరణం న చింత్యమిత్యర్థః నిషేధక్రియాం ప్రతికరణత్వాచ్చింతయే
తి తృతీయా- కుతో న చింత్యం- యత ఉత్పత్తిమతాం జన్మవతాం నిపత్ విపత్తిః ఉ
పస్థితా సిద్ధా- జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యురిత్యర్థః - నను తథాపి కళత్రహీనస్య
కిం జీవితం తత్రాహ- వసుధేతి- త్వయా ఇయం వసుధా భూమిః॥ని॥ వసుధోర్వీ
వసుంధరేత్యమరః- అవేక్ష్యతాం పాల్యతాం- హి యస్మాత్ నృపాః రాజానః
వసుమత్యా భువా కళత్రిణః కళత్రవంతః- తస్మాన్న శోచితవ్యమిత్యర్థః॥ని॥ కళ
త్రం శ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః॥ ... ... ❀

౮౩ ॥ ఉదయతి॥ ఉదయే అభ్యుదయే సతి- మదేన యద్వాచ్యం నిందా తదుజ్ఝ
తా పరిహరతా- సత్యపి మదహేతౌ అమాద్యతా త్వయా - ఆత్మవత్తయా అ
వికృతచిత్తవత్తయా- లింగేన- శ్రుతం శాస్త్రజనితం జ్ఞానం ఆవిష్కృతం ప్ర
కాశితమిత్యర్థః- తత్ శ్రుతం మనసః జ్వరే సంతాపే ఉపస్థితే ప్రాప్తే సతి అక్లీబత
యా అకాతర్యేణ లింగేన- పునః ప్రకాశ్యతాం- విదుషాం సర్వావస్థాస్వపి ధీరే
ణ భవితవ్యమితి భావః॥ ... ... ❀

౮౪॥ ఇతోపి న రోదితవ్యమిత్యాహ॥ రుదతేతి॥ రుదతా భవతా సా కుత ఏవ పునః
న లభ్యత ఇత్యర్థః యతః అనుమ్రియత ఇత్యనుమృత్ - తేన మృతా అనుమృతవ
తాపి భవతా పునః న లభ్యతే - నన్వనుమృతేన పరత్ర లభ్యతే తదపి నేత్యాహ-ప

మృతాపిలభ్యతే। పరలోకజుషాంస్వకర్మభిర్గతయోభిన్నపథాహిదేహినాం॥ ౮౫॥ అపశోకమనాఃకుటుంబినీమనుగృహ్ణీష్వనివాపదత్తిభిః। స్వజనాశ్రుకిలాతిసంతతందహతిప్రేతమితిప్రచక్షతే ॥౮౬ ॥మరణంప్రకృతిశ్శరీరిణాంవికృతిర్జీవితముచ్యతేబుధైః। క్షణమప్యవతిష్ఠతేశ్వసన్యది జంతుర్ననులాభవానసౌ॥ ౮౭॥ అవగచ్ఛతిమూఢచేతనఃప్రియనాశంహృదిశల్యమర్పితం। స్థిరధీస్తుతదేవమన్యతేకుశలద్వారతయాసముద్ధృతం॥౮౮॥స్వశరీరశరీరిణావపిశ్రుతసంయోగవిపర్యయాయదా । విరహఃకిమివానుతాపయేద్వదబాహ్యైర్విషయైర్విపశ్చితం

రలోకజుషాంలోకాంతరజుషాం దేహినాంగమ్యంత ఇతిగతయః గమ్యస్థానాని-స్వకర్మభిఃపుణ్యపాపైః- భిన్నపథాహిపృథక్కృతమార్గాహిపరత్రాపిస్వస్వకర్మానురూపఫలభోగాయభిన్నభిన్నదేశగమనాన్నమృతేనాపిలభ్యతఇత్యర్థః॥ ... ... ❋

౮౫॥అపేతి॥కింతుఅపశోకమనాఃనిర్దుఃఖచిత్తస్సన్ కుటుంబినీంపత్నీం॥ని॥భార్యాజాయాథపుంభూమ్నిదారాస్స్యాత్తుకుటుంబినీత్యమరః-నివాపదత్తిభిః పిండోదకాదిదానైః-అనుగృహ్ణీష్వతర్పయేత్యర్థః-అన్యథాదోషమాహ-అతిసంతతంఅవిచ్ఛిన్నంస్వజనానాంబంధూనాంఅశ్రు-ప్రేతంమృతం॥ని॥పరేతప్రేతసంస్థితాఇత్యమరః- దహతి - ఇతిప్రచక్షతేకిలమన్వాదయః- అత్రయాజ్ఞవల్క్యః ॥శ్లో॥ శ్లేష్మాశ్రుబాంధవైర్ముక్తం ప్రేతోభుంక్తేయతోవశః।అతోనరోదితవ్యంహిక్రియాఃకార్యాస్స్వశక్తితఇతి॥ ... ❋

౮౬॥మరణమితి॥శరీరిణాంమరణంప్రకృతిఃస్వభావః-ధ్రువమిత్యర్థః- బుధైఃజీవితంవికృతిఃయాదృచ్ఛికమిత్యుచ్యతే-ఏవంస్థితేసతిజంతుఃప్రాణీ-క్షణమపీతిఅత్యంతసంయోగేద్వితీయా-క్షణమపిపూర్ణంశ్వసన్ జీవన్ అవతిష్ఠతేయది-అసౌక్షణజీవితలాభవాన్ ననుజీవితే-యథాలాభంసంతోషితవ్యంఅలభ్యలాభయోగాత్ మరణేతునశోచితవ్యం-తస్యస్వాభావ్యాదితిభావః॥ ❋

౮౭॥అవేతి॥మూఢచేతనఃభ్రాంతబుద్ధిఃపురుషఃప్రియనాశంఇష్టనాశంహృదిఅర్పితంనిఖాతంశల్యంశంకుంఅవగచ్ఛతిమన్యతేస్థిరధీర్విద్వాంస్తుతదేవశల్యంసముద్ధృతంఉత్ఖాతంమన్యతే-ప్రియనాశేసతీతిశేషఃకుశలద్వారతయాప్రియనాశస్యమోక్షోపాయతయేత్యర్థఃవిషయలాభవినాశయోఃయథాసంఖ్యంహితాహితసాధనత్వాభిమానఃపామరాణాంవిపరీతంవిపశ్చితామితిభావః

౮౮॥ స్వేతి॥స్వశరీరశరీరిణౌ ... శ్రుతౌశ్రుత్వైవ

ర్విపశ్చితం॥౮౯॥నపృథగ్జనవచ్ఛుచోవశంవశినాముత్తమగంతుమర్హసి। ద్రుమసానుమతాంకిమంతరంయదివాయౌద్వితయేపి తేచలాః॥ ౯౦ ॥ సతథేతివినేతురుదారమతేఃప్రతిగృహ్యవచోవిససర్జమునిం। తదలబ్ధపదంహృదిశోకఘనేప్రతియాతమివాంతికమస్యగురోః॥౯౧॥ తేనాష్టౌపరిగమితాస్సమాఃకథంచిద్బాలత్వాదవితథసూనృతేనసూనోః। సాదృశ్యప్రతికృతిదర్శనైఃప్రియాయా

గతౌసంయోగవిపర్యయౌసంయోగవిప్రయోగౌయయోస్తౌతథోక్తౌ- తతఃబాహ్యైర్విషయైఃపుత్రకళత్రాదిభిః విరహఃవిపశ్చితంవిద్వాంసంసంతంకిమివానుతాపయేత్ వద-నకించిదిత్యర్థః- అహంపదేశరీరేపివినాశఃనిత్యోనుతః-విషయాణాంఅన్యేషాంవినాశేకాపరివేదనావిదుషామితిభావః - స్వశరీరేత్యత్రఘటస్యస్వరూపంరాహోశ్శిరఇత్యాదివదుపపత్తిః- అథవాస్వశబ్దస్యశరీరేణైవసంబంధః॥ ... ... ❋

౮౯॥ నేతి॥ హేశివనాముత్తమజితేంద్రియశ్రేష్ఠపృథగ్జనవత్ పామరవత్ శుచఃశోకస్యవశంగంతుంనార్హసి-తథాహి-ద్రుమఃసానుమతాంతరుశిఖరిణాంకిమంతరంకోవిశేషః- వాయౌసతి తేద్వితయేపిద్విప్రకారాఅపిప్రథమచరమేత్యాదినాజస్ విభాషాసర్వనామసంజ్ఞా- చలాయది చంచలాయది- సానుమతామపిచలనేద్రుమవత్తేషామపిఅచలసంజ్ఞానస్యాదిత్యర్థః॥ ... ❋

౯౦॥సఇతి॥సఃఅజఃఉదారమతేఃమహాబుద్ధేః వినేతుః వసిష్ఠస్యవచఃతచ్ఛిష్యస్యముఖేనోక్తం-తథేతిప్రతిగృహ్యఅంగీకృత్యమునింవసిష్ఠశిష్యంవిససర్జఅనుజ్ఞాపితవానిత్యర్థః-కింతుతద్వచఃశోకఘనేదుఃఖసాంద్రేఅస్యఅజస్యహృది-అలబ్ధపదంఅనవకాశంసత్ గురోర్వసిష్ఠస్యఅంతికంప్రతియాతమివప్రతినివృత్తమివ-తోటకవృత్తం॥శ్లో॥ఇహతోటకమంబుధిసైఃకథితమితిలక్షణాత్ ॥ ❋

౯౧॥ తేనేతి॥ అవితథంయథార్థంసూనృతం ప్రియవచనంయస్యతేనఅజేనసూనోఃపుత్రస్యదశరథస్యేతియావత్-బాలత్వాత్ రాజ్యాక్షమత్వాదిత్యర్థః ప్రియాయాఃఇన్దుమత్యాః సాదృశ్యంవస్త్వంతరగతంఆకారసామ్యంప్రతికృతిఃచిత్రంతయోర్దర్శనైఃస్వప్నేషుక్షణికాఃక్షణభంగురాఃయేసమాగమోత్సవాఃతైఃక్షణికసమాగమోత్సవైశ్చ-కథంచిత్ కృచ్ఛ్రేణ.అష్టౌసమాఃసంవత్సరాః-పరిగమితాఃపరివాహితాః-ఉక్తంచ॥శ్లో॥వియోగేచాయోగేప్రియజనసదృక్షానుభవనంతతశ్చిత్రంకర్మస్వపనసమయేదర్శనమపి।తదంగస్పృష్టానాముపగతవతాంస్పర్శనమపిప్రతీకారఃకామవ్యధితమనసాంకోపిగదిత

యాః స్వప్నేషు క్షణికసమాగమోత్సవైశ్చ॥ ౯౨॥ తస్య ప్రసహ్య హృదయం కిల శోకశంకుః ప్లక్షప్రరోహ ఇవ సౌధతలం బిభేద। ప్రాణాంతహేతుమపి తం భిషజామసాధ్యం లాభం ప్రియానుగమనే త్వరయా స మేనే॥ ౯౩॥ సమ్యగ్వినీతమథ వర్మహరం కుమారమాదిశ్య రక్షణవిధౌ విధివత్ప్రజానాం। రోగోపసృష్టతనుదుర్వసతిం ముముక్షుః ప్రాయోపవేశనమతిర్నృపతిర్బభూవ॥ ౯౪॥ తీర్థే

ఇతి॥ ప్రకృతేనాదృశ్యాదిత్రితయాభిధానం తదంగస్పృష్టశబ్దార్థస్పృష్టేరప్యుపలక్షణం ద్రష్టవ్యం॥ ... ... ❋

౯౨॥ తస్యేతి॥ శోక ఏవ శంకుః॥ ని॥ శంకుః కీలే శివేపి చేతి విశ్వః - తస్య అజస్య హృదయం వక్షః - ప్లక్షప్రరోహః ప్లక్షవృక్షాంకురః సౌధతలమివ ప్రసహ్య బలాత్కృత్య బిభేద - ప్రాణాంతహేతుమపి మరణకారణమపి భిషజాం చికిత్సకానాం॥ ని॥ భిషగ్వైద్యశ్చికిత్సక ఇత్యమరః - అసాధ్యం అప్రతిసమాధేయం తం శోకశంకుం రోగపర్యవసితం - ప్రియాయాః అనుగమనే త్వరయా ఉత్కంఠయా లాభం అనుమేనే ప్రియాం వినా జీవనస్య దుస్సహత్వాత్ - తత్ప్రాప్తికారణం మరణమేవ వరమిత్యమన్యతేత్యర్థః॥ ... ... ❋

౯౩॥ సమ్యగితి॥ అథ నృపతిః అజః సమ్యగ్వినీతం నిసర్గసంస్కారాద్వినీతం - వర్మహరః వర్మధారణార్హవయస్కః - వయసి చేతి అచ్ ప్రత్యయః - తం కుమారం దశరథం ప్రజానాం రక్షణవిధౌ రాజ్యే - విధివద్వ్యవహారయథాశాస్త్రమిత్యర్థః - తదర్హమితి వతిప్రత్యయః ఆదిశ్య నియుజ్య - రోగేణ ఉపసృష్టాయాః తనోః శరీరస్య దుర్వసతిం దుఃఖావస్థితం ముముక్షుః జిహాసన్ ప్రాయోపవేశనే అనశనావస్థానే మతిర్యస్య స బభూవ॥ ని॥ ప్రాయస్త్వనశనే మృత్యౌ తుల్యబాహుళ్యయోరపీతి విశ్వః - అత్రాదిత్యపురాణవచనాని॥ శ్లో॥ సమాయుక్తో భవేద్యస్తు పాతకైర్మహదాదిభిః। దుశ్చికిత్స్యైర్మహారోగైః పీడితో వా భవేత్తు యః॥ స్వయం దేహవినాశస్య కాలే ప్రాప్తే విచక్షణః। అబ్రాహ్మణో వా స్వర్గాదిమహాఫలజిగీషయా॥ ప్రవిశేజ్జ్వలనం దీప్తం కరోత్యనశనం తథా। ఏతేషామధికారోస్తి నాన్యేషాం సర్వజంతుషు॥ నరాణామథ నారీణాం సర్వవర్ణేషు సర్వదేతి॥ ... ... ❋

౯౪॥ తీర్థ ఇతి॥ అసౌ అజః జహ్నుకన్యాసరయ్వోః తోయానాం వ్యతికరేణ సంభేదనేన భవే తీర్థే గంగాసరయూసంగమే - దేహత్యాగాత్సద్య ఏవ అమరగణ

తోయవ్యతికరభవేజహ్నుకన్యాసరయ్వోర్దేహత్యాగాదమరగణనాలేఖ్యామాసాద్యసద్యః।పూర్వాకారాదధికచతురయాసంగతఃకాంతయాసోలీలాగారేష్వరమతపునర్నందనాభ్యంతరేషు॥ ... ... *

ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌరఘువంశేమహాకావ్యే అష్టమస్సర్గః.

రఘువంశకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-నవమసర్గప్రారంభః.

౧॥పితురనంతరముత్తరకోసలాంత్సమధిగమ్యసమాధిజితేంద్రియః। దశరథః ప్రశశాసమహారథోయమవతామవతాంచధురిస్థితః॥ ౨॥ అధిగతంవిధివద్య

నయా-లిఖ్యతఇతిలేఖ్యంలేఖనం- తయోరేవకృత్యక్తికిలార్థా ఇతిస్వార్థేణ్యప్రత్యయః-ఆసాద్యప్రాప్య-పూర్వస్మాదాకారాద్రూపాత్ అధికంచతురయాసుభగయా-కాంతయారమణ్యా-సంగతస్సన్ నందనస్యాభ్యంతరేషు అంతర్వర్తిషులీలాగారేషుక్రీడాభువనేషుఅరమతక్రీడితవాన్॥ శ్లో॥ యథా తథంచిత్తీర్థేస్మిన్ దేహత్యాగంకరోతియః । తస్యాత్మదోషో నాస్త్యేవ ప్రాప్నుయాదీప్సితాన్యపీతిస్కాందే॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావార పారీణమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాంసంజీవినీసమాఖ్యాయాం రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం-అష్టమస్సర్గః.

౧॥ పితురితి॥సమాధినాసంయమేనజితేంద్రియః-యమవతాంసంయమినాం అవతాంరక్షతాంచధురి అగ్రేస్థితఃమహారథోదశరథః-పితురనంతరముత్తరకోసలాన్ జనపదాన్ సమధిగమ్యప్రశశాస-అత్రమనుః॥శ్లో॥క్షత్రియస్యపరోధర్మః ప్రజానాంపరిపాలనమితి-ద్రుతవిలంబితవృత్తం॥ శ్లో॥ ద్రుతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్॥ ... ... *

౨॥అధిగతమితి॥అధిగతంప్రాప్తంఆత్మకులోచితంస్వకులాగతంసనగరంనగరజనసహితంప్రకృతిమణ్డలంజానపదమణ్డలం-అత్రప్రకృతిశబ్దేనప్రజామాత్రవాచినానగరశబ్దప్రయోగాద్గోబలీవర్దన్యాయేన జానపదమాత్రముచ్యతేయద్యస్మాద్విధివత్ యథాశాస్త్రంఅపాలయత్- తతోహేతోఃరంధ్రంకరోతీతిరంధ్రకరః-రంధ్రహేతురిత్యర్థః - కృష్ణహేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యే

దపాలయత్ప్రకృతిమణ్డలమాత్మకులోచితం।అభవదస్యతతోగుణవత్తరంస
నగరంనగరంధ్రకరౌజసః॥౩॥ఉభయమేవవదన్తిమనీషిణస్సమయవర్షితయా
కృతకర్మణాం।బలనిషూదనమర్థపతించతంశ్రమనుదంమనుదండధరాన్వ
యం॥౪॥జనపదేనగదః పదమాదధావభిభవఃకుతఏవసపత్నజః। క్షితిరభూ
త్ఫలవత్యజనందనేశమరతేమరతేజసిపార్థివే॥౫॥దశదిగన్తజితారఘుణాయ
థాశ్రియమపుష్యదజేనతతఃపరం। తమధిగమ్యతథైవపునర్బభావనమహీనమ
హీనపరాక్రమం॥ ౬॥ సమతయావసువృష్టి విసర్జనైర్నియమనాదసతాం

ష్వితిటచ్ప్రత్యయః - నగస్యరంధ్రకరోనగరంధ్రకరఃస్కందః॥ని॥కుమారః
క్రౌంచదారణఇత్యమరః- సత్యఓజఇవఓజఃపరాక్రమోయస్యతస్య- అస్యద
శరథస్యగుణవత్తరమభవత్ - తత్పౌరజానపదమండలంతస్మిన్నతీవానురక్త
మభూదిత్యర్థః॥ ... ... ※

౩॥ఉభయమితి॥మనసఈషిణోమనీషిణఃవిద్వాంసః- పృషోదరాదిత్వాత్సా
ధుః- దండస్యధరోరాజామనురితియోదండధరఃసఏవఅన్వయఃకూటస్థోయ
స్యతంఅర్థపతింతందశరథంబలనిషూదనంఇంద్రంచేత్యుభయమేవసమమే
అవసరేధనంజలంచవర్షతీతిసమయవర్షీతత్తయాహేతునా- కృతకర్మ
ణాంస్వయంకర్మకారిణాంనుదతీతినుదం-ఇగుపధేత్యాదినాకప్రత్యయః-శ
మస్యనుదం - క్విబంతత్వేనపుంసకలింగేనోభయశబ్దేనసామానాధికరణ్యంన
స్యాత్-వదంతి॥ ... ... ※

౪॥జనపదఇతి।శమరతేశాన్తిపరేఅమరతేజసిఅజనన్దనేదశరథేపార్థివేసతిప్పృ
థివ్యాఃఈశ్వరేసతి- తస్యేశ్వరఇత్యణ్ప్రత్యయః జనపదేదేశేగదోవ్యాధిః॥
ని॥రోగవ్యాధిగదామయాఇత్యమరః-పదం-నాదధానచక్రామేత్యర్థఃసపత్న
జశ్శత్రుజన్యఃఅభిభవఃకుతఏవ-అసంభావితఏవేత్యర్థః- క్షితిఫలవత్యభూత్॥

౫॥దశేతి॥మహీ- దశదిగంతాన్జితవాన్దశదిగంతజిత్ తేనరఘుణాయథా
శ్రియంకాంతింఅపుష్యత్-తతఃపరంరఘోరనంతరంఅజేనయథాశ్రియమపు
ష్యత్-తథైవఅహీనపరాక్రమంఅన్యూనవిక్రమంతందశరథంఇనంస్వామినం
అధిగమ్యపునర్నబభావితిన-బభావిత్యర్థః-ద్వౌనఞౌప్రకృతమర్థంగమయతః॥

౬॥ సమతయేతి॥నరాధిపోదశరథఃసమతయాసమవర్తిత్వేనమధ్యస్థత్వేనేత్య
ర్థః- వసువృష్టిః ... మనాన్నిగ్ర

చనరాధిపః। అనుయయౌయమపుణ్యజనేశ్వరౌసవరుణావరుణాగ్రసరంరుచా॥౭॥ నమృగయాభిరతిర్న దురోదరంనచశశిప్రతిమాభరణమ్మధు। తముదయాయనవానవయౌవనాః ప్రియతమాయతమానమపాహరన్ ॥౮॥నకృపణాప్రభవత్యపివాసవేనవితథాపరిహాసకథాస్వపి।నచసపత్నజనేష్వపితేనవాగపరుషాపరుషాక్షరమీరితా॥ ౯ ॥ ఉదయమస్తమయంచరఘూద్వహా దుభయమానశిరేవసుధాధిపాః।సహినిదేశమలంఘయతామభూస్సుహృద

హశ్చసవరుణౌవరుణసహితౌ యమపుణ్యజనేశ్వరౌ యమకుబేరవరుణాన్ యథాక్రమమనుయయౌఅనుచకార-రుచా తేజసా- అరుణాగ్రసరంఅనూరుసారథింసూర్యమనుయయౌ॥ ... ... ❊

౭॥తస్యవ్యసనాసక్తిర్నాస్తీత్యాహ॥ నేతి ॥ ఉదయాయయతమానంఅభ్యుదయార్థంవ్యాప్రియమాణంతందశరథం- మృగయాభిరతిరాఖేటవ్యసనంనాపాహరత్ నాచకర్ష ॥ని॥ అఖేటనంమృగవ్యంస్యాదాఖేటోమృగయాస్త్రియామిత్యమరః దుష్టంఆసమంతాదుదరమస్యేతిదురోదరంద్యూతంచనాపాహరత్ ॥ని॥దురోదరోద్యూతకారేపణేద్యూతేదురోదరమిత్యమరః - శశిప్రతిమాశశిబింబంఆభరణంయస్యతన్మధుచనాపాహరత్ నేతిచ్ఛేదః వాసబ్దస్సముచ్చయే-నవయౌవనాః - ప్రియతమావాస్త్రీయచ్చనాపాహరన్ - అత్రమనుః॥శ్లో॥పానమక్షాఃస్త్రియశ్చైవమృగయాచయథాక్రమం । ఏతత్కష్టతరంవిద్యాచ్చతుష్కంకామజోగుణఇతి॥ ... ... ❊

౮॥ నేతి ॥ తేనరాజ్ఞాంప్రభవతీతిప్రభవాన్తస్మిన్ప్రభావాసవేఇంద్రేపికృపణాదీనావాక్ నేరితానోక్తాపరిహాసకథాస్వపివితథావాక్ వ్యర్థవాక్ నేరితాకించఅపరుషారోషశూన్యేన తేనదశరథేన-సపత్నజనేష్వపిశత్రుజనేష్వపిసరుషాక్షరంయథాభవతితథావాఙ్నేరితా- కిముతాన్యత్రేతిసర్వత్రాప్యపిశబ్దార్థః-కింత్వదీనాసత్యామధురైవాగుక్తేతిఫలితార్థః॥ ... ❊

౯॥ఉదయమితి॥వసుధాధిపాఃరాజానఃఉద్వహాతీత్యుద్వహోనాయకఃపచాద్యచ్- రఘూణాముద్వహాత్ రఘునాయకాత్ ఉదయంవృద్ధింఅస్తమయంనాశంచేత్యుభయంఆనశిరేలేభిరే- కుతఃహియస్మాత్కారణాత్ సఃదశరథః-నిదేశంఆజ్ఞాం అలంఘయతాం - శోభనంహృదయంయస్యసుహృత్ మిత్రమభూత్ -సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామిత్రయోరితినిపాతః- ప్రతిగర్జతాంప్రత్యర్థినాంఅరౌ [illegible] యస్యఅరయోఃహృదయఃకఠినచిత్తోభూత్ స్వా

యోహృదయః ప్రతిగర్జతాం॥౧౦॥అజయ దేకరథేనస మేదినీముదధి నేమిమ
ధిజ్యశరాసనః। జయమఘోషయదస్యతు కేవలం గజవతీజవతీవ్రహయాచ
మూః॥౧౧॥అవనిమేకరథేనవరూథినాజితవతఃకిలతస్యధనుర్భృతః। విజయ
దున్దుభితాంయయురర్ణవాఘనరవానరవాహనసంపదః॥౧౨॥శమితపక్షబల
శ్శతకోటినాశిఖరిణాంకులిశేనపురందరః। సశరవృష్టిముచాధనుషాద్విషాం
స్వనవతానవతామరసాననః॥ ౧౩॥ చరణయోర్నఖరాగసమృద్ధిభిర్మకుటర
త్నమరీచిభిరస్పృశన్ ।నృపతయశ్శతశోమరుతోయథాశతమఖంతమఖండిత
పౌరుషం॥౧౪॥నివవృతేసమహార్ణవరోధసస్సచివకారితబాలసుతాంజలీన్।

జ్ఞాకారిణోరక్షతి-అన్యాన్నాశయతీత్యర్థః॥ ... *

౧౦॥అజయదితి॥అధిజ్యశరాసనఃసఃదశరథః ఉదధినేమింసముద్రవేష్టనాంమే
దినీంఏకరథేనఅజయత్ స్వయమేకఏవాజైషీదిత్యర్థః।గజవతీగజయుక్తాజవేన
తీవ్రాఃజనాధికాఃహయాఃయస్యాస్సాచమూస్తుఅస్యన్యపస్య కేవలంజయమ
ఘోషయత్ అప్రథయత్ స్వయమేకవీరస్యచమూరుపకరణమాత్రమిత్యర్థః॥
౧౧॥ అవనిమితి॥ వరూథినారథగుప్తిమతా॥ని॥వరూథోరథగుప్తిర్యాతిరోధ
త్రైరథస్థితమితిసజ్జనః-ఏకరథేనాద్వితీయరథేన అవనింజితవతఃధనుర్భృతః
నరవాహనసంపదఃకుబేరతుల్యశ్రియఃతస్యదశరథస్య - ఘనరవాః మేఘసమ
ఘోషాఃఅర్ణవాః విజయదుందుభితాంయయుఃఅర్ణవాంతవిజయీత్యర్థః॥
౧౨॥శమితేతి॥పురందరఃఇంద్రః-శతకోటినాశతాశ్రిణాకులిశేనవజ్రేణ-శిఖ
రిణాంపర్వతానాంశమితపక్షబలఃవినాశితపత్రసారః నవతామరసాననఃన
వపంకజాననః- సఃదశరథఃశరవృష్టిముచా స్వనవతా ధ్వనిమతాధనుషాద్వి
షాంశత్రూణాంశమితఃపక్షఃసహాయఃబలంచయేనసఃతథోక్తః॥ని॥ పక్షః
పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితియాదవః॥ ... *

౧౩॥ చరణయోరితి॥ శతశః పృథివీపతయఃరాజానః-అఖండితపౌరుషంతం
దశరథం- మరుతోదేవాః- శతమఖం యథాశతక్రతు మివనఖరాగేణ నఖ
కాంత్యాసమృద్ధిభిః సంపాదితర్ధిభిః మకుటరత్నమరీచిభిః చరణయోఃస్పృ
శన్ - తంప్రణేమురిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౪॥నివవృతఇతి॥సదశరథఃసచివైర్మంత్రిభిఃకారితాఃసంప్రయోగితాఃబాల
సుతానామంజలయోయైస్తాన్-స్వయమసమ్ముఖాగతానిత్యర్థః- అనలకాన్
హతభర్తృకతయాఅలకసంస్కారశూన్యాన్సపత్నపరిగ్రహాన్ శత్రుపత్నీః

సమనుకంప్యసపత్నపరిగ్రహాననలకానలకానవమాంపురీం॥౧౫॥ఉపగతోపి సమణ్డలనాభితామనుదితాన్యసితాతపవారణః।అజితమస్తినృపాస్పదమిత్య భూదనలసోనలసోమసమద్యుతిః॥౧౬॥తమపహాయకకుత్థ్సకులోద్భవంపురు షమాత్మభువంచపతివ్రతా।నృపతిమన్యమసేవతదేవతాసకమలాకమలాఘ

ని ॥ పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహాఇత్యమరః ॥ సమనుకంప్య అనుగృహ్య- అలకానవమాం అలకానగరాదన్యూనాంపురీం అయోధ్యాం ప్రతి- మహార్ణవానాం సముద్రాణాంరోధసఃపర్యంతాత్ నివవృతేశరణా గతవత్సల ఇతిభావః॥ ... ... *

౧౫॥ ఉపగతఇతి॥అనుదితంఅనుత్థితంఅన్యత్ స్వచ్ఛత్రాతిరిక్తంసితాతపవా రణంశ్వేతచ్ఛత్రంయస్యసః-అనలసోమసమద్యుతిఃఅనలసోమయోఃఅగ్నిచం ద్రయోస్సమాద్యుతిః తేజఃకాంతిశ్చయస్యసఃదశరథః-మండలస్యద్వాదశరా జమణ్డలస్యనాభితాం ప్రధానమహీపతిత్వంఉపగతోపిచక్రవర్తీసన్నిత్యర్థః॥ ని॥అథనాభిస్తుజంత్వంగేయస్యసంజ్ఞాప్రకాశితా।రథచక్రస్యమధ్యస్థపిండికా యాంపునఃస్త్రియాం ॥ ఆద్యక్షత్రియభేదేంత్యేవనానుఖ్యేనుపీపతావితికే శవః-అజితంనృపాస్పదమస్తిజేతవ్య పరమహీమండలం అస్తీతిబుధ్యాఅనల సఃఅప్రమత్తఃఅభూత్- విజితనిఖిలజేతవ్యోపి పునఃజేతవ్యాంతరవానివజా గరూకఏవావతిష్ఠదిత్యర్థః- ద్వాదశరాజమండలంతుకామందకేనోక్తం॥శ్లో॥ అరిర్మిత్రమరేర్మిత్రంమిత్రామిత్రమతఃపరం।అథారిమిత్రమిత్రంచవిజిగీషోః పురస్సరాః॥పార్ష్ణిగ్రాహస్తతఃపశ్చాదాక్రందస్తదనంతరం। ఆసారావన యోశ్చైవవిజిగీషోస్తుపృష్ఠతః ॥ అరేశ్చవిజిగీషోశ్చమధ్యమో భూమ్యనంత రః। అనుగ్రహేసంహతయోస్సమస్తవ్యస్తయోర్వధే ॥ మండలాద్బహిరేతే షాముదాసీనోబలాధికః । అనుగ్రహేసంహతానాం వ్యస్తానాంచపరఃప్ర భుః॥ అరిమిత్రాదయఃపంచవిజిగీషోఃపురస్సరాః॥పార్ష్ణిగ్రాహఃఆక్రందః పార్ష్ణిగ్రాహాసారఃఆక్రందాసారశ్చేతిపృష్ఠతఃచత్వారః- మధ్యమోదాసీ నాద్వావిజిగీషురిత్యేకః ఏవంద్వాదశరాజమండలంతత్రోదాసీన మధ్యమో త్తరశ్చక్రవర్తీదశరథశ్చేతితాత్పర్యార్థః॥ ... ... *

౧౬॥ తమితి॥ పత్యౌవ్రతంనియమోయస్యాస్సాపతివ్రతాసకమలాకమలహ స్తాదేవతాలక్ష్మీఃఅర్థిషువిషమేఅలాఘువంలఘుత్వరహితంఅపరాఙ్ముఖమి త్యర్థః-కకుత్థ్సకులోద్భవంతందశరథంఆత్మభువంపురుషంవిష్ణుంచఅపహా

వమర్ధిషు॥౧౭॥ తమలభంత పతిం పతి దేవతాః శిఖరిణామివ సాగరమాపగాః।
మగధకోసలకేకయశాసినాం దుహితరో౽హితరోపితమార్గణం ॥౧౮॥ ప్రియ
తమాభిరసౌ స పతిర్బభౌ తిసృభిరేవ భువం సహశక్తిభిః- ఉపగతో౽వినినీషురివ
ప్రజా హరిహయో౽రిహయోగవిచక్షణః॥ ౧౯॥ స కిల సంయుగమూర్ధ్ని సహా
యతాం మఘవతః ప్రతిపద్య మహారథః। స్వభుజవీర్యమగాపయదుచ్ఛ్రితం సుర
వధూరవధూతభయాశ్శరైః॥ ౨౦॥ క్రతుషు తేన విసర్జితమౌళినా భుజసమా

య అన్యం కం స్పృపమసేవత- కమపి నాసేవ తేత్యర్థః- విష్ణావివ విష్ణుతుల్యే తస్మి
న్నపి శ్రీస్థిరాభూదిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౭॥ తమితి॥ పతిర్దైవతాయాసాం తాః పతి దేవతాః పతివ్రతాః మగధాన్ కో
సలాన్ కేకయాంశ్చ జనపదాన్ శాసంతీతి తచ్ఛాసినః తేషాం రాజ్ఞాం దుహిత
రః పుత్ర్యః- సుమిత్రా కౌసల్యా కైకేయ్య ఇత్యర్థః- అత్ర క్రమో న వివక్షితః-
అహితరోపితమార్గణం శత్రుఖాతకలంబం॥ని॥ కలంబమార్గణశరా ఇత్య
మరః- తం దశరథం శిఖరిణాం క్ష్మాభృతాం దుహితరః- ఆసమంతాదపగచ్ఛం
తీతి అప్సంబంధినా వేగేన గచ్ఛంతీతి వా ఆపగా ఇతి క్షీరస్వామీ- తాః నద్యః సాగ
రమివ పతిం భర్తారమలభంత॥ ... ... *

౧౮॥ ప్రియతమాభిరితి॥ అరీన్ శత్రూన్ ఘ్నంతీతి అరిహాణః రిపుఘ్నాః- హం
తేః క్విప్ బ్రహ్మభ్రూణవృత్రేషు క్విబిత్యస్య నియమస్య ప్రాయికత్వాత్ యథా
హన్యాసకారః- ప్రాయికశ్చాయం నియమః- క్వచిదన్యస్మిన్నుపపదే దృశ్యతే
మధుహా- ప్రాయికత్వం చ వక్ష్యమాణస్య బహుళగ్రహణస్య పురస్తాదపకర్ష
ణాల్లభ్యత ఇతి- తేషు యోగేషు ఉపాయేషు విచక్షణో దక్షః॥ ని॥ యోగస్సన్న
హనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః- ఇంద్రే౽పి యోజ్యమేతత్- అసౌ
దశరథః తిసృభిః ప్రియాభిస్సహ ప్రజాః వినినీషుః వినేతుమిచ్ఛుః తిసృభిః ప్రభుమ
న్త్రోత్సాహశక్తిభిరేవ సహ భువముపగతో హరిహయః ఇంద్ర ఇవ బభౌ॥ *

౧౯॥ స ఇతి॥ మహారథః సః దశరథః సంయుగమూర్ధ్ని రణరంగే- మఘవతః ఇన్ద్ర
స్య సహాయతాం సహాయత్వం ప్రతిపద్య శరైర్బాణైః అవధూతభయా నివర్తి
తత్రాసాః సురాణాం వధ్వః తాః - ఉచ్ఛ్రితం స్వభుజవీర్యం అగాపయత్ కిల-
గాయతేః శబ్దకర్మత్వాద్గతిబుద్ధీత్యాదినా సురవధూనామపి కర్మత్వం॥ *

౨౦॥ క్రతుష్వితి॥ క్రతుషు అశ్వమేధేషు విసర్జితమౌళినా అవరోపితకిరీటేన స

హృతద్విగ్వసునాకృతాః కనకయూపసముచ్ఛ్రియశోభినో వితమసా తమసా సరయూ తటాః॥౨౧॥ అజినదండభృతం కుశమేఖలాం యతగిరం మృగశృఙ్గపరిగ్రహాం అధివసంస్తనుమధ్వరదీక్షితామసమభాసమభాసయదీశ్వరః॥౨౨॥ అవభృథప్రయతో నియతేన్ద్రియస్సురసమాజసమాక్రమణోచితః। నమయతిస్మస కేవలమున్నతం వననుచే నముచేరరయే శిరః॥౨౩॥ అసకృదేకరథేన తరస్వినా హరిహయాగ్రసరేణ ధనుర్భృతా। దినకరాభిముఖా రణరేణవో రురుచి

యావద్యజ్ఞమధ్వర్యురేవ రాజా భవతీతి రాజచిహ్నత్యాగ విధానాదిత్యభిప్రాయః॥ని॥ మౌళిః కిరీటే ధమ్మిల్లఇతి విశ్వః॥ భుజసమాహృతదిగ్వసునా భుజార్జితదిగంతసంపదా అనేన క్షత్రియస్య విజితమిత్యుక్తనియమార్జిత ధనత్వం సద్వినియోగకారిత్వం చ సూచ్యతే- వితమసా తమోగుణరహితేన తేన దశరథేన-తమసాసరయ్వోః తటాః కనకయూపానాం సముచ్ఛ్రయేణ సమున్నయనేన శోభినః భాసురాః కృతాః కనకమయత్వం చ యూపానాం శోభార్థం విధ్యభావాత్- హేమయూపాస్తు శోభనా ఇతి భావః॥ ... ※

౨౧॥అజినేతి॥ ఈశ్వరో భగవానష్టమూర్తిః- అజినం కృష్ణాజినం దండం ఔదుంబరం చ బిభర్తీత్యజినదణ్డభృత్ తాం-కృష్ణాజినేన దీక్షయతి- ఔదుంబరం దీక్షితదండం యజమానాయ ప్రయచ్ఛతీతి విధానాత్ - కుశమయీ మేఖలా యస్యాస్తాం కుశమేఖలాం శరమయీ మౌంజీ వా మేఖలా-తయా యజమానం దీక్షయతీతి విధానాత్ -యతగిరం వాచంయమం-వాచం యచ్ఛతీతి శ్రుతేః మృగశృఙ్గపరిగ్రహాం మృగస్య కృష్ణసారస్య శృంగపరిగ్రహః కండూయనసాధనం యస్యాస్తాం-కృష్ణవిషాణయా కండూయత ఇతి విధేః అధ్వరదీక్షితాం అధ్వరసంస్కారవిశేషయుక్తాం తనుం దాశరథిం అధివసన్నవతిష్ఠన్ అత ఏవ అసమాభా దీప్తిర్యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా సమభాసయత్ భాసయతిస్మ॥

౨౨॥అవభృథేతి॥ అవభృథప్రయతః అవభృథేన దీక్షాన్తేన ప్రయతః నియతేన్ద్రియః సురసమాజసమాక్రమణోచిత దేవసభాధిష్ఠానార్హః స దశరథః ఉన్నతం శిరః వననుచే జలవర్షిణే॥ని॥ వనం నీరం వనం సత్వమితి శాశ్వతః- నముచేరరయే కేవలం ఇంద్రాయైవ నమయతిస్మ న కస్మైచిదన్యస్మై మానుషాయేత్యర్థః॥

౨౩॥అసకృదితి॥ [illegible] రిహయస్య

రుధిరేణసురద్విషాం॥౨౪॥ అథసమావవృతేకుసుమైర్నవైస్తమివసేవితుమే
కనరాధిపం। యమకుబేరజలేశ్వరవజ్రిణాంసమధురంమధురంచితవిక్రమం॥
౨౫॥జిగమిషుర్ధనదాధ్యుషితాందిశంరథయుజాపరివర్తితవాహనః। దినము
ఖానిరవిర్హిమనిగ్రహైర్విమలయన్మలయంనగమత్యజత్॥౨౬॥హిమవివర్ణిత
చన్దనపల్లవంవిరహయన్మలయాద్రిముదఙ్ముఖః। విహగయోఃకృపయేవశనై
ర్యయౌరవిరహర్విరహధ్రువభేదయోః॥౨౭॥ కుసుమజన్మతతోనవపల్లవస్త

ఇంద్రస్యఅగ్రసరేణధనుర్భృతాతేనాసకృద్బహుశోదినకరస్య అభిముఖా అభిముఖోత్థితాఇత్యర్థః- రణరేణవఃసురద్విషాంరక్షసాంరుధిరేణరక్తేనరుధిరేణివారితాః॥ ... ... *

౨౪॥ అథేతి॥యమకుబేరజలేశ్వరవజ్రిణాం ధర్మరాజధనదవరుణేంద్రాణాంసమాధూర్భారోయస్యసఃతంసమధురంమాధ్యస్థ్యవితరణసన్నియమైశ్వర్యైస్తుల్యఇత్యర్థః - ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినాసమాసాంతోచ్ప్రత్యయః-అంచితవిక్రమం పూజితపరాక్రమం ఏకనరాధిపంతందశరథంసేవితుమివమధుర్వసంతః॥ని॥అథపుష్పరసేమధుః॥ చైత్రేదైత్యేవసంతేచమధురితివిశ్వః-సమధురంమధురేణసహితంయథాతథానవైఃకుసుమైరుపలక్షితస్సన్ సమావవృతేసమాగతః॥శ్లో॥రిక్తహస్తేననోపేయాద్రాజానందైవతంగురుమితివచనాదితిభావః॥ ... ... *

౨౫॥జిగమిషురితి॥ ధనదాధ్యుషితాంకుబేరాధిష్ఠితాందిశంఉత్తరాంజిగమిషుఃగన్తుమిచ్ఛుఃరథయుజాసారథినా అనూరుణాపరివర్తితవాహనోనివర్తితాశ్వఃరవిఃహిమస్యనిగ్రహైఃనిరాకరణైః దినముఖానిప్రభాతానివిమలయన్విశదయన్ మలయంనగంమలయాచలంఅత్యజత్-దక్షిణాందిశంఅత్యాక్షీదిత్యర్థః॥౨౬॥హిమవివర్ణితేతి॥ హిమేనవివర్ణితాఃమలినీకృతాః-చందనవృక్షాణాంపల్లవాఃయస్యతం-మలయాఖ్యమద్రింవిరహయన్ పరిత్యజన్ ఉదఙ్ముఖః ఉత్తరాభిముఖోరవిస్సూర్యః-అహ్నోవిరహః అహర్విరహఃతస్మిన్ ధ్రువఃనిశ్చితఃభేదోవియోగోయయోస్తయోః- విహగయోశ్చక్రవాకయోఃస్త్రీపుంసయోఃకృపయేవశనైర్జగామ-వసంతేనిశాయాఅల్పత్వాదహ్నామహత్త్వాదుత్ప్రేక్షా॥ ... ... *

౨౭॥కుసుమేతి॥ఆదౌకుసుమజన్మ- తతోనవపల్లవః తదను- అనులక్షణఇతికర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా [illegible] ష్టానాంకోకిలా

దనుషట్పదకోకిలకూజితం। ఇతియథాక్రమమావిరభూన్మధుర్ద్రుమవతీమవ
తీర్యవనస్థలీం॥౨౮॥నయగుణోపచితామివభూపతేస్సదుపకారఫలాంశ్రియ
మర్థినః।అభియయుస్సరసోమధుసమ్భృతాంకమలినీమలినీరపతత్రిణః॥ ౨౯॥
కుసుమమేవనకేవలమార్తవంనవమశోకతరోస్స్మరదీపనం।కిసలయప్రసవో
పివిలాసినాంమదయితాదైతాశ్రవణార్పితః॥౩౦॥ విరచితామధునోపవనశ్రి
యామభినవాఇవపత్రవిశేషకాః। మధులిహాంమధుదానవిశారదాఃకురవకా
రవకారణతాంయయుః॥ ౩౧॥ సువదనావదనాసవసమ్భృతస్తదనువాదిగు
ణఃకుసుమోద్గమః।మధుకరైరకరోన్మధులోలుపైర్వకులమాకులమాయతప

నాంచకూజితంఇత్యేవంప్రకారేణ యథాక్రమం ఉక్తక్రమమనతిక్రమ్యయ
థాక్రమంద్రుమవతీంద్రుమభూయిష్ఠాంవనస్థలీమవతీర్యప్రవిశ్యమధుః వసం
తఃఆవిరభూత్ - కేషాంచిద్ద్రుమాణాం పల్లవప్రాథమ్యేపి కేషాంచిత్కుసు
మప్రాధాన్యాన్నోక్తక్రమస్యదృష్టావిరోధః॥ ... *

౨౮॥నయేతి॥నయోనీతి రేవగుణః తేన- అథవానయేనగుణైరౌదార్యాదిభిశ్చ
ఉపచితాంసతాండుపకారఃఫలంయస్యాస్తాంసదుపకారఫలాంభూపతేఃద
శరథస్యశ్రియమర్థినఇవ- మధునావసంతేనసంభృతాం సమ్యక్పుష్టాంసరస
స్సంబంధినీంకనలినీంపద్మినీంఅళినీరపతత్రిణఃఅళయఃభృంగాఃనీరపతత్రిణో
హంసాదయశ్చఅభియయురాగతాః॥ ... ... *

౨౯॥కుసుమమితి॥ఋతురస్యప్రాప్తఃఆర్తవం-ఋతోరణిత్యణ్ప్రత్యయః-
నవంప్రత్యగ్రం-అశోకతరోఃకుసుమమేవస్మరస్యదీపనంన-కింతువిలాసినాం
మదయితామదకరః దయితాశ్రవణార్పితః కిసలయప్రసవః పల్లవసంతా
నోపిస్మరదీపనః॥ ... ... *

౩౦॥విరచితేతి॥మధునావసంతేనఉపవనశ్రియాంవిరచితాఃఅభినవాఃపత్రవి
శేషకాఃపత్రరచనాఇవస్థితాః-మధూనాంమకరందానాం దానవిశారదాః
దానచతురాఃకురవకాఃతరవఃమధులిహాంమధుపానాంరవేకారణతాంయ
యుఃభృంగాః కురవకమధూనిపీత్వాజగురిత్యర్థః - దానశౌండాఽర్థినః
స్తువంతీతిభావః॥ ... ... *

౩౧॥సువదనేతి॥సువదనావదనాసవేనకాంతాముఖమద్యేనసంభృతోజనితః
తత్తస్యదోహదమితిప్రసిద్ధిః-తస్యానువాదీసదృశోగుణోగన్ధగుణోయస్యసః
కుసుమోద్గమఃకర్తా-మధులోలుపైః ఆయతపఙ్క్తిభిర్మధుకరైః కరణైః-
వకుళంవకుళవృక్షం ఆకులమకరోత్॥ ... ... *

ఙ్క్తిభిః॥ ౩౧॥ ఉపహితంశిశిరాపగమశ్రియాముకుళజాలమశోభతకింశుకే। ప్రణయినీవనఖక్షతమండనంప్రమదయామదయాపితలజ్జయా॥ ౩౩॥ వ్రణగురుప్రమదాధరదుస్సహంజఘననిర్విషయీకృతమేఖలమ్ । నఖలుతావదశేషమపోహితుంరవిరలంవిరలంకృతవాన్హిమం॥ ౩౪॥ అభినయాన్పరిచేతుమివోద్యతామలయమారుతకమ్పితపల్లవా। అమదయత్సహకారలతామనస్సకలికాకలకామజితామపి॥ ౩౫॥ ప్రథమమన్యభృతాభిరుదీరితాఃప్రవిరళాఇవముగ్ధవధూకథాః । సురభిగన్ధిషుశుశ్రువిరేగిరఃకుసుమితాసుమితావనరాజిషు॥

౩౨॥ఉపహితమితి॥శిశిరాపగమశ్రియావసంతలక్ష్మ్యాకింశుకేవృక్షేపలాశవృక్షే॥ని॥ పలాశేకింశుకఇత్యమరః- ఉపహితందత్తంముకుళజాలంమదేనయాపితలజ్జయా అపగతత్రపయాప్రణయినిప్రియే ఉపహితందత్తంనఖక్షతమేవమండనంతదివఅశోభత॥ ... ... *

౩౩॥వ్రణేతి॥ వ్రణైః దంతక్షతైఃగురుభిఃదుర్భరైఃప్రమదానామధరైరోష్ఠైః దుస్సహంహిమస్యవ్యథాకరత్వాదసహ్యంజఘనేషు నిర్విషయీకృతానిరవకాశీకృతామేఖలాయస్యతత్-తైస్త్యాజితమేఖలమిత్యర్థః- ఏవంభూతంహిమంరవిః తావత్తదావసంతేఅశేషం యథాతథాఅపోహితుంనిరసితుంనాలంఖలునశక్తోహి-కింతువిరళంకృతవాన్- తనూచకార ... *

౩౪ ॥అభినయానితి॥ అత్రచూతలతాయాఃనర్తకీసమాధిరభిధీయతే- అభినయాన్నృత్యవ్యంజకాన్వ్యాపారాన్॥ని॥వ్యంజకాభినయౌసమావిత్యమరః- పరిచేతుమభ్యసితుంఉద్యతేవస్థితాసతీమలయమారుతేనకంపితఃపల్లవోయస్యాస్సామలయమారుతకంపితపల్లవా-పల్లవశబ్దేనహస్తోగమ్యతేసకలికాసకోరకా॥ ని ॥ కలికాకోరకఃపుమానిత్యమరః - సహకారలతాకలిఃకలహః ద్వేషఉచ్యతే॥ ని॥ కలిస్స్యాత్కలహేశూరేకలిరంత్యయుగేయుధీతివిశ్వః- కామోరాగఃతజ్జితామపి- జితరాగద్వేషిణాం యోగినామపీత్యర్థః-మనః అమదయత్॥ ... ... *

౩౫॥ప్రథమమితి॥సురభిర్గంధోయాసాన్తాసుసురభిగంధిషు- గన్ధస్యేత్యాదినా ఇత్సమాసాన్తః-కుసుమితాఃకుసుమాన్యాసాంసంజాతానికుసుమితాః-తాసువనరాజిషువనపఙ్క్తిషు అన్యభృతాభిఃకోకిలాభిః ప్రథమంప్రారంభేఉదీరితాఃఉక్తాఃఅతఏవమితాఃపరిమితాఃగిరఃఆలాపాః- ప్రవిరళాఃమాగ్ధ్యాత్ స్తోకోక్తాఃముగ్ధవధూకథా ఇవముగ్ధవధూనామబలానాంవాచ ఇవశుశ్రువిరేశ్రుతాః ... *

౩౬॥శ్రుతిసుఖభ్రమరస్వనగీతయఃకుసుమకోమలదంతరుచోబభుః। ఉపవనాన్తలతాఃపవనాహతైఃకిసలయైస్సలయైరివ పాణిభిః॥౩౭॥లలితవిభ్రమబన్ధవిచక్షణంసురభిగన్ధపరాజితకేసరం। పతిషునిర్వివిశుర్మధుమఙ్గనాస్స్మరసఖంరసఖండవివర్జితం॥౩౮॥శుశుభిరేస్మితచారుతరాననాః స్త్రియఇవశ్లథశింజితమేఖలాః।వికచతామరసాగృహదీర్ఘికామదకలోదకలోలవిహఙ్గమాః॥ ౩౯॥గమయితుంప్రభురేషసుఖేనమాంనభవతీతిచపాంథజనోలసః । ఇతిదయాతఇవాభవదాయతానరజనీరజనీశవతీమధౌ॥౪౦॥ఉపయయౌతనుతాం

౩౬॥శ్రుతీతి॥శ్రుతిసుఖాఃకర్ణమధురాఃభ్రమరస్వనాఏవగీతయోయాసాన్తాః కుసుమాన్యేవకోమలాదన్తరుచఃదంతకాంతయోయాసాంతాఃఅనేనసస్మితత్వంవివక్షితం-ఉపవనాంతలతాఃపవనేనాహతైఃకంపితైఃకిసలయైఃసలయైస్సాభినయైః - లయశబ్దేనలయానుగతోభినయోలక్ష్యతే- ఉపమేయేపవనాహతైరితిసక్రియత్వాభిధానాత్ పాణిభిరివబభుః- అనేనలతానాంనర్తకీసామ్యంగమ్యతే॥

*

౩౭॥లతేతి॥అంగనాఃస్త్రియః - లలితవిభ్రమబంధవిచక్షణంమధురవిలాసఘటనాపటుం-సురభిణామనోహరేణగంధేన పరాజితకేసరంనిర్జితవకుళపుష్పం॥ని॥ అథకేసరోవకుళఇతికేశవః- స్మరస్యసఖాయంస్మరసఖంస్మరోద్దీపకమిత్యర్థః-మధుంమద్యం-అర్ధర్చాః పుంసిచేతిపుంలింగతా-తదుక్తం॥ శ్లో॥ మకరందస్యమద్యస్యమాక్షికస్యాపివాచకః । అర్ధర్చాదిగణేపాఠాత్ పున్నపుంసకయోర్మధురితిశబ్దార్ణవే॥పతిషువిషయేరసఖండవివర్జితం అనురాగభంగరహితంయథాతథానిర్వివిశుః పరస్పరానురాగపూర్వకంపతిభిస్సహపపురిత్యర్థః॥

౩౮॥శుశుభిరఇతి॥వికచతామరసాఃవికసితకమలాఃమదేనకలాఃఅవ్యక్తమధురంధ్వనంతఃఉదకలోలవిహంగమాఃజలప్రియపక్షిణః హంసాదయోయాసుతాః-మదకలోదకలోలవిహంగమాః- గృహేషుదీర్ఘికాఃవాప్యఃగృహదీర్ఘికాఃస్మితేనచారుతరాణిఅత్యంతచారూణిఆననానియాసాంతాఃశ్లథాఃశింజితాఃమేఖలాఃయాసాంతాః- శింజితేతికర్తరిక్తః-స్త్రియఇవశుశుభిరే॥

౩౯॥గమయితుమితి॥కించమధావసంతేఇతిఅనేనప్రకారేణఅలసః- ఏషపాంథజనఃపథికజనః మాంసుఖేనగమయితుంయాపయితుం ప్రభుఃసమర్థఃనభవతి- ఇతిఇత్థందయాతఇవదయావశాదివరజనీశవతీచంద్రవతీరజనీరాత్రిఃఆయతాదీర్ఘానాభవత్-నబభూవ॥

*

మధుఖణ్డితాహిమకరోదయపాణ్డుముఖచ్ఛవిః। సదృశమిష్టసమాగమనిర్వృతింవనితయానితయారజనీవధూః॥ ౪౧॥ తిలకమస్తకహర్మ్యకృతాస్పదైఃకుసుమమధ్వనుషఙ్గసుగన్ధిభిః। కలమగీయతభృంగవిలాసినాంస్మరయుతైరయుతైరబలాసఖైః॥౪౨॥ అపతుషారతయా విశదప్రభైస్సురతరాగపరిశ్రమనోదిభిః। కుసుమచాపమతేజయదంశుభిర్హిమకరోమకరోచ్ఛ్రితకేతనం॥౪౩॥ అనలసాన్యభృతానలసాన్మనః కమలధూళిభృతామరుతేరితా। కుసుమభారన

౪౧॥ ఉపయయావితి॥ మధునామధుసమయేనఖండితాకాలప్రాస్వంగమితాక్షీయంతేఖలుఉత్తరాయణేరాత్రయః-ఖండితాఖ్యానాయికాచగమ్యతేహిమకరోదయేనచంద్రోదయేనపాండుః ముఖస్యప్రదోషస్యవక్త్రస్యచఛవిర్యస్యాస్సా-రజనీవధూః ఇష్టసమాగమనిర్వృతింప్రియసంగమసుఖం అనితయాఅప్రాప్తయా-ఇణ్ ధాతోఃకర్తరి క్తః- వనితయాసదృశంతుల్యాంతనుతాంకార్శ్యంఉపయయౌ॥ ... ... ❋

౪౨॥ తిలకేతి॥ తిలకానాంవృక్షవిశేషాణామస్తకముపరిభాగఃతదేవహర్మ్యంప్రాసాదఃతత్రకృతాస్పదైఃనివిష్టైః కుసుమానాంమధునోమకరందస్యానుషంగస్సంపర్కః తేనసుగంధిభిఃస్మరయుతైః సకామైః అబలానాంసఖాయః అబలాసఖాః తైః-రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్-భృంగాఏవవిలాసినస్తేషామయుతైర్బహుభిః-కలంమధురంఅగీయత- చుకూజే- కామినోహిహర్మ్యారూఢాస్సప్రియాస్సకామాఃకుసుమాదిభ్యోగృహీతస్యమధునః ఆస్వాదనేనసురభయఃకలంగాయంతి-యద్యప్యయుతశబ్దేనదశసహస్రాణ్యభిధీయంతేతథాప్యత్రబహుత్వోపలక్షకతయాప్రయుక్తం॥ ... ... ❋

౪౩॥ అపేతి॥ హిమకరశ్చంద్రఃఅపతుషారతయాఅపగతనీహారతయావిశదప్రభైఃనిర్మలకాన్తిభిఃసురతరాగపరిశ్రమనోదిభిఃసురతరాగజదాహహారిభిః అంశుభిఃమకరేణఉచ్ఛ్రితంకేతనంయస్యతంలబ్ధావకాశత్వాదుచ్ఛ్రితధ్వజమితిభావః-కుసుమచాపంమన్మథం-అతేజయత్ న్యశాతయత్ తిజనిశాతనఇతిధాతోర్ణ్యన్తాల్లఙ్-సహకారిలాభాత్కామస్తీక్ష్ణోభూదిత్యర్థః॥ ❋

౪౪॥ అనలసేతి॥ అనలసాకలకూజితేప్రవీణాఅన్యభృతాకోకిలాయస్యాంసాతథాకమలధూళిభృతాకమలపరాగయుక్తేనమరుతాపవనేనఈరితాకంపితాకుసుమభారైర్నతానమ్రాఅశోకలతా అశోకతరువల్లీ అధ్వగయోషితాంపాంథవధూనాం అసమశోకమతిదుఃఖంమనః అనలసాత్ అగ్న్యధీనం

తాధ్వగయోషితామసమశోకమశోకలతాకరోత్॥౪౪॥ విశదచంద్రకరంసు
ఖమారుతంకుసుమితద్రుమమున్మదకోకిలం।తదుపభోగరసంహిమవర్షిణఃప
రమృతోరమృతోపమతాంయయౌ॥౪౫॥ హుతహుతాశనదీప్తివనశ్రియఃప్ర
తినిధిఃకనకాభరణస్యయత్। యువతయఃకుసుమందధురాహితంతదలకేదల
కేసరపేశలం॥౪౬॥అళిభిరఞ్జనబిందుమనోహరైఃకుసుమపఙ్క్తినిపాతిభిరం
కితః।నఖలుశోభయతిస్మవనస్థలీంనతిలకస్తిలకఃప్రమదామివ॥౪౭॥అమదయ
న్మధుగంధసనాథయాకిసలయాధరసంగతయామనః। కుసుమసంభృతయా

అగ్నిస్వరూపమితియావత్ - చకార- విభాషాసాతికార్త్స్న్యే ఇతిసాతి
ప్రత్యయః॥ ... ... ❋

౪౪॥విశదేతి॥హిమవర్షిణఃఋతోఃశిశిరఋతోఃపరంతత్ప్రసిద్ధంవసంతా
ఖ్యంవస్తుఅమృతోపమతాంఅమృతసామ్యంయయౌ ప్రాపకీదృశం-విశదాః
అపతుషారత్వాన్నిర్మలాశ్చంద్రకరాశ్చంద్రరశ్మయోయస్మిన్ తత్- సుఖ
యతీతిసుఖఃమారుతోవాయుర్యస్మిన్ తత్-కుసుమితద్రుమంపుష్పితవృక్షంఉ
న్మదాఃకోకిలాఃయస్మిన్ తత్-ఉపభోగరసంసంభోగశృంగారప్రచురం- త
దితిసామాన్యాపేక్షయానపుంసకత్వనిర్దేశః॥ ... ... ❋

౪౫॥హుతేతి॥హుతహుతాశనదీప్తిఆజ్యాదిప్రజ్వలితాగ్నిప్రభం యత్కు
సుమంకర్ణికారమిత్యర్థః-వనశ్రియోవనలక్ష్మ్యాఃకనకాభరణస్యసువర్ణాభ
రణస్యప్రతినిధిః-అభూదితిశేషః-దళేషుకేసరేషుచయత్పేశలంసుకుమారప
త్రంకింజల్కమిత్యర్థః-ఆహితంతత్కుసుమంయువతయఃఅలకేచూర్ణకుంత
లేషు-జాతావేకవచనం-దధుః॥ ... ... ❋

౪౬॥అళిభిరితి॥అంజనబిందుమనోహరైఃకజ్జలకణసుందరైఃకుసుమపఙ్క్తిని
పాతిభిరళిభిఃఅంకితశ్చిహ్నితఃతిలకఃశ్రీమన్నామవృక్షః॥ని॥తిలకఃక్షురకశ్శ్రీ
మానిత్యమరః॥వనస్థలీంతిలకోవిశేషకః॥ని॥ తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణివిశే
షకం।ద్వితీయంచతురీయంచనస్త్రియామిత్యమరః-ప్రమదామివనశోభయతి
స్మేతిన-అశోభయదిత్యర్థః-లట్స్మే ఇతిస్మయోగాత్ భూతేపిలట్॥ ❋

౪౭॥అమదయదితి॥తరుచారువిలాసినీతరోఃపుంసఃచారువిలాసినీనవమల్లికా
సప్తలాఖ్యాలతా॥ని॥సప్తలానవమల్లికేత్యమరః॥ మధునోమకరందస్యమద్య
స్యచగంధేనసనాథయాగన్ధప్రధానయేత్యర్థః- కిసలయమేవఅధరఃతత్రసఙ్గ
తయాప్రసృతయేత్యర్థః [illegible] సంభృతయా [illegible] కుసుమరూప

నవమల్లికాస్మితరుచా తరుచారువిలాసినీ॥౪౮॥ అరుణరాగనిషేధిభిరంశుకైః శ్రవణలబ్ధపదైశ్చ యవాంకురైః। పరభృతాంవిరుతైశ్చ విలాసినస్స్మరబలైరబలైకరసాః కృతాః॥౪౯॥ ఉపచితావయవా శుచిభిః కణైరళికదంబకయోగముపేయుషీ। సదృశకాన్తిరలక్ష్యత మఞ్జరీ తిలకజాలకజాలకమౌక్తికైః॥౫౦ ధ్వజపటం మదనస్య ధనుర్భృతశ్ఛవికరం ముఖచూర్ణమృతుశ్రియః। కుసుమకేసరరేణుమళివ్రజాస్సపవనోపవనోత్థితమన్వయుః॥౫౧॥ అనుభవన్నవదోలమృతూత్సవం పటురపి ప్రియకణ్ఠజిఘృక్షయా । అనయదాసనరజ్జుపరిగ్రహే భుజలతాం జలతామబలాజనః॥౫౨॥ త్యజత మానమలం బత విగ్రహైర్న చతుర

మేత్యర్థః స్మితరుచా హాసకాంత్యా మనః పశ్యతామితి శేషః అమదయత్॥ ※

౪౮॥ అరుణేతి ॥ విలాసినః విలసనశీలాః పురుషాః- వౌకషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ ప్రత్యయః - అరుణస్య అనూరోః రాగం నిషేధంతి తిరస్కుర్వంతీత్యరుణరాగనిషేధినః- తైః కుసుంభకాదిరంజనాత్తత్సదృశైరిత్యర్థః॥ణ్లో॥ తమన్వేత్యనుబధ్నాతి తచ్ఛీలం తం నిషేధతి। తస్యవానుకరోతీతిశబ్దాస్సాదృశ్యవాచకా ఇతి దండ్యలంకారే- అంశుకైః అంబరైః శ్రవణేషు లబ్ధపదైః- నివేశితైరిత్యర్థః- యవాంకురైః పరభృతాంవిరుతైశ్చేతి ఏతైః స్మరబలైః కామసైన్యైః- అబలాస్వేకతైవ రసో రాగో యేషాం తే అబలైకరసాః- స్త్రీపరతంత్రాః కృతాః॥ ... ... ※

౪౯॥ ఉపచితేతి॥ శుచిభిశ్శుభ్రైః కణైః రజోభిః ఉపచితావయవా పుష్టావయవా అళికదంబకం భ్రమరసంహతిః తస్య యోగం ఉపేయుషీ ప్రాప్తా తిలకజా తిలకవృక్షాజ్జాతా మంజరీ అలకేషు యజ్జాలకమాభరణవిశేషః- తస్మిన్ మౌక్తికైః సదృశకాంతిరలక్ష్యత భృంగసంగినీ శుభ్రా - తిలకమంజరీ నీలాలకాసక్తముక్తాజాలకమివాలక్ష్యతేతి వాక్యార్థః॥ ... ... ※

౫౦॥ ధ్వజేతి॥ మదనస్య కామస్య ధనుర్భృతో ధానుష్కస్య ధ్వజపటం పతాకభూతం ఋతుశ్రియో వసంతలక్ష్మ్యాః ఛవికరం శోభాకరం ముఖచూర్ణం ముఖాలంకారచూర్ణభూతం సపవనం యదుపవనం తస్మిన్నుత్థితం కుసుమకేసరరేణుం అళివ్రజాః అన్వయుః॥ ... ... ※

౫౧ ॥ అనుభవన్నితి॥ నవాః డోలాః ప్రేంఖాః యస్మిన్నితి నవడోలం ఋతూత్సవం వసంతోత్సవం అనుభవన్ అబలాజనః పటురపి నిపుణోఽపి ప్రియకణ్ఠస్య జిఘృక్షయా గృహీతుమాలింగితుమిచ్ఛయా ఆసనరజ్జుపరిగ్రహే పీఠరజ్జుపరిగ్రహ

న్పున రేతిగతంవయః పరభృతాభిరితీవనివేదితేస్మరమతేరమతేస్మవధూజనః॥
౫౩॥అథయథాసుఖమార్తవముత్సవంసమనుభూయవిలాసవతీసఖః।నరపతి
శ్చకమేమృగయారతింసమధుమన్మథసన్నిభః॥౫౪॥పరిచయంమృగల
క్ష్యనిపాతనేభయరుషోశ్చతదిఙ్గితబోధనం।శ్రమజయాత్ప్రగుణాంచకరో
త్యసౌతనుమతోనుమతస్సచివైర్యయా॥౫౫॥మృగవనోపగమక్షమవేషభృద్వి
పులకంఠనిషక్తశరాసనః।గగనమశ్వఖురోద్ధతరేణుభిర్నృసవితాసవితాన

ణేభుజలతాంజలతాంజడతాం -లడయోరభేదః-శిథిలతామితియావత్ - అన
యత్ డోలాక్రీడాసుపతనభయవ్యాజేనప్రియకంఠమాశ్లిషదిత్యర్థః॥ ❀

౫౨॥త్యజతేతి॥బతేత్యామంత్రణే॥ని॥విస్మయామంత్రణేబతేత్యమరః॥బతహే
అంగనాః-మానంకోపంత్యజత॥శ్లో॥స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపోమానోన్యా
సంగినిప్రియఇతి॥విగ్రహైర్విరోధైః॥అలం-విగ్రహేణనకార్యఇత్యర్థః- గతమ
తీతంచతురంఉపభోగక్షమంయౌవనంవయః- పునఃనైతినాగచ్ఛతి-ఇత్యేవం
రూపేస్మరమతేస్మరాభిప్రాయే-నపుంసకేభావేక్తః పరభృతాభిఃకోకిలస్త్రీ
భిఃనివేదితేసతివధూజనోరమతేస్మరేమే- కోకిలకూజితోద్దీపితస్మరవికారఃవ
ధూజనఃస్మరశాసనభయాదివఉచ్ఛృంఖలమఖేలయదిత్యర్థః॥ ❀

౫౩॥ అథేతి॥ అథానంతరంమధుమధ్నాతీతిమధుమద్విష్ణుః-సంపదాదిత్వా
త్క్విప్-మధుర్వసంతః-మనఃమధ్నాతీతిమన్మథఃకామః తేషాంసన్నిభఃసదృ
శఃవిష్ణుఃవసంతమన్మథసన్నిభఃసనరపతిర్దశరథః విలాసవతీసఖః స్త్రీసహచర
స్సన్ ఆర్తవంఋతుసంబంధినంఉత్సవం యథాసుఖంసమనుభూయమృగ
యారతింమృగయావిహారంచకమేఆచకాంక్షే॥ ... ... ❀

౫౪॥వ్యసనాసంగదోషంపరిహరన్నాహ॥ పరిచయమితి॥అసౌమృగయాల
క్ష్యాణిమృగాదీని తేషాంనిపాతనేపరిచయమభ్యాసంకరోతి- భయరుషోఃభ
యక్రోధయోఃతదింగితబోధనం తేషాంచలలక్ష్యాణాంఇఙ్గితంచిత్తవికారః॥
ని॥ఇంగితంహృద్గతోభావఇతిసజ్జనః- తస్యచేష్టితస్యభయాదిలింగభూతస్య
బోధనంజ్ఞానంచకరోతితనుంశరీరం శ్రమస్యజయాన్నిరాసాత్ ప్రగుణాం
ప్రకృష్టలాఘవాదిగుణయుక్తాంకరోతి- అతోహేతోఃసచివైరమాత్యైరను
మతఃయయా-సర్వంచైతత్ శాస్త్రోయోగీత్యతః అపేక్షయామృగయాప్రవృ
త్తిః - నతువ్యసనిత్వే[illegible]॥ ❀

మివాకరోత్॥ ౫౬॥ గ్రథితమౌళిరసౌవనమాలయాతరుపలాశసవర్ణతనుచ్ఛదః తురగవల్గనచంచలకుణ్డలో విరురుచేరురుచేష్టితభూమిషు॥ ౫౭॥ తనులతావినివేశితవిగ్రహాభ్రమరసంక్రమితేక్షణవృత్తయః। దదృశురధ్వనితంవనదేవతాస్సునయనంనయనన్దితకోసలం॥ ౫౮॥ శ్వగణివాగురికైః ప్రథమాస్థితంవ్యపగతానలదస్యువివేశసః। స్థిరతురంగమభూమినిపానవన్మృగవయోగవ

౫౫॥ మృగేతి॥ మృగాణాంవనంతస్యోపగమః ప్రాప్తిఃతస్యక్షమమర్హంవేషంబిభర్తీతితథోక్తఃమృగయావిహారానుగుణవేషధారీత్యర్థః-విపులేకంఠేనిషక్తశరాసనోలగ్నధన్వానాసవితేవనృసవితాపురుషశ్రేష్ఠః-ఉపమితసమాసః-సరాజాఅశ్వఖురోద్ధతరేణుభిఃగగనం వితానంతుచ్ఛమసదివాకరోత్ గగనంనాలక్ష్యతేత్యర్థః॥ని॥వితానంతుచ్ఛమందయోరితివిశ్వః అథవాసవితానమిత్యేతంపదం-సవితానముల్లోచనసహితమివాకరోత్॥ ని॥ అస్త్రీవితానముల్లోచ ఇత్యమరః॥ ... ... ❋

౫౬॥ గ్రథితేతి॥ వనమాలయావనపుష్పస్రజాగ్రథితమౌళిఃబద్ధధమ్మిల్లః -తరూణాంపలాశైఃపత్రైఃసవర్ణాఃతుల్యవర్ణాఃతనుచ్ఛదోవర్మాయస్యసతథోక్తః -ఇదంచవర్మణఃపలాశసాదృశ్యాభిధానంమృగాదీనాంవిశ్వాసార్థం-తురగస్యవల్గనేనగతివిశేషేణచంచలకుండలఃఅసౌనృపఃదశరథఃరురుభిర్మృగైశ్చేష్టితాఃయాభూమయస్తాసువిరురుచేవిదిద్యుతే॥ ... ... ❋

౫౭॥ తన్వీతి॥ తన్వీషులతాసువినివేశితవిగ్రహాఃసంక్రమితాత్మానః భ్రమరేషుసంక్రమితాః-ఈక్షణవృత్తయోదృగ్వ్యాపారాఃయాసాంతాఃవనదేవతాఃసునయనంసులోచనంనయనేననీత్యానందితాస్తోషితాఃకోసలాఃయేనతందశరథం- అధ్వనిమార్గేదదృశుఃప్రసన్నపావనతయాతందేవతాఅపిగూఢవృత్త్యాదదృశురిత్యర్థః॥ ... ... ❋

౫౮॥ శ్వగణీతి॥ సదశరథఃశునాంగణః సఏషామస్తీతిశ్వగణినఃశ్వగ్రాహిణఃతైఃవాగురామృగబంధినీరజ్జుః॥ ని॥ వాగురామృగబంధినీత్యమరః- తయాచరంతీతివాగురికాః- చరతీతిఠక్॥ని॥ ద్వౌవాగురికజాలికావిత్యమరః తైశ్చప్రథమమాస్థితంఅధిష్ఠితంవ్యపగతా అనలాదవాగ్నయోదస్యవస్తస్కరాః యస్మాత్తథోక్తం॥ని॥ దస్యుతస్కరమోషకాఇత్యమరః॥శ్లో॥ కారయేద్భవనశోధనమాదౌమాతరం [illegible] శస్త్రత్స[illegible]నవిశేత్తత్సంక

మోపచితంవనం॥౫౯॥అథనభస్యఇవత్రిదశాయుధంకనకపింగతటిద్గుణసం
యుతం।ధనురధిజ్యమనాధిరుపాదదేనరవరోరవరోషితకేసరీ ॥౬౦॥తస్య
స్తనప్రణయిభిర్ముహురేణశాబైర్వ్యాహన్యమానహరిణీగమనంపురస్తాత్।
ఆవిర్బభూవకుశగర్భముఖంమృగాణాంయూథంతదగ్రసరగర్వితకృష్ణసా
రం॥౬౧॥తత్ప్రార్థితంజవనవాజిగతేనరాజ్ఞాతూణీముఖోద్ధృతశరేణవిశీర్ణ
పఙ్క్తి। శ్యామీచకారవనమాకులదృష్టిపాతైర్వాతేరితోత్పలదళప్రకరైరి

వేచగహనేచనతిష్ఠే దితికామందకః॥స్థిరాద్య ఘాపంకాదిరహితాతురంగమ
యోగ్యాభూమిర్యస్యతత్ నిపానవదాహావయుక్తం॥ని॥ ఆహావస్తునిపానం
స్యాదుపకూపజలాశయఇత్యమరః-మృగైః హరిణాదిభిఃవయోభిఃపక్షిభిఃగ
వయైఃగోసదృశైఃఆరణ్యకపశువిశేషైశ్చఉపచితంసమృద్ధంవనంవివేశ॥ ❋

౫౯॥అథేతి॥అథఅనాధిఃమనోవ్యథారహితః-నరేషువరోనరవరఃనరశ్రేష్ఠః
రవేణధనుష్టంకారేణరోషితాఃకోపితాః కేసరిణఃసింహాః-యేనసఃరాజాక
నకపింగఃకనకవత్పింగఃయస్తటిదేవగుణఃమౌర్వీతేనసంయుతంత్రిదశాయు
ధంఇంద్రచాపంనభస్యఇవభాద్రపదమాసఇవ ॥ని॥స్యుర్నభస్యఃప్రోష్ఠపద
భాద్రభాద్రపదాస్సమాఇత్యమరః-అధిజ్యమధికృతమౌర్వీకంధనురుపాద
దేజగ్రాహ॥ ... ... ❋

౬౦॥తస్యేతి॥ముహుఃస్తనప్రణయిభిఃస్తనప్రార్థిభిఃఏణశాబైఃహరిణశిశుభిః॥
ని॥పృథుకశ్శాబకశ్శిశురిత్యమరః- వ్యాహన్యమానంహరిణీనాంగమనంగతిః
యస్యతత్కుశాః గర్భే యేషాంతానిముఖానియస్యతత్ తస్యయూథస్యా
గ్రసరః పురస్సరః - గర్వితోదృప్తః కృష్ణసారోయస్యతత్ మృగాణాం
యూథంకులం ॥ ని ॥ సజాతీయైః కులంయూథమిత్యమరః తస్యదశరథస్య
పురస్తాదగ్రే ఆవిర్బభూవ॥ ... ... ❋

౬౧॥తదితి॥జవనోజవశీలఃజుచంక్రమ్యేత్యాదినాయుచ్ప్రత్యయః॥ని॥తరస్వీ
త్వరితోవేగీ ప్రజవీజవనోజవఇత్యమరః-తంవాజినమశ్వంగతేన ఆరూఢేన-
తూణీఇషుధిః-బహ్వాదిభ్యశ్చేతిజీష్-తన్ముఖాత్ ఉద్ధృతశరేణరాజ్ఞాదశరథే
నప్రార్థితంఅభియాతం॥ని॥యాచ్ఞాయామభియాతేచప్రార్థనాకథ్యతేబుధై
రితికేశవః-అతఏవవిశీర్ణాపఙ్క్తిఃసఙ్ఘీభావఃయస్య- తత్ ఏణయూథంకర్తృ
ఆర్ద్రైఃభయాదశ్రుసిక్తైఃఆకులైః భయచటులైః దృష్టిపాతైః వాతేరితో

త్పలదళప్రకరైః పవనకంపితేందీవరదళబృందైరివవనంశ్యామీచకార॥ ❋

వాద్రైః॥ ౬౧॥ లక్షీకృతస్యహరిణస్యహరిప్రభావః ప్రేక్ష్యస్థితాంసహచరీంవ్యవధాయదేహం। ఆకర్ణకృష్టమపికామితయాసధన్వీబాణంకృపామృదుమనాః ప్రతిసంజహార ॥ ౬౨ ॥ తస్యాపరేష్వపిమృగేషు శరాన్ముముక్షోఃకర్ణాంత మేత్యబిభిదేనిబిడోపిముష్టిః । త్రాసాతిమాత్రచటులైః స్మరయత్సునేత్రైః ప్రౌఢప్రియానయనవిభ్రమచేష్టితాని॥ ౬౩ ॥ ఉత్తస్థుషశ్శిశిరపల్వలపంకమధ్యాన్ముస్తాప్రరోహకబళావయవానుకీర్ణం। జగ్రాహసద్రుతవరాహకులస్యమార్గంసువ్యక్తమార్ద్రపదపఙ్క్తిభిరాయతాభిః॥ ౬౪॥ తంవాహనాదవనతోత్తరకాయమీషద్విధ్యంతముద్ధతసటాః ప్రతిహం

౬౨॥లక్షీకృతస్యేతి॥ హరిరింద్రః విష్ణుర్వాతస్యేవప్రభావోయస్యసఃధన్వీధనుష్మాన్సనృపఃలక్షీకృతస్యవేద్ధుమిష్టస్యహరిణస్యస్వసహచరస్యదేహంవ్యవధాయతదనురాగాదంతర్ధాయస్థితాం-చరతీతిచరీ-పచాదిషుచరడితిటిత్కరణాఙ్జీప్- అతఏవాహవామనః- అనుచరతీతి-చచరేష్టిత్వాత్ జీబితి- సహభూతాంచరీంతాంహరిణీంప్రేక్ష్యకామితయాస్వయంచకాముకత్వాత్కృపామృదుమనాఃకరుణార్ద్రచిత్తస్సన్ ఆకర్ణకృష్టమపిదుష్ప్రతిసంహారమపీత్యర్థః-బాణంప్రతిసంజహారనిపుణత్వాదితిభావఃనైపుణ్యాస్తుధన్వీత్యనేనగమ్యతే॥

౬౩॥ తస్యేతి॥ త్రాసాద్భయాదతిమాత్రచటులైః అత్యంతచపలైఃనేత్రైః ప్రౌఢప్రియానయనవిభ్రమచేష్టితాని చతురకాంతావిలోచనవిలాసవ్యాపారాన్స్మరయత్సుసాదృశ్యాత్ స్మృతింజనయత్సుఅపరేషుమృగేషు శరాన్ముముక్షోస్తస్యనృపస్య నిబిడాదృఢాపి ముష్టిఃకర్ణాంతమేత్య ప్రాప్యబిభిదేస్వయమేవభిద్యతేస్మ- భిదేఃకర్మకర్తరిలిట్- కామినఃతస్యప్రియావిభ్రమస్మృతిజనితకృపాతిరేకాన్ముష్టిభేదఃనత్వనైపుణ్యాదితితాత్పర్యం॥ *

౬౪॥ ఉత్తస్థుషఇతి॥ సనృపఃముస్తాప్రరోహాణాంముస్తాంకురాణాంకబళాః గ్రాసాః తేషామవయవైఃశ్రమవివృతముఖభ్రంశిభిశ్శకలైః అనుకీర్ణంవ్యాప్తంఆయతాభిఃదీర్ఘాభిః ఆర్ద్రపదపఙ్క్తిభిః సువ్యక్తం అతిస్పష్టం శిశిరపల్వలపంకమధ్యాత్ శిశిరవేశంతకర్దమమధ్యాత్ ఉత్తస్థుషః ఉత్థితస్య ద్రుతవరాహకులస్య పలాయితవరాహయూథస్యమార్గం పంథానంజగ్రాహ అనుససారేత్యర్థః॥ ... ... *

౬౫॥ తమితి॥వాహనాదశ్వాదీషత్కించిత్ అవనతోత్తరకాయంఆనతోర్ధ్వకాయంవిధ్యంతం [illegible] ॥

తుమీషుః । నాత్మానమస్య వివిదుస్సహ సావరాహో వృక్షేషు బద్ధమిషుభిర్జ
ఘనాశ్రయేషు ॥ ౬౬ ॥ తేనాభిఘాతరభసస్య వికృష్య పత్రీ వన్యస్య నేత్రవివరే
మహిషస్య ముక్తః । నిర్భిద్య విగ్రహమశోణితలిప్తపుంఖస్తం పాతయాం ప్రథ
మమాస పపాత పశ్చాత్ ॥ ౬౭ ॥ ప్రాయో విషాణపరిమోక్షలఘూత్తమాంగాన్
ఖడ్గాంశ్చకార నృపతిర్నిశితైః క్షురప్రైః । శృంగం స దృప్తవినయాధికృతః పరే
షామత్యుచ్ఛ్రితం న మమృషే న తు దీర్ఘమాయుః ॥ ౬౮ ॥ వ్యాఘ్రానభీర
భిముఖోత్పతితాన్గుహాభ్యః ఫుల్లాసనాగ్రవిటపానివ వాయురుగ్ణాన్ । శిక్షా

సటాజటా కేసరయోరితి విశ్వః - ప్రతిహంతుమీషుః ఐచ్ఛన్ - అస్య నృపస్య ఇషుభిః సహసాజఘనానామాశ్రయేషు అవష్టంభేషు వృక్షేషు బద్ధమాత్మానం న వివిదుః - ఏతేన వరాహాణాం మనస్విత్వం నృపస్య హస్తలాఘవం చోక్తం ॥ *

౬౬ ॥ తేనేతి ॥ అభిఘాతే రభసః ఔత్సుక్యం యస్య తస్య అభిహంతుముద్యతస్యేత్యర్థః - వన్యస్య వనేభవస్య మహిషస్య నేత్రవివరే నేత్రమధ్యే - తేన నృపేణ వికృష్య ఆకృష్య ముక్తః పత్రీ శరః విగ్రహం మహిషదేహం నిర్భిద్య విదార్య - శోణితలిప్తో న భవతీత్యశోణితలిప్తః పుంఖో యస్య స తథోక్తస్సన్ - తం మహిషం ప్రథమం పాతయామాస - స్వయం పశ్చాత్పపాత - కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీత్యత్ర అనుశబ్దస్య వ్యవహితవిపర్యస్తప్రయోగనివృత్త్యర్థత్వాత్తం పాతయాం ప్రథమమాసేత్యప్రయోగ ఇతి పాణినీయాః - యచ్చాహ వార్తికకారః - విపర్యాసనివృత్త్యర్థం వ్యవహితనివృత్త్యర్థం చేతి ॥ ... *

౬౭ ॥ ప్రాయ ఇతి ॥ నృపతిర్దశరథః శినితైః క్షురప్రైః శరవిశేషైః ఖడ్గాన్ ఖడ్గమృగాన్ ॥ ని ॥ గండకే ఖడ్గఖడ్గినావిత్యమరః - ప్రాయో బాహుళ్యేన విషాణపరిమోక్షేణ శృంగభంగేన లఘూన్యగురూణి ఉత్తమాంగాని శిరాంసి యేషాం తాన్ చకార - న త్వవధీదిత్యర్థః - దృప్తవినయాధికృతః దుష్టనిగ్రహనియుక్తస్స రాజా పరేషాం ప్రతికూలానాం అత్యుచ్ఛ్రితం శృంగం విషాణం ప్రాధాన్యం చ ॥ ని ॥ శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చేత్యమరః - న మమృషే న సేహే దీర్ఘమాయుః జీవితకాలం తు ॥ ని ॥ ఆయుర్జీవితకాలో నేత్యమరః - న మమృష ఇతి న కింతు మమృష ఏవేత్యర్థః ॥ ... ... *

౬౮ ॥ వ్యాఘ్రానితి ॥ అభీః నిర్భీకో రాజా గుహాభ్యోఽభిముఖం ఉత్పతితానగతాన్ వాయునారుగ్ణాన్ భగ్నాన్ ఫుల్లాః వికసితాః అసనస్య సర్జకవృక్షస్య అగ్రవిట

విశేషలఘుహస్తతయా నిమేషాత్తూణీ చకారశరపూరితవక్త్రరంధ్రాన్॥
౫౯ ॥ నిర్ఘాతోగ్రైః కుంజలీనాన్ జిఘాంసుర్జ్యానిర్ఘోషైః క్షోభయా
మాస సింహాన్। నూనం తేషామభ్యసూయాపరోభూద్వీర్యోదగ్రే రాజశబ్దే
మృగేషు॥ ౬౦॥ తాన్ హత్వా గజకులబద్ధతీవ్రవైరాన్ కాకుత్స్థః కుటిలనఖా
గ్రలగ్నముక్తాన్ । ఆత్మానం రణకృతకర్మణాం గజానామానృణ్యం గతమివ
మార్గణైరమంస్త॥ ౬౧ ॥ చమరాన్పరితః ప్రవర్తితాశ్వః క్వచిదాకర్ణవికృష్ట

పాః తానివస్థితాన్ హఠాదావిర్భూతానిత్యర్థః- వ్యాఘ్రాణాంచిత్రరూప
త్వాదుపమానే ఫుల్లవిశేషణం- అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతిని
ష్ఠాతకారస్యలత్వనిపాతః॥ ని॥ సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకా ఇత్య
మరః-శరైః పూరితానివక్త్రరంధ్రాణి యేషాంతాన్ వ్యాఘ్రాన్ - శిక్షావి
శేషేణ అభ్యాసాతిశయేన లఘుహస్తతయా క్షిప్రహస్తతయా - నిమేషాత్తూ
ణీచకార తూణీరంపూరితవాన్॥ ... ... ※

౫౯॥ నిర్ఘాతేతి॥ కుంజేషు లీనాన్॥ ని॥ నికుంజకుంజౌ వా క్లీబే లతాదిపిహితోదర
ఇత్యమరః- సింహాన్ జిఘాంసుః హంతుమిచ్ఛుః - నిర్ఘాతః వ్యోమోత్థితః ఔత్పా
తికః శబ్దవిశేషః- తద్వదుగ్రైః రౌద్రైః జ్యానిర్ఘోషైః మౌర్వీశబ్దైః॥ ని॥ మౌర్వీ
జ్యాశింజినీ గుణ ఇత్యమరః క్షోభయామాస అత్రోత్ప్రేక్షతే తేషాం సింహానాం
సంబంధిని వీర్యేణ ఉదగ్రే ఉన్నతే మృగేషు విషయే యో రాజశబ్దః తస్మిన్ అభ్య
సూయాపరః అభూత్ నూనం అన్యథా కథమేతానన్విష్య హన్యాదిత్యర్థః- మృ
గాణామితి పాఠే- సమాసే గుణీభూతత్వాద్రాజశబ్దేన సంబంధో దుర్ఘటః-
శాలినీవృత్తమేతత్ ॥ శ్లో॥ శాలిన్యుక్తా మ్తౌతగౌ గోబ్ధిలోకైరితిలక్షణాత్॥ ※

౬౦॥ తానితి॥ కాకుత్స్థః దశరథః- గజకులేషు బద్ధం తీవ్రవైరం యేషాంతాన్ కు
టిలేషు నఖాగ్రేషు లగ్నాః ముక్తాః గజకుంభస్థమౌక్తికాని యేషాంతాన్ సిం
హాన్ హత్వా ఆత్మానం రణే కృతకర్మణాం కృతోపకారాణాం గజానాం ఆ
నృణ్యం అనృణత్వం మార్గణైః శరైః॥ ని॥ మార్గణో యాచకే శర ఇతి విశ్వః-
గతం ప్రాప్తవంతమివ అమంస్త మేనే॥ ... ... ※

౬౧॥ చమరానితి॥ క్వచిచ్చమరాన్ పరితః- అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా- ప్ర
వర్తితాశ్వః ప్రస్థాపితాశ్వః ఆకర్ణం వికృష్టాన్ భల్లానిషువిశేషాన్ వర్షతీతి త
థోక్తస్సన్ నృపః - నృపతీనివ సితాన్ చమరాన్ చమరీమృగాన్ - సితవాలవ్యాజ

భల్లవర్షి।నృపతీనివతాన్వియోజ్యసద్యస్సితవాలవ్యజనైర్జగామశాంతిం॥౭౨॥ అపితురగసమీపాదుత్పతంతంమయూరం నసరుచిరకలాపంబాణలక్ష్యీచకార। సపదిగతమనస్కశ్ఛిన్నమాల్యానుకీర్ణేరతివిగళితబంధే కేశపాశేప్రియాయాః॥౭౩॥తస్యకర్కశవిహారసంభవం స్వేదమాననవిలగ్నజాలకం।ఆచచామసతుషారశీకరోభిన్నపల్లవపుటోవనానిలః॥౭౪॥ఇతివిస్మృతాన్యకరణీయమాత్మనస్సచివావలంబితధురన్ధరాధిపం।పరివృద్ధరాగమనుబద్ధసేవయామృగయాజహారచతురేవకామినీ॥౭౫॥ సలలితకుసుమప్రవాళశయ్యాంజ్వలితమహౌషధిదీపికాసనాథాం। నరపతిరతివాహయాంబభూవక్వచిదసమేతపరి

నైశ్ఛుభ్రచామరైః వియోజ్యవిరహయ్యసద్యశ్శాంతింజగామ- శూరాణాం పరకీయమైశ్వర్యమేవ అసహ్యంనతుజీవితమితిభావః- ఔపఛందసికంవృత్తమేతత్॥ ... ... *

౭౨॥అపీతి॥ సనృపఃదశరథఃతురగసమీపాదుత్పతంతమపిసుప్రహారమపీత్యర్థః - రుచిరకలాపంసుబర్హంమధురంరౌతీతిమయూరం - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః-ఛిన్నేనత్రుటితేనమాల్యేనానుకీర్ణేరత్యాంవిగళితబంధేప్రియాయాః- కేశపాశేసపదిగతమనస్కః ప్రవర్తితచిత్తః ఉత్కంఠితస్సన్ ఉరఃప్రభృతిభ్యఃకబితికప్-నబాణలక్ష్యీచకారనప్రజహారేత్యర్థః॥ ... *

౭౩॥తస్యేతి॥ కర్కశవిహారాదతివ్యాయామాత్ సంభవోయస్యతం ఆననే విలగ్నజాలకంబద్ధకదంబ కంతస్యనృపస్య స్వేదంసతుషారశీకరఃశిశిరాంబుకణసహితఃభిన్నావిదళితాఃపల్లవానాంపుటాః కోశాః యేనసః వనానిలః ఆచచామజహారేత్యర్థః- రథోద్ధతావృత్తమేతత్॥ శ్లో॥ రోనరావిహరథోద్ధతాలగావితి లక్షణాత్॥ ... ... *

౭౪॥ఇతీతి॥ఇతిఆత్మనఃవిస్మృతమన్యత్కరణీయంకార్యంయేనతం విస్మృతకార్యాంతరమిత్యర్థః - సచివైరవలంబితాధృతాధూః యస్య-ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినాసమాసాంతః అనుబద్ధసేవయా సంతతసేవయా పరివృద్ధోరాగోయస్యతంధరాధిపంనృపంమృగ్యం తేస్యాంమృగా ఇతిమృగయా పరిచర్యాపరిసర్యామృగయాటాట్యానాముపసంఖ్యానమితియత్ప్రత్యయాంతో నిపాతః- చతురావిదగ్ధాకామినీవజహార ఆచకర్షనజాతుకామనః కామానాముపభోగేనశామ్యతీతిభావః- సుమంగళవృత్తమేతత్॥ *

౭౫॥ సఇతి॥సనరపతిఃలలితానికుసుమానిప్రవాళాశ్చయస్యాంశయ్యాయస్యాంతాం

చ్ఛదస్త్రియామాం॥ ౭౬॥ ఉషసి స గజయూథకర్ణతాళైః పటుపటహధ్వనిభిర్విధూతనిద్రః। అరమత మధురస్వరాణి శృణ్వన్ విహగవికూజితవందిమఙ్గళాని॥ ౭౭॥ అథ జాతు రురోర్గృహీతవర్త్మా విపినే పార్శ్వచరైరలక్ష్యమాణః। శ్రమఫేనముచా తపస్విగాఢాం తమసాం ప్రాప నదీం తురఙ్గమేణ॥ ౭౮॥ కుమ్భపూరణభవః పటురుచ్చైరుచ్చచాల నినదోఽమ్భసి తస్యాః। తత్ర స ద్విరదబృంహితశంకీ శబ్దపాతినమిషుం విససర్జ॥ ౭౯॥ నృపతేః ప్రతిషిద్ధమేవ తత్కృతవాన్ పఙ్క్తిరథో విలఙ్ఘ్య యత్। అపథే పదమర్పయన్తి హి శ్రుతవన్తోఽపి రజోనిమీలితాః॥ ౮౦ ॥ హా తాతేతి క్రన్దితమాకర్ణ్య విషణ్ణస్తస్యాన్విష్యన్వేతసః

జ్వలితాభిర్మహౌషధీభిరేవ దీపికాభిస్సనాథాం తత్ప్రధానామిత్యర్థః - త్రియామాం రాత్రిం క్వచిత్ప్రదేశే అసమేతపరిచ్ఛదః పరిహృతపరిజనస్సన్నిత్యర్థః- అతివాహయాంబభూవ గమయామాస- పుష్పితాగ్రా వృత్తం॥ ... ❋

౭౭॥ ఉషసీతి॥ ఉషసి ప్రాతః పటూనాం పటహానామివ ధ్వనిర్యేషాం తైః గజయూథానాం కర్ణైరేవ తాళైః వాద్యభేదైః విధూతనిద్రః స నృపః- తత్రైవ వనే- మధురస్వరాణి విహగవికూజితాన్యేవ వందినాం మఙ్గళాని మఙ్గళగీతాని శృణ్వన్ అరమత॥ ... ... ❋

౭౭॥ అథేతి॥ అథానంతరం జాతు కదాచిత్ రురోః మృగస్య గృహీతవర్త్మా స్వీకృతరురుమార్గ ఇత్యర్థః- విపినే పార్శ్వచరైరలక్ష్యమాణః- తురగవేగాదిత్యర్థః సరాజా శ్రమేణ ఫేనముచా ఫేనం స్రావయతేత్యర్థః - తురంగమేణ తపస్విగాఢాం తపస్విసేవితాం తమసాం నామ నదీం సరితం ప్రాప॥ ❋

౭౮॥ కుంభేతి॥ తస్యాస్తమసాయాః- అంభసి కుంభస్య పూరణేన భవః ఉత్పన్నః పచాద్యచ్ పటుః మధురః ఉచ్చైః గంభీరః నినదః ధ్వనిః ఉచ్చచాల ఉదియాయ- తత్ర నినదే స నృపః ద్విరదబృంహితమితి శంకత ఇతి ద్విరదబృంహితశంకీ సన్ శబ్దేన శబ్దానుసారేణ పతతీతి శబ్దపాతీ తం ఇషుం బాణం విససర్జ విసృష్టవాన్- స్వాగతావృత్తం॥ ... ... ❋

౭౯॥ నృపతేరితి॥ తత్కర్మ నృపతేః క్షత్రియస్య ప్రతిషిద్ధమేవ యదేతత్కర్మ గజవధరూపం పఙ్క్తిరథో దశరథః విలఙ్ఘ్య లక్ష్మికా మోహాయుద్ధాదన్యత్ర కరివధం న కుర్యాదిత్యాది శాస్త్రముల్లఙ్ఘ్య- కృతవాన్ నను విదుషస్తస్య కథమీదృగ్విధచేష్టితమిత్యత ఆహ- అపథ ఇతి- శ్రుతవంతో విద్వాంసోఽపి రజో నిమీలితాః రజోగుణావృతాస్సంతః- న పంథా ఇత్యపథం- పథో విభాషేతి సమాసాంతః అపథం నపుంసకమితి నపుంసకత్వం॥ అపథే- స్త్వపథం తుల్య ఇత్యమరః॥

గూఢప్రభవంసః।శల్యప్రోతం ప్రేక్ష్య సకుంభం మునిపుత్రం తాపాదంతశ్శల్య ఇవాసీత్క్షితిపోపి॥౮౧॥ తేనావతీర్య తురగాత్ప్రథితాన్వయేన పృష్టాన్వయస్స జలకుంభనిషణ్ణదేహః । తస్మై ద్విజేతరతపస్విసుతం స్ఖలద్భిరాత్మానమక్షరపదైః కథయాంబభూవ॥౮౨॥ తచ్చోదితస్స తమనుద్ధృతశల్యమేవ పిత్రోస్సకాశమవసన్నదృశోర్నినాయ। తాభ్యాం తథాగతముపేత్య తమేకపుత్రమజ్ఞానత

తస్మిన్నపి పదం అర్పయంతి హావిక్షిపంతి ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః - వైతాళీయం వృత్తమేతత్॥ ... ... *

౮౦॥హా తాతేతి॥ హే త్యార్తా తాతజనక॥ని॥ హావిషాదశుగార్తిషు। తాతస్తు జనకః పి తేతి చామరః - హా తాతేతి క్రందితం ఆక్రోశనం ఆకర్ణ్య విషణ్ణః భగ్నోత్సాహస్సన్ తస్య క్రందితస్య వేతసైః గూఢం ఛన్నం ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం- తమన్విష్య శల్యేన బాణేన ప్రోతం స్యూతం॥ని॥ శల్యం శంకౌ శరే వంశ ఇతి విశ్వః- సకుంభం కలశసహితం మునిపుత్రం ప్రేక్ష్య వీక్ష్య సః క్షితిపోపి తాపాద్దుఃఖాత్ అన్తః శల్యో యస్యాసౌ న్తశ్శల్య ఇవాసీత్ మత్తమయూరవృత్తమేతత్॥శ్లో॥ వేదై రంధ్రైర్మ్తౌ యసగా మత్తమయూరమిళిలక్షణాత్॥ *

౮౧॥ తేనేతి॥ ప్రథితాన్వయేన ప్రఖ్యాతవంశేన- ఏతేన పాపభీరుత్వం సూచితం తేన రాజ్ఞా తురగాదవతీర్య పృష్టాన్వయః బ్రహ్మహత్యాశంకయా పృష్టకులః జలకుంభే నిషణ్ణదేహః స మునిపుత్రః తస్మై రాజ్ఞే స్ఖలద్భిరక్షరపదైః అశక్తివశాదగ్గోచ్చారితైరిత్యర్థః- ఆత్మానం ద్విజేతరశ్చాసౌ తపస్విసుతశ్చ తం ద్విజేతరతపస్విసుతం కథయాంబభూవ- న చ త్రైవర్ణిక ఏవాహం కింతు కరణః వైశ్యాత్తు కరణశ్శూద్రాయామితి యాజ్ఞవల్క్యః- కుతో బ్రహ్మహత్యేత్యర్థః- తథాచ శ్రీమద్రామాయణే॥శ్లో॥ బ్రహ్మహత్యాకృతం పాపం హృదయాదపనీయతాం।న ద్విజాతిరహం రాజన్ మాభూత్తే మనసో వ్యథా॥ శూద్రాయామపి వైశ్యేన జాతో జనపదాధిపేతి॥ ... ... *

౮౨॥తదితి॥ తేన మునిపుత్రేణ చోదితః పితృసమీపం ప్రాపయేత్యుక్తః - స నృపతిః అనుద్ధృతశల్యం అనుత్పాటితశల్యమేవ తం మునిపుత్రం అవసన్నదృశోః వినష్టచక్షుషోః అంధయోరిత్యర్థః- పిత్రోః మాతాపిత్రోః- పితా మాత్రేత్యేకశేషః సమీపం నినాయ- ఇదం చ రామాయణం విరుద్ధం॥శ్లో॥ అథాహమేకస్తం దేశం నీత్వా తౌ భృశదుఃఖితౌ।అస్పర్శయమహం పుత్రం తం మునిం సహ భార్యయేతి- తత్ర నదీతీర ఏవ [illegible] - తథాగతం వే

స్స్వచరితంనృపతిశ్శశంస॥ ౭౩ ॥ తౌదంపతీబహువిలప్యశిశోఃప్రహర్త్రాశ
ల్యంనిఖాతముదహారయతామురస్తః। సోభూత్పరాసురథభూమిపతింశశా
పహస్తార్పితైర్నయనవారిభిరేవవృద్ధః॥౭౪॥దిష్టాంతమాప్స్యతిభవానపిపు
త్రశోకాదంతేవయస్యహమివేతితముక్తవంతం। ఆక్రాంతపూర్వమివముక్త
విషంభుజఙ్గంప్రోవాచకోసలపతిఃప్రథమాపరాద్ధః॥౭౫॥ శాపోప్యదృష్టతన
యాననపద్మశోభేసానుగ్రహోభగవతామయిపాతితోయం।కృష్యాందహ

తసగూఢం-ఏకశ్చాసౌపుత్రశ్చేతిఏకపుత్రంఏకపుత్రగ్రహణం పిత్రోరనన్యగ
తికత్వసూచనార్థం-తంమునిపుత్రం ఉపేత్యసన్నికృష్యఅజ్ఞానతఃకరిభ్రాం
త్యాస్వచరితంస్వకృతం తాభ్యాంపితృభ్యాంక్రియా గ్రహణాచ్చతుర్థీ-శ
శంసకథితవాన్॥ ... ... ❋

౭౩॥తావితి॥జాయాచపతిశ్చదంపతీ- రాజదంతాదిషుజాయాశబ్దస్యదంభా
వోజంభావశ్చవికల్పేననిపాతితః॥ని॥దంపతీజంపతీజాయాపతీభార్యాపతీచ
తావిత్యమరః ॥ అనాథతయాబహువిలప్యభూయిష్ఠంపరిదేవ్య - శిశోఃఉర
స్తఃవక్షసః- పంచమ్యాస్తసిః-ప్రహర్త్రాదశరథేన- నిఖాతంశల్యంశరంఉద
హారయతాంఉద్ధారయామాసతుఃసశిశుఃపరాసుఃమృతఃఅభూత్ - అథవృ
ద్ధోహస్తార్పితైఃనయనవారిభిః- శాపదానస్యజలపూర్వకత్వాత్ - తైరేవ
భూమిపతింశశాప॥ ... ... ❋

౭౪॥దిష్టేతి॥ హేరాజన్ భవానపి అంతేవయసివార్ధకేఅహమివపుత్రశో
కాత్ దిష్టాంతంకాలావసానంమరణమిత్యర్థః॥ని॥ కాలేపిద్దైవేదిష్టంస్యాది
తివిశ్వః- ఆప్స్యతీత్యుక్తవంతంఆక్రాంతఃపాదాహతః పూర్వమాక్రాంతః
ఆక్రాంతపూర్వః-సుప్సుపేతిసమాసః- తంప్రథమమపకృతమిత్యర్థఃముక్త
విషమపకారిణేపశ్చాదుత్సృష్టవిషంభుజంగమివస్థితంతంవృద్ధం-ప్రథమాప
రాద్ధఃప్రథమాపరాధీ-కర్తరిక్తఃఇదంచసహానేకారణముక్తం - శాపదా
నాత్పశ్చాదపరాధిసంమునింకోసలపతిర్దశరథఃప్రోవాచ॥ ... ❋

౭౫॥శాపఇతి॥అదృష్టాఅలక్షితాతనయాననపద్మశోభాసుతముఖకమలకా
న్తిఃయేనతస్మిన్నపుత్రకేమయి భగవతాపాతితః వజ్రప్రాయత్వాత్పాతిత
ఇత్యుక్తం-అయంత్వంపుత్రశోకాత్ మ్రియస్వేత్యేవంరూపఃశాపోపిసాను
గ్రహః-వృద్ధకుమారీవరన్యాయేనేష్టావాప్త్యంతరీయకత్వాత్సోపకారఏవ
నిగ్రాహకస్యాప్యనుగ్రాహకత్వం[illegible] కృష్యామితి-

న్నపిఖలుక్షితిమింధనైద్ధోబీజప్రరోహజననీంజ్వలనఃకరోతి॥ ౮౮॥ ఇత్థంగతే గతఘృణఃకిమయంవిధత్తాంవధ్యస్తవేత్యభిహితోవసుధాధిపేన । ఏధాన్ హుతాశనవతస్సమునిర్యయాచే పుత్రంగతాసుమనుగంతుమనాస్సదారః॥ ౮౯॥ ప్రాప్తానుగస్సపదిశాసనమస్యరాజా సంపాద్యపాతకవిలుప్తధృతిర్నివృత్తః। అంతర్నివిష్టపదమాత్మవినాశహేతుం శాపందధజ్జ్వలనమౌర్వమివాంబురాశిః॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌరఘువంశేమహాకావ్యేనవమస్సర్గః.

ఇంధనైః కాష్ఠైః ఇద్ధః ప్రజ్వలితః జ్వలనః అగ్నిః కృష్యాంకర్షణార్హాం-ఊషరపథాచ్ఛాద్ల్యపిచ్ఛు తేరితిక్యప్- క్షితిందహన్నపిబీజప్రరోహాణాంబీజాంకురాణాంజననీముత్పాదనక్షమాంకరోతి॥ ... ... ❋

౮౮॥ఇత్థమితి॥ఇత్థంగతేవృత్తేసతివసుధాధిపేనరాజ్ఞాగతఘృణఃనిష్కారణహంతృత్వాన్నిష్కృపః-అతఏవవధ్యఃవధార్హోయంజనః అయమితిరాజ్ఞోనిర్వేదాత్ అనాదరేణస్వాత్మనిర్దేశః-తవ-కింవిధత్తామిత్యభిహితః మయాకింవిధేయమితివిజ్ఞప్తఇత్యర్థః సమునిస్సదారస్సభార్యః పరాసుంగతాసుంపుత్రంఅనుగంతుంమనోయస్యసఃఅనుగంతుమనాః- తుంకామమనసోరపీతిమకారలోపః-హుతాశనవతఃసాగ్నీన్ ఏధాన్ కాష్ఠాన్ యయాచే- నచాత్రాత్మఘాతదోషః॥శ్లో॥అనుష్ఠానాసమర్థస్యవానప్రస్థస్యజీర్యతః- భృగ్వగ్నిజలసంపాతైర్మరణంప్రవిధీయతఇతివచనాత్॥ ... ❋

౮౯॥ప్రాప్తేతి॥ప్రాప్తానుగః ప్రాప్తానుచరః రాజాదశరథః సపదిఅస్యమునేశ్శాసనంకాష్ఠసంహరణ రూపంప్రాగేకోపి సంప్రతిప్రాప్తానుచరత్వాత్ సంపాద్యపాతకేనమునివధనిమిత్తేనవిలుప్తధృతిః భగ్నోత్సాహస్సన్ అంతర్నివిష్టపదంలబ్ధస్థానంఆత్మవినాశహేతుం శాపమంబురాశిః ఔర్వంజ్వలనమివబడబానలమివ ॥ ని॥ ఔర్వస్తుమునిభేదేపిబడబానలవైశ్యయోరితివైజయంతీ- దధత్ నివృత్తః॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ మహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం సంజీవినీసమాఖ్యాయాం
రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం - నవమస్సర్గః.

శ్రీ ర స్తు.

రఘువంశకావ్యే- సవ్యాఖ్యానే- దశమస్సర్గప్రారంభః.

1॥పృథివీంశాసితు స్తస్య పాకశాసన తేజసః।కించిదూనమనూనర్ధేశ్శరదామయుతంయయౌ॥ 2॥ నచోపలేభేపూర్వేషామృణనిర్మోక్షసాధనమ్।సుతాభిధానంసజ్జ్యోతిస్సద్యశ్శోకతమోపహం॥ 3॥ అతిష్ఠత్ప్రత్యయాపేక్షసంతతిస్సచిరంనృపః।ప్రాఙ్మన్థాదనభివ్యక్తరత్నోత్పత్తిరివార్ణవః॥4॥ఋశ్యశృఙ్గాదయ స్తస్యసంతస్సంతానకాంక్షిణః । ఆరేభిరేయతాత్మానఃపుత్రీయామిష్టి

1॥పృథివీమితి॥పృథివీంశాసితుఃపాలయితుః పాకశాసన తేజసః ఇంద్రవర్చసఃఅనూనర్ధేర్మహాసమృద్ధేః తస్యదశరథస్యకించిదూనంశరదాం సంవత్సరాణామయుతం- దశసహస్రంయయౌ - ఏకందశశతంసహస్రమయుతంనియుతంతథా ప్రయుతంకోట్యర్బుదంచబృందస్థానాత్ స్థానందశగుణంస్యాదిత్యార్యభటః- ఇదంచమునిశాపాత్పరంవేదితవ్యంనతుజననాత్॥శ్లో॥ షష్టిర్వర్షసహస్రాణిజాతస్యమమకౌశిక । దుఃఖేనోత్పాదితశ్చాయంనరామంనేతుమర్హసి॥ఇతిరామాయణవిరోధాత్ -నాప్యభిషేకాత్పరంతస్యాపి॥శ్లో॥ సమ్యగ్వినీతమథవర్మధరంకుమారమాదిశ్యరక్షణవిధౌవిధివత్ప్రజానామితికౌమారానుష్ఠితత్వాభిధానాత్ సఏవవిరోధఇతి॥ ... ❋

2॥నచేతి॥సదశరథఃపూర్వేషాంపితౄణాంఋణనిర్మోక్షసాధనం - ఏషవా ఆనృణోయఃపుత్రీతిశ్రుతేః-పితృఋణవిముక్తికారణంసద్యః శోకఏవతమఃతదపహంతీతిశోకతమోపహంఅత్రతదంతవిధ్యాయణేన- అపేక్లేశతమసోరితిడప్రత్యయః-సుతాభిధానంసుతాఖ్యంజ్యోతిర్నోపలేభేనప్రాపచ॥ ❋

3॥ అతిష్ఠదితి॥ ప్రత్యయంహేతుమపేక్షఇతిప్రత్యయాపేక్షాసాసంతతిఃయస్యసతథోక్తః॥ని॥ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః- సనృపఃమన్థాత్ప్రాఙ్మంథనాత్పూర్వంఅనభివ్యక్తా అదృష్టారత్నోత్పత్తిర్యస్యసః అర్ణవఇవచిరమతిష్ఠత్ -సామగ్ర్యభావాద్విలంబోనతువంధ్యత్వాదితిభావః॥

4 ॥ ఋశ్యశృంగేతి ॥ యతాత్మానఃఅవహితచిత్తాస్సంతఃమహాంతఃఋశ్యశృంగోనామమునిఃతదాదయః- ఋతుంఋతౌవాయజంతీతిఋత్విజఃయాజకాః-ఋత్విగ్దధృగిత్యాదినాక్విన్ప్రత్యయాంతోనిపాతః॥ని॥ఋత్విజోయాజకాశ్చతఇత్యమరః [illegible] పుత్ర[illegible]ర్థినో దశరథస్యపుత్రీయాం

మృత్విజః॥ ౫॥ తస్మిన్నవసరే దేవాః పౌలస్త్యోపప్లుతాహరిం। అభిజగ్ముర్ని దాఘార్తాశ్ఛాయావృక్షమివాధ్వగాః॥ ౬॥ తేచప్రాపురుదన్వంతంబుబుధే చాదిపూరుషః। అవ్యాక్షేపోభవిష్యన్త్యాః కార్యసిద్ధేర్హిలక్షణం॥ ౭॥ భోగి భోగాసనాసీనందదృశుస్తందివౌకసః। తత్ఫణామండలోదర్చిర్మణిద్యోతిత విగ్రహం॥ ౮ ॥ శ్రియః పద్మనిషణ్ణాయాః క్షౌమాంతరితమేఖలే।అఙ్కేనిక్షి ప్తచరణమాస్తీర్ణకరపల్లవే॥౯॥ప్రబుద్ధపుణ్డరీకాక్షమ్బాలాతపనిభాంశుకం।

పుత్రనిమిత్తాం- ఘప్రాచ్ఛ చేతిఛప్రత్యయః - ఇష్టింయాగమారేభిరేఉప చక్రమిరే॥ ... ... ❋

౫॥తస్మిన్నితి॥తస్మిన్నవసరే పుత్రకామేష్టిప్రవర్తనసమయే దేవాః ఇంద్రాద యఃపులస్త్యస్యగోత్రాపత్యంపుమాన్ పౌలస్త్యరావణః తేనోపప్లుతాఃపీ డితాస్సంతఃనిదాఘార్తాఃఘర్మాతురాః అధ్వానంగచ్ఛంతీతిఅధ్వగాః పాంథాః-అంతాత్యంతాధ్వేత్యాదినాడప్రత్యయః - ఛాయాప్రధానంవృ క్షంఛాయావృక్షమివ- శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీసమాసః - హ రింవిష్ణుమభిజగ్ముఃప్రాపుః॥ ... ... ❋

౬॥ తేచేతి॥ తేదేవాశ్చోదన్వంతంసముద్రం- ఉదన్వానుదధౌచేతినిపాతనా త్సాధుః- ప్రాపుః-ఆదిపూరుషఃవిష్ణుశ్చబుబుధే- యోగనిద్రాంతత్యాజేత్య ర్థః-ప్రాప్తిబోధయోరవిలంబార్థౌచకారౌ-తథాహి- అవ్యాక్షేపోగమ్యస్య అవ్యాసంగఃభవిష్యంత్యాఃకార్యసిద్ధేర్లక్షణంలింగంహి- అనన్యపరతాచా స్యకార్యసిద్ధేహిలక్షణమితి॥ ... ... ❋

౭॥భోగీతి॥ద్యౌఃఓకోఏషాం తేదివౌకసోదేవాః-పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- భోగినఃశేషస్యభోగఃశరీరం॥ని॥భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చఫణకా యయోరిత్యమరః॥సఏవాసనంసింహాసనంతత్రాసీనముపవిష్టంఆసేశ్చానచ్ ఈదాసఇతికారాదేశః-తస్యభోగినఃఫణామండలేయేఉదర్చిషఃఉద్రశ్మయః మణయఃతైర్ద్యోతితవిగ్రహం ప్రకాశితశరీరంతంవిష్ణుందదృశుః॥ ... ❋

౮॥శ్రియఇతి॥ కీదృశంవిష్ణుంపద్మనిషణ్ణాయాః శ్రియఃలక్ష్మ్యాఃక్షౌమాంతరి తాదుకూలవ్యవహితామేఖలాయస్యతస్మిన్ ఆస్తీర్ణాకరపల్లవాపాణిపల్ల వాయత్రతస్మిన్-విశేషణద్వయేనాపిచరణయోస్సౌకుమార్యాత్ కఠినమేఖ లాస్పర్శాసహత్వంసూచ్యతే- తస్మిన్నంకేనిక్షిప్తచరణం॥ ... ❋

౯॥ప్రబుద్ధేతి॥పునఃకీదృశంప్రబుద్ధంవికసితం యత్పుండరీకంతదివఅక్షిణీయ

స్యతందివసేతుపుండరీకాక్షేవఅక్షిణీయస్యతద్విగ్రహః- బాలాతపేనసనిభంసదృ

దివసంశారదమివప్రారమ్భసుఖదర్శనం॥౧౦॥ ప్రభానులిప్తశ్రీవత్సంలక్ష్మీవి
భ్రమదర్పణం।కౌస్తుభాఖ్యమపాంసారమ్బిభ్రాణంబృహతోరసా॥౧౧॥ బా
హుభిర్విటపాకారైర్దివ్యాభరణభూషితైః । ఆవిర్భూతమపాంమధ్యేపారి
జాతమివాపరం॥౧౨॥దైత్యస్త్రీగండలేఖానాంమదరాగవిలోపిభిః । హేతి
భిశ్చేతనావద్భిరుదీరితజయస్వనం॥౧౩॥ ముక్తశేషవిరోధేనకులిశవ్రణలక్ష్మ
ణా।ఉపస్థితంప్రాంజలినావినీతేనగరుత్మతా॥ ౧౪॥ యోగనిద్రాంతవిశదైః

శంఅంశుకంయస్యతం పీతాంబరధారిణమిత్యర్థః- అన్యత్రచాలాతపవ్యా
జాంశుకమిత్యర్థః॥ని॥నిభోవ్యాజసదృశయోరితివిశ్వః- ప్రారంభాఃప్రకృష్టో
ద్యోగాఃయోగినః తేషాంసుఖదర్శనంఅన్యత్రప్రారంభే ఆదౌసుఖదర్శనంశా
రదంశరత్సంబంధినందివసమివస్థితం॥ ... ... *

౧౦॥ప్రభేతి॥పునఃకింవిధంప్రభయాఅనులిప్తంఅనురంజితంశ్రీవత్సమేవలాం
ఛనంయస్యతం-లక్ష్మీవిభ్రమదర్పణంశ్రీవిలాసదర్పణంకౌస్తుభ ఇత్యాఖ్యాయ
స్యతంఅపాంసారంసముద్రాణాంస్థిరాంశం అమ్మయంమణిమిత్యర్థః బృహ
తాఉరసాబిభ్రాణం॥ ... ... *

౧౧॥బాహుభిరితి॥ విటపాకారైః శాఖాసదృశైర్దివ్యాభరణభూషితైః బా
హుభిరుపలక్షితం అపాంసైంధవీనాంమధ్యే ఆవిర్భూతంఅపరం ద్వితీయం
పారిజాతమివస్థితం॥ ... ... *

౧౨॥దైత్యేతి॥దైత్యస్త్రీగండలేఖానాం అసురాంగనాగండస్థలీనాంయోమ
దరాగస్తంవిలుంపంతిఅపహరంతీతిమదరాగవిలోపినః తైశ్చేతనావద్భిస్స
జీవైర్హేతిభిస్సుదర్శనాదిభిరాయుధైః ఉదీరితజయస్వనం-జయశబ్దముద్ఘోష
యంతీభిఃమూర్తిమతీభిశ్శస్త్రదేవతాభిఃఉపాస్యమానమిత్యర్థః॥ *

౧౩॥ముక్తేతి॥ముక్తభగవత్సన్నిధానాత్ త్యక్తః శేషేణఅహీశ్వరేణసహవి
రోధఃసహజవైరంయేనతేనకులిశేనవ్రణాఃఅమృతాహరణకాలేఇంద్రయు
ద్ధేయేవజ్రప్రహారాఃత ఏవలక్ష్మాణియస్యతేనప్రగతోంజలిర్యేనతేనప్రాంజ
లినావినీతేనగరుత్మతాతార్క్ష్యేణఉపస్థితంఉపాసితంపురాకిలమాతలిప్రార్థి
తేన భగవతాతద్దుహితుర్గుడాకేశ్యాఃపత్యుఃకస్యచిత్సర్పస్యగరుడాదాగా
మిభయంపరిహర్తుం అభయదానేకృతేస్వవిపక్షరక్షణక్షుభితం పక్షిరా
జంత్వత్తోబలాఢ్యఇతిగర్జంతం సవామతర్జనీభారేణైవభఙ్క్త్వాభగవాన్వి
నాయేతిమప... ... *

పావనైరవలోకనైః। భృగ్వాదీననుగృహ్ణన్తం సౌఖశాయనికాన్మునీన్॥౧౪॥ ప్రణిపత్య సురాస్తస్మై శమయిత్రే సురద్విషాం। అథైనం తుష్టువుః స్తుత్యమవాఙ్మనసగోచరం॥౧౫॥ నమో విశ్వసృజే పూర్వం విశ్వం తదను బిభ్రతే। అథ విశ్వస్య సంహర్త్రే తుభ్యం త్రేధా స్థితాత్మనే॥౧౬॥ రసాంతరాణ్యేకరసం యథా దివ్యం పయోఽశ్నుతే। దేశే దేశే గుణేష్వేవమవస్థాస్త్వమవిక్రియః॥౧౭॥ ఏకః కారణతస్తాం తామవస్థాం ప్రతిపద్యసే। నానాత్వం రాగసంయోగాత్స్ఫటికస్యేవ తే ధ్రువం॥౧౮॥ అమేయో మితలోకస్త్వమనర్థీ ప్రార్థనావహః। అజితో జిష్ణు

---

౧౪ ॥ యోగేతి॥ యోగః మనసో విషయాంతరవ్యావృత్తిః స ఏవ నిద్రా తస్యాః అంతే అవసానే విశదైః ప్రసన్నైః పావనైః శోధకైః అవలోకనైః సుఖశయనం పృచ్ఛంతీతి సౌఖశాయనికాః - పృచ్ఛతౌ సుస్నాతాదిభ్య ఉపసంఖ్యానాత్ - తాన్ మునీన్ భృగ్వాదీన్ ఋషీననుగృహ్ణాంతం తం దదృశుః॥ *

౧౫॥ ప్రణిపత్యేతి॥ అథ దర్శనానంతరం సురాః దేవాః సురద్విషామసురాణాం శమయిత్రే వినాశకాయ తస్మై విష్ణవే ప్రణిపత్య స్తుత్యం స్తోత్రార్హం - ఏతస్తు శాస్వృదృజుషః క్యప్ - వాక్చ మనశ్చ వాఙ్మనసౌ - అచతురేత్యాదినా అచ్ ప్రత్యయాంతో నిపాతః - తయోర్గోచరో విషయో న భవతీతి అవాఙ్మనసగోచరః తం ఏనం తుష్టువుః అస్తువన్॥ ... ... *

౧౬॥ నమ ఇతి॥ పూర్వమాదౌ విశ్వసృజే విశ్వస్రష్ట్రే తదను సర్గానంతరం విశ్వం బిభ్రతే పుష్ణతే అథ విశ్వస్య సంహర్త్రే ఏవం త్రేధా త్రిప్రకారేణ స్థితః ఆత్మా దేహో యస్య తస్మై తుభ్యం నమః॥ ... ... *

౧౭॥ కథం సృష్టిస్థితిలయకర్తృత్వమిత్యాశంక్య జౌపాధికమిత్యాహ॥ రసాంతరాణీతి॥ ఏకరసం మధురైకరసం దివి భవం దివ్యం పయః వర్షోదకం దేశే దేశే ఊషరాదిప్రదేశే అన్యాన్ రసాన్ రసాంతరాణి లవణాదీని యథా అశ్నుతే ప్రాప్నోతి ఏవమవిక్రియో నిర్వికారః ఏకరూప ఇత్యర్థః - త్వం గుణేషు సత్త్వాదిషు ఉపాధిషు స్థిత్వేత్యర్థః - అవస్థాం స్రష్టృత్వాదిరూపామశ్నుషే॥ *

౧౮॥ ఏక ఇతి॥ ఏకః ఏకరూపః త్వం కారణతః ఉపాధేః తాం తామవస్థాం ప్రతిపద్యసే ప్రాప్నోషి - తస్మాత్తే నానాత్వం - రజ్యతే అనేనేతి రాగః రాగద్రవ్యం జపాకుసుమాది తస్య సంయోగాత్ స్ఫటికస్యేవ ధ్రువం స్ఫుటం॥ ... *

౧౯॥ అమేయ ఇతి॥ హే దేవ త్వం అమేయః లోకైః ఇయత్తయా న పరిచ్ఛేద్యః మితలోకః పరిచ్ఛిన్నలోకః అనర్థీ నిస్పృహః ఆవహతీత్యావహః - పచాద్యచ్ ప్రా

రత్యంతమవ్యక్తోవ్యక్తకారణం॥౨౦॥హృదయస్థమనాసన్నమకామంత్వాం తపస్వినం।దయాళుమనఘస్పృష్టంపురాణమజరంవిదుః॥౨౧॥సర్వజ్ఞస్త్వమ విజ్ఞాతస్సర్వయోనిస్త్వమాత్మభూః । సర్వప్రభురనీశస్త్వమేకస్త్వంసర్వ రూపభాక్॥౨౨॥సప్తసామోపగీతంత్వాంసప్తార్ణవజలేశయం।సప్తార్చిర్ము ఖమాచఖ్యుస్సప్తలోకైకసంశ్రయం॥ ౨౩॥ చతుర్వర్గఫలంజ్ఞానంకాలా

ర్థనానామావహః।ప్రార్థనావహఃకామదఃఅజితఃఅన్యైరితి శేషఃజిష్ణుర్జయశీ లఃఅత్యంతమవ్యక్తఃసూక్ష్మరూపః తథాపివ్యక్తస్యస్థూలస్యజగతఃకారణం హేతుఃఅన్యథాప్రకాశాయోగాత్॥ ... ... *

౨౦॥హృదయేతి॥ హేదేవత్వాంహృదయసంసర్వాంతర్యామితయానిత్యస న్నిహితంతథాప్యనాసన్నంఅగమ్యరూపత్వాద్విప్రకృష్టంచవిదుఃసన్నికృష్ట వ్యాపినోవిప్రకృష్టత్వమితివిరోధః- అకామంనిత్యపూర్ణత్వాన్నిష్కామంత థాపితపస్వినంలోకయాత్రార్థంతాపసంవిదుః-ఉక్తంచగీతాసు-నానవాప్త మవాప్తవ్యంవర్తఏవచకర్మణీతికిమప్యనిచ్ఛోస్తవఇతివిరోధః-దయాళుంపర దుఃఖప్రహాణేచ్ఛుస్తథాప్యనఘస్పృష్టంనిత్యానందరూపత్వాదదుఃఖినం॥ని॥ అంహోదుఃఖవ్యసనేష్వఘమిత్యమరః-దయాళురదుఃఖీతివిరోధః - పురాణ మనాదింఅజరంనిర్వికారత్వాదజరంవిదుః-చిరంతనంజీర్యతీతివిరోధః॥ *

౨౧॥సర్వజ్ఞఇతి॥త్వంసర్వజ్ఞః-ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః -త్వంఅవిజ్ఞాతఃఅ న్యైరితి శేషఃసర్వేషాంయోనిః కారణంఆత్మనైవభవతీతిఆత్మభూఃనతేకించి త్కారణమస్తీత్యర్థః - సర్వస్యప్రభుః త్వంఅనీశస్త్వంఏకస్త్వంసర్వరూప భాక్ఏకఏవసర్వాత్మనావర్తసఇత్యర్థః॥ ... ... *

౨౨॥సప్తేతి॥ సప్తభిస్సామభిరుపగీతంఉపగీయమానం-తద్ధితార్థేత్యాదినాస మాసః - సప్తానాంఅర్ణవానాంజలంతత్రశేతేయస్తంశయవాసివాసేష్వకాలాది త్యలుక్-సప్తార్చిరగ్నిఃముఖంయస్యతం- అగ్నిముఖావైదేవాఇతిశ్రుతేః- స ప్తానాంలోకానాంభూర్భువాదీనాంలోకానాం ఏకసంశ్రయంచాచఖ్యుః॥

౨౩॥చతురితి॥చతుర్ణాంధర్మాదీనాంవర్గఃచతుర్వర్గః॥ని॥త్రివర్గోధర్మకామా ర్థైశ్చతుర్వర్గస్సమోక్షకైరిత్యమరః- తత్ఫలంయత్ జ్ఞానంచత్వారియు గానికృతాదీనియస్యాంసాచతుర్యుగాకాలావస్థాకాలపరిణామఃచత్వారో వర్ణాఃబ్రాహ్మణాదయఃతన్మయః చతుర్వర్ణమయఃచాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ ర్థఃతత్రప్రకృతివచ్చనేమయట్- తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః-లోకఇత్యేవం

వస్థాచతుర్యుగా।చతుర్వర్ణమయోలోకఏవంరూపంచతుర్ముఖాత్॥౨౪॥
అభ్యాసనిగృహీతేనమనసాహృదయాశ్రయం। జ్యోతిర్మయంవిచిన్వన్తియో
గినస్త్వాంవిముక్తయే॥౨౫॥అజస్యగృహ్ణతోజన్మనిరీహస్యహతద్విషః।స్వప
తోజాగరూకస్యయాథార్థ్యంవేదకస్తవ॥౨౬॥ శబ్దాదివిషయాన్భోక్తుంచ
రితుందుశ్చరంతపః।పర్యాప్తోసిప్రజాఃపాతుమౌదాసీన్యేనవర్తితుం॥౨౭॥
బహుధాప్యాగమైర్భిన్నాఃపన్థానస్సిద్ధిహేతవః। త్వయ్యేవనిపతంత్యోఘా
జాహ్నవీయాఇవార్ణవే॥౨౮॥త్వయ్యావేశితచిత్తానాం త్వత్సమర్పితకర్మణా

రూపంసర్వంచతుర్ముఖాత్ చతుర్ముఖరూపిణస్త్వత్తఃజాతమితి శేషః॥ ఇదగ్
సర్వమసృజత-యదిదంకించేతిశ్రుతేః॥ ... ... *

౨౪॥అభ్యాసేతి॥అభ్యాసేననిగృహీతంవిషయాంతరేభ్యోనివర్తితం తేనమన
సాయోగినోహృదయాశ్రయంజ్యోతిర్మయంత్వాంవిముక్తయేమోక్షార్థంవి
చిన్వంతిధ్యాయంతీత్యర్థః॥ ... ... *

౨౫॥అజస్యేతి॥నజాయతఇత్యజః- అన్యైర్భోద్దృశ్యతఇత్యచ్ప్రియః - తస్య
జన్మశూన్యస్యాపిజన్మగృహ్ణతః మత్స్యాదిరూపేణగీయమానస్య నిరీహస్యని
స్పృహస్యాపిహతద్విషశ్శత్రూన్ఘ్నతః జాగరూకస్యసర్వసాక్షికతయాప్ర
తిబుద్ధస్యాపిస్వపతఃయోగనిద్రామనుభవతఇత్యర్థః-ఇత్థంవిపరీతచేష్టితస్య
తవయాథార్థ్యంకోవేదవేత్తి-విదోలటోవేతిలట్॥ ... *

౨౬॥శబ్దేతి॥కించకృష్ణాదిరూపేణశబ్దాదీన్విషయాన్భోక్తుంనరనారాయణా
దిరూపేణదుశ్చరంతపశ్చరితుంతథాదైత్యాదిమర్దనేనప్రజాఃపాతుమౌదా
సీన్యేనసాక్షితయావర్తితుంచపర్యాప్తస్సమర్థః-అసి- భోగతపసోఃపాల
నౌదాసీన్యయోఃపరస్పరవిరుద్ధయోఃఆచరణేత్వదన్యఃకస్సమర్థః॥ *

౨౭॥బహుధేతి॥ఆగమైస్సాంఖ్యాదిదర్శనైర్భిన్నాఅపిసిద్ధిహేతవః పురుషా
ర్థసాధకాఃపంథానఃఆచారమార్గాః జాహ్నవీయాః గాంగాఃఓఘాఃప్రవా
హాఇవతేప్యాగమైర్భిన్నాస్సిద్ధిహేతవశ్చఅర్ణవఇవత్వయ్యేవపతంతిప్రవిశం
తియేనకేనాపిరూపేణత్వమేవసర్వోపాస్యసీదిత్యర్థః॥ ... ... *

౨౮॥త్వయీతి।త్వయ్యావేశితంసమర్పితంచిత్తంయేషాంతేషాంత్వత్సమర్పిత
కర్మణాంఈశ్వరార్పితబుధ్యాకర్మకుర్వతామిత్యర్థః-వీతరాగాణాంవిరక్తా
నాం అభూయస్సన్నివృత్తయేమోక్షాయత్వమేవగతిఃసాధనం॥ తమేవంవి
ద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపంథాఅయనాయవిద్యతేఇతిశ్రుతేరితిభావః॥

ణాం॥గతి స్త్వంవీతరాగాణామభూయస్సన్నివృత్తయే॥౨౮॥ ప్రత్యక్షోప్య
పరిచ్ఛేద్యోమహ్యాదిర్మహిమాతవ। ఆప్తవాగనుమానాభ్యాంసాధ్యంత్వాం
ప్రతికాకథా ॥ ౩౦ ॥ కేవలఃస్మరణేనాపిపునాసిపురుషంయతః। అనేనవృ
త్తయశ్శేషానివేదితఫలాస్త్వయి॥౩౧॥ ఉదధేరివరత్నానితేజాంసీవవివస్వ
తః।స్తుతిభ్యోవ్యతిరిచ్యంతేదూరాణిచరితానితే॥ ౩౨ ॥ అనవాప్తమవాప్త
వ్యంనతేకించనవిద్యతే।లోకానుగ్రహఏవైకోహేతుస్తేజన్మకర్మణోః॥౩౩॥
మహిమానంయదుత్కీర్త్యతవసంహ్రియతేవచః।శ్రమేణతదశక్త్యావానగు
ణానామియత్తయా ॥ ౩౪ ॥ ఇతిప్రసాదయామాసుస్తేసురాస్తమధోక్షజం।

౨౮॥ప్రత్యక్ష ఇతి।ప్రత్యక్షః।ప్రత్యక్షప్రమాణగమ్యఃతవమహ్యాదిఃపృథివ్యాదిః
మహిమాపైశ్వర్యంచాపరిచ్ఛేద్యఃఅనవధార్యఃఆప్తవాగ్వేదఃఅనుమానం
క్షిత్యాదికంసకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యను మానాదికంతాభ్యాం
సాధ్యంగమ్యంత్వాంప్రతికాకథాప్రత్యక్షమపిత్వత్కృతం జగదపరిచ్ఛేద్య
న్తత్కారణమప్రత్యక్షస్త్వపరిచ్ఛేద్యఇతికిముపవక్తవ్యమిత్యర్థః॥ ❋
౩౦॥కేవలఇతి॥కేవలఃఏకః॥ని॥ కేవలఃకృత్స్న ఏకశ్చేతిశాశ్వతఃస్మరణేనాపి
పురుషంస్మర్తారంజనంయతఃపునాసి అనేనస్మృతికారేణత్వఇవిషయేయాః
శేషాఃఅవశిష్టాః వృత్తయోదర్శనస్పర్శనాదయోవ్యాపారాః నివేదితఫలాః
జ్ఞాతకార్యాఃతపస్మరణస్యైవేదం ఫలమితిభావః॥ ... ❋
ఉదధేరితి ॥ ఉదధఃరత్నానివవివస్వతఃతేజాంసీవదూరాణిఅవాఙ్మనసగో
చరాణితేచరితానిస్తుతిభ్యోవ్యతిరిచ్యన్తేని శ్శేషంస్తోతుం నశక్యన్తఇత్యర్థః॥
౩౨॥అనవాప్తమితి॥అనవాప్తమవాప్తవ్యంప్రాప్తవ్యం తేతవకించనకించిదపి
నవిద్యతే-నిత్యపరిపూర్ణత్వాదితిభావః- తర్హికింనిబంధనానిజన్మకర్మాణీ
త్యత్రాహలోకేతి- ఏకఃలోకానుగ్రహఏవ తేజన్మకర్మణోః హేతుఃపరమ
కారుణికస్యతేపరార్థైకప్రవృత్తిర్నస్వార్థేప్రవృత్తిరిత్యర్థః॥ ❋
౩౩॥మహిమానమితి॥తేమహిమానముత్కీర్త్యసంకీర్త్యవచస్సంహ్రియత
ఇతియత్ తద్వచస్సంహరణంశ్రమేణశ్రాంత్యావాఅశక్త్యావాకార్త్స్న్యేన
వక్తుమశక్యత్వాద్వా- గుణానామియత్తయా ఏతావన్మాత్రతయానతేషాంనూ
నంనస్యాదితిభావః॥ ... ... ❋
౩౪॥ఇతీతి॥ఇతిసురాస్తమధోక్షజం అధోభూతమక్షజంఇంద్రియజన్యజ్ఞానం
యస్యతమధోక్షజంవిష్ణుంప్రసాదయామాసుఃప్రసన్నంచక్రుః హియస్మాత్ప
రమేష్ఠినఃసర్వోత్తమస్య దేవస్యతా దేవైః కృతా ... తార్థస్యస

భూతార్థవ్యాహృతిస్సా హి న స్తుతిః పరమేష్ఠినః॥ ౩౫ ॥ తస్మై కుశలసంప్రశ్న
వ్యంజితప్రీతయే సురాః। భయమప్రళయోద్వేలాదాచఖ్యుర్నైరృతోదధేః॥
౩౬॥ అథ వేలాసమాసన్నశైలరన్ధ్రానునాదినా। స్వరేణోవాచ భగవాన్ పరి
భూతార్ణవధ్వనిః॥ ౩౭॥ పురాణస్య కవేస్తస్య వర్ణస్థానసమీరితా। బభూవ కృ
తసంస్కారా చరితార్థైవ భారతీ॥ ౩౮॥ బభౌ సదశనజ్యోత్స్నా సా విభో
ర్వదనోద్గతా। నిర్యాతశేషా చరణాద్గంగేవోర్ధ్వప్రవర్తినీ॥ ౩౯॥ జానే వో ర
క్షసాక్రాంతావనుభావపరాక్రమౌ। అఙ్గినాం తమసేవోభౌ గుణౌ ప్రథమమ
ధ్యమౌ॥ ౪౦॥ విదితం తప్యమానం చ తేన మే భువనత్రయం। అకామోపనతే

త్యార్థస్య వ్యాహృతిరుక్తిః న స్తుతిర్న ప్రశంసా॥ ... *

౩౫ ॥ తస్మా ఇతి ॥ సురాః దేవాః కుశలసంప్రశ్నేన వ్యంజితా అభివ్యక్తా ప్రీతి
ర్యస్య తస్మై కుశలసంప్రశ్నవ్యంజితప్రీతయే తస్మై విష్ణవే ప్రళయాభావేపి ఉద్వే
లాదున్మర్యాదాత్ నైరృతో రాక్షసః స ఏవ ఉదధిః సముద్రః తస్మాద్భయమాచ
ఖ్యుః కథితవంతః॥ ... ... *

౩౬॥ అథేతి॥ అథ వేలాయామబ్ధేః కూలే సమాసన్నానాం సన్నికృష్టానాం శై
లానాం కందరేషు గహ్వరేషు అనునాదినా ప్రతిధ్వనిమతా స్వరేణ పరిభూ
తార్ణవధ్వనిః తిరస్కృత సముద్రఘోషో భగవానువాచ॥ ... *

౩౭॥ పురాణేతి॥ పురాణస్య పురాతనస్య కవేస్తస్య భగవతో వర్ణస్థానేషు ఉరః
కంఠాదిషు సమీరితా సమ్యగుచ్చారితా అత ఏవ కృతస్సంపాదితః సంస్కారస్సా
ధుత్వస్పష్టతాదిః ప్రయత్నో యస్యాస్సా భారతీ వాణీ చరితార్థా బభూవ - ఏవ
కారోసంభావనావిపరీత సంభావనావ్యుదాసార్థః॥ ... *

౩౮॥ బభావితి॥ విభోర్విష్ణోర్వదనాదుద్గతా అభిప్రసారితా సదశనజ్యోత్స్నా
దంతకాంతిసహితా - ఇదం విశేషణం ధావళ్యాతిశయద్యోతనార్థం - అత ఏవ
సా భారతీ చరణాదంఘ్రేర్నిర్యాతశేషా నిస్సృతావశిష్టేత్యర్థః - స్త్రియాః పుం
వదిత్యాదినా నిర్యాతశబ్దస్య పుంవద్భావః - నిర్యాతశేషా చ సా గంగా చేతి సా
మానాధికరణ్యాన్నిర్వాహాత్ నిర్యాతయా శిష్టేతి విగ్రహే పుంవద్భావః - ఊర్ధ్వ
ప్రవర్తినీ ఊర్ధ్వవాహినీ గంగేవ బభావిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ... *

౩౯॥ యదాహ భగవాన్ తదాహ॥ జాన ఇతి॥ హే దేవాః వో యుష్మాకం అను
భావపరాక్రమౌ అభిప్రాయాజ్ఞేన రక్షసా రావణేన అంగినాం శరీరిణాం ప్ర
థమమధ్యమౌ గుణౌ సత్వరజసీ తమసేవ తమోగుణేనేవ ఆక్రాంతౌ జానే జా
నామీతి వాక్యార్థః॥ ... ... *

నేవ సాధోర్హృదయమేనసా॥౪౧॥ కార్యేషు చైక కార్యత్వాదభ్యర్థ్యోఽస్మి న వజ్రిణా। స్వయమేవ హి వాతోఽగ్నేస్సారథ్యం ప్రతిపద్యతే॥ ౪౨॥ స్వాసిధారాపరిహృతః కామం చక్రస్య తేన మే। స్థాపితో దశమో మూర్ధా లబ్ధాంశ ఇవ రక్షసా॥ ౪౩॥ స్రష్టుర్వరాతిసర్గాత్తు మయాదస్య దురాత్మనః। అత్యారూఢం రిపోస్సోఢం చందనేనేవ భోగినః॥౪౪॥ ధాతారం తపసా ప్రీతం యయాచే స హి రాక్షసః। దైవాత్సర్గాదవధ్యత్వం మర్త్యేష్వాస్థాపరాఙ్ముఖః॥ ౪౫ ॥ సో

౪౦॥విదితమితి॥ కించ అకామేన అనిచ్ఛయా ఉపనతేన ప్రమాదాదాగతేన ఏనసా పాపేన సాధోస్సజ్జనస్య హృదయమివ తేన రక్షసా తప్యమానం తపతేస్తద్భ్వాదికాత్కర్మణి శానచ్- భువనత్రయంచ మే విదితం మయా జ్ఞాతమిత్యర్థః-గతిబుద్ధీత్యాదినా వర్తమానే క్తః క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ॥ *

౪౧॥ కార్యేష్వితి॥ కించ ఏకకార్యత్వాదావయోరేకార్థత్వాద్ధేతోః కార్యేషు విషయేషు వజ్రిణా ఇంద్రేణ అభ్యర్థ్యః ఇదం కుర్వితి ప్రార్థనీయో నాస్మి - తథా హి- వాతో వాయుః స్వయమేవాగ్నేస్సారథ్యం సాహాయ్యం ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి న తు వహ్ని ప్రార్థనయైవేత్యేవకారార్థః - పక్షతాపి స్వార్థేషు స్వత ఏవ ప్రవృత్తిః న పరప్రార్థనయా స్వార్థశ్చాయమింద్రస్యైవేత్యర్థః॥ *

౪౨॥ స్వేతి॥ పురా కిల పురారాతి ప్రీణనాయ స్వశిరాంసి ఛిన్దతా- దశకంధరేణ యద్దశమం శిరోవశేషితం తన్మచ్ఛరార్థమిత్యాహ- స్వస్యాసిధారయా పరిహృతోఽచ్ఛిన్నో దశమః దశానాం పూరణః మూర్ధా మే చక్రస్య కామం పర్యాప్తం లబ్ధాంశః ప్రాప్తవ్యభాగ ఇవ తేన రక్షసా స్థాపితో నిహితః- సర్వధా తమహం హనిష్యామీత్యర్థః॥ ... ... *

౪౩॥ కింతర్హి ప్రాగుపేక్షితం తత్రాహ॥ స్రష్టురితి॥ కింతు స్రష్టుః బ్రహ్మణో వరాతిసర్గాద్వరదానాద్ధేతోః మయా తస్య దురాత్మనో రావణస్య రిపోః అత్యారూఢమత్యారోహణం అతివృద్ధిరితి యావత్ -నపుంసకే భావే క్తః- భోగినస్సర్పస్య అత్యారూఢం చందనేనేవ సోఢం సహ్యాం చందనస్యాపి స్రష్టేవ నియంత్రేవేతి ద్రష్టవ్యం॥ ... ... *

౪౪॥ సంప్రతి తస్య వరస్వరూపమాహ॥ ధాతారమితి॥ స రాక్షసః తపసా ప్రీతం సంతుష్టం ధాతారం బ్రహ్మాణం మర్త్యేషు విషయే ఆస్థాపరాఙ్ముఖః ఆస్థారహితస్సన్-మర్త్యానానాదృత్యేత్యర్థః-దైవాత్సర్గాత్ అష్టవిధాయా దైవసృష్టేః అవధ్యత్వం యయాచే హి॥ ... ... *

౪౫॥ తర్హి కా గతిరిత్యత్రాహ॥ స ఇతి ॥ సోఽహం దశరథస్య రాజ్ఞోఽపత్యం పు

హందాశరథిర్భూత్వా రణభూమేర్బలిక్షమం। కరిష్యామిశరైస్తీక్ష్ణైస్తచ్ఛిరఃకమలోచ్చయం॥౪౫॥ అచిరాద్యజ్వభిర్భాగంకల్పితంవిధివత్పునః। మాయావిభిరనాలీఢమాదాస్యధ్వంనిశాచరైః॥౪౬॥ వైమానికాఃపుణ్యకృతస్త్యజన్తు మరుతాంపథి।పుష్పకాలోకసంక్షోభంమేఘావరణతత్పరాః॥౪౭॥ మోక్ష్యథస్వర్గబంధీనాంవేణీబంధానదూషితాన్ । శాపయంత్రితపౌలస్త్యబలాత్కారకచగ్రహైః॥౪౮॥ రావణావగ్రహక్లాంతమితివాగమృతేనసః । అభివృష్యమరుత్సస్యంకృష్ణమేఘస్తిరోదధే॥౫౦॥ పురుహూతప్రభృతయస్సుర

మాన్ దాశరథిఃఅతఇజ్ -రామోభూత్వాతీక్ష్ణైశ్శరైస్తస్యరావణస్యశిరాంస్యేవ కమలానితేషాం ఉచ్చయంరాశింరణభూమేర్బలిక్షమం పూజాయోగ్యంకరిష్యామిపుష్పైర్నిష్పాద్యాపూజేతిభావః॥ ... ❊

౪౬॥ అచిరాదితి॥ యజ్వభిఃవిధివద్విధ్యర్హం యథాతథాకల్పితంఉపహృతంభాగంమాయావిభిః మాయావేదిభిః - అస్మాయేత్యాదినా ఇనిప్రత్యయః - నిశాచరైఃఅనాలీఢంఅనాక్రాంతంయథాతథాఅచిరాత్పునఃఆదాస్యధ్వం ప్రతిగ్రహీధ్వ॥ ... ... ❊

౪౬॥వైమానికాఇతి॥ మరుతాంపథివ్యోమ్ని వైమానికాఃవిమానైశ్చరంతః-ఠక్ప్రత్యయః - మేఘావరణతత్పరాఃరావణభయాన్మేఘస్వాంతర్ధానతత్పరాఃపుణ్యకృతస్సుకృతినఃపుష్పకాలోకేనయదృచ్ఛయారావణవిమానదర్శనేనయస్సంక్షోభఃతంత్యజంతు॥ ... ... ❊

౪౭॥మోక్ష్యథేతి॥ హేదేవాఃయూయంశాపేననళకూబరకర్తృకేణయన్త్రితాఃప్రతిబద్ధాః నివారితాఇతియావత్ పౌలస్త్యస్యరావణస్యబలాత్కారేణయేకచగ్రహాఃకేశాకర్షాస్తైరదూషితానుపహతాన్ స్వర్గబందీనాంబన్దీకృతస్వర్గాఙ్గనానాం వేణీబన్ధాన్మోక్ష్యథ- పురాకిలనలకూబరేణాత్మానమభిసారయంత్యారంభాయాబలాత్కారసంభోగాత్కృద్ధేనదురాత్మా రావణఃశప్తఃఇతఃప్రభృతిఅన్యస్త్రీబలాత్కారాత్ మూర్ధాశతధాదళిష్యతీతి॥ ❊

౪౯॥రావణేతి॥కృష్ణోవిష్ణుఃసమేఘఇత్యుపమితసమాసః నీలమేఘశ్చధ్వన్యతే విశ్రవసోఽపత్యంరావణఇతివిగ్రహః - విశ్రవణ్శబ్దాత్తస్యాపత్యమిత్యణ్ప్రత్యయః విశ్రవసో వైశ్రవణఇతివిశ్రవణశబ్దస్యవృత్తివిషయేరావణాదేశః - రావణఏవఅవగ్రహోవర్షప్రతిబంధఇత్యచ్ప్రత్యయః తేనక్లాంతంమ్లానంమరుతోదేవాఏవసస్యంఇత్యేవంరూపేణవాగమృతేనవాక్సలిలేన॥౫౦॥అమృతంసలిలేమోక్షేపీయూషే... ❊

కార్యోద్యతంసురాః । అంశైరనుయయుర్విష్ణుం పుష్పైర్వాయుమివద్రు
మాః॥౫౧॥అథతస్యవిశాంపత్యురన్తేకామ్యస్యకర్మణః। పురుషః ప్రబభూవా
గ్నేర్విస్మయేనసహ ఋత్విజాం॥౫౨॥ హేమపాత్రగతన్దోర్భ్యామాదధానః
పయశ్చరుం।అనుప్రవేశాదాద్యస్యపుంసస్తేనాపిదుర్వహం॥౫౩॥ ప్రాజాప
త్యోపనీతంతదన్నం ప్రత్యగ్రహీన్నృపః। వృషేవపయసాంసారమావిష్కృ
తముదన్వతః॥౫౪॥ అనేనకథితారాజ్ఞోగుణాస్తస్యాన్యదుర్లభాః।ప్రసూతిం
చకమేతస్మిన్ త్రైలోక్యప్రభవోపియత్॥౫౫॥ సతేజోవైష్ణవంపత్న్యోర్వి
భేజేచరుసంజ్ఞితం।ద్యావాపృథివ్యోఃప్రత్యగ్రమహర్పతిరివాతపం॥౫౬॥ అ

౫౦॥పురుహూతేతి॥పురుహూతప్రభృతయఃఇంద్రప్రముఖాఃసురాః దేవాః
సురకార్యోద్యతంవిష్ణుమంశైరనుయయుః- కఇవద్రుమాః పుష్పైర్వాయు
మివేతిసుగ్రీవాదివానరద్యోతకం- వానరాణాందేవాంశత్వాత్॥ *

౫౧॥అథేతి॥ అథతస్యవిశాంపత్యుఃరాజ్ఞోదశరథస్యకామ్యస్యకర్మణోంతే
పుత్రకామేష్ట్యనంతరం ఋత్విజాంవిస్మయేనసహఅగ్నేఃకోపిపురుషః ప్రబ
భూవప్రాదురభవత్॥ ... ... *

౫౨॥ హేమపాత్రేతి॥ ఆద్యస్యపుంసః ఆదిపురుషస్య అనుప్రవేశాత్తేనా
పి హేమపాత్రధారిణాపి పురుషేణదుర్వహంవోఢుమశక్యం హేమపాత్ర
గతంస్వర్ణపాత్రస్థంపయశ్చరుర్న్దోర్భ్యామాదధానః పురుషోగ్నేర్బభూ
వేతిసంబంధఃపూర్వేణ॥ ... ... *

౫౩॥ప్రాజాపత్యేతి॥నృపోరాజాప్రాజాపత్యోపనీతం ప్రజాపతిసంబంధిపు
రుషోపనీతం- ప్రాజాపత్యేనవసిష్ఠేన ఉపనీతమితియోఽర్థః-సత్వనాదరణీ
యః॥ప్రాజాపత్యంనరంవిద్ధిమామిహాభ్యాగతంనృపేతి శ్రీరామాయణవచ
నవిరోధాత్-తదన్నంప్రత్యగ్రహీత్ - ఉదన్వతఃసముద్రాత్ ఆవిష్కృతం
ఆవిర్భూతంపయసాంసారమమృతమిత్యర్థః-వృషేవఇంద్రఇవ *

౫౪॥అనేనేతి॥తస్యరాజ్ఞఃగుణాఃఅనేన- హేతునాఅన్యదుర్లభాఃకథితాఃఉ
త్పత్తించకమఇతిచపాఠః- త్రైలోక్యప్రభవోపివిష్ణురపితస్మిన్ రాజనిప్రసూ
తిండఉత్పత్తించకమ ఇతియత్॥ ... ... *

౫౫॥ సఇతి॥ సరాజాపత్న్యోశ్చరుసంజ్ఞితంచరునామధేయం వైష్ణవంవి
ష్ణుసంబంధితేజః విభజేవిభాగమకరోత్ - విభజేతిచపాఠః- కిమివఅహర్ప
తిఃఆదిత్యః ద్యావాపృథివ్యోఃదివఃపృథివ్యాశ్చతయోః - ప్రత్యగ్రంనూతనం
ఆతపమివ॥ ... *

ర్చితాతస్యకౌసల్యాప్రియాకేకయవంశజా। అతస్సంభావితాంతాభ్యాంసు
మిత్రామైచ్ఛదీశ్వరః॥౫౬॥ తేబహుజ్ఞస్యచిత్తజ్ఞేపత్న్యౌపత్యుర్మహీక్షితః।
చరోరర్ధార్ధభాగాభ్యాంతామయోజయతాముభే॥ ౫౭ ॥ సాహిప్రణయవ
త్యాసీత్సపత్న్యోరుభయోరపి। భ్రమరీవారణస్యేవమదనిష్యందలేఖయోః॥
౫౮॥ తాభిర్గర్భఃప్రజాభూత్యైదధ్రేదేవాంశసంభవః।సౌరీభిరివనాడీభిరమృ

౫౬॥సుమిత్రామంతరేణపత్న్యోశ్చరువిభాగేకారణమాహ॥ అర్చితేతి॥ త
స్యరాజ్ఞఃకౌసల్యా అర్చితాబహుమతా కేకయవంశజా కైకేయీప్రియా
ఇష్టాఅతఃకారణాదీశ్వరోభర్తాతాభ్యాంసంభావితాం- సుమిత్రామైచ్ఛత్
అనుసంభావితామితిచపాఠః॥ ... ... ❋

౫౭॥తఇతి॥బహుజ్ఞస్యఅనేకవేదినఃమహీక్షితః మహీపతేఃపత్యుర్భర్తుఃచి
త్తజ్ఞేఅభిప్రాయజ్ఞేతే ఉభేపత్న్యౌచరోరర్ధార్ధభాగాభ్యాం ద్వయోరర్ధార్ధ
భాగాయాతాభ్యామిత్యర్థః-తాంసుమిత్రాంఅయోజయతాంసను॥ శ్లో॥ కౌ
సల్యాజనయద్రామం దివ్యలక్షణసంయుతం।విష్ణోరర్ధంమహాభాగంపుత్రమి
క్ష్వాకునందనమితిరామాయణే-కౌసల్యాపుత్రస్యరామస్యచరోరర్ధాంశభా
క్త్వసూచితం- అత్రరామస్యతురీయాంశభాక్త్వముక్తంతత్కథంవిరోధ
పరిహారఇతిచేదుచ్యతే- అర్ధశబ్దఃపుంలింగఃనసమభాగవచనః అమరసింహ
స్తు॥ని॥భిత్తంశకలఖండేవాపుంస్యర్ధోర్ధంసమేంశకఇతి - తస్మాద్విష్ణోరర్ధంమ
హాభాగం పుత్రమిక్ష్వాకునందనమిత్యత్ర అర్ధశబ్దఃపుంలింగఃశకలవాచీఅన్య
థాచేత్॥శ్లో॥భరతోనామకైకేయ్యాంజజ్ఞేసత్యపరాక్రమః।సాక్షాద్విష్ణోశ్చ
తుర్భాగస్సర్వైస్సముదితోగుణైరితిభరతస్యచతుర్ధాంశభాక్త్వం॥శ్లో॥అథ
లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌసుమిత్రాజనయత్సుతౌ । వీరౌసర్వార్థకుశలౌవిష్ణోరర్ధ
సమన్వితావితిలక్ష్మణశత్రుఘ్నయోరర్ధాంశభాక్త్వంచవిరుధ్యేతేతితస్మాత్త
త్రచరుప్రదానఘట్టస్థశ్లోకాఅపిఅత్రోక్తస్యావిరోధేనయోజనీయాఇతి॥ ❋

౫౮॥సాహీతి॥సాసుమిత్రాఉభయోరపిసపత్న్యోఃప్రణయవత్యాసీత్ - కిమి
వభ్రమరీభ్రమరయువతిః వారణస్యగజస్యమదనిష్యందలేఖయోః కపోలా
భ్యాంనిస్సృతమదరేఖయోః యథాప్రణయవతీతద్వదితి॥ ... ❋

౫౯॥తాభిరితి॥తాభిఃకౌసల్యాదిభిః ప్రజానాంభూత్యైఅభ్యుదయాయదేవ
స్యవిష్ణోఃఅంశసంభవఃసఏవకారణంయస్యసః- దివ్యకలాసంభూతఇత్యర్థః-
గర్భఃసూరస్య [illegible] స్త్యమత్వాన్య

తాఖ్యాభిరమయః॥ ౯౦ ॥ సమమాపన్నసత్త్వాస్తాబభురాపాండురత్విషః।
అంతర్గతఫలారంభాస్సస్యానామివసంపదః ॥౯౧॥ గుప్తందదృశురాత్మానం
సర్వాస్స్వప్నేషువామనైః।జలజాసిగదాశార్ఙ్గచక్రలాంఛితమూర్తిభిః॥
౯౨॥ హేమపక్షప్రభాజాలంగగనేచవితన్వతా।ఊహ్యాం తేస్మసుపర్ణేనవేగా
కృష్టపయోముచా ॥౯౩॥ బిభ్రత్యాకౌస్తుభన్యాసం స్తనాంతరవిలంబితం। ప
ర్యుపాస్యంతలక్ష్మ్యాచపద్మవ్యజ్జనహస్తయా॥ ౯౪ ॥ కృతాభిషేకైర్దివ్యా
యాంత్రిస్రోతసిచసప్తభిః । బ్రహ్మర్షిభిః పరంబ్రహ్మగృణ్ణద్భిరుపతస్థిరే॥

నాంయడఉపాయాఇతియకారలోపః అమృతాఇత్యాఖ్యాయాసాస్తాభిఃజలవ
హనసామ్యాత్ నాడీభిఃవృష్టివిసర్జనీభిఃఅపాంవికారఃఅమ్మయఃగర్భఇవదధ్రే
ధృతః-జాతావేకవచనం-గర్భాదధిరిఇత్యర్థః- అత్రయాదవః॥ని॥ తాసాంశ
తానిచత్వారిరశ్మీనాంవృష్టిసర్జనే। ఆనందనాశ్చమేధ్యాశ్చనూతనాః పూత
నాఇతి॥శతంశతంవృష్టివహాః తేసర్వేప్యమృతాహ్వయాఇతి॥ ... ❊
౯౦॥సమమితి॥ సమంయుగపత్ ఆపన్నానిగృహీతానిసత్త్వానియాభిస్తాఃగ
ర్భిణ్యః॥ ని॥ ఆపన్నసత్త్వాస్స్యాద్గుర్విణ్యంతర్వత్నీచగర్భిణీత్యమరః-అతఏవా
పాండురత్విషఃపాండురవర్ణాఃతాఃరాజపత్న్యఃఅంతర్గతాఃఫలారంభాఃఫ
లప్రాదుర్భావాఃయాసాంతాఃసస్యానాంసంపదఇవబభుఃరేజుః॥ ... ❊
౯౧ ॥ సంప్రతితాసాం స్వప్నదర్శనాన్యాహ ॥ గుప్తమితి ॥ సర్వాః తాః
స్వప్నేషు జలజఃశంఖః జలజాసిగదాశార్ఙ్గచక్రైః లాంఛితామూర్తయ
యేషాంతైర్వామనైఃహ్రస్వైఃపురుషైః గుప్తంరక్షితంఆత్మానం స్వ
రూపం దదృశుః॥ ... ... ❊
౯౨ ॥ హేమేతి ॥ కించ హేమ్నఃపక్షాణాం ప్రభాజాలంకాంతిపుంజంవిత
న్వతావిస్తారయతావేగేన - ఆకృష్టాః పయోముచః యేన తేనసుపర్ణేనగరు
త్మతాగగనేచఊహ్యాం తేస్మఊఢాః॥ ... ... ❊
౯౩ ॥ బిభ్రత్యేతి॥కించ స్తనయోరంతరేమధ్యేవిలంబితం లంబమానంన్యస్యత
ఇతిన్యాసఃనిక్షేపఃకౌస్తుభస్యన్యాసః తంబిభ్రత్యాపద్మమేవవ్యంజనం హస్తే
యస్యాస్తయాలక్ష్మ్యాపర్యుపాస్యంత ఉపాసితాః॥ ... ❊
౯౪॥కృతాభిషేకైరితి॥దివ్యాయాంత్రిస్రోతసిత్రిదశగంగాయాం కృతాభిషే
కైఃకృతస్నానైః పరంబ్రహ్మవేదం గృణ్ణద్భిః- ఉచ్చరద్భిస్సప్తభిర్బ్రహ్మర్షి
భిః॥ శ్లో॥ అత్రిర్భృగుకుత్సశ్చకపిలోగౌతమస్తథా।కశ్యపశ్చాంగిరాశ్చై
వమునయస్సప్త[illegible]ఉపాస్యంత- ఉ

౬౫॥ తాభ్యస్తథావిధాంత్స్వప్నాన్ఛ్రుత్వాప్రీతోఽథపార్థివః । మేనేప
రార్ధ్యమాత్మానంగురుత్వేనజగద్గురోః॥ ౬౬॥ సవిభక్తోవిభుస్తాసామేకఃకు
క్షిష్వనేకధా। ఉవాసప్రతిమాచంద్రఃప్రసన్నానామపామివ॥౬౭॥అథాగ్ర
మహిషీరాజ్ఞఃప్రసూతిసమయేసతీ । పుత్రంతమోపహంలేభే నక్తంజ్యోతిరి
వౌషధిః॥౬౮॥రామఇత్యభిరామేణవపుషాతస్యచోదితః। నామధేయంగురు
శ్చక్రేజగత్ప్రథమమంగళం॥౬౯॥ రఘువంశప్రదీపేన తేనాప్రతిమతేజసా।ర
క్షాగృహగతాదీపాఃప్రత్యాదిష్టాఇవాభవన్॥౭౦॥ శయ్యాగతేనరామేణ
మాతాశాతోదరీబభౌ।సైకతాంభోజబలినాజాహ్నవీవశరత్కృశా॥౭౧॥
కైకేయ్యాస్తనయోజజ్ఞేభరతోనామశీలవాన్।జనయిత్రీమలంచక్రేయఃప్రశ్ర

పాన్మంత్రకరణ ఇత్యాత్మనేపదం॥ ... ... *

౬౫॥తాభ్యఇతి॥తథావిధాన్స్వప్నాన్ తాభ్యఃశ్రుత్వాప్రీతోముదితస్సపా
ర్థివఃజగద్గురోర్భగవతఃపురుషోత్తమస్యగురుత్వేన గురుభావేన ఆత్మానంప
రార్థ్యంముఖ్యంమేనేఅవగచ్ఛతిస్మ॥ ... ... *

౬౬॥ సఇతి॥ సవిభుఃపురుషోత్తమః ఏకఃఅనేకధాబహుధావిభక్తస్సన్ తా
సాంకుక్షిషూదరేషు ఉవాసప్రతిమాచంద్రః ప్రసన్నానామపాంకుక్షిష్వివ
వాయునాకంపితేజలేయథాఏకఏవచన్ద్రోబహుధావిభక్తోదృశ్యతేతద్వత్

౬౭॥ అథేతి॥ అథానంతరంరాజ్ఞోదశరథస్యాగ్రమహిషీసతీపతివ్రతాకౌస
ల్యాప్రసూతిసమయేదశమేమాసితమోపహంపుత్రం సుతంలేభేప్రాప్తవతీ
త్యర్థః-నక్తంరాత్రౌఓషధిరితీవృక్షవిశేషః తమోపహంజ్యోతిరివ॥ *

౬౮॥ రామఇతి॥ అతిరామేణఅతిసుభగేనతస్యపుత్రస్యవపుషాచోదితఃప్రేరి
తఃగురుర్దశరథః జగత్ప్రథమమంగళంజగతాం ప్రథమభూతంమంగళం
రామఇతినామధేయంచక్రే॥ ... ... *

౬౯॥రఘువంశేతి॥రఘువంశప్రదీపేనరఘువంశదీపకేన అప్రతిమతేజసాఅస
దృశతేజసా తేనరామేణరక్షాగృహగతాః రక్షాగృహంసూతికాగృహం-
ప్రాగయమర్థోభిహితః॥శ్లో॥ అరిష్టశయ్యాంపరితోవిసారిణేతి- సూతికాగృ
హగతాఃదీపాఃప్రత్యాదిష్టాస్తిరస్కృతాఅభవన్॥ ... *

౭౦॥శయ్యాగతేనేతి॥ శయ్యాగతేనశయనీయస్థేనఅనేనపుత్రేణసాశాతోద
రీతనూదరీమాతాబభౌ-శరత్కృశాశరదాకృశాజాహ్నవీగంగాసైకతా
మ్భోజబలినేవశయ్యాస్థానేసైకతంఅంభోజబలిస్థానేసరామః॥ *

౭౧॥ కైకేయ్యాఇతి॥ కైకే [illegible] ఇతిప్రసిద్ధస్తన

యఇవశ్రియం॥ ౭౨॥సుతౌలక్ష్మణశత్రుఘ్నౌసుమిత్రాసుషువేయమౌ। సమ్యగాగమితావిద్యాప్రబోధవినయావివ॥ ౭౩॥ నిర్దోషమభవత్సర్వమావిష్కృతగుణంజగత్।అన్వగాదివచస్వర్గోగాంగతంపురుషోత్తమం॥ ౭౪॥ తస్యోదయేచతుర్మూర్తేఃపౌలస్త్యచకితేశ్వరాః।విరజస్కైర్నభస్వద్భిర్దిశఉచ్ఛ్వసితాఇవ॥ ౭౫॥కృశానురపధూమత్వాత్ప్రసన్నత్వాత్ప్రభాకరః। రక్షోవిప్రకృతావాస్తామపవిద్ధశుచావివ॥ ౭౬॥ దశాననకిరీటేభ్యస్తత్క్షణంరాక్షసశ్రియః॥మణివ్యాజేనపర్యస్తాఃపృథివ్యామశ్రుబిందవః॥ ౭౭॥ పుత్రజన్మప్రవే

జజ్ఞేజాతః-కింవిధఃశీలవాన్యఃసపుత్రఃభరతఃప్రశ్రయఃవినయః శ్రియంసంపదమివజనయిత్రీంమాతరమలంచక్రేఅలంకృతవాన్॥ ... *

౭౨॥సుతావితి॥సుమిత్రాసుతౌలక్ష్మణశత్రుఘ్నౌనామయమౌ యుగ్మజాతౌ సమ్యగాగమితౌఅభ్యస్తౌవిద్యాప్రబోధవినయౌ తత్వజ్ఞానేంద్రియజయావివసుషువేసూతవతీ॥ ... ... *

౭౩॥నిర్దోషమితి॥సర్వంజగత్ నిర్దోషందుర్భిక్షాదిదోషరహితం ఆవిష్కృతగుణంప్రకటితారోగ్యగుణమభవత్ అత్రోత్ప్రేక్షతే - గాంభువంగతంఅవతీర్ణంపురుషోత్తమంవిష్ణుంస్వర్గోప్యన్వగాదివస్వర్గోహిగుణవాన్నిర్దోషశ్చేత్యర్థః-స్వర్గతుల్య మభవదితిభావః॥ ... ... *

౭౪॥తస్యేతి॥చతుర్మూర్తేః రామాదిరూపేణ చతూరూపస్యతస్యహరేరుదయేసతి పౌలస్త్యాద్రావణాచ్చకితా ఉద్వేజితాఈశ్వరాఇంద్రాదయోనాథాయాసాన్తాఃదిశఃచతస్రఃవిరజస్కైరపగతధూళిభిఃనభస్వద్భిఃవాయుభిఃమిషేణఉచ్ఛ్వసితా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-స్వసేఃకర్తరిక్తః-స్వనాథశరణసంతుష్టానాందిశాముచ్ఛ్వసవాతాఇవవాతావపురిత్యర్థః- చతుర్దిగీశరక్షణంమూర్తిచతుష్టయ ప్రయోజనమితిభావః॥ ... *

౭౫॥కృశానురితి॥రక్షసారావణేనవిప్రకృతఃకృశానురగ్నిఃప్రభాకరస్సూర్యఇతిద్వౌయథాసంఖ్యమపధూమత్వాత్ప్రసన్నత్వాచ్చ అపవిద్ధశుచౌనిరస్తదుఃఖావివ ఆస్తామభవతామ్॥ ... ... *

౭౬॥దశేతి॥తత్క్షణంరామోత్పత్తిక్షణఏవరాక్షసానాం శ్రియోశ్రుబిందవఃదశాననస్యరావణస్య కిరీటేభ్యోమకుటేభ్యస్సకాశాన్మణీనాం వ్యాజేనపృథివ్యాంపర్యస్తాఃపతితాః రామోదయేసతిరావణస్యకిరీటే మణిభ్రంశలక్షణం

దుర్నిమిత్తమభూదిత్యర్థః॥ ... ... *

శ్యానాంతూర్యాణాంతస్యపుత్రిణః। ఆరంభంప్రథమంచక్రుర్దేవదుందుభయోదివి॥ ౭౮॥సంతానకమయీవృష్టిర్భవనేతస్యపేతుషీ । సన్మంగళోపచారాణాంసైవాదిరచనాభవత్॥ ౭౯ ॥ కుమారాఃకృతసంస్కారాస్తేధాత్రీస్తన్యపాయినః।ఆనందేనాగ్రజేనేవసమంవవృధిరేపితుః॥ ౮౦ ॥ స్వాభావికంవినీతత్వంతేషాంవినయకర్మణా।ముమూర్ఛసహజంతేజోహవిషేవహవిర్భుజాం॥ ౮౧॥ పరస్పరావిరుద్ధాస్తేతద్రఘోరనఘంకులం। అలముద్యోతయామాసుర్దేవారణ్యమివర్తవః॥ ౮౨॥ సమానేపిచసౌభ్రాత్రేయథోభౌరామలక్ష్మణౌ। తథాభరతశత్రుఘ్నౌప్రీత్యాద్వంద్వంబభూవతుః॥౮౩॥ తే

౭౮॥పుత్రేతి॥పుత్రోస్యేతిపుత్రిణస్తస్యదశరథస్యపుత్రజన్మనిప్రవేశ్యానాంప్రవేశితవ్యానాంతూర్యాణాంవాద్యానామారంభంఉపక్రమందివిదేవదుందుభయఃప్రథమంచక్రుః - సాక్షాత్పితుర్దశరథాదప్యధికం దేవాముముదిరే ఇత్యర్థః॥ ... ... ❋

౭౯॥సంతానేతి॥ సంతానకమయీసంతానకఃదివ్యవృక్షవిశేషఃతత్పుష్పమయీవృష్టిర్వర్షంచతస్యదశరథస్యభవనేపేతుషీపతంతిసన్మంగళోపచారాణాంసద్భిరనుష్ఠేయానాం మంగళోపచారాణాంసైవ ఆదిరచనాప్రథమవిన్యాసాప్రథమక్రియాభవత్ అనేనాత్రత్యదేవతా వ్యాపారస్యభగవతోజననరూపత్వాత్సోత్సాహకత్వంసూచితం॥ ... ❋

౮౦॥కుమారాఇతి॥ కృతసంస్కారాఃకృతజాతకర్మనామకరణాన్నప్రాశనాదిసంస్కారాఃధాత్రీస్తన్యపాయినఃకుమారాఃఅగ్రజేనపితుఃజ్యేష్ఠపుత్రేణేవేత్యర్థఃఆనందేనసమంసాకంవవృధిరే-అనందోపివవృధఇత్యర్థః॥ ❋

౮౧॥స్వాభావికమితి॥ వినయకర్మణాశిక్షయా తేషాంకుమారాణాంస్వాభావికంవినీతత్వం శిక్షితత్వంస్వాభావికస్య ప్రతిబింబతయాసహజత్వముపాత్తంహవిషా ఆజ్యాదినా హవిర్భుజామగ్నీనాంసహజం స్వాభావికంతేజ ఇవముమూర్ఛ॥ ... ... ❋

౮౨॥పరస్పరేతి॥ భిన్నోదరాఅపిపరస్పరావిరుద్ధాఅన్యోన్యావిరోధినఃతేకుమారాఃరఘోరనఘందోషరహితంకులంవంశంఅలమత్యర్థం ముద్యోతయామాసుఃప్రకాశయాంచక్రిరేకులదీపకాఅభవన్నిత్యర్థః ఋతవఃవసంతాదయః దేవారణ్యం దేవాద్యధిష్ఠితారణ్యామివ॥ ... ❋

౮౩॥సమానఇతి॥ సౌభ్రాత్రే ... సత్యపిరామలక్ష్మణావుభా

షాంద్వయోర్ద్వయోరైక్యంబిభేదేనకదాచన। యథావాయువిభావస్వోర్య
థాచంద్రసముద్రయోః॥ ౮౪॥ తేప్రజానాంప్రజానాథాస్తేజసాప్రశ్రయేణ
చ। మనోజహ్రుర్నిదాఘాంతేశ్యామాభ్రాదివసాఇవ॥ ౮౫ ॥ సచతుర్ధాబ
భౌవ్యస్తఃప్రసవఃపృథివీపతేః। ధర్మార్థకామమోక్షాణామవతారఇవాం
గభాక్॥ ౮౬॥ గుణైరారాధయామాసుస్తేగురుంగురువత్సలాః। తమేవచ
తురంతేశంరత్నైరివమహార్ణవాః॥౮౭॥సురగజఇవదన్తైర్భగ్నదైత్యాసిధా

యథాప్రీత్యాస్నేహేనద్వంద్వంసంగతావభూతాంతద్వద్భరతశత్రుఘ్నా
వపిద్వంద్వంయుగ్మంబభూవతుః॥ ❋

౮౩॥ తేషామితి॥ తేషాంద్వంద్వీభూతానాం కుమారాణాంద్వయోర్ద్వ
యో రుభయోరైక్యమేకత్వం కదాచనజాతు నబిభేదేనభిన్నం - కథమివ
వాయువిభావస్వోర్యథా అనిలాగ్న్యోరివచంద్రసముద్రయోరివ చైక్యమే
కత్వంనబిభేదే ఏకకార్యత్వం సమానదుఃఖిత్వం చక్రమాదుపమానద్వయా
ల్లభ్యతె సహసంబంధినౌవహ్ని వాయూచంద్రవృద్ధా వర్ధతేసింధుఃత
త్క్షయేక్షీయతఇతి॥ ❋

౮౪॥తఇతి॥ప్రజానాథాఃస్వామినస్తేకుమారాః తేజసాప్రభావేణప్రశ్రయే
ణవినయేనచనిదాఘాంతే గ్రీష్మావసానేశ్యామాన్యభ్రాణి యేషాంతేశ్యా
మాభ్రానాతిశీతోష్ణాఇతిభావః-దివసాఇవప్రజానాంమనోజహ్రుః॥ ❋

౮౫॥సఇతి॥చతుర్ధాచతుఃప్రకారేణవ్యస్తోవిభక్తఃపృథివీపతేస్స్వప్రసవస్సం
తానఃఅంగభాక్ధర్మార్థకామమోక్షాణాంఅవతారఇవబభౌ॥ ❋

౮౬॥ గుణైరితి॥ గురువత్సలాఃపితృభక్తాః తేకుమారాఃగుణైర్వినయాదిభిర్గు
రుంపితరంచతుర్ణామంతానాంచతుర్దిగంతానాం ఈశంచతురంతేశంతంద
శరథమేవమహార్ణవాశ్చత్వారోరత్నైరివఆరాధయామాసుః॥ ❋

౮౭॥సురగజఇతి॥భగ్నాదైత్యానామసిధారాఆయుధధారాయైస్తైఃదంతై
శ్చతుర్ధంతైస్సురగజఇవఐరావత ఇవఫలబంధేన ఫలసిద్ధ్యావ్యక్తయోగైర
నుమితియుక్తిభిఃచతుర్భిరుపాయైస్సామాదిభిః నయోనీతిరివయుగదీర్ఘైశ్చతు
ర్భిర్దోర్భిర్భుజైః హరిరివవిష్ణురివతదీయైః హరిసంబంధిభిఃఅంశైశ్చతుర్భి

రైర్నయఇవఫలబంధవ్యక్తయోగైరుపాయైః । హరిరివయుగదీర్ఘైర్దోర్భి
రంశైస్తదీయైఃపతిరవనిపతీనాంతైశ్చకాశేచతుర్భిః॥ ...

ఇతి శ్రీకాళిదాసకృతౌ రఘువంశేమహాకావ్యే

దశమస్సర్గః.

స్తైఃపుత్రైః అవనిపతీనాంపతిః రాజాదశరథఃచకాశే రేజే॥ ...

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లి - నాథసూరివిరచితాయాం

సంజీవినీసమాఖ్యాయాం

రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం

దశమస్సర్గః.

